

HISTORICA OLOMUCENSIA
41–2012

SBORNÍK
PRACÍ HISTORICKÝCH
XXIX

Historie 2010

Sborník prací
z 16. celostátní studentské vědecké konference
konané 31. března a 1. dubna 2011 v Olomouci

HISTORICA OLOMUCENSIA

41–2012

Sborník prací historických

XXIX

Historie 2010

Sborník prací

z 16. celostátní studentské vědecké konference
konané 31. března a 1. dubna 2011 v Olomouci

KATEDRA HISTORIE

UNIVERZITA PALACKÉHO OLOMOUC

**Univerzita Palackého v Olomouci
Olomouc 2012**

Převážná část nákladů na vydání sborníku byla uhrazena díky velkorysému daru firmy Valášek, spol. s r. o. se sídlem v Paskově a finanční podpoře Olomouckého kraje, zprostředkované Filozofickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci.

Návaznost, periodicita a anotace:

Časopis *Historica Olomucensia*, Sborník prací historických, je od roku 2010 zařazen do Seznamu recenzovaných periodik vydávaných v České republice. Navazuje na předchozí ediční řadu *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis – Historica*, Sborník prací historických, která začala vycházet v roce 1960. Od roku 2009 vychází dvakrát ročně, s uzávěrkou na konci ledna a na konci července. Toto číslo časopisu je věnováno celostátní studentské vědecké konferenci – Historie 2010.

Výkonný redaktor a adresa redakce:

PhDr. Ivana Koucká, Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc.

Redakční rada:

Prof. PhDr. Jana Burešová, CSc. – předseda (Katedra historie FF UP v Olomouci), Mgr. Veronika Čapská, Ph.D., Mgr. Martin Čapský, Ph.D. (oba Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty SU v Opavě), prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc. (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v Praze), PhDr. Ivana Koucká (Katedra historie FF UP v Olomouci), prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie PdF MU v Brně), PhDr. Michael Viktořík, Ph.D. (Katedra historie FF UP v Olomouci).

Internetové stránky časopisu s informacemi pro autory a s obsahem aktuálních čísel:

www.historie.upol.cz/ho.php

Obálka tohoto čísla časopisu:

Na titulní straně je medaile na 2. prosince 1848 (revers), Konrad Lange, 1853, zlato, Vlastivědné muzeum v Olomouci. Na zadní straně obálky se nachází bývalá dělostřelecká škola v Olomouci (Starý jezuitský konvikt), kolem 1860, chromolitografie, výtiskl Reiffenstein&Rösch podle předlohy Wilhelma von Doderera, Vlastivědné muzeum v Olomouci.

The authors are responsible for the content and the linguistic correctness of the papers.

Die Autoren sind für den Inhalt und die sprachliche Richtigkeit der Arbeiten verantwortlich.

Za obsah a jazykovou správnost prací odpovídají autoři.

Editoři © Martin Barus, Ivana Koucká, 2012

ISSN 1803-9561

OBSAH

Úvod

Jiří Lach

Zahájení celostátní studentské vědecké konference – Historie 2010 9

Jaroslav Miller

Úvodní slovo vedoucího Katedry historie FF UP v Olomouci 11

Statut celostátní studentské vědecké konference – Historie 2010 13

Seznam soutěžících 15

Seznam členů hodnotící komise 19

Jana Oppeltová

Ohlédnutí za celostátní studentskou vědeckou konferencí – Historie 2010 ... 21

Fotodokumentace konference 28

Informace o vzniku speciálního webu konference 31

Články a studie

Jana Vítová

Majetkové poměry královny Elišky Rejčky 35

Ivana Kočová

Symbolický rozměr oděvu.

Česká vrcholně gotická móda ve světle Bible Václava IV. 55

Antonín Kadlec

Homo bellicus. Ochrana bojovníka v iluminovaných rukopisech

doby vlády Václava IV. 87

Viktor Pohanka

Cesta Husova ochránce do služeb Zikmunda Lucemburského.

Poznámky ke dvorské kariéře Jindřicha Lefla z Lažan 119

Marek Brčák

Annales Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae:

Písemné prameny k dějinám kapucínského řádu v českých zemích

v 17. století a možnosti jejich využití..... 143

Michaela Buriánková

Pražský agent hraběte Ferdinanda Jana Verduga v druhé půli 17. století ...171

Daniel Baránek

Život mimo ghetto: Zrod židovského náboženského společenství

na Frýdecku a Místecku..... 193

Barbora Tomanová

Václav Křížek a tábořské reálné gymnázium.....217

Zora Damová

Československá státní střední škola ve Velké Británii (1940–1945).....241

Pavel Kmoch

„Malá retribuce“ 1945–1948. Trestní a nalézací komise v Benešově.....259

Zuzana Haraštová

„Kladivo na čarodějnice“ Václava Kaplického jako historický pramen?285

Seznam zkratek.....301

Resumé ostatních soutěžních prací303

The Authors and Summaries317

Úvod

ZAHÁJENÍ CELOSTÁTNÍ STUDENTSKÉ VĚDECKÉ KONFERENCE – HISTORIE 2010

Jiří Lach

Vážené kolegyně, vážení kolegové,

jsem nesmírně potěšen, že Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, prostřednictvím Katedry historie, hostí letošní studentskou konferenci Historie 2010. Historické vědy náleží k základům vědy a vzdělávání na humanitních fakultách a olomoucké historické školení se po druhé světové válce přiřadilo k nejpřednějším v zemi. Pozornost minulosti je v Olomouci zvláště inspirativní, neboť sídlo univerzity leží v jednom z nejzachovalejších památkových center v České republice. I tato konference dokazuje sepětí minulosti a dneška, neboť barokní kontury Kaple Božího těla v Uměleckém centru UP v Olomouci nám každým svým záhybem a odstínem dokazují, nakolik je historický proces dílem mnoha generací, které se my, profesionální dějepisci, snažíme pochopit a vyložit. Historie je interpretační věda a každá interpretace je i dílem nových impulzů, jejichž původ je spojen s každou novou badatelskou generací. Je výrazem prozíravosti, pokud zkušení výzkumníci trvale pečují o beány své vědy, neboť bez mezigeneračního dialogu každá věda ustrne, přestane se vyvíjet. Přitom právě vývoj lidského rodu ve všech aspektech stojí v centru historického bádání. Jsem velice rád, že díky snažení mnoha kolegů z celé republiky může naše fakulta přispět do análů konference mladých historiků a jsem si jist, že mezi účastníky je ne jeden budoucí univerzitní profesor. Dovoluji si upřímně poděkovat všem, kteří toto setkání připravili a Vám všem popřát jiskřivý intelektuální zážitek a pěkný pobyt v barokní perle – v Olomouci.

doc. PhDr. Jiří Lach, M.A., Ph.D.
děkan
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 10
771 80 Olomouc

ÚVODNÍ SLOVO

VEDOUcíHO KATEDRY HISTORIE

FF UP v OLOMOUCI

Jaroslav Miller

Věda a sport se prolínají v mnoha ohledech. Princip soutěže je inherentně přítomen v „genetické výbavě“ vědeckých výzkumů i sportovních výkonů. Podobně jako v případech triumfů na poli sportu platí i v hájemství vědy, že dlouhodobé špičkové výsledky jsou podmíněny soustavnou péčí a neutuchajícím zájmem o badatelský dorost. Studentské vědecké konference každoročně konané na půdě jedné z českých univerzit nepochybně patří k nejviditelnějším projevům tohoto úsilí. V roce 2011 byla organizací celostátního kola této konference počtena Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, která se může pochlubit dlouhodobou tradicí (v některých případech trvající několik desetiletí) podpory studentské vědy, ať již ve formě tzv. *Hodslavické čtenice* zaměřené na středoškolskou mládež či ve formě pravidelných meziuniverzitních doktorandských workshopů.

Již samotný postup do celostátního kola vědecké soutěže je obvykle signálem, že student bude moci pokračovat ve svém výzkumu v rámci doktorského studia a že s jeho pracemi se bude odborná veřejnost dříve či později setkávat na stránkách historických časopisů. V jistém smyslu tak jsou studentské soutěže nositelkami poselství o budoucnosti. Ač orientovány na výzkum minulosti, naznačují, jakými cestami se může ubírat česká historiografie v následujících letech či desetiletích.

I z tohoto důvodu usilovala Katedra historie FF UP v Olomouci o pořádání celostátního kola studentské historické soutěže pro rok 2011 a této role se zhostila se ctí. Účastníci soutěže z řad studentů i historiků ocenili nejen skvělou organizaci a samotné místo konání v majestátní barokní budově bývalé olomoucké jezuitské koleje, ale především vysokou kvalitu příspěvků jednotlivých soutěžících, které mají plné právo být otištěny v konferenčním sborníku. Poděkování patří především kolegům a studentům na olomoucké katedře historie, kteří přípravě a zdárnému průběhu konference věnovali svůj čas a své úsilí, a to vysoko nad rámec svých běžných povinností.

prof. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D.
vedoucí Katedry historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

STATUT

CELOSTÁTNÍ STUDENTSKÉ VĚDECKÉ KONFERENCE – HISTORIE 2010

Čl. I.

Termín a místo konání

1. Celostátní studentská vědecká konference – Historie 2010 se uskuteční ve dnech 31. 3.–1. 4. 2011, Umělecké centrum UP v Olomouci, Kaple Božího Těla.
2. Pořadatelem je Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci, Na Hradě 5, 771 80 Olomouc; tel. 585 633 233, e-mail: khist@ffnw.upol.cz

Čl. II.

Podmínky účasti

1. Konference ve smyslu soutěže se mohou zúčastnit občané České republiky, nebo cizí státní příslušníci trvale či dlouhodobě žijící na území ČR.
2. Konferenci obesílají jednotlivé historické ústavy (katedry) vysokých škol České republiky nejvíce **dvěma** zástupci – studenty, ovšem ti nesmí být v doktorském studiu.
3. Příspěvky prezentované na konferenci nejsou tematicky ani časově vymezeny.
4. Výběr prací na celostátní konferenci je plně v kompetenci vysílajícího ústavu (katedry).
5. Na konferenci jsou prezentovány dosud nepublikované původní studentské vědecké práce, kterými mohou být části dosud neobhajovaných diplomových či obhájených bakalářských prací.
6. Přijímány jsou práce max. rozsahu 30 normostran – tj. 1800 znaků na stránku včetně poznámkového aparátu. Práce je třeba zaslat **v trojím písemném vyhotovení** a dále **v elektronické verzi (na CD-ROM či e-mailem)**. Práce musí být doplněna **českým resumé** a nejméně **jedním odborným posudkem**, jehož vyhotovení zabezpečuje vysílající ústav (katedra).
7. Soutěžní práce jsou ve své konečné podobě registrovány do **4. 2. 2011**. Práce je nutno zaslat doporučenou poštou či odevzdat osobně na adresu:

Katedra historie FF UP v Olomouci (SVK)
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

Čl. III.

Hodnocení předložených prací

1. Práce jsou na konferenci prezentovány autorkou/autorem v patnáctiminutovém vystoupení, na něž navazuje diskuze k danému tématu.
2. Každý zúčastněný ústav (katedra) má právo vyslat jednoho vysokoškolského učitele do hodnotící komise. Jméno pedagoga sdělí ústav (katedra) pořadateli do **7. 1. 2011**.
3. Hodnotící komise volí ze svého středu předsedu, který řídí její práci.
4. Hodnotící komise rozhoduje o ocenění prezentovaných studentských vědeckých prací tajným hlasováním.
5. Komise je schopna jednání, jsou-li přítomny dvě třetiny členů zaregistrovaných v okamžiku zahájení konference.
6. Komise rozhoduje nadpoloviční většinou přítomných hlasů. V případě rovnosti hlasů rozhoduje stanovisko předsedy hodnotící komise.
7. O jednání komise je pořízen zápis podepsaný přítomnými členy komise.

Čl. IV.

Publikování výsledků studentské vědecké konference

1. Výstup z konference představuje sborník vybraných studentských prací. O výběru prací do sborníku rozhoduje hodnotící komise. Redakcí sborníku je pověřen pořadatel konference.
2. Rukopisy prací předložených na konferenci se na vyžádání vracejí.

Mgr. Martin Elbel, M.A., Ph.D.
vedoucí Katedry historie
FF UP v Olomouci

Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D.
garant CSVK

V Olomouci dne 30. 11. 2010

SEZNAM SOUTĚŽÍCÍCH

Daniel Baránek

(Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze)

Marek Brčák

(Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze)

Michaela Buriánková

(Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice)

Hana Čadová

(Katedra pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze)

Zora Damová

(Katedra pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze)

Barbora Hanušová

(Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze)

Zuzana Haraštová

(Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci)

Antonín Kadlec

(Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem)

Pavel Kmoch

(Katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci)

Ivana Kočová

(Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem)

Jana Kolouchová
(Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích)

Václav Lunga
(Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě)

Filip Macháček
(Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci)

Lucie Miklovičová
(Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice)

Jaroslav Mrňa
(Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích)

Lucie Pflegerová
(Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích)

Viktor Pohanka
(Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě)

Milan Říský
(Katedra historie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni)

Alžběta Steinerová
(Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy Univerzity v Brně)

Mariana Stonišová
(Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě)

Marek Těšík
(Katedra historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně)

Barbora Tomanová
(Katedra historie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni)

Jaroslav Uhlíř

(Katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci)

Jan Váňa¹

(Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze)

Jana Vítová

(Ústav pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně)

¹ Jan Váňa se samotné konference nezúčastnil, zaslal však práci k posouzení a z tohoto důvodu jsme jej do tohoto seznamu zařadili a rovněž na příslušném místě otiskli resumé jeho článku.

SEZNAM ČLENŮ HODNOTÍCÍ KOMISE

Předseda komise:

prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc. (Katedra historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně)

Členové poroty:

Mgr. Robert Antonín, Ph.D. (Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě)

Mgr. Jiří Brňovják, Ph.D. (Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě)

Mgr. Martin Elbel, M.A., Ph.D. (Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci)

Mgr. Jana Grollová, Ph.D. (Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě)

prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc. (Ústav českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze)

PhDr. Zdeněk Hojda, CSc. (Katedra pomocných věd historických a archivního studia Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze)

doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D. (za Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích)

Mgr. Stanislava Klečáková (Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem)

doc. PhDr. Pavel Krafl, Ph.D. (Ústav pomocných věd historických a archivnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně)

Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D. (Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice)

Mgr. Tomáš Malý, Ph.D. (Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy Univerzity v Brně)

PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D. (Katedra historie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni)

Mgr. Vítězslav Prchal (Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice)

doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc. (Ústav archivnictví a pomocných věd historických Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích)

PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. (Katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci)

Mgr. David Tomíček, Ph.D. (Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem)

PaedDr. Helena Východská (Katedra historie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni)

OHLEDNUTÍ ZA CELOSTÁTNÍ STUDENTSKOU VĚDECKOU KONFERENCÍ – HISTORIE 2010

Jana Oppeltová

Po více jak deseti letech se Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci stala pořadatelem celostátní studentské vědecké konference, tentokrát označené Historie 2010. V sympaticky akčním společenství posluchačů doktorského studia, doprovázeném doc. Mgr. Janem Stejskalem, M.A., Ph.D. a později pisatelkou těchto řádků, bylo již v podzimním semestru rozhodnuto o vhodném termínu a prostorách, sepsán statut a pomocí elektronických i písemných poznámek oslovena spřízněná pracoviště.

Jednalo se o následující katedry a ústavy: Katedra pomocných věd historických a archivního studia, Ústav českých dějin, Ústav světových dějin a Ústav hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (FF UK), Katedra dějin a didaktiky dějepisu Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (PedF UK), Historický modul Fakulty humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Katedra církevních dějin Evangelické teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Katedra církevních dějin a práva Husitské teologické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Centrum orální historie Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky v Praze (AV ČR), Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem (FF UJEP), Ústav pomocných věd historických a archivnictví a Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (FF MU), Katedra historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně (PedF MU), Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě (FF OSU), Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě (FPF SU), Katedra pomocných věd historických a archivnictví a Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové, Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice (FF UPce), Ústav archivnictví a pomocných věd historických a Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (FF JU), Katedra církevních dějin Teologické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Katedra historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci (FPHP TU), Katedra historie Pedagogické fakulty Západočeské univerzity v Plzni (PedF ZU), Katedra antropologických a historických věd Filozofické fakulty Západočeské univerzity v Plzni (FF ZU), Katedra

církevních dějin a dějin křesťanského umění Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (CMTF UP). Konference se zúčastnili i posluchači pořádající Katedry historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci (FF UP).

Lepší informovanosti napomohla i webová stránka soutěže, která byla zprovozněna pod internetovou adresou olomoucké katedry a kde se kromě praktických informací postupně objevovaly i anotace přihlášených příspěvků. Během měsíce února 2011 (konečný termín byl stanoven již na 4. 2. 2011) se sešlo celkem 25 prací z 15 univerzitních pracovišť, které podle již zavedených zvyklostí i požadavku statut byly vybaveny doporučujícími posudky. Druhý posudek vesměs s velkou vstřícností dodali pořadateli oslovení opONENTI, kteří využili i zaslaný strukturovaný formulář.

Ve čtvrtek 31. března 2001 se krátce před 9. hodinou sešla hodnotící komise, složená ze zástupců jednotlivých pracovišť, která ze svého středu zvolila jako předsedu prof. PhDr. Jaroslava Vaculíka, CSc. z Katedry historie PedF MU v Brně. Její práce se dále zúčastnili: Mgr. Robert Antonín, Ph.D. z Ústavu historických věd FPF SU v Opavě, Mgr. Jiří Brňovják, Ph.D. a Mgr. Jana Grollová, Ph.D. z Katedry historie FF OSU v Ostravě, Mgr. Martin Elbel, M.A., Ph.D. z Katedry historie FF UP v Olomouci, prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc. z Ústavu českých dějin a PhDr. Zdeněk Hojda, CSc. z Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze, doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D. zastupující Historický ústav a doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc. z Ústavu archivnictví a pomocných věd historických FF JU v Českých Budějovicích, doc. PhDr. Pavel Krafl, Dr. za Ústav pomocných věd historických a archivnictví a Mgr. Tomáš Malý, Ph.D. z Historického ústavu FF MU v Brně, Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D. a Mgr. Vítězslav Prchal z Ústavu historických věd FF UPce v Pardubicích, PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D. a PaedDr. Helena Východská z Katedry historie PedF ZU v Plzni, PhDr. Milan Svoboda, Ph.D. z Katedry historie FPHP TU v Liberci, Mgr. David Tomíček, Ph.D. a Mgr. Stanislava Klečáková z Katedry historie FF UJEP v Ústí nad Labem. Podle schválených statut mělo každé zastoupené pracoviště jeden hlas, který zahrnoval možnost vybrat deset prací k otištění v budoucím sborníku z konference.

Konferenci v Kapli Božího Těla v areálu Uměleckého centra Univerzity Palackého v Olomouci zahájil děkan Filozofické fakulty téže univerzity doc. PhDr. Jiří Lach, M.A., Ph.D. a náměstek primátora statutárního města Olomouce RNDr. Ladislav Šnevajs. Pak již ve velmi naplněném programu následovaly patnáctiminutové prezentace jednotlivých studentských prací, na něž navazovala stručná shrnutí obou posudků ústy předsedajícího

a diskuze. Pořadí jednotlivých soutěžících určovala témata jejich prací a čas vymezený na každou z nich neměl přesáhnout půlhodinu.

Ve čtvrtek 31. března proběhlo celkem pět bloků a představeno bylo celkem 14 prací. Autor patnácté – Jan Váňa, posluchač z Katedry dějin a didaktiky dějepisu PedF UK v Praze, se nedostavil a jeho práce *Hynek z Dubé. Dvořan Václava II.* (kterou vedla prof. PhDr. Kateřina Charvátová, CSc. a oponoval prof. Mgr. Libor Jan, Ph.D. z Historického ústavu FF MU v Brně) nebyla hodnocena.

Prvnímu bloku předsedal doc. PhDr. Pavel Krafl, Ph.D., který uvedl dvě práce – Barbory Hanušové z Katedry dějin a didaktiky dějepisu PedF UK v Praze: *Role žen v politice císaře Augusta* (vedoucí Mgr. Robert Skopek, oponentka PhDr. Ivana Koucká z Katedry historie FF UP v Olomouci) a Milana Říského z Katedry historie PedF ZU v Plzni: *Keltové na Blatensku. Regionální historie v archeologických nálezech* (vedoucí PaedDr. Helena Východská, oponentka Mgr. Pavlína Kalábková, Ph.D. z Katedry historie FF UP v Olomouci).

Druhý blok moderoval doc. Mgr. Antonín Kalous, M.A., Ph.D. z Katedry historie FF UP v Olomouci, jenž svým slovem doprovázel hned čtyři práce – Jany Vítové z Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU v Brně: *Majetkové poměry královny Elišky Rejčky* (vedoucí doc. PhDr. Pavel Krafl, Dr., oponent Mgr. Robert Antonín, Ph.D. z Ústavu historických věd FPF SU v Opavě), Antonína Kadlece z Katedry historie FF UJEP v Ústí nad Labem: *Homo bellicus. Ochrana bojovníka v iluminovaných rukopisech doby vlády Václava IV.* (vedoucí doc. PhDr. Ludmila Sulitková, CSc., oponent prof. PhDr. František Šmahel, DrSc. z Centra mediévistických studií AV ČR a UK v Praze), Ivany Kočové také z Katedry historie FF UJEP v Ústí nad Labem: *Symbolický rozměr oděvu. Česká vrcholně gotická móda ve světle Bible Václava IV.* (vedoucí Mgr. Zuzana Saffrtalová, Ph.D., oponentka Mgr. et Mgr. Michaela Malaníková z Historického ústavu FF MU v Brně) a Viktora Pohanky z Ústavu historických věd FPF SU v Opavě: *Cesta Husova ochránce do služeb Zikmunda Lucemburského. Poznámky ke dvorské kariéře Jindřicha Lefla z Lažan* (vedoucí Mgr. Martin Čapský, Ph.D., oponent Mgr. Robert Novotný, Ph.D. z Centra mediévistických studií AV ČR a UK v Praze).

Třetím, již odpoledním, blokem provázel doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D., který se věnoval práci Hany Čadové z Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze: *Čtvrtstoletý spor o Kruthovský statek. Historie jednoho majetkového sporu v Kouřimi* (vedoucí PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., oponent doc. PhDr. Josef Hrdlička, Ph.D. z Ústavu archivnictví a pomocných věd historických FF JU v Českých Budějovicích), Alžběty Steinerové z Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU

v Brně: *Příspěvek k sociální struktuře města Olomouce v 16. století* (vedoucí Mgr. Tomáš Malý, Ph.D., oponent doc. Mgr. Jaroslav Miller, M.A., Ph.D. z Katedry historie FF UP v Olomouci), Michaely Buriánkové z Ústavu historických věd FF UPce v Pardubicích: *Pražský agent hraběte Ferdinanda Jana Verduga v druhé půli 17. století* (vedoucí Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D., oponent PhDr. Zdeněk Hojda, CSc. z Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze).

Také navazující blok, uváděný oponentem předcházejícího příspěvku PhDr. Zdeňkem Hojdou, CSc., přinesl tři práce – Marka Brčáka z Ústavu českých dějin FF UK v Praze: *Annales Patrum Capucinatorum provinciae Bohemiae. Narativní prameny k dějinám kapucinského řádu v českých zemích v 17. století a možnosti jejich využití* (vedoucí PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D., oponent Mgr. Martin Elbel, M.A., Ph.D. z Katedry historie FF UP v Olomouci), Lucie Miklovičové z Ústavu historických věd FF UPce v Pardubicích: *Pověz mi co jíš, a já ti řeknu, kdo jsi. Analýza šlechtických rukopisných kuchařských knih* (vedoucí prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc., oponentka doc. Radmila Pavlíčková, Ph.D. z Katedry historie FF UP v Olomouci) a Jaroslava Mrňý z Ústavu archivnictví a pomocných věd historických FF JU v Českých Budějovicích: *Dějiny velkomeziříčské farnosti* (vedoucí doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., oponent Mgr. Martin Štindl, Ph.D. z Státního okresního archivu Žďár nad Sázavou).

Poslední dvě studie ve čtvrtčním podvečeru představil prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc. – jednalo se o práce Lucie Pfliegerové z Historického ústavu FF JU v Českých Budějovicích: *Osoby svatebních svědků a kmotrů v jihočeských vesnicích na přelomu 18. a 19. století pohledem církevních matrik* (vedoucí doc. PhDr. Josef Grulich, Ph.D., oponentka Mgr. Alice Velková z Ústavu historických věd FF UPce v Pardubicích) a Barbory Tomanové z Katedry historie PedF ZU v Plzni: *Václav Křížek a táborské gymnázium* (vedoucí PhDr. Jiří Stočes, Ph.D., oponentka doc. Dagmar Blümllová, CSc. z Historického ústavu FF JU v Českých Budějovicích).

Po odeznění diskuze k poslednímu příspěvku prvního dne konference byli všichni účastníci z řad studentů i pedagogů pozváni k rautu v atriu Uměleckého centra UP v Olomouci, který otevřel přípitek vedoucího Katedry historie FF UP Mgr. Martina Elbla, M.A., Ph.D. Celý raut byl realizován díky nevšední ochotě a profesionalitě studentů, vyučujících a pana PhDr. Petra Čecháka, ředitele Středního odborného učiliště služeb Velký Újezd, s. r. o. Vynalézavé a velmi chutné pohoštění, dotvořené dokonalým květinovým aranžmá bylo zcela odborně servírováno a nepochybně pomohlo vytvořit příjemnou a neformální atmosféru, kterou umocnila hudba lidové muziky Frgál z Olomouce.

Ranní blok příspěvků následujícího dne 1. dubna 2011 zahájila doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., která postupně k řečnickému pultíku pozvala autory čtyř prací – Václava Lungu z Katedry historie FF OSU v Ostravě: *Ve službách církve a vlasti: Sušilovec P. Vincenc Janalík (1804–1855)* (vedoucí doc. PhDr. Pavel Kladiwa, Ph.D., oponent prof. PhDr. Jiří Hanuš, Ph.D. z Historického ústavu FF MU v Brně), Janu Kolouchovou z Historického ústavu FF JU v Českých Budějovicích: *„Každý jest na světě hostem, den ke dni jen k smrti rostem.“ Mortalita na Chebsku ve druhé polovině 19. století* (vedoucí doc. PhDr. Josef Grulich, Ph.D., oponentka doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D. z Ústavu historických věd FF UPce v Pardubicích), Daniela Baránka z Ústavu českých dějin FF UK v Praze: *Život mimo ghetto. Zrod židovského náboženského společenství na Frýdecku a Místecku* (vedoucí prof. PhDr. Milan Hlavačka, CSc., oponentky Mag. Louise Hecht, Ph.D. a Mgr. Eva Kalousová z Centra judaistických studií Kurta a Ursuly Schubertových UP v Olomouci) a Marianu Stonišovou z Katedry historie FF OSU v Ostravě: *Dolní kolonie jámy Ignát v Ostravě-Mariánských Horách* (vedoucí PhDr. Martin Jemelka, Ph.D., oponentka doc. PhDr. Jana Englová, CSc. z Katedry historie FF UJEP v Ústí nad Labem).

Moderování následujícího bloku převzal prof. PhDr. Jaroslav Vaculík, CSc., který uvedl tři práce: Jaroslava Uhlíře z Katedry historie FPHP TU v Liberci: *Zvony na Liberecku do roku 2009* (vedoucí PhDr. Milan Svoboda, Ph.D., oponent doc. PhDr. Jiří Roháček, CSc. z Ústavu dějin umění AV ČR v Praze), Filipa Macháčka z Katedry historie FF UP v Olomouci: *Spor o krematorium aneb uvedení do problematiky prosazování pohřbu žehem v novodobé společnosti na příkladu jednání o stavbě krematoria v Olomouci v letech 1919–1932* (vedoucí prof. PhDr. Miloš Trapl, CSc., oponent doc. PhDr. Zdeněk R. Nešpor, Ph.D. z Sociologického ústavu AV ČR v Praze), Zory Damové z Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze: *Československá státní střední škola ve Velké Británii* (vedoucí doc. PhDr. Jiří Šouša, CSc., oponent doc. PhDr. Karel Konečný, CSc. z Katedry historie FF UP v Olomouci).

Provázet poslední tři práce a jejich autory se nakonec uvolil Mgr. David Tomíček, Ph.D., který představil autory tří závěrečných prací: Pavla Kmocha z Katedry historie FPHP TU v Liberci: *Malá retribuce 1945–1948. Trestní a nalézací komise v Benešově* (vedoucí Mgr. Kateřina Lozoviuková, Ph.D., oponent Mgr. Jan Machala z Katedry historie FF UP v Olomouci), Marka Těšíka z Katedry historie PedF MU v Brně: *Protistátní skupiny Lilka a Jánošiči. Likvidace ilegálních skupin na Lednicku a Brněnsku v letech 1949 a 1950* (vedoucí doc. PhDr. František Čapka, CSc., oponent Mgr. Tomáš Bursík z Oddělení novodobých českých dějin Národního památníku na Vítkově)

a Zuzana Haraštová z Katedry historie FF UP v Olomouci: „*Kladivo na čarodějnice*“ Václava Kaplického jako historický pramen? (vedoucí doc. Mgr. Jan Stejskal, M.A., Ph.D., oponent PhDr. Petr Kreuz, Dr. z Archivu hlavního města Prahy).

Po odeznění posledního příspěvku se sešla hodnotící komise, jejíž členové měli v tajném písemném hlasování vybrat nejvíce deset příspěvků, které si zaslouží publikaci v připravovaném sborníku. Nejvíce hlasů získala studie Antonína Kadlece, druhé místo stejným počtem hlasů obsadily práce Pavla Kmocha a Jany Vítové, třetí místo obdržel text Viktora Pohanky. Ostatní příspěvky, které čtenář nalezne ve sborníku, se umístily na čtvrtém až desátém místě, přičemž se komise rozhodla nezveřejňovat jejich konkrétní pořadí.

Vítězům poblahopřál děkan FF UP v Olomouci doc. PhDr. Jiří Lach, M.A., Ph.D. a náměstek hejtmana Olomouckého kraje Mgr. Radovan Rašák, kteří jim předali finanční odměnu i věcné dary. Při této příležitosti byla vyhlášena i Šustova cena, kterou Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872) ocenilo písemnou podobu práce Viktora Pohanky.

Všichni účastníci z řad studentů i pedagogů obdrželi propagační materiály a publikace vydané Filozofickou fakultou Univerzity Palackého, statutárním městem Olomouc a Olomouckým krajem. Náklady na vydání sborníku oceněných prací byly z větší části uhrazeny díky velkorysému daru firmy Valášek, spol. s r. o. se sídlem v Paskově a finanční podpoře Olomouckého kraje, zprostředkované Filozofickou fakultou Univerzity Palackého.

Svazek, který držíte v rukou, vychází jako číslo recenzovaného periodika *Historica Olomucensia* 41–2012, Sborník prací historických XXIX. Všechny v něm obsažené studie vycházejí z prací zaslaných do soutěže, jejich obsah a rozsah byl však upraven podle dvou recenzních posudků v souladu s uveřejňováním textů v recenzovaném odborném časopise. Byl vytvořen jednotný seznam zkratk, do něž však byly zahrnuty zejména zkratky využívané ve více příspěvcích. Speciální zkratky v jednotlivých článcích jsou pak rozvedeny pouze v příslušném poznámkovém aparátu. Tituly příspěvkatelů na konci jejich článků i v závěrečném oddílu *The Authors and Summaries* jsou jednotně uváděny ve formě, která odpovídá aktuálnímu stavu při vydání tohoto čísla *Historica Olomucensia*.

Na výsledné podobě sborníku i hladkém průběhu dvoudenní konference se zcela zásadním způsobem podíleli doktorandi Katedry historie FF UP v Olomouci: Mgr. Martin Barus, Mgr. Ondřej Kolář, Mgr. Jan Machala, Mgr. Hana Matějková, Mgr. Jitka Pelikánová, Mgr. Benjamin Pytlík, Mgr. Jan Růžička a Mgr. Lucie Toman, kterým se ve vypjatých situacích dostalo

výrazné pomoci od jejich dalších kolegů. Jazykové korektury tohoto sborníku provedly Mgr. Jarmila Kašpárková (český jazyk), Mgr. Hana Grisová a Mgr. Jitka Pelikánová (anglický jazyk) a Mgr. Hana Matějková a PhDr. Karla Vymětalová (německý jazyk). Jim, stejně jako všem účastníkům, vedoucím prací, autorům oponentských posudků a členům hodnotící komise, patří velké poděkování za zdárný průběh konference, kolegiální atmosféru i radost z nalézání a nalezení.

Mgr. Jana Oppeltová, Ph.D.
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

FOTODOKUMENTACE KONFERENCE

Obr. 1

Ilustrační záběr z konferenčního jednání (autor: Ondřej Kolář)

Obr. 2

Společenský večer na závěr prvního dne konference (autor: Ondřej Kolář)

Obr. 3

Účastníci konference při závěrečném hodnocení (autor: Ondřej Kolář)

Obr. 4

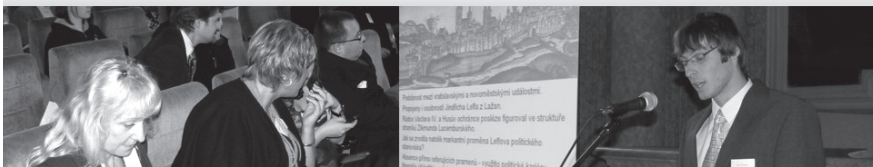

Děkan Jiří Lach blahopřeje autorům vítězných příspěvků (autor: Ondřej Kolář)

INFORMACE O VZNIKU SPECIÁLNÍHO WEBU KONFERENCE

KHI FF UP | UPOL

Celostátní studentská vědecká konference - Historie

podpůrný web pro organizátory konference

Hlavní strana

Statut CSVK

Oslovené instituce

Předchozí ročníky

Výsledné sborníky

Soubory ke stažení

CSVK - Historie 2010

Hlavní strana

Tyto webové stránky si vzaly za úkol pomoci organizátorům dalších celostátních kol tradiční studentské vědecké konference při jejich organizaci.

Za velmi zásadní považujeme seznam všech pracovišť (kateder a ústavů), která jsme při olomouckém celostátním kole oslovili, aby na tuto konferenci vyslali své zástupce. Kontakty (zejména e-mailové) v tomto seznamu bychom chtěli udržovat v aktuální podobě. Jako jistou inspiraci pro náplň doprovodných částí konference přikládáme programy předchozích celostátních kol. Tato část webu by pak měla sloužit i jako ohlédnutí za tradicí celostátních studentských vědeckých konferencí, jejíž součástí je i přehled vydaných sborníků s jejich obsahy.

Tento web vznikl za podpory Katedry historie FF UP | Copyright © 2011. Designed by benek | HTML | CSS |

Během příprav konference byl rovněž vytvořen speciální web <http://www.historie.upol.cz/csvk/>, na němž bylo možné najít organizační pokyny, program celého setkání, statut soutěže a postupem času i resumé soutěžních prací. Po skončení konference zde pak byl zveřejněn seznam vítězů, jakož i citační normy pro tento sborník.

Organizační tým pak přišel s myšlenkou vytvořit další internetové stránky <http://historie.upol.cz/csvk/web-pro-organizatory/>, jejichž obsah by měl pomáhat dalším organizátorům těchto celostátních studentských vědeckých konferencí. Zde Vám přinášíme screenshot z jeho titulní strany a zveřejníme Vás k jeho návštěvě. Mimo aktuálních kontaktů na všechna oslovená pracoviště obsahuje programy předchozích konferencí a obsahy z nich vzešlých sborníků. Věříme, že bude sloužit nejen jako příjemné ohlédnutí za uplynulými celostátními koly, ale že jej další pořadatelé aktivně využijí!

ČLÁNKY A STUDIE

MAJETKOVÉ POMĚRY KRÁLOVNY ELIŠKY REJČKY

Jana Vítová

1. Úvod

Královna Eliška Rejčka je bezesporu výjimečnou osobností našich dějin, dosud však byla věnována pozornost spíše jejím spleťtým životním osudům či jejím osobním vztahům k dalším významným postavám první poloviny 14. století. Tato práce si klade za cíl uceleně popsat majetkové poměry královny Elišky Rejčky. Náplní příspěvku je přehled královnina nemovitého majetku, Eliška Rejčka však získala také patronátní práva k některým kostelům a kaplím, vzhledem k omezenému rozsahu práce tuto problematiku však ponecháme stranou.¹

Pramennou základnu k tématu představuje listinný materiál, z větší části z fondu E 9 Cisterciáčky Staré Brno, zpřístupněný v níže uvedených edicích. Základní edicí zůstává *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, konkrétně svazky zahrnující léta 1307–1333 a 1334–1349, a také dva díly edice *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* z let 1253–1310 a 1311–1333.² Další edicí, byť jen okrajově použitou, byla edice *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia*.³ Zdrojem informací je též *Zbraslavská kronika* zpřístupněná v edici Josefa Emlera.⁴

V roce 2010 se v knihkupectvích objevila práce polské historičky Małgorzaty Duczmal nazvaná *Rykxa Piastówna, królowa Czech i Polski*.⁵ V našich zemích pak existuje celá řada časopiseckých článků či příspěvků ve sbornících, které se této atraktivní tematice věnují. Na prvním místě je

¹ Článek vychází z bakalářské diplomové práce sepsané pod vedením doc. PhDr. Pavla Kraf-la, Dr., obhájené v roce 2010 na Ústavu pomocných věd historických a archivnictví FF MU v Brně.

² *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae* (dále CDM) VI.–VII. Ed. CHYTIL, Josef. Brno 1854–1858; *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (dále RBM) II.–III. Ed. EMLER, Josef. Praha 1882–1890.

³ *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia* (dále MVB) tomus prodromus. Ed. HLEDÍKOVÁ, Zdeňka. Praha 2003.

⁴ FRB IV. Ed. EMLER, Josef. Praha 1884. V českém překladu FIALA, Zdeněk – HEŘMANSKÝ, František – MERTLÍK, Rudolf (eds.): *Zbraslavská kronika*. Praha 1976.

⁵ DUCZMAL, Małgorzata: *Rykxa Piastówna: królowa Czech i Polski*. Poznań 2010. Má však více méně popularizační charakter.

třeba upozornit na sborník *Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008*,⁶ v němž se pobytem královny-vdovy v jejím sídelním věnném městě a období bezprostředně předcházejícímu věnují ve svých příspěvcích zejména František Musil, Robert Antonín, Jaroslav Šůla a Jakub Vítofský. Rovněž je třeba zmínit článek Jiřího Kuthana, který se ovšem zaměřuje na samotný chrám sv. Ducha a také na Rejččinu pozdější fundaci v Brně.⁷

Chrám sv. Ducha byl věnován také celý cyklus příspěvků v Informacích královéhradecké diecéze s názvem Eliščina katedrála, kde jsou popularizačním způsobem shrnuty i životní osudy Elišky Rejčky.⁸ Popularizační charakter má také článek Zdeňky Hledíkové i stať Karla Stloukala.⁹ Biogram Rejčky je obsažen též v biografickém lexikonu *Piastowie* a jeho autorem je Krzysztof Ożóg.¹⁰

Informace, jež se týkají tématu této práce, lze samozřejmě nalézt i v literatuře, která není primárně zaměřená na osobnost Elišky Rejčky. Cennou je v tomto směru monografie Jana Květa, v níž autor nepředkládá pouze životní data královny, ale zabývá se i některými jejími majetkovými a finančními transakcemi.¹¹ Způsob, jakým Eliška Rejčka nakládala se svým majetkem v souvislosti s klášterem Aula Sanctae Mariae, mapuje diplomová práce Jitky

⁶ ŠTĚPÁN, Jiří (ed.): *Chrám Svatého Ducha a královna Eliška Rejčka v Hradci Králové 1308–2008: Historická tradice v dějinách města. Od chrámu ke katedrále. Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference konané ve dnech 15. a 16. října 2008 v Hradci Králové. Ústí nad Orlicí 2009.*

⁷ MUSIL, František: *Hradec Králové, Eliška Rejčka a rok 1308*. In: ŠTĚPÁN, J. (ed.): *Chrám*, s. 11–15; ANTONÍN, Robert: *Alžběta Rejčka a souboj o český trůn v letech 1306–1308*. In: ŠTĚPÁN, J. (ed.): *Chrám*, s. 17–31; ŠŮLA, Jaroslav: *Stručný přehled dějin farnosti chrámu sv. Ducha v Hradci Králové*. In: ŠTĚPÁN, J. (ed.): *Chrám*, s. 89–95; VÍTOFSKÝ, Jakub: *Stavebníci a mistři panovnického chrámu sv. Ducha v Hradci Králové – architektura a sochařství na rozhraní Janovy a Karlovy éry*. In: ŠTĚPÁN, J. (ed.): *Chrám*, s. 97–112; KUTHAN, Jiří: *Královna Alžběta Rejčka († 1335)*. In: ŠTĚPÁN, J. (ed.): *Chrám*, s. 113–128.

⁸ DUŠKOVÁ, Lucie: *Eliščina katedrála: Katedrála sv. Ducha v Hradci Králové*. Informace královéhradecké diecéze, 18, 2008, č. 1, s. 25; ŠRÁMEK, Josef: *Eliščina katedrála: Alžběta Richenza, hradecká královna a mecenáška*. Informace královéhradecké diecéze, 18, 2008, č. 10, s. 25 a č. 11, s. 25. Podobně laděný je i další autorův článek, viz ŠRÁMEK, J.: *Eliška Rejčka, paní věnných měst (1288–1335)*. Chrudimské vlastivědné listy, 17, 2008, č. 5, s. 17–19.

⁹ HLEDÍKOVÁ, Zdeňka: *Alžběta Rejčka. Dějiny a současnost*, 13, 1991, č. 5, s. 7–12; STLOUKAL, Karel: *Eliška Rejčka, hradecká královna*. Pojednání městského historického a průmyslového musea v Hradci Králové, 1942, č. 20; Týž: *Královna Rejčka*. In: Týž (ed.): *Královny, kněžny a velké ženy české*. Praha 1940, s. 97–106.

¹⁰ OŻÓG, Krzysztof: *Ryśka-Elżbieta*. In: SZCZUR, Stanisław – OŻÓG, K. (eds.): *Piastowie: Leksykon biograficzny*. Kraków 1999, s. 167–170.

¹¹ KVĚT, Jan: *Iluminované rukopisy královny Rejčky: Příspěvek k dějinám české knižní malby ve století XIV*. Praha 1931.

Hričkové, jež je zaměřena na hospodářský vývoj tohoto kláštera ve středověku.¹² Značný prostor „hradecké královně“ ve svém díle věnuje i Božena Kopiczková¹³ a Miloslav Sovadina ve své stati o Jindřichovi z Lipé.¹⁴

2.1 Majetkové transakce před založením kláštera Aula Sanctae Mariae (do 1. června 1323)

Roku 1308 se jméno Elišky Rejčky objevuje ve známé smlouvě mezi Jindřichem Korutanským a Fridrichem Rakouským, v níž se Habsburk vzdává nároků na vládu v Čechách a na Moravě za peněžní náhradu 45 000 hřiven stříbra. Přestože Rejčka stála po dobu bojů o český trůn otevřeně na straně svého bývalého švagra Fridricha, žádného postihu se bát nemusela, tato smlouva uzavřená ve Znojmě 14. srpna roku 1308 naopak potvrzovala držbu všech jejích statků, které získala jako vdovská věna, se všemi právy a svobodami udělenými Václavem II. nebo králem Rudolfem. Vévoda Fridrich se také zavázal vzdát se všech měst a opevněných míst, které on sám nebo lidé v jeho službách oblehli či zabrali po smrti krále Rudolfa, i všech měst patřících královně-vdově Elišce, která se postavila na stranu Habsburků, a navrátit je do rukou právoplatných držitelů.¹⁵

Již Václav II. své mladé manželce vyměřil vysoký vdovský důchod, 20 000 hřiven stříbra, Rudolf Habsburský pak tuto částku zdvojnásobil. Elišce Rejčce tedy náleželo vdovské věno v celkové výši 40 000 hřiven pražských grošů, které byly zajištěné na pěti městech ve východních Čechách (Hradec Králové, Chrudim, Jaroměř, Polička a Vysoké Mýto). Bohužel se nedochoval žádný doklad právního charakteru, který by mladé vdově tuto částku potvrzoval, budeme se tedy muset spokojit se svědectvím kronikáře. Záznam ve *Zbraslavské kronice* je však poměrně stručný. V případě Václava II. Petr Žitavský pouze konstatuje, že „také manželce, paní Alžbětě, odkázal král dvacet tisíc hřiven

¹² HRIČKOVÁ, Jitka: *Klášter Aula sanctae Mariae na Starém Brně a jeho hospodářský vývoj ve středověku*. Brno: Masarykova univerzita. Filozofická fakulta. Historický ústav 2007. Magisterská diplomová práce.

¹³ KOPIČKOVÁ, Božena: *Eliška Přemyslovna: královna česká 1292–1330*. Praha 2003. Publikace k výstavě konané při příležitosti 700. výročí sňatku Elišky Přemyslovny a Jana Lucemburského viz BENEŠOVSKÁ, Klára (ed.): *Královský sňatek: Eliška Přemyslovna a Jan Lucemburský – 1310*. Praha 2010. K našemu tématu viz příspěvky DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana: *Eliška Rejčka (Richenza Velkopolská) a Rudolf Kaše*. In: BENEŠOVSKÁ, K. (ed.): *Královský sňatek*, s. 304–309 a BENEŠOVSKÁ, K.: *Královna Eliška Rejčka a klášter cisterciáček Aula Sanctae Mariae*. In: Táž (ed.): *Královský sňatek*, s. 488–502.

¹⁴ SOVADINA, Miloslav: *Jindřich z Lipé: zvláštní otisk z Časopisu Matice moravské roč. 120 (2001), 121 (2002) a 122 (2003)*. Brno 2005.

¹⁵ CDM VI., č. 377–378, č. 15.

jako věno“ bez bližšího určení, z čeho má tento příjem plynout. Až u obvěnění ze strany Rudolfa Habsburského se objevuje zmínka o městech ve východních Čechách, na kterých má být Eliščino věno zajištěno.¹⁶

Pouze o čtyři dny později pak Eliška Rejčka sama vydává listinu ve prospěch svých věnných měst, kde potvrzuje Hradci, Jaroměři, Chrudimi, Vysokému Mýtu i Poličce všechna práva a svobody, které jim v minulosti postoupil král Rudolf Habsburský.¹⁷ V prvních letech po smrti druhého manžela žila Eliška Rejčka ve svých věnných městech,¹⁸ zejména v Hradci, který si zvolila jako své sídlo. Vztahy hradecké královny s Jindřichem Korutanským však byly napjaté, neboť král jí nevyplatil slíbených 6 000 hřiven z kutnohorské urbury. Této neshody mezi Jindřichem a královnou-vdovou využil Jan Lucemburský, jenž vydal 30. listopadu roku 1310 před Prahou v její prospěch listinu, v níž jí přislíbil právě tuto částku zaplatit. Na oplátku se pak Eliška Rejčka i se svými věnnými městy přidala na stranu mladého Lucemburka. Na zajímavosti této písemnosti také přidává přítomnost pana Jindřicha z Lipé mezi králem jmenovanými šlechtici, na jejichž doporučení Jan Lucemburský listinu vydává.¹⁹

Miloslav Sovadina ve své studii o Jindřichovi z Lipé souhlasí s domněnkou Jiřího Spěváčka, že přestože byl vlivný Ronovec jmenován ve skupině urozených mužů, na jejichž radu byla písemnost vydána, byl to zřejmě právě pan z Lipé, od koho iniciativa na uplatnění nároků bývalé královny vzešla. Zatímco pro Spěváčka za tímto aktem stojí Jindřichova hamižnost, Sovadina hledá právě zde začátek formujícího se blízkého vztahu mezi panem z Lipé

¹⁶ K Rejččinu věnu FRB IV., kap. 74, s. 94; Tamtéž, kap. 85, s. 111; v českém překladu FIALA, Z. – HEŘMANSKÝ, F. – MERTLÍK, R. (eds.): *Zbraslavská kronika*, s. 133. Záznam ve *Zbraslavské kronice* samozřejmě není právním dokladem, který by Rejčce držbu východočeských měst zaručoval. Prvním zápisem právního charakteru, který dokládá, že příslušná města opravdu náleží Elišce Rejčce, je listina z 5. října roku 1305, viz RBM II., č. 2149, s. 927–928. V této písemnosti jsou též poprvé vyjmenována všechna patřící královně, kromě Hradce Králové, Chrudimi a Vysokého Mýta uvedených ve *Zbraslavské kronice* je to tedy ještě Polička a Jaroměř. Viz MUSIL, F.: *Hradec Králové*, s. 12–13.

¹⁷ Listina je datována 18. srpna roku 1308, viz RBM II., s. 945, č. 2174. O místu vydání této písemnosti, které je v listině samotné označeno jako „*Neunburge*“, se vedou spory. První možností je české město Nymburk, ale pravděpodobnější zřejmě bude ztotožnění této lokality s rakouským Klosterneuburkem, kam se Eliška Rejčka uchýlila v době bojů o český trůn pod ochranu Habsburků. Do svého sídelního města Hradce Králové by tedy přišla někdy po 18. srpnu roku 1308. Viz MUSIL, F.: *Hradec Králové*, s. 14 a ANTONÍN, R.: *Alžběta*, s. 29.

¹⁸ V listině z 2. srpna roku 1309 Eliška a její dceři Anežce obyvatelé města Jaroměře skládají slib věrnosti. Viz CDM VI., s. 21, č. 27.

¹⁹ CDM VI., s. 32, č. 41. Z jakého důvodu měl Jindřich Korutanský tuto částku Rejčce zaplatit, bohužel z textu písemnosti nevyplývá.

a Eliškou Rejčkou. Neboť v této listině mocný Ronovec poprvé prokazatelně jedná ve prospěch královny-vdovy.²⁰

7. října roku 1315 Jan Lucemburský, nyní již korunovaný český král, potvrzuje, patrně opět na radu pana Jindřicha z Lipé,²¹ všechna nařízení Václava II. a Rudolfa Habsburského týkající se vdovského věna Elišky Rejčky.²² Nedlouho poté se královna-vdova rozhodla svá věnná města vyměnit s Janem Lucemburským za peněžitou náhradu, neboť se chystali s panem z Lipé přesídlit z Čech na Moravu. Přestože dohoda o směně měst za odstupné vznikla již během domažlických jednání v roce 1318, vyplácení peněz evidentně vázlo.²³ Ještě v květnu roku 1319 vydává totiž král Jan listinu, v níž slibuje Elišce Rejčce zaplacení 10 000 hřiven pražských grošů z výnosů kutnohorské urburý a mincovny.²⁴ V této době se Jindřich z Lipé již opět těšil ze svého výsadního postavení v království a, stejně jako Rejčka, udržoval s mladým králem přátelské vztahy. Snad i díky vlivu pana z Lipé daroval Jan Lucemburský královně-vdově výnos z masných krámů v Praze, který později zaměnil za darování vsi Blučina a výtěžek ze cla v Jihlavě.²⁵

Eliška Rejčka se v prostředí Čech mohla zdržovat až do přelomu dvacátých let 14. století, neboť ještě v roce 1319 potvrzuje král Jan její darování vsi Křechoř Svatovítské katedrále s žádostí, aby zde bylo trvale slaveno anniversary krále Rudolfa Habsburského.²⁶ Vesnici Křechoř původně vlastnil Jindřich z Lipé, jenž ji dříve získal právě od Jana Lucemburského, ale odpro-

²⁰ SOVADINA, M.: *Jindřich*, s. 26–27; SPĚVÁČEK, Jiří: *Král diplomat: (Jan Lucemburský 1296–1346)*. Praha 1982, s. 61.

²¹ KVĚT, J.: *Iluminované rukopisy*, s. 21; ŠUSTA, Josef: *Dvě knihy českých dějin: Kus středověké historie našeho kraje. Kniha 2. Počátky Lucemburské 1308–1320*. Praha 2002, s. 233.

²² CDM VI., s. 69, č. 97.

²³ Až do roku 1318 je také Hradec Králové v rukou Jindřicha Javorského, manžela Anežky Přemyslovny, jemuž město odevzdala Eliška Rejččka jako zástavu na dceřino věno. 1. listopadu roku 1318 pak Jan Lucemburský potvrzuje všechny svobody, které město v minulosti získalo od českých králů (viz RBM III., s. 193–194, č. 470). Viz také KVĚT, J.: *Iluminované rukopisy*, s. 22; SPĚVÁČEK, J.: *Jan Lucemburský a jeho doba 1296–1346*. Praha 1994, s. 266. Též ŠUSTA, J.: *Dvě knihy*, s. 288–289, 292.

²⁴ Přesněji 10. května roku 1319, viz CDM VI., s. 118, č. 149. Viz také SPĚVÁČEK, J.: *Jan*, s. 276.

²⁵ Stalo se 2. srpna roku 1319, viz CDM VI., s. 119–120, č. 152; KVĚT, J.: *Iluminované rukopisy*, s. 22; ŠUSTA, J.: *Dvě knihy*, s. 297.

²⁶ Konfirmace pochází ze 7. září roku 1319, král Jan zde také potvrzuje prodej vesnice Rejčce Jindřichem z Lipé. Viz RBM III., s. 216–217, č. 524. Pozdější záznam o darování vesnice lze nalézt také v listině s datem 14. listopadu roku 1325, viz CDM VII., s. 834, Supplementum č. 234.

dal ji královně-vdově za neurčitou sumu.²⁷ Kdy přesně Eliška Rejčka přesídlila do Brna, není jisté, avšak listina z 1. ledna roku 1321 naznačuje, že touto dobou by již ve městě pobývat mohla. Král Jan zde osvobozuje na naléhání Elišky Rejčky peší, kteří nemají žádné zboží, od placení mýta ve vsi Rousínov, jež náležela ke Špilberku.²⁸

V době, kdy se Eliška Rejčka a pan z Lipé stěhovali na Moravu, tedy okolo roku 1321, Jan Lucemburský stále ještě dlužil královně-vdově náhradu za její věnná města, tedy oněch 10 000 hřiven stříbra. Část z této sumy jí král Jan nehodlal splatit v hotových penězích, ale prostřednictvím darování trhové vsi Měnín a statků v Hustopečích, proto vydává 20. června roku 1321 listinu, v níž pověřuje kancléře českého království vyšehradského probošta Jana, nejvyššího maršálka Jindřicha z Lipé a Voka z Kravař oceněním zmíněných lokalit.²⁹ A hned o den později ještě Jan Lucemburský přiznává Rejčce 2 000 hřiven pražských grošů jako odškodnění všech výloh a nákladů, které bývalá královna měla při získávání dlužné částky za její věno. Tuto sumu má Eliška Rejčka obdržet z výnosů kutnohorské urbury a mincovny, a to prostřednictvím týdenních splátek po 35 hřivnách stříbra.³⁰ Králem jmenovaní odhadci ocenili trhovou ves Měnín a statky v Hustopečích včetně všeho příslušenství, vinic, polí, lesů, pastvin, mlýnů, výnosů apod. v celkové hodnotě 2 180 hřiven stříbra.³¹ Samotné předání pak bylo zlistiněno 15. října roku 1321, kdy král Jan přenechává Elišce Rejčce všechn tento majetek a jeho vyčíslenou hodnotu 2 180 hřiven grošů odečítá od dlužné částky 10 000 hřiven, které měl zaplatit Rejčce jako náhradu za její věnná města.³² V pozdější listině z 2. října roku 1323 však Jan Lucemburský uvádí, že kromě Měnína a statků v Hustopečích předal v rámci této částky 2 180 hřiven stříbra královně-vdově na umoření svého dluhu také majetek ve Starovicích a Starovičkách („terciam partem bonorum... in Stirzowicz, et in Nastarowicz“).³³

Během roku 1322 získala od Fritze a Viléma z Egerbergu zbývající část Hustopečí, Starovic a Staroviček,³⁴ dále statky v Žarošicích, Uherčicích,

²⁷ Kupní smlouva je pozdějšího data než samotná konfirmace, pochází z 8. prosince roku 1319. Viz RBM III., s. 224, č. 542.

²⁸ CDM VI., s. 133–134, č. 176; KvĚT, J.: *Illuminované rukopisy*, s. 23.

²⁹ CDM VI., s. 139–140, č. 184.

³⁰ CDM VI., s. 138, č. 182.

³¹ 17. října roku 1321, viz CDM VI., s. 146–147, č. 192; také SPĚVÁČEK, J.: *Jan*, s. 296.

³² CDM VI., s. 145, č. 191.

³³ CDM VI., s. 185, č. 249. Srovnej poznámka č. 34.

³⁴ Hustopeče, Starovice a Starovičky byly rozděleny na tři části, třetinu vlastnil Vilém z Egerbergu, třetinu Fritz z Egerbergu a poslední třetinu panovník, na nějž tento majetek podle Ladi-

Kvasově, Skoronicích a Zlíně, za něž každému z bratrů vyplatila 1 000 kop pražských grošů.³⁵ V téže roce také panovník opět projevil svou štedrost vůči královně-vdově a věnoval Elišce Rejčce dům poblíž královské kaple v Brně společně s patronátním právem ke kapli sv. Václava.³⁶

2.2 Majetkové transakce v období po založení kláštera Aula Sanctae Mariae

Do kláštera Aula Sanctae Mariae přišel konvent pravděpodobně 15. května roku 1323,³⁷ sama zakládací listina však pochází až z 1. června toho roku a štedrá zakladatelka v ní také darovala nově vzniklé instituci Měnín, Hustopeče, Starovice a Starovičky, které získala od panovníka a Viléma a Fritze z Egerbergu.³⁸ Je zřejmé, že za spoluzakladatele kláštera cisterciáček na Starém Brně se považoval i sám panovník, neboť se tak ve svých později vydaných listinách často tituluje. Jan Lucemburský pečoval o Sín Panny Marie jak po stránce právní, postoupil konventu různá práva a svobody, tak i po stránce materiální, neboť jeho donace tvořily značnou část klášterního majetku obzvláště v počátcích fungování této církevní instituce. Zda krále Jana k péči o ústav kromě zbožného úmyslu vedlo více úsilí získat klášter Aula Sanctae Mariae pod svou kontrolu, z čehož by mu plynuly nemalé výhody, či náklonnost, kterou choval ke královně Elišce Rejčce, nevíme. Ovšem po roce 1335, kdy královna-vdova zemřela, již z jeho strany konvent kláštera žádný hmotný majetek neobdržel.³⁹ A stejně tak i pan Jindřich z Lipé se svými potomky přispěl výraznou měrou k majetkovému zázemí kláštera, díky čemuž byl někdy označován za quasifundátora této církevní instituce.⁴⁰

Další skupina písemností z tohoto období má charakter rozličných konfirmací a vidimů. Několik předních mužů (nemohl samozřejmě chybět pan Jindřich z Lipé) vzalo na vědomí některé Rejččiny listiny, čímž si Eliška

slava Hosáka spadl pravděpodobně odúmrtí po bratrovi Viléma a Fritze. Viz Hosák, Ladislav et al.: *Hustopeče: Dějiny Města*. Brno 1972, s. 24.

³⁵ Listina Fritze pochází z 28. února 1322, viz CDM VI., s. 152–153, č. 202. Vilém z Egerbergu vydává listinu ve prospěch královny-vdovy 13. prosince téhož roku s prakticky doslovným zněním jako jeho bratr, rozdílem ve věčtu statků je vynechání Žarošic a naopak přidán název Araschicz (Uherčice), viz CDM VI., s. 162, č. 220.

³⁶ Přesněji 3. listopadu 1322, viz CDM VI., s. 161, č. 219.

³⁷ Květ, J.: *Iluminované rukopisy*, s. 26.

³⁸ CDM VI., s. 171, č. 229.

³⁹ HRIČKOVÁ, J.: *Klášter*, s. 48–49.

⁴⁰ HLEDÍKOVÁ, Z.: *Alžběta*, s. 11; KOPÍČKOVÁ, B.: *Eliška*, s. 64. K donacím pánů z Lipé klášteru podrobně HRIČKOVÁ, J.: *Klášter*, s. 34–35.

Rejčka zajistila publicitu a respektování získaných práv a majetků ze strany důležitých činitelů markrabství a regionu Brněnska.⁴¹ Dne 1. října roku 1323 pak panovník potvrdil darování vesnice Blučina společně s mytem v Jihlavě,⁴² které učinil v roce 1319, kdy těmito donacemi nahradil Elišce Rejčce výnosy z masných krámů v Praze, a také převod vsi Měnín a statků v Hustopečích do vlastnictví královny-vdovy.⁴³ O den později, 2. října roku 1323, vydává Jan Lucemburský listinu, v níž stvrzuje založení kláštera Síně Panny Marie i držbu veškerých majetků, kterými byl při založení zaopatřen. Kromě toho, že jsou v této rozsáhlejší písemnosti podrobně vyjmenovány všechny statky, které Eliška Rejčka od panovníka získala jako částečnou náhradou za svá věnná města v rámci již zmíněné částky 2 180 hřiven pražských grošů, nazývá se zde také král Jan poprvé spoluzakladatelem cisterciáckého kláštera na Starém Brně.⁴⁴ Ze 17. listopadu roku 1324 pak pochází i schválení založení kláštera od papežské stolice, konkrétně od Jana XXII., jenž ratifikuje jak předešlé potvrzení založení kláštera od krále Jana, tak fundaci kláštera ze strany královny-vdovy Elišky Rejčky, a to včetně všech statků, kterými byl klášter nadán.⁴⁵

Velmi zajímavá je pak také listina krále Jana Lucemburského ze dne 7. října roku 1323, v níž panovník prohlašuje, že Elišce Rejčce již splatil dlužný obnos 10 000 hřiven pražských grošů v plné výši, a to zčásti v hotových penězích, zčásti prostřednictvím zastavených statků a zčásti udělením majetku do dědičné držby. Ale protože má v úmyslu bývalé královně i nadále projevovat svou náklonnost, laskavost a přízeň, přijímá ji i nově založený klášter se všemi statky a majetky pod svou zvláštní ochranu. Písemnost i dále pokračuje v podobně přátelském duchu a panovník přiděluje Rejčce z důvodu „sinceritatem nostri affectus, quem ad ipsam gerimus, et gerere semper intendimus“ doživotní plat 10 hřiven pražských grošů, které jí mají být každý týden vypláceny z kutnohorské urbury a mincovny. V případě, že by se vyskytla nějaká překážka, kvůli které by peníze nemohly být vyplaceny, zavázal se král uhradit dlužnou sumu do doby dvou let.⁴⁶ Díky pomoci krále

⁴¹ Přesněji 8. června roku 1323, viz CDM VI., s. 173, č. 232. Listiny, o něž se jednalo, viz CDM VI., s. 144–146, č. 191; CDM VI., s. 165–166, č. 213; CDM VI., s. 152–153, č. 202 a CDM VI., s. 162, č. 220.

⁴² Listina je datována 1. října roku 1323, viz CDM VI., s. 183, č. 246. Darovací smlouva viz CDM VI., s. 119–120, č. 152.

⁴³ Konfirmační listina pochází také z 1. října roku 1323, viz CDM VI., s. 183–184, č. 247. Vlastní písemnost týkající se převodu tohoto majetku viz CDM VI., s. 144–146, č. 191.

⁴⁴ CDM VI., s. 185–188, č. 249. Klášter také získal od krále několik privilegií, k tomu viz HRIČKOVÁ, J.: *Klášter*, s. 22, 65.

⁴⁵ CDM VI., s. 204–208, č. 268; MVB, tomus prodromus, s. 241–247, č. 347.

⁴⁶ CDM VI., s. 189, č. 250.

Jana získala královna v roce 1323 pro svůj klášter patronátní právo ke kostelu Panny Marie ležící na Starém Brně.⁴⁷ V roce 1324 pak Eliška Rejčka založila kostel v Komíně, na nějž byla se souhlasem olomouckého biskupa Konráda převedena farní práva právě starobrněnského kostela Panny Marie, který nyní prozatímne sloužil cisterciáčkám do doby výstavby nového chrámu lépe se hodícího velkolepému Eliščinu založení.⁴⁸

29. dubna roku 1325 potvrzuje Jan Lucemburský konventu kláštera Aula Sanctae Mariae všechny výsady, které mu kdy v minulosti udělil,⁴⁹ a jen o několik dní později v listině adresované rychtáři, přísežným soudcům a všem obyvatelům města Brna stvrzuje také na žádost královny-vdovy opět všechna tato práva a privilegia, speciálně zde ovšem jmenuje právo kláštera čepovat víno.⁵⁰ Je zřejmé, že finanční situace Elišky Rejčky byla velmi dobrá, neboť si mohla dovolit půjčit králi Janovi 1 000 kop pražských grošů v hotovosti. 8. května 1325 Jan Lucemburský vydává ve prospěch Rejčky listinu, v níž jí slibuje splacení svého dluhu do roka po příštích Letnicích, a také dodává, že v případě, že by již nebyla naživu, předá pak tuto sumu panu Jindřichovi z Lipé nebo jeho nejstaršímu synovi.⁵¹ Tento fakt svědčí jednak o stabilně blízkém vztahu královny-vdovy s panem z Lipé, ale také i o jeho respektování ze strany panovníka.

Eliška Rejčka o nově založený klášter i nadále pozorně pečovala a snažila se rozmnožit jeho výsady i majetkovou držbu. 19. ledna roku 1326 olomoucký biskup Konrád, jak sám uvádí, na žádost bývalé královny přidělil konventu kláštera Aula Sanctae Mariae větší desátek z úrody obilí ve vsích Kubšice, Želovice, Lidměrice, Bohunice a Babice, které příslušely k farnímu kostelu v Olbramovicích.⁵² O dva dny později vydává také sedlecký opat, jenž byl vizitátorem kláštera, ve prospěch cisterciáček listinu, v níž potvrzuje všech-

⁴⁷ Panovník 18. února 1323 směřuje trh, mýto a statky v Pravlově za patronátní právo ke kostelu Panny Marie na Starém Brně a vesnici Hajany patřící do té doby kounického kláštera, viz CDM VI., s. 165, č. 213. O několik měsíců později, 7. září roku 1323, tuto směnu Jan Lucemburský potvrzuje a na Rejččinu žádost takto získaný majetek poskytuje královně-vdově pro nadání nově založeného kláštera Aula Sanctae Mariae, viz CDM VI., s. 178, č. 239.

⁴⁸ Zakládací listina kostela v Komíně viz CDM VII., s. 825, Supplementum č. 223. Listina biskupa Konráda viz CDM VI., s. 164–165, č. 222.

⁴⁹ CDM VI., s. 222, č. 288.

⁵⁰ Listina je datována 8. května roku 1325, viz CDM VI., s. 226, č. 292 a Hříčková, J.: *Klášter*, s. 65.

⁵¹ CDM VI., s. 226, č. 293. Viz také Kopečková, B.: *Eliška*, s. 70 a Květ, J.: *Iluminované rukopisy*, s. 30.

⁵² CDM VI., s. 235–236, č. 304.

ny milosti a dary, kterými Sín Panny Marie obdařila královna-vdova Eliška Rejčka.⁵³

6. února roku 1327 vydává Jan Lucemburský dvě listiny týkající se kláštera Aula Sanctae Mariae. V první z nich opět potvrzuje darování zboží v Měnině, Hustopečích, Starovicích a Starovičkách se všemi právy a příslušenstvím Eliškou Rejčkou cisterciáckám.⁵⁴ V listině druhé pak vyhovuje žádosti královny-vdovy Elišky a konventu kláštera a povoluje přemístění stezky, která vedla přes areál kláštera a bránila tak stavbě, na odlehlejší místo. Dále nařizuje, aby se o místě, kam má být cesta přeložena, Rejčka a členky kláštera poradily s brněnskými měšťany.⁵⁵ Je tedy zřejmé, že stavba kláštera čile postupovala kupředu a budovy se rychle rozrůstaly.

Nadstandardní přízeň, kterou Jan Lucemburský projevoval královně-vdově i klášteru na Starém Brně, trvala i nadále a panovník věnoval v roce 1327 konventu Síně Panny Marie tvrz a vesnici Omice a také vesnici Bukovany společně s přilehlým lesem. Jak se dále můžeme dozvědět z této písemnosti, příslušný majetek byl dříve v držení pana Oldřicha z Khessingu, královského číšníka, jenž ho obdržel od krále Jana jako zástavu výměnou za 200 hřiven pražských grošů. Eliška Rejčka jménem abatyše i celého konventu však tuto částku panu Oldřichovi zaplatila a vyplatila tak zmíněný majetek ze zástavy. Následně panovník ve své štědrosti daroval tvrz a ves Omice a vesnici Bukovany s lesem klášteru Aula Sanctae Mariae, jehož zakladatelem se v této písemnosti opět sám jmenuje.⁵⁶

1. listopadu roku 1328 vydává Eliška Rejčka listinu, v níž schvaluje prodej vinice v Hustopečích, která patřila strahovskému klášteru, se všemi právy a svobodami klášteru břevnovskému. Jak se dozvídáme, tuto vinici darovala strahovskému klášteru v minulosti Eliška Rejčka, avšak kvůli nevyhovující vzdálenosti a obtížné dopravě se ji premonstráti rozhodli prodat. Strahovský opat i konvent se následně na královnu-vdovu obrátili s prosbou o schválení transakce, čemuž Rejčka ráda vyhověla a zmíněný prodej potvrdila.⁵⁷ V roce 1329 pak zakoupila Eliška Rejčka společně s cisterciáčkami vesnici Branišovice od konventu kláštera v Dolních Kounicích, a to za částku

⁵³ 21. ledna roku 1326, viz CDM VI., s. 236–237, č. 305. K postavení sedleckého opata viz Kvěť, J.: *Iluminované rukopisy*, s. 26–27.

⁵⁴ CDM VI., s. 254–255, č. 326.

⁵⁵ CDM VI., s. 256, č. 328.

⁵⁶ Listina je datovaná 29. dubna roku 1327, viz CDM VI., s. 262–263, č. 336. K problémům, které měl nedlouho poté klášter s držbou těchto statků, viz Hříčková, J.: *Klášteř*, s. 38–39.

⁵⁷ CDM VI., s. 286–287, č. 372.

500 hřiven pražských grošů.⁵⁸ Následně tuto transakci v listině z 9. června roku 1329 schválil a potvrdil král Jan Lucemburský.⁵⁹ 10. srpna roku 1329, tedy krátce před svou smrtí, vydává Jindřich z Lipé ve prospěch Elišky Rejčky listinu, v níž jí věnuje vesnici Rostěnice jako náhradu za nesplacený dluh ve výši 500 hřiven pražských grošů.⁶⁰ Tuto vesnici královna-vdova později odkázala konventu Síně Panny Marie.⁶¹

Po úmrtí svého životního partnera Jindřicha z Lipé začala i Eliška Rejčka myslet na uspořádání svého majetku a práv. Výsledkem je královna první známá závět, která pochází z 9. července roku 1330. Ve své poslední vůli si Rejčka přeje, aby po její smrti připadly konventu Aula Sanctae Mariae královny statky se vším příslušenstvím v Hustopečích, Starovicích, Starovičkách, Žarošicích, Měnině, Lískovci, Vranovicích, Velaticích, Rudce, Dolních Dunajovicích, Ořešíně, Kladorubech, Hajanech, Branišovicích a dále také mlýn ležící v blízkosti kaple sv. Benedikta, z něhož měly být odváděny poplatky klášteru ve Velehradě, a dům poblíž kaple sv. Václava, který získala darem od krále Jana Lucemburského v roce 1322. Kromě toho, že královna Eliška podrobně popisuje všechny náležitosti, které mají být vykonány při pohřebních obřadech, zde také pečlivě stanovuje anniversaria za všechny své blízké. S velkou láskou zde hovoří o své jediné dceři Anežce, provdané za javorského vévodu Jindřicha, a přeje si, aby poté, co i její dcera jednou zemře, bylo její anniversarium slaveno společně s Rejččiným ve stejný den. Ustanovuje i anniversaria za oba své manžely, krále Václava II. a Rudolfa Habsburského, a také za své rodiče, polského krále Přemysla a Richenzu, původem švédskou princeznu. Stejně tak i za další příbuzné a předky, za své věrné a za všechny dobrodince a mecenáše.⁶²

Dům ležící na Starém Brně společně s patronátním právem blízké kaple sv. Václava, který královně-vdově věnoval Jan Lucemburský, převedla Eliška Rejčka do vlastnictví konventu kláštera před 22. zářím roku 1332, neboť z tohoto data pochází konfirmační listina olomouckého biskupa Jindřicha, jenž potvrzuje Eliščinu donaci tohoto majetku a s ním souvisejících práv klášteru Aula Sanctae Mariae.⁶³ Snad právě někdy v tomto období, po smrti svého životního partnera, se Eliška Rejčka uchýlila do zátíší kláštera, který před ně-

⁵⁸ Přesněji 19. února roku 1329, viz CDM VI., s. 291, č. 377.

⁵⁹ CDM VI., s. 296, č. 385.

⁶⁰ CDM VI., s. 298, č. 388.

⁶¹ CDM VII., s. 68, č. 87.

⁶² Závět je datována 9. července roku 1330, viz CDM VI., s. 307–309, č. 400.

⁶³ CDM VI., s. 341–342, č. 445.

kolika málo lety založila. A svůj dům poblíž kaple sv. Václava sloužící zřejmě dosud jako její příbytek darovala cisterciáčkám.⁶⁴

Současně se založením kláštera Aula Sanctae Mariae se začal budovat i impozantní chrám, který měl později sloužit cisterciáčkám k bohoslužbám. Do doby dostavby tohoto chrámu byl pak prozatímně používán farní kostel Panny Marie, jehož patronátní právo získaly cisterciáčky díky Rejčce a panovníkovi v roce 1323.⁶⁵ Stavba nového konventního kostela, alespoň v té míře, aby mohl sloužit svému účelu, byla zřejmě dokončena o 10 let později, v roce 1333. Neboť právě v roce 1333 Eliška Rejčka opět velmi významně zasahuje do dění kolem kláštera, když při něm zakládá špitál pro osm nemocných, osm kněží a jáhna, a jako špitální kostel určuje právě zmíněný kostel Panny Marie. Z toho lze vyvodit, že nový chrám stavěný pro cisterciáčky byl již schopný provozu a zaujal místo kostela Panny Marie, jenž tak mohl být postoupen potřebám špitálu.⁶⁶ Královna Eliška nově zřízený špitál vybavila i odpovídající majetkovou držbou a darovala mu statek s polem patřící dříve brněnskému měšťanovi Alramovi, rentu ve výši 10 hřiven pražských grošů a desátek z viničních hor Rybníky. Jak sama Eliška Rejčka v zakládací listině uvádí, špitál byl zřízen za podpory krále Jana Lucemburského a dalších osob, které přispěly k majetkovému vybavení ústavu.⁶⁷

V roce 1334 se opět setkáváme s jedním z bratrů z Egerbergu, konkrétně s Fritzem. Fritz z Egerbergu vydává 15. června tohoto roku listinu, v níž prodává královně-vdově vinný desátek z vinohradu v Hustopečích, jenž si zřejmě ponechal ve svém držení až do této doby.⁶⁸ A to i přesto, že při uzavření smlouvy s královnou Rejčkou před 12 lety o prodeji svého majetku v Hustopečích, dal Elišce Rejčce výměnou za 1 000 hřiven pražských grošů „omnia bona mea in Ustopecz... cum... aliis eorum pertinentiis universis“.⁶⁹ S dalšími bratry, tentokrát se Smilem a Čeňkem z Lichtenburka, se setkáváme v německy psané listině z 26. března roku 1335. Zde oba bratři slibují, že splatí částku, kterou jejich matka Adelheid dluží královně-vdově Elišce Rejčce a konventu kláštera Aula Sanctae Mariae, ve výši 100 hřiven pražských grošů. Tuto sumu však nezaplatí najednou, ale ve třech menších splátkách každý rok vždy na den sv. Michala. V případě, že by však nedošlo k uhrazení

⁶⁴ KvĚT, J.: *Iluminované rukopisy*, s. 30.

⁶⁵ CDM VI., s. 165–166, č. 213; CDM VI., s. 177–178, č. 239.

⁶⁶ KUTHAN, J.: *Královna*, s. 123; KvĚT, J.: *Iluminované rukopisy*, s. 29–30.

⁶⁷ Zakládací listina špitálu je datována 22. února roku 1333, viz CDM VI., s. 347–349, č. 453. Podrobněji viz HŘÍČKOVÁ, J.: *Klášter*, s. 41–42.

⁶⁸ CDM VII., s. 14, č. 17; HOŠÁK, L. et al.: *Hustopeče*, s. 28.

⁶⁹ CDM VI., s. 152, č. 202.

sumy ve stanoveném termínu, zavázali se bratři vyslat do Brna rytíře s jedním sluhou a dvěma koňmi, kteří by se v nějakém hostinci podrobili tzv. právu ležení.⁷⁰

Druhá závěť Elišky Rejčky není přesně datována, vznikla tedy někdy mezi 9. červencem roku 1330, kdy je vydán předchozí testament, a 19. říjnem roku 1335, kdy královna-vdova zemřela. Na rozdíl od poslední vůle z roku 1330 je tato závěť psána německy. Svou dceru Anežku a také abatysi společně s konventem kláštera Sín Panny Marie bývalá královna žádá, aby poté, co zemře, uhradily všechny dlužné částky, které Eliška Rejčka dosud nesplatila, a to osobám, které se prokážou příslušnou listinou. Dále zde královna projevuje přání, aby byla pohřbena v šedých šatech a sukno téže barvy, které bude pokrývat její rakev, aby bylo po pohřebním obřadu rozdáno chudým společně s almužnou.

Eliška Rejčka pamatuje také na své služebnictvo, které bylo zřejmě součástí jejího brněnského dvora. Dvěma služebným odkazuje šest kop stříbra („Agneten und Welenam... sechs schock“) a také nařizuje, aby oběma ženám a jedné další služebné („und ouch Adliczkam“) po dobu jejich života klášter cisterciáček vyplácel vdovské věno. Jmenovitě jsou zde uvedeni i další sloužící, kterým má být na přání královny-vdovy z její pozůstalosti vyplacena určitá částka, a to Markéta (pět kop grošů), Zdeněk (pět kop grošů), kuchař Francek (10 kop grošů), dále také královnin kočí Günther (10 kop grošů), jakýsi Šimon (šest kop grošů), malíř Oldřich (čtyři kopy grošů) a částku 20 kop grošů odkazuje Rejčka dětem sloužícího Václava. Dále si královna přeje, aby další malíř Pešek zůstal i nadále ke službám klášteru. Na tomto místě lze připomenout, že oba tito malíři, Oldřich a Pešek, pracovali na výzdobě souboru překrásně zdobených rukopisů, které Rejčka darovala klášteru cisterciáček na Starém Brně.⁷¹

Na zaplacení těchto položek mělo být použito jakýchsi 1 000 kop stříbra, které si, jak se v závěti dozvídáme, vypůjčil od Elišky Rejčky panovník, a které by měly být splaceny o nejbližším svátku svatého Havla (16. říjen). Výše této sumy se shoduje s již dříve zmíněnou částkou, kterou si král Jan Lucemburský od Rejčky vypůjčil v roce 1325.⁷² Nabízí se tedy dvě zřejmá vysvětlení, buď tento obnos panovník dosud ještě nesplatil, což by bylo při jeho nevyrovnané finanční situaci poměrně pravděpodobné, nebo si po vyrovnání

⁷⁰ V prvních dvou letech zaplatí bratři po 30 hřivnách, výše poslední splátky pak bude činit 40 hřiven pražských grošů. Viz CDM VII., s. 32–33, č. 42.

⁷¹ K rukopisům blíže FRIEDL, Antonín: *Malíři královny Alžběty: Studie o vzniku české školy malířské XIV. století*. Praha 1930; KvĚT, J.: *Iluminované rukopisy*; STEJSKAL, Karel: *Pešek a Oldřich, malíři královny Rejčky*. Dějiny a současnost, 9, 1967, s. 34–37.

⁷² Listina z 8. května roku 1325, viz CDM VI., s. 226, č. 293.

dluhu někdy v další době stejnou částku vypůjčil od Elišky Rejčky znovu. Ani tuto druhou možnost nesmíme zavrhnout, neboť nezapomínejme, že v první závěti bývalé královny není o Janově případném dluhu žádná zmínka. Rejčka zde dále hovoří o svém krejčím, kterému v minulosti přidělila jakési obydlí, které měl užívat po dobu svého života. Nyní však má tento dům na přání královny přenechat dětem Jindřicha z Lipé a náhradou za něj získat od kláštera Aula Sanctae Mariae jiný příbytek se stejnými právy jako u předchozího.

Další část poslední vůle Elišky Rejčky se týká klášterů, duchovních osob a církevních institucí. Na prvním místě stojí klášter cisterciacek u Tišnova, jemuž královna věnuje 100 kop, a stejnou částku odkazuje i konventu mužského cisterciáckého kláštera na Zbraslavi, který založil její první manžel král Václav II. Kromě kláštera sv. Františka v Praze (30 kop grošů) nebo dalších klášterů brněnských („zu Brunnen zu Sant Annen, und zu den Minnerbrudern, und zu den Predigern“), z nichž měl každý získat částku 10 kop grošů, zde vidíme i tři kláštery ležící ve východních Čechách, k nimž zřejmě Eliška Rejčka za svého pobytu zde přilnula. Jedná se konvent kláštera v Sezemicích (30 kop grošů), dále v Opatovicích a také konvent minoritského kláštera v Hradci Králové, jimž oběma bývalá královna připsala sumu 10 kop grošů. Na její přání mělo být také do Hradce Králové ke chrámu sv. Ducha posláno 50 kop grošů, které královna dlužila za služby zpěváků. Eliška Rejčka nezapomněla ani na své polské kořeny a odkázala 20 kop grošů konventu katedrálního kostela v Poznani na Tumském ostrově, kde byli pochováni oba její rodiče, stejnou částku věnovala i cisterciáckám v Owińsku, kde jako dítě nějakou dobu žila, a 10 kop grošů darovala také konventu kláštera sv. Kláry v Hnězdně.

Cisterciáckám na Starém Brně odkázala Eliška Rejčka vesnici Rostěnice, přičemž ještě upřesnila, že z výnosů z této vsi má být každý rok jménem královny a také pana Jindřicha staršího z Lipé⁷³ dáno 10 hřiven grošů špitálu, který u kláštera na Starém Brně založila. Za jiné osoby vypsane Rejčkou v závěti měl špitál získat dalších 49 hřiven stříbra ročně. Královna-vdova dále ve své poslední vůli odkazuje několika ženám roční platy, které jim mají být vypláceny po dobu jejich života, převorce „Elzken“ a sestře Kateřině z pražského kláštera sv. Františka každé dvě hřivny grošů, sestře „Marquardes“ také dvě hřivny a jakési Jutě částku ve výši tří hřiven pražských grošů. Dvě hřivny má každý rok obdržet i Rejččin zpovědník.⁷⁴

⁷³ Od něhož tuto vesnici získala, viz CDM VI., s. 298–299, č. 388.

⁷⁴ CDM VII., s. 65–68, č. 87.

3. Závěr

Poslední vůle královny-vdovy uzavírá přehled majetkového zázemí Elišky Rejčky, z něhož je patrné, že byla velmi dobře finančně zajištěná a i nadále se aktivně snažila svůj majetek rozšiřovat. Za své výjimečné postavení do velké míry vděčila štědrosti obou svých manželů, králů Václava II. a Rudolfa Habsburského, kteří podle autora *Zbraslavské kroniky* Rejčce jako vdovské věno přirklí částku v celkové výši 40 000 hřiven pražských grošů zajištěnou na několika městech ve východních Čechách. Se záštitou ve formě svých věnných měst se Eliška Rejčka v rušných časech na počátku 14. století stala ceněným spojencem Habsburků a poté i nového krále Jana Lucemburského, který jí svou náklonnost, s výjimkou kratšího období kolem roku 1315, projevoval po celý její život. Právě Jan Lucemburský se stal výrazným mecenášem a ochráncem Rejččina kláštera, a to do té míry, že se sám považoval za spoluzakladatele. Kromě udržení dobrých vztahů s Rejčkou tím český král ovšem sledoval i jiný cíl, a to zajištění loajality a podpory Jindřicha z Lipé, jenž byl ve dvacátých letech 14. století zemským hejtmánem na Moravě a zároveň také životním partnerem někdejší „hradecké“ královny.⁷⁵ Snad i díky vlivu tohoto mocného Ronovce došlo v letech 1319–1323 k poměrně rychlému finančnímu vyrovnání mezi Eliškou Rejčkou a Janem Lucemburským za předání východočeských měst zpět do rukou krále.

Panovník přislíbil Rejčce zaplacení 10 tisíc hřiven pražských grošů v květnu roku 1319⁷⁶ a postupně tuto částku snižoval darováním různých statků, důchodů či peněžních částek, jež měla bývalá královna obdržet z výtežků kutnohorské urbury a mincovny. Je také možné, že některé královny dary jako výnos z masných krámů v Praze, který byl později zaměněn za vesnici Blučina společně s příjmy ze cla v Jihlavě, či darování domu v Brně poblíž kaple sv. Václava, mohly taktéž sloužit k umoření dlužné sumy za Rejččina věnná města, přestože to není v příslušných písemnostech výslovně uvedeno.⁷⁷ Stejně tak i různé peněžní dary. Až v listině ze dne 7. října roku 1323 Jan Lucemburský prohlašuje, že dluh vůči královně-vdově splatil v plné výši.⁷⁸

Po založení kláštera Aula Sanctae Mariae se snahy Elišky Rejčky upínaly k tomu, aby majetkovou držbu nové instituce co nejvíce rozšířila a zabezpečila svou fundaci rozmanitými výhodami, právy a svobodami. Díky listinnému materiálu vidíme, že i po založení a nadání kláštera o něj Eliška Rejčka dále

⁷⁵ SPĚVÁČEK, J.: *Jan*, s. 419; Týž: *Král*, s. 185.

⁷⁶ CDM VI., s. 118, č. 149.

⁷⁷ CDM VI., s. 119–120, č. 152; CDM VI., s. 161, č. 219.

⁷⁸ CDM VI., s. 188–189, č. 250.

pozorně pečovala, neboť se s jejím jménem setkáváme v celé řadě písemností týkajících se majetkových, právních či jiných záležitostí cisterciáček. Přičemž konvent cisterciáckého kláštera nezískal od své zakladatelky jen značný majetek, ale i soubor nádherně iluminovaných rukopisů. Fundace kláštera Aula Sanctae Mariae ovšem nebyla jediným Rejččiným počinem na Brněnsku, v roce 1324 zde na své vlastní náklady vystavěla také kostel v Komíně. I to svědčí o vynikajících majetkových poměrech královny-vdovy, neboť založení kláštera či kostela jistě nebylo levnou záležitostí a případný fundátor musel mít dostatek financí, aby svůj záměr dokončil. Dále je samozřejmě zapotřebí vyzdvihnout založení špitálu v roce 1333, který za pomoci dalších osob vybavila značnou majetkovou držbou.⁷⁹ Z formulace textu jednotlivých písemností je také evidentní, že Eliška Rejčka nečekala nečinně v ústraní, ale sama usilovala o získání nějakého majetku či různých práv, svobod a privilegií, ať už pro sebe nebo pro svůj klášter, jak o tom svědčí používané formule („...ad devotam et benignam supplicationem... ad instantiam et devotas petitiones illustris domine, domine Elizabeth...“) v některých písemnostech panovníka či jiných vydavatelů. Ostatně Jan Lucemburský se sice v listinách, jež vydal ve prospěch Síně Panny Marie, často nazývá spoluzakladatelem kláštera, ale po Rejččině smrti podpora z jeho strany ustala⁸⁰ a je tedy zřejmé, že osobní iniciativa královny-vdovy při panovníkově rozhodování neměla malou váhu.

O tom, že Eliška Rejčka za svého pobytu na Moravě vládla značným jménem, svědčí i obě její poslední vůle pořizené ve třicátých letech 14. století. Zatímco její první závěť z 9. července roku 1330⁸¹ se zaměřuje kromě darování některých statků cisterciáckému klášteru na Starém Brně zejména na pečlivé stanovení anniversarií za královniny příbuzné a blízké, druhá závěť je, co se týká peněžních či materiálních odkazů, podrobnější. Právě díky tomuto druhému testamentu můžeme alespoň přibližně nahlédnout do složení jejího brněnského dvora a snad i zjistit, které duchovní ústavy či osoby měla v oblibě, neboť na ně pamatovala alespoň malou částkou. Z textu první závěti víme, že panství Elišky Rejčky se v této době rozkládalo v Hustopečích, Starovicích, Starovičkách, Žarošicích, Měnině, Lískovci, Vranovicích, Velaticích, Rudce, Dolních Dunajovicích, Ořešíně, Kladorubech, Hajanech a Branišovicích. Kromě toho vlastnila také minimálně jeden mlýn a dům v Brně poblíž kaple sv. Václava. Všechny vypsány majetek odkázala 9. července roku 1330 konventu kláštera Aula Sanctae Mariae. Tento materiální odkaz klášteru se v jejím druhém testamentu již neopakuje, zřejmě tedy beze změny platí

⁷⁹ Zakládací listina špitálu je datována 22. února roku 1333, viz CDM VI., s. 347–349, č. 453.

⁸⁰ HRIČKOVÁ, J.: *Klášter*, s. 48–49.

⁸¹ CDM VI., s. 307–309, č. 400.

ustanovení závěti předchozí, objevuje se zde pouze nařízení týkající se vesnice Rosténice, kterou královna získala od Jindřicha z Lipé.⁸²

Hlavním cílem této práce byla snaha zrekonstruovat majetkové poměry Elišky Rejčky alespoň v míře, v jaké nám to dochované prameny dovolí. Vidíme, že veškeré statky, jež královna-vdova vlastnila, respektive majetek, u kterého můžeme nějakým způsobem prokázat, že byl v jejím držení, věnovala konventu kláštera Aula Sanctae Mariae. Ze všech sil se tedy snažila po všech stránkách zabezpečit svůj životní výtvar tak, aby klášter, který zbudovala v touze odčinit hříchy, jichž se v životě dopustila, odpovídal velkolepé představě, jakou při jeho založení měla. Zároveň Eliška Rejčka chtěla vytvořit dílo, které by bylo stálou připomínkou její výjimečné osobnosti, což se jí bezpochyby podařilo. Ve své poslední vůli ale peněžní částkou pamatovala i na další duchovní instituce, které jí zřejmě přirostly k srdci, a také na své věrné služebnictvo.

RESUMÉ

MAJETKOVÉ POMĚRY KRÁLOVNY ELIŠKY REJČKY

Tato práce si klade za cíl uceleně popsat majetkové poměry královny Elišky Rejčky, přičemž náplní příspěvku je přehled královnina nemovitého majetku. Eliška Rejčka získala v průběhu svého života také některá patronátní práva, vzhledem k omezenému rozsahu práce tuto problematiku však ponecháme stranou. Tato práce, která vychází z dochovaného listinného materiálu, je prvním souhrnným zpracováním tematiky.

V majetkové držbě královny Elišky Rejčky nastaly tři přelomové okamžiky: získání věnných statků, jejich směna s panovníkem za majetek ležící na Moravě a dále fundace kláštera Aula Sanctae Mariae. Právě tomuto klášteru na Starém Brně Rejčka všechny nashromážděné statky následně věnovala. Velmi důležitým zdrojem pro poznání majetkových poměrů Elišky Rejčky jsou dvě poslední vůle, které nechala sepsat v letech 1330–1335, neboť se díky nim dozvídáme, kde se v těchto letech rozkládala královnina majetková základna.

⁸² CDM VI., s. 298–299, č. 388; CDM VII, s. 65–68, č. 87.

SUMMARY*THE PROPERTY RELATIONS OF THE QUEEN ELISABETH REJCKA*

The aim of this thesis is to describe the property relations of the Queen Elisabeth Rejcka in a comprehensive way. The scope of the work is an overview of the Queen's real property. The sponsorial rights, which Elisabeth Rejcka obtained during her life, had to be left out because of the limited scope of the work. This work, which is based on preserved documentary materials, is the first comprehensive processing of this topic.

Three turning points occurred in the property enjoyment of the Queen Rejcka: possession's obtaining as a jointure, its exchange with the King for his property located in Moravia and finally the foundation of the monastery Aula Sanctae Mariae. Rejcka devoted all the collected goods to this monastery sequentially. Two testaments, which Queen had to write between 1330 and 1335, are very important sources of knowledge of the property relations of Elisabeth Rejcka. Owing to them we can find out what Queen's property domain included in these years.

Bc. Jana Vítová
Ústav pomocných věd historických a archivnictví
Filozofická fakulta
Masarykova univerzita v Brně
Veveří 26
602 00 Brno

Přílohy

Mapa 1:

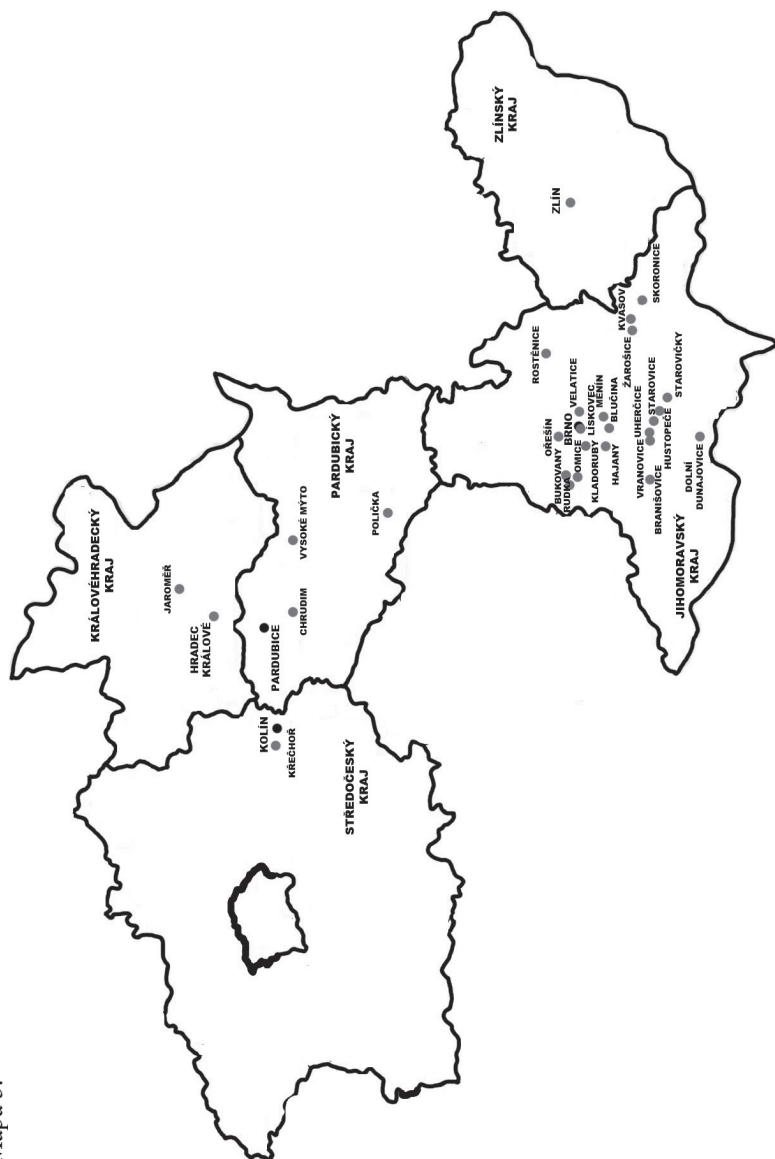
Statky, které královna Eliška Rejčka získala v letech 1321–1329 (v hranicích dnešních krajů). (autor: Jana Vítová)

Mapa 2:

Majetkový odkaz v závěti kláštera Aula Sanctae Mariae – rok 1330 (v hranicích dnešních krajů). (autor: Jana Vítová)

Mapa 3:

Přehled všech nemovitých statků v držení královny Elišky Rejčky (v hranicích dnešních krajů). (autor: Jana Vítová)

SYMBOLICKÝ ROZMĚR ODĚVU. ČESKÁ VRCHOLNĚ GOTICKÁ MÓDA VE SVĚTLE *BIBLE VÁCLAVA IV.*

Ivana Kočová

Úvod

V období vlády Václava IV. gotická móda v českém prostředí vrcholí. Tato éra byla rázně ukončena královou smrtí a téměř současným vypuknutím husitských válek. V případě rukopisu *Bible Václava IV.* se jedná o přebohatý zdroj, jehož iluminace zachycují rozličné lidi v nejrůznějších situacích. Jde o pramen přímo svázaný s osobou krále, neboť on je iniciátorem jejího vzniku a emblémy v bordurách jsou ztvárněním jeho pocitů.

Originál *Bible Václava IV.* je uložen ve Vídeňské Národní knihovně.¹ Od doby, kdy se dočkal digitalizace, je badatelům nepřístupný. V roce 1990 vyšlo jeho faksimile.² Osmisvazková kopie je však členěna jinak než (dnes šestisvazkový) originál, což badateli poněkud komplikuje orientaci. Z pochopitelných důvodů má faksimile menší rozměry, zmenšeny jsou tedy i iluminace. Přesto doufám, že kvalita fotografií z faksimile pořízených bude dostačující. Číslování jednotlivých fólií taktéž přejímám z faksimile. Jako komparační materiál je použito několik digitalizovaných a on-line dostupných rukopisů ze 14. a počátku 15. století.³ Jedná se skutečně o vzorek, s nímž budou poznatky získané z iluminací stěžejního pramene porovnávány. Tato práce neusiluje o to, pojmout všechny existující soudobé kodexy.

¹ Österreichische Nationalbibliothek Wien, Codex 2759–2764 (dále *Bible Václava IV.*).

² *Wenzelsbibel: König Wenzels Prachthandschrift der deutschen Bibel I–VIII.* Ed.: APPUN, Horst. Dortmund 1990.

³ Národní knihovna České republiky (dále NK ČR), *Pasionál abatyše Kunhuty*, XIV. A. 17; Knihovna benediktinů v Rajhradě, Sbírká rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě, R 600, *Antifonář Alžběty Rejčky*; NK ČR, XXIII. C, *Velislavova bible*; Knihovna Národního muzea v Praze (dále KNM), XIII. A. 12, *Liber Viaticus Jana ze Středy*; NK ČR, XVII. A. 6, *Tomáš ze Štítného, Kničky šestery o obecných věcech křesťanských*; KNM, XIII. A. 8, XII. A. 19, XIII. A. 10, *Bible ze Sadské*; NK ČR, XIV. A. 15, *Thomas de Cantimprato: De natura rerum libri XX*; Zámek Kynžvart, 3-A-12/I (15386), 23-A-12/II (15387), *Histoire de France*; SOKA Jihlava, Archiv města Jihlava, oddělení Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), inv. č. 17 – *Gelnhausenův rukopis* (dále GR); NK ČR, VII. C. 8, *Petrus de Crescentiis, Ruralia commoda*; KNM, III B 10, *Krumlovský sborník*. Vše dostupné ze stránek www.manuscriptorium.cz [citováno 10. 4. 2010].

Při práci je nejčastěji využito následujícího postupu. Nejprve je uveden názor literatury na daný oděvní problém.⁴ Toto východisko je zkonfrontováno se stěžejním zdrojem, s Václavovou Biblí a poté s komparačním materiálem. Zjištěné shody či rozpory jsou nakonec shrnuty a je naznačeno vysvětlení. Oblečení bude popisováno pomocí terminologie, kterou používá literatura, či s užitím dobových českých názvů.

Předkládaný text vychází z mé bakalářské práce.⁵ Vzhledem k omezenému prostoru zde vynechávám popisný výklad o mužském, ženském a dětském odívání. Z téhož důvodu zde také chybí kapitola popisující *Bibli Václava IV.* jako takovou, její genezi a osudy.⁶

Cílem práce je poznat, jak je oděv v *Bibli Václava IV.* zobrazován, co vypovídá o svém majiteli, a pokusit se zjistit, o jak věrný pramen se jedná. Získané znalosti by pak měly posloužit jako základní kámen pro má příští bádání v oblasti vrcholně gotického odívání.

1. *Bible Václava IV.* jako pramen pro dějiny odívání

Práce s pramenem, jakým je *Bible Václava IV.*, skýtá mnoho výhod. Především dovoluje poznat vrcholně středověké odívání v Čechách, v čem se liší oblečení jednotlivých společenských stavů či generací a podobně. Skrývá však i určitá úskalí. Ačkoliv iluminátoři konce 14. století tvořili již výrazně pod vlivem realismu, neoprostili se dosud zcela od symbolismu a nevyvarovali se vždy určitých stereotypů. Velkou roli hraje symbolika barev,⁷ nezřídka bývá kladná postava oděna do modré, zatímco osoby záporné oblékají červenou. Například Dalila stříhající Samsonovi vlasy se oblékla do červených šatů, zatímco biblický silák nosí oděv modrý.⁸ Táž barva však může mít

⁴ Například: BOUCHER, Francois: *Historia mody*. Warszawa 2006; HŘIBOVÁ, Martina (edd.): *Sborník semináře historie odívání I–II*. Zlín 2009; KYBALOVÁ, Ludmila: *Dějiny odívání. Středověk*. Praha 2001; PETRÁŠ, Josef: *Dějiny hmotné kultury I (2)*. Praha 1985; SIERADZKA, Anna: *Tysiąc lat ubioru w Polsce*. Warszawa 2003; ŠROŇKOVÁ, Olga: *Gothic woman's fashion*. Prague 1954; THIEL, Erika: *Geschichte des Kostüms*. Berlin 2004; WAGNER, Eduard – DROBNÁ, Zoroslava – DURDÍK, Jan: *Kroje, zbroj a zbraně doby předhusitské a husitské*. Praha 1956; ZÍBRT, Čeněk: *Dějiny kroje v zemích českých od dob nejstarších až po války husitské*. Praha 1892.

⁵ KOČOVÁ, Ivana: *Móda doby Václava IV. ve světle Bible Václava IV.* Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem 2010. Bakalářská diplomová práce.

⁶ KRÁSA, Josef: *Rukopisy Václava IV.* Praha 1971, s. 8n., 130n.

⁷ O symbolice barev se zmiňují i písemné prameny, viz např.: *Balada o Štilfridovi*. In: *Próza českého středověku*. Eds.: KOLÁR, Jaroslav – NEDVĚDOVÁ, Milada. Praha 1983, s. 151–161; *Píseň o barvách*. In: *Staročeská lyrika*. Ed. VÍLÍKOVSKÝ, Jan. Praha 1940, s. 63–64.

⁸ *Bible Václava IV.*, svazek II, fol. 21r. Scéna: Dalila stříhá Samsonovi vlasy.

i jiný význam. Rudá barva andělových šatů značí jeho hněv, když vyháněl Adama a Evu z ráje.⁹ Červená suknice Boha¹⁰ symbolizuje život, jemuž dal Pán vzniknout.¹¹

Středověcí moralisté chápali péči o tělo a módní oblečení jako hřích, neboť člověk zabývající se svým zevnějškem se nechce líbit Bohu, nýbrž pomíjivému pozemskému světu.¹² Proto bývají postavy zlé a hříšné zobrazovány v módním oděvu, ačkoliv tomu nemusí odpovídat jejich společenské postavení. Jindy módní oděv dam urozených rodem obléká žena chudá. Snad má šat značit urozenost jejího ducha. Jinak si nelze vysvětlit módní oděv Samsonovy matky.¹³ Podle bible ji anděl zastihl na poli, tedy při práci, ale miniatura ji zachycuje v nákladném oblečení typickém pro vyšší společenské příčky. Týž znak tedy může nabývat různých významů.

Občas chtěli iluminátoři také naznačit, že se děj bible odehrává v exotickém prostředí, a tak několika postavám přisoudili fantastické pokrývky hlavy. Například jedno z knížat obětujících Hospodinu¹⁴ má na hlavě jakousi zelenou korunu, jejíž cípy dosahují velké délky, povrch této koruny působí téměř dojmem rostliny. Obdobně dochází v zobrazování některých postav v prvních knihách Mojžíšových k archaizaci, která má znázornit, že se děj odehrává v dávné minulosti. Některé oděvy tak nesou prvky módy téměř o sto let starší. Jedná se například o široké ozdobné lemy na volných svrchních sukních a podobně.¹⁵

Ve znázorňování oděvů hrál roli patrně také věk, a to nejen věk zobrazovaných postav, ale též věk samotného iluminátora. Například Frána, jenž v iluminátorské dílně náleží k mladší generaci,¹⁶ si libuje v pestré barevnosti oblečení, byť zobrazované osoby jsou například zajatci, soudě dle střihu oděvů, spíše nižšího ranku.¹⁷

K dalším tendencím iluminátorů patří také přikrašlování reality. Skutečně nelze předpokládat, že bychom na středověkých polích viděli pracovat muže

⁹ Tamtéž, svazek I, fol. 5r. Scéna: Vyhánění z ráje.

¹⁰ Tamtéž, např. svazek III, fol. 35r. Scéna: David dobrořečí Bohu.

¹¹ K významu barev dále v následující kapitole nebo viz Eco, Umberto: *Dějiny krásy*. Praha 2005, s. 100n.; KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 133n.; *Heslo symbol*. In: LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude: *Encyklopedie středověku*. Praha 2002, s. 785.

¹² Viz například *Tomáše ze Štítného Knížky sestery*. Ed. ERBEN, Karel Jaromír. Praha 1852, s. 62.

¹³ *Bible Václava IV.*, svazek II, fol. 17v. Scéna: Zvěstování narození Samsonova.

¹⁴ Tamtéž, svazek I, fol. 93r. Scéna: Knížata obětují Hospodinu.

¹⁵ Např. tamtéž, svazek I, fol. 22r. Scéna: Služebník dává Rebece zlaté nádoby.

¹⁶ KRÁSA, J.: *Rukopisy*, s. 130n.

¹⁷ *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 72r. Scéna: Mojžíš vítězí nad Amalekem.

sice ve volných, ale zato různobarevných sukních. Barevná škála oděvu venkovanů se reálně pohybovala od bílé a režné k hnědé a šedé.¹⁸ Iluminátoři však rolníkům nezřídka oblékali i suknice modré, světle zelené či červené.¹⁹

Vyobrazení měla být v první řadě názorná a malíři k tomu využili jazyku symbolů. Čtenáři mělo být na první pohled jasné, o jakou postavu se v dané miniatuře jedná, proto jedné na hlavu posadili korunu, druhou oblékli nuzně, třetí až přemrštěně módně. Lidé středověku v těchto symbolech uměli číst a tato práce se nyní pokouší o totéž.

Iluminátoři si však „nevymýšleli“ pokaždé, ve většině případů je možno jim důvěřovat a zobrazovanou skutečnost brát jako podklad pro bádání. Výše zmiňované okolnosti je třeba mít na paměti a poté *Bible Václava IV.* poslouží jako důležitý zdroj informací. Z drobných miniatur však nelze získat kompletní obraz o daném oděvu či jeho komponentech. Na malém prostoru není možné věrně zobrazit například vzor látky. Malíři tedy tu a tam alespoň naznačují jeho existenci pomocí teček, šrafování nebo vlnovek.²⁰ Z iluminací také pochopitelně není možno zjistit, z jakého materiálu je oděv ušit. Někdy se však dá alespoň tušit, zda se jedná o látku jemnější či hrubší. Naprostá většina postav bývá zachycena zepředu či z profilu, a nikoliv zezadu, za pomoci iluminací tedy nelze potvrdit kupříkladu, že se těsné oděvy postrádající knoflíčky šněrovaly na zádech.

Ještě jeden problém vyvstává při čerpání z *Bible Václava IV.*, a tím je otázka její datace. Dlouhou dobu měli kunsthistorici za to, že vznikala v první polovině devadesátých let 14. století. Hana Hlaváčková však posouvá vznik tohoto pramene o deset roků zpět, do let osmdesátých.²¹ Tento názor podporuje i jeden oděvní detail. Módu nošení rolníček literatura klade krátce před konec 14. století. V *Bibli Václava IV.* se ještě nevyskytují, ale například v *Gelnhausenově kodexu*, vzniklém po přelomu století, se již objevují.²² To svědčí o tom, že móda rolníček nastoupila až po skončení prací na *Bibli Václava IV.*

Využívání Václavovy Bible, jako hlavního zdroje pro dějiny odívání, však má i své nesporné klady. V prvé řadě se jedná o přebohatý pramen, velkým pozitivem je i fakt, že jeho iluminace zachycují lidi všech vrstev společnosti.

¹⁸ PETRÁŇ, J.: *Dějiny*, s. 856.

¹⁹ *Bible Václava IV.*, např.: svazek II, fol. 30r. Scéna: Rút a Bóz při sklizni; svazek II, fol. 141v. Scéna: Eliáš vzal Elizea pod svůj plášť.

²⁰ Např. tamtéž, svazek III, fol. 18r. Scéna: Pomazání Davida za krále.

²¹ HLAVÁČKOVÁ, Hana: *Kdy vznikla Bible Václava IV.?* In: BUKOVINSKÁ, Bekeť – KONEČNÝ, Lubomír (eds.): *Ars longa*. Sborník k nedožitým sedmdesátinám Josefa Krásky. Praha 2003, s. 65–79.

²² GR, fol. 9r.

Vyobrazení také prozrazují způsob nošení daného oděvu. Lze třeba zjistit, že dlouhé cípy kápí si muži obtáčeli kolem hlavy a že plášť se nemusel jen spínat sponou, mohl se prostě uvázat na uzel.²³

2. Shrnutí základních prvků vrcholně středověké módy

Antický oděv tvořila nestřižená látka, kladená na tělo. Podoba šatu se vytvářela až při oblékání. Tétoho principu využíval dlouhou dobu i středověk, který jen pozvolna začínal využívat střihu a šití. Oblékaly se volné tuniky, kratší u pracujících lidí a dlouhé u nobility. Rozdíl ve společenském postavení vyjadřovalo množství a kvalita použité látky a drahocenné detaily jako například zlaté široké lemy.²⁴ Jen šlechtic si mohl dovolit použít na oděv více látky, než velí nezbytná nutnost, neboť cena kvalitních tkanin (zejména hedvábí) dosahovala závratných výšin. Do západní a střední Evropy se totiž většinou dovážela z Byzance či Orientu, jejich cesta dále pokračovala do Benátek. Do českého prostředí se pak dostaly prostřednictvím říšských kupců.²⁵

Konec 13. století však přináší změnu. Italské tkalcovské dílny už produkovaly dostatečné množství hedvábí, aby se dalo vyvážet. V Evropě se tak objevuje levnější kvalitní látka. V téže době se v Luce začíná tkát i hedvábný samet – aksamit, látka, která jedinečným způsobem odráží světlo a která umožňuje vznik preciznějších střihů.²⁶ Od konce 13. století k prestižním látkám kromě hedvábí a sametu patřilo ještě jemné flanderské sukno²⁷ a kment (nejjemnější plátno).²⁸ Plátno a sukno se však vyrábělo i na jiných místech, například v Čechách či v Polsku,²⁹ nejvyšší kvality však pocházelo právě z Flander. Nicméně zdaleka ne každý si ho mohl dovolit, a tak níže postavení lidé nezhrdli hrubšími látkami domácí či nedaleké provenience. Venkované

²³ *Bible Václava IV.*, např. svazek II, fol. 155v. Scéna: Gézi přijímá dary; svazek II, fol. 158v. Scéna: Izraelité a syrská kořist.

²⁴ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 20–69; LE GOFF, J.: *Kultura středověké Evropy*. Praha 1991, s. 334–335.

²⁵ WAGNER, E. – DROBNÁ, Z. – DURDÍK, J.: *Kroje*, s. 11; BRAVERMANOVÁ, Milena: *Pohřební oděv Jana Zhořeleckého z královské hrobky v katedrále sv. Víta na Pražském hradě*. *Archaeologia historica*, 31, 2006, s. 403–412.

²⁶ BRAVERMANOVÁ, M.: *Pohřební roucho Karla IV. z královské krypty v katedrále sv. Víta*. *Archaeologia historica*, 30, 2005, s. 471–496.

²⁷ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 78.

²⁸ WAGNER, E. – DROBNÁ, Z. – DURDÍK, J.: *Kroje*, s. 13.

²⁹ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 78.

pak k výrobě oděvů používali především vlastnoručně tkané hrubší lněné či vlněné látky.³⁰

Nové kvalitní tkaniny umožňovaly vznik přiléhavějších střihů. Výroba módního oděvu se stala záležitostí profesionálů. Lze sledovat diferenciaci a specializaci oděvních řemesel.³¹

Barevná škála látek, používaných ve 14. století, zahrnovala modrou, zelenou, červenou, bílou, fialovou, žlutou a nově i černou.³² Prostí lidé si látky nebarvili a jejich oděv nabýval barvy pro určitý materiál přirozené – bílé až režné (plátno) nebo šedé (sukno).³³ Barvy se na oděvech pestře kombinovaly a střídaly, kolem poloviny století se hojně využívalo tzv. principu miparti, tedy barevného půlení či čtvrcení oděvu.³⁴ Barva však neplnila pouze estetickou funkci, měla svůj význam, kterým promlouvala. Například modrá symbolizovala věrnost i žal, zelená naději, bílá nevinnost, černá barva pak značila smutek, purpur vznešenost. Červená barva nabývala významu života, krásy,³⁵ ale i plamenů pekelných a hněvu.³⁶ Zvláštní osud měla barva žlutá, kterou objevilo 13. století.³⁷ Jakožto velmi nákladná se stala znakem vysokého postavení, postupně však její sláva upadala, až se v pozdním středověku změnila v barvu hanby,³⁸ označující deklasované vrstvy.

Nová gotická móda se inspiroje tvaroslovím architektury. Zdůrazňuje vertikální linie, k čemuž využívá dlouhých cípů, visutých rukávů, dlouhých špiček bot a podobně.³⁹ Centry této módy se staly Itálie a především Francie, odkud se nový styl šíří po zemích celé Evropy, kde se více či méně modifikuje.⁴⁰

Do českého prostředí tato móda přichází postupně po vymření Přemyslovců. Další vlna přišla s návratem Karla IV. do Čech. Princ byl vychováván na francouzském dvoře, odkud si přinesl tamější styl oblékání. Celý fran-

³⁰ PETRÁŇ, J.: *Dějiny*, s. 386, 856.

³¹ Např.: SIERADZKA, A.: *Tysiąc lat*, s. 20; KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 146–149.

³² BRAVERMANOVÁ, M.: *Pohřební oděv*, s. 410.

³³ PETRÁŇ, J.: *Dějiny*, s. 856.

³⁴ Např.: THIEL, E.: *Geschichte*, s. 134; ZÍBRT, Č.: *Dějiny*, s. 358.

³⁵ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 133n.

³⁶ Např. anděl opatrující bývá v *Bibli Václava IV.* oblečen bíle či modře, naopak anděl trestající červeně. Viz *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 16v. Scéna: Anděl odvádí Lota ze Sodomy a Gomory; svazek I, fol. 5r. Scéna: Vyhnaní z ráje.

³⁷ SIERADZKA, A.: *Tysiąc lat*, s. 16.

³⁸ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 135–6.

³⁹ Např.: ŠROŇKOVÁ, O.: *Gothic woman's fashion*, s. 170–171.

⁴⁰ Např.: THIEL, E.: *Geschichte*, s. 121.

couzský dvůr si (alespoň na krátko) v Praze zařídila i Blanka z Valois.⁴¹ Zde se pak móda postupně ujala, pozměnila, získala svůj specifický ráz a šířila se od sud dál po Evropě. Svědčí o tom například zmínky o českých kuklách, jimiž se halily ženy v Říši římské, výroba a v menší míře i export vatovaných kabátců.⁴² Českou dvorskou módu pak do Anglie „vyvezla“ Anna Lucemburská. Česká princezna byla provdána za krále Richarda II. a učila tamější dvůr oblékat se podle nové módy.⁴³

Hlavním nositelem módy byl ve středověku muž. Pro ženskou módu obecně platí, že za tou mužskou poněkud zaostává. Nové prvky jako knoflíky, opasky, rolničky a variabilita tvarů, ať už se jedná o rukávy, boty či pláště, do ní pronikají postupně a se zpožděním. Jakými prvními vlašťovkami bývají ženy movité a vysoce postavené. Neprogresivnost ženské módy vyplývá především z nerovného postavení ženy ve společnosti.

Vrcholně gotická móda, v českém prostředí přijímaná od počátku 14. století, vyvrcholila na dvoře Václava IV.⁴⁴ Tento vývoj byl náhle přerušen ve chvílích své gradace. Přišlo husitské moralizování, požadavky prostoty a především války.

3. Oděv jako znak společenského postavení

Podoba šatu měla odpovídat postavení nositele. V raném středověku byl znakem společenského statutu k zemi spadající oděv, vyrobený z velkého množství luxusního materiálu.⁴⁵ Vysoce postavení lidé byli také jediní, kdo takový šat mohl zaplatit. Naopak pracující člověk z finančních i praktických důvodů nosil oděv kratší (u žen však nepřekračoval hranici kotníků), které mu v práci nepřekáželo a jež si zvládl doma ušít sám, z látky, kterou si sám utkal.⁴⁶

Stírání společenských rozdílů v oblékání mezi jednotlivými vrstvami lze sledovat již v druhé polovině 13. a ve 14. století, kdy se ve městech rodí patriciát, měšťané, kteří jsou bohatí a sebevědomí a snaží se do šlechty proniknout či alespoň se jí přiblížit. Kromě jiného se to týkalo i oblasti odívání. Jedním

⁴¹ Např.: ZÍBRT, Č.: *Dějiny*, s. 276–284.

⁴² KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 144, 191; PETRÁŇ, J.: *Dějiny*, s. 856, 883.

⁴³ Módní obuvi s dlouhými zobáky se v Anglii dostalo názvu crackowes, podle jednoho muže z Annina doprovodu, původem z Krakova, který tyto střevíce obouval (LAVER, James: *A concise history of costume*. London 1979, s. 72).

⁴⁴ PETRÁŇ, J.: *Dějiny*, s. 872; ŠROŇKOVÁ, O.: *Gothic woman's fashion*, s. 145.

⁴⁵ PETRÁŇ, J.: *Dějiny*, s. 855; SIERADZKA, A.: *Tysięc lat*, s. 12.

⁴⁶ PETRÁŇ, J.: *Dějiny*, s. 856.

z mnoha podnětů ke vzniku módních vln bylo, že se šlechta od měšťanů chtěla opět odlišit, zvětšit ten mizející rozdíl v zevnějšku.⁴⁷

Měšťané se však nevzdali a přijali i novou módu. Tato situace zapříčinila vznik oděvních pořádků, nařízení vydávaných zpravidla samotným městem, která stanovila měšťanům „oděvní hranice“. Omezení či zákazy se zprvu týkaly materiálu, jeho kvality a množství. S postupujícími roky 14. století a změnou módy se mění i obsah oděvních pořádků, které nyní měšťanům zapovídají oděvy příliš těsné, spínané a zdobené množstvím knoflíků. Vadí i prohlubující se výstřihy ženských šatů, množství záhybů na šlojíři či příliš dlouhé špičky bot.⁴⁸ Móda přijala nepraktickou podobu. Těsně sešněrované či do knoflíků upnuté tělo bylo omezené v pohybu. Dlouhé volně visící rukávy a dlouhé zobáky střevíců volnosti příliš nepřidaly. To proto, že i nová móda vznikala na dvoře, mezi aristokraty, kteří byli hrdí na to, že nemusejí pracovat a jejich oděv nemusí zohledňovat praktickou stránku.⁴⁹

Oděvní pořádky vydávala především zahraniční města s rozvinutou sociální skladbou, zvláště říšská a italská. Poměrně rychlý sled, v němž za sebou jednotlivé oděvní pořádky vycházely, svědčí o tom, že na ně měšťané příliš nedbali a města tudíž cítila potřebu je obnovovat.⁵⁰ Pro české prostředí se dochovala spíše nařízení, která se týkala oděvu kněží. Ti se často odívali světsky, módně, a to bylo trnem v oku ctihodných arcibiskupů. Roku 1349 lokální pražská synoda zakazuje kněžím nošení čtverečkových (šachovaných) červených a zelených nohavic.⁵¹ O osm let později vystupuje arcibiskup Arnošt z Pardubic proti tomu, že kněží si nechávají zarůst tonzury a oblékají úzké sukně s knoflíčky, kukly s dlouhým cípem a obouvají zobákovité střevíce. Proti podobným nešvarům brojí ve své řeči pronesené na pražské synodě roku 1385 i Vojtěch Raňkův, nově pak kritizuje kněží, kteří se odívali do sukní či kabátů s cípatým okrajem. Nakonec synodální usnesení z roku 1406 zakazuje nošení dlouhých a širokých rukávů a vícebarevných nohavic.⁵² Tato nařízení se týkala jen duchovních, dokazují však směr, jakým se módní oděv vydal, i fakt, že duchovnímu stavu nepřináležela, ač si jej kněží mohli dovolit pořídit.

⁴⁷ THIEL, E.: *Geschichte*, s. 124.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ Tamtéž, s. 125.

⁵⁰ Tamtéž; KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 127.

⁵¹ ZÍBRT, Č.: *Dějiny*, s. 320.

⁵² Tamtéž, s. 296, 301, 303, 312, 320, 323, 331.

Některé oděvní pořádky se zabývaly také žlutou barvou. Ta se ve 13. století stala módním hitem.⁵³ Mravokárci však poukazovali na hříšné plýtvání, vždyť se na ni spotřebovalo značné množství šafránu.⁵⁴ Žlutá se tedy v průběhu vrcholného a pozdního středověku stává barvou hříchu.

3.1 Lidé na okraji společnosti

Žlutá byla vyhrazena například židům, kteří se měli odlišovat přišitím žlutého kolečka k oděvu nebo nošením žlutého špičatého klobouku.⁵⁵ Tento klobouk se hojně objevuje také v miniaturách *Bible Václava IV.*⁵⁶ Vyskytuje se zde však nejen v barvě žluté, ale i ve všech ostatních tehdy běžných barvách, ačkoliv žlutá zůstává nejčastější. Špičatý klobouk zastává spíše poznávací funkci, například ve vyobrazení dobytí města Lešem mají synové Danovi na korouhvi právě toto znamení, aby bylo pozorovateli jasné, které z vojsk je izraelitské.⁵⁷ Znamení špičatého klobouku nemá ve Václavově Bibli deklasující charakter, neboť vlastně všechny kladné starozákonní postavy jsou židé. Ono žluté kolečko nebývá na oděvu židů zobrazeno vůbec, nařízení o jeho nošení se tedy pravděpodobně nedodržovalo.⁵⁸ Podobně i v jiných rukopisech⁵⁹ se židé někdy označují špičatými klobouky, často žlutými, žlutým kolečkem však nikoliv.

Táž barva byla prisouzena i nevěstkám, které měly nosit žlutý šlojír.⁶⁰ Dobrovolně se pak tyto ženy odlišovaly svou výstředností v oděvu i líčení.⁶¹ Například v *Knížkách šesterych* Tomáše Štítného se nachází vyobrazení „*helmbrechtné panny*“.⁶² Text pojednává o „*hrdé panny*“, která dbá pouze

⁵³ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 135; SIERADZKA, A.: *Tysiąc lat*, s. 16.

⁵⁴ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 135.

⁵⁵ *Tamtéž*, s. 121, 137; THIEL, E.: *Geschichte*, s. 125.

⁵⁶ Viz obr. č. 1.

⁵⁷ *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 234r. Scéna: Dobyť města Lešem.

⁵⁸ Výnos IV. lateránského koncilu 1215; o jeho porušování se zmiňuje též KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 120–121.

⁵⁹ Universitätsbibliothek Heidelberg, *Codex Manesse*, Cod. Pal. Germ. 848, fol. 355r; NK ČR, XIV. A. 17, *Pasionál Abatyše Kunhuty*, fol. 6v, 7r, 7v, 8r; Knihovna benediktinů v Rajhradě, Sběrka rukopisů knihovny benediktinů v Rajhradě, R 600, *Antifonář Alžběty Rejčky*, fol. 28v (zde je klobouk červený); KNM, XIII. A. 12, *Liber Viaticus Jana ze Středy*, fol. 43v; KNM, III B 10, *Krumlovský sborník*, s. 24, 127.

⁶⁰ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 121, 137; THIEL, E.: *Geschichte*, s. 125.

⁶¹ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 156.

⁶² NK ČR, XVII. A. 6, *Tomáš ze Štítného, Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, fol. 36v, obr. č. 2 vlevo.

o světské radovánky. V miniatuře stojí dívka oděná do velmi těsných červených šatů s širokým výstřihem a hermelínovým lemem. Boky jí obepíná zlatý pás. Šaty nesahají až na zem a dovolují tak spatřit obuv s dlouhými špičkami.

Pokud je možno tuto dívku chápat jako jakýsi vzor hříšnice, pak lze k jejímu oděvu (a částečně i charakteru) v *Bibli Václava IV.* nalézt analogii. Nejvíce se jí podobá královna Atalia.⁶³ I její oděv má červenou barvu, dokonce vpředu zapínání na knoflíky a široký hermelínový lem. Doplněn je obuví s dlouhou špičkou. Atalia je zobrazena jako vdaná žena, tedy se zakrytou hlavou. K tomu však zvolila módnější způsob – šlojír typu kruseler (avšak bílý). Dnešní terminologií by bylo možné královnu Atalii označit za tyranku a snad i za vražedkyni, jednoznačně se však jedná o hříšnici, a proto je jako hříšnice (a šlechtična) zobrazena. Jak už bylo naznačeno v první kapitole, velmi módně jsou oblečeny i další hříšnice (například Dalila a Jezabel),⁶⁴ neboť přepych a výstřednost se často chápaly jako snaha zalíbit se v pozemském světě. Zatímco prostý oděv symbolizoval obrácení k Bohu a nezatěžování mysli pomíjivými zbytečnostmi.⁶⁵ Zobrazení ženy-nevěstky se žlutým šlojířem se mi v *Bibli Václava IV.* ani ve srovnávacím materiálu nelézt nepodařilo.⁶⁶ Dokonce ani výjev o smilství v *Krumlovském sborníku* nezobrazuje dívku se žlutou součástí oděvu,⁶⁷ stále však platí to, že je oblečena módně.

Do deklasované skupiny lidí patřil i kat. Byla mu vyhrazena barva krve – červená.⁶⁸ Toto řemeslo, jakkoliv opovrhované, hodně vynášelo, a tak kat mnohdy býval jedním z nejlépe oblekaných mužů ve městě. Jemu prisouzená barva navíc patřila mezi ty nejoblíbenější. Kat nařízení často nedodržel nebo červenou barvu použil jen na některou část oděvu.⁶⁹

Jak je člověk vykonávající ortel soudu zobrazován v *Bibli Václava IV.*? V miniaturách kat viníkovi uštěďruje rány dűtkami, seká ruku a stíná hlavu.⁷⁰ Za typicky a „předpisové“ oděného kata lze považovat toho, který bije egyptské úředníky. Ten oblékl krátký červený vatovaný kabátec a přiléhavé červené nohavice s protaženými špičkami. Jeho šat tedy vyhovuje jak náro-

⁶³ Viz obr. č. 2, vpravo.

⁶⁴ Viz obr. č. 3.

⁶⁵ Například: *Tomáše ze Štítného Knížky šestery*, s. 62.

⁶⁶ Například: *Bible Václava IV.*, svazek II, fol. 20r. Scéna: Samson navštívuje nevěstku. Na tomto vyobrazení má nevěstka sice mohutný a vyzývavý dekolt, hlavu jí však halí pouze zelená čapka.

⁶⁷ KNM, III B 10, *Krumlovský sborník*, s. 248.

⁶⁸ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 155.

⁶⁹ Tamtéž, s. 155–156.

⁷⁰ Viz obr. č. 4.

kům módy, tak úzu společenskému. Dva kati splňují onu podmínku červené barvy aspoň zčásti. Oba mají úzké červené nohavice a zelený svršek. Oproti tomu kat stínající hlavu vrahovi nemá ani jednu část oděvu červenou, jeho sukně je zelená a nohavice modré, navíc se zde nedá mluvit o módnosti. Výše zmiňovanou tezi o katech tedy na stránkách *Bible Václava IV.* splňuje jediný.

Opusťme však již nyní osoby takzvané bezectné a vstupme na půdu většinové společnosti. Stoupejme odzdola po žebříčku její hierarchie až ke králi a královně. Začneme však daleko od dvorského lesku, na venkově.

3.2 Venkované

Venkovan byl ve většině případů odkázán na to, co si dokázal vyrobit sám. Zhotovení a údržbu oděvů měla na starosti žena – od předení a tkaní přes ušití až po praní.⁷¹ Oblečení vesničanů bývalo šito většinou z plátna či sukna, v zimě zahřála beránčí kožešina. Barva oděvu vycházela z přírodní barvy dané látky. Jednalo se tedy o barvu bílou, režnou, hnědou či šerou.⁷² Podle omezených možností paní domácnosti vypadal i oděv, který býval zhotoven z hrubé látky a velmi jednoduchého střihu. Vesničtí muži tedy oblékali krátkou, v pase převázanou sukni ke kolenům a volné (nebo žádné) nohavice. Ženy pak nosily spíše košilový šat, také často přepásaný. Za pás si oba, muž i žena, někdy zastrčili bílou zástěru. Typickou pokrývkou hlavy rolníka pak bývá kukla či jednoduchá čapka. Literatura při zmínkách o venkovském oděvu často hovoří o tzv. *kytli*, kterou popisuje jako prostý košilový šat, někdy i bez rukávů.⁷³ Jde pravděpodobně o spodní část oděvu (u chudých lidí jedinou), která se ve statích o prádle nazývá košilí. Kytle patrně halí Kaina a Ábela na vyobrazení bratrovraždy.⁷⁴ Miniatury *Bible Václava IV.* zobrazují vesničany většinou ve volných sukních ke kolenům, škála použitých barev však někdy bývá pestřejší.⁷⁵ To lze přičítat tendenci iluminátorů k zobrazování reality hezčí, než jakou fakticky byla (příbarvování skutečnosti).

⁷¹ PETRÁŇ, J.: *Dějiny*, s. 386.

⁷² Tamtéž, s. 856.

⁷³ Tamtéž, s. 870; THIEL, E.: *Geschichte*, s. 136; WAGNER, E. – DROBNÁ, Z. – DURDÍK, J.: *Kroje*, s. 21; ZÍBRT, Č.: *Dějiny*, s. 307.

⁷⁴ Viz obr. č. 5, vlevo.

⁷⁵ Viz obr. č. 5, uprostřed a vpravo.

3.3 Obyvatelé měst

Podobně jako venkovan se odíval i městský řemeslník, tedy do krátké, po kolena sahající sukně a již přiléhavějších nohavic. Také on si někdy k práci bral raději zástěru. Barevnost je v případě obyvatele města již pravděpodobněji, ⁷⁶ látku už si mohl koupit na místním trhu. Pro slavnostní příležitosti, kdy vystupoval jako příslušník svého cechu, měl pravděpodobně druhý, lepší šat. ⁷⁷ Postavení a tedy i oděv řemeslníka se pravděpodobně odvíjely od toho, jakou práci vykonával, a zda se jedná o profesionála, či nádeníka. Tak o oděvu řemeslníků píše literatura a potvrzují to i dobové miniatury.

V *Bibli Václava IV.* se lze setkat se zástupci hned několika řemesel. Řezník bývá zobrazován s krátkou podkasanou sukní a za opaskem mívá bílou zástěru a nůž. Jeho nohavice již přiléhají k nohám. Zástěru při své práci používá i kovář, ta jeho by ale měla být kožená. Kovářova suknice sahá mírně pod kolena, nohavice mírně přiléhají. I dřevorubec je zobrazen ve volné, krátké sukni, v pase převázané. Za opaskem se mu objevuje tašvice dokonce i s módní dýkou, volné, stočené nohavice mu však sahají jen po kolena. Zedník má sukni mírně přiléhavou, za opaskem tašvici a dýku či nůž a na hlavě klobouček. Jeho červené nohavice mu k údům těsně přiléhají. ⁷⁸

Zajímavé je, jaký oděv přisoudili iluminátoři tesaři, a to nejen v *Bibli Václava IV.*, ale například i v díle *Ruralia commoda*. ⁷⁹ Tento řemeslník obléká kabátec, který již nekryje kolena a přiléhá k tělu, těsně jsou i nohavice, kožený opasek je pobíjen. ⁸⁰ Tentokrát však nelze předpokládat, že by to odpovídalo skutečnosti. I kdyby některý zámožný tesař takovýto módní oděv vlastnil, je vysoce nepravděpodobné, že by si jej oblékl k práci. Za prvé by jej těsnost kabátce omezovala v pohybu a za druhé by se nákladně pořízený šat mohl snadno poškodit.

Jako jediná ženská řemesla, vyjma zmiňovaného „nejstaršího“, jsou ve Václavově *Bibli* zobrazeny porodní báby a lazebnice. Porodní bába oblékala velmi prostý, volný košilový šat, který v pase převázala, hlavu si zavinula přisněji, což může svědčit o jejím zralém věku. ⁸¹

⁷⁶ WAGNER, E. – DROBNÁ, Z. – DURDÍK, J.: *Kroje*, s. 21.

⁷⁷ THIEL, E.: *Geschichte*, s. 125, 136.

⁷⁸ Viz obr. č. 6.

⁷⁹ NK ČR, VII. C. 8, *Petrus de Crescentiis, Ruralia commoda*, fol. 176r.

⁸⁰ Viz obr. č. 7.

⁸¹ Viz obr. č. 8.

Typickým oděvem lazebnic je přiléhavý šat z lehké, bílé, často transparentní látky, který postrádá rukávy a bývá zavěšen pouze na úzká ramínka.⁸² Délka oděvu se liší, nikdy neodkrývá více než kolena a nesahá pod kotníky. Všechny lazebnice jsou bosé. Některé jsou opásány točenicí, která zde hraje spíše symbolickou roli, než aby vyjadřovala skutečně takto nošený módní doplněk.⁸³ S tímž oděvem, do nějž se halí lazebnice nejvyššího ranku, se lze setkat také jako se spodní košílkou dam z vrcholu společnosti. Je skutečně pravděpodobné, že pracovním oděvem lazebnic byly jejich spodní košílky.

3.4 Měšťanské elity a šlechta

Obyvatel města – řemeslník se tedy podobá venkovanovi. Oproti tomu měšťana-patricije nelze jednoznačně rozeznat od šlechtice. Patricijové, šlechtici a jejich ženy, dcery a sestry se strojí podle nejnovější módy – do oděvu velmi těsného, zhotoveného z luxusních látek a bohatě zdobeného drahými kovy či kožešinou, často nechyběl ani ozdobný kovový pás obepínající boky. Pokud existoval nějaký rozdíl mezi šlechtou a patriciátem, pak tkvěl zřejmě v délkách špiček bot, množství použitého drahého materiálu a ozdob.⁸⁴ To však na miniaturách přesně sledovat nelze.

Muž, který dosáhl funkce určitého důstojenství, ať už měšťan či šlechtic, oblékal též oděv odpovídající této cti, i když třeba jen pro slavnostní příležitosti. Jako znak váženosti se pro reprezentativní okamžiky udržel dlouhý šat, oblékali jej úředníci, učenci, lékaři, soudci, městští radní a lid univerzitní. Kromě taláru patřil k symbolům takového důstojenství i biret.⁸⁵

Odras nošení těchto reprezentativních dlouhých sukni lze nalézt i v *Bibli Václava IV.* Kupříkladu poté, co se Josef stal správcem Egypta, oblékl dlouhý šedofialový plášť.⁸⁶ Z následujících miniatur je však zřejmé, že pod tímto pláštěm nosil Josef pouze sukni krátkou. V různých variantách dlouhého oděvu jsou zpodobňováni také soudci. Ti nosí dlouhou sukni či plášť a různé varianty pokrývky hlavy.⁸⁷ Alespoň část oděvu soudců je snad vždy modrá. To může být zapříčiněno dobovou oblíbeností této barvy. Modrá navíc symbolizovala trpělivost a moudrost – ctnosti, jimiž by měl být správný soudce

⁸² Viz obr. č. 9.

⁸³ KRÁSA, J.: *Rukopisy*, s. 69; HLAVÁČKOVÁ, H.: *Kdy vznikla Bible*, s. 65–79.

⁸⁴ PETRÁŇ, J.: *Dějiny*, s. 855–856; THIEL, E.: *Geschichte*, s. 136.

⁸⁵ Regule pro oděv příslušníků akademické obce vydal již IV. lateránský koncil v roce 1215, viz též KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 119; ZÍBRT, Č.: *Dějiny*, s. 293.

⁸⁶ Viz obr. č. 10.

⁸⁷ Viz obr. č. 11.

obdařen.⁸⁸ V dlouhém plášti bývají zobrazeni také učenci a kazatelé. Vzdělání muži mají většinou na hlavách čapky či biret.⁸⁹

3.5 Duchovenstvo

O církevních oděvech toho víme poměrně mnoho. Jejich tvar zůstal do dnes téměř stejný. Navíc se množství církevních rouch dochovalo, narozdíl od oděvů světských.⁹⁰ Také písemná a obrazová svědectví dokazují, jak bohatě bývaly jednotlivé součásti církevního oděvu zdobený a z jak luxusních látek mohly být zhotoveny.⁹¹

Liturgické roucho v podstatě vycházelo z raně středověkého světského oděvu. Laik nosil spodní sukni, přes ni někdy sukni svrchní a navrch případně plášť. Počet vrstev se odvozoval od postavení nositele. Obdobně to platí i pro církevní oděv. Kupříkladu podjáhenský liturgický šat tvořilo pouze subtile, které odpovídalo dlouhé spodní sukni. Jáhen už kromě spodní sukně oblékal i širokou sukni svrchní – dalmatiku. Kněžské roucho mešní pak sestávalo ze spodní sukně – alby, převázané hedvábným páskem – cingulem. Namísto pláště pak kněz na mši oblékl kasuli (ornát), která měla uzavřený elipsoidní tvar.⁹² Jako symbol dosaženého stupně svěcení sloužila pokrývka hlavy – buď barva biretu nebo biskupská mitra, kardinálský klobouk či papežská tiára.

V *Bibli Václava IV.* není zobrazeno mnoho duchovních. Jako duchovní bývají někdy znázorněni Lévité. Odívají se v dlouhé bílé a bohatě vyšívané přepásané sukně (alby), doplněné štólou a na hlavě mitrou. V případě Lévitů je však třeba mít na paměti, že se nejedná o křesťanské kněze. Jde sice o služebníky boží – a iluminátoři je většinou tak i spodobňují, ale jsou to židé, což v některých případech vedlo k poněkud paradoxnímu spojení kněžského roucha a židovského klobouku.⁹³ Podobným případem jsou modlářští kněží.⁹⁴ Opět se nejedná o křesťany, ale iluminátoři měli zažité předobraz duchovních, podle nějž služebníky Boží zobrazovali. Tito modlářští kněží se odívají do dlouhých bílých přepásaných sukní, někdy také doplněných štó-

⁸⁸ *Heslo symbol.* In: LE GOFF, J.–SCHMITT, J.-C.: *Encyklopedie*, s. 785.

⁸⁹ Vše viz obr. č. 12.

⁹⁰ Např. BRAVERMANOVÁ, M.: *Historický textil na Pražském hradě*. Zprávy památkové péče, 65, 2005, č. 2, s. 113–125.

⁹¹ ZÍBRT, Č.: *Dějiny*, s. 394–410.

⁹² Tamtéž, s. 394–410.

⁹³ Viz obr. č. 13, vlevo.

⁹⁴ Viz obr. č. 13, vpravo.

lou, a mívají též tonzuru. V tomto případě se vyobrazení pohanských kněží nijak výrazně neliší od podoby kněží křesťanských, což dokazuje například srovnání s vyobrazením kněze v borduře rukopisu *Liber Viaticus*.⁹⁵ Podobně jako modlářské kněze, tedy v dlouhé sukni se štólou (již bez tonzury), podobnili malíři i anděly,⁹⁶ neboť andělé i kněží jsou sluhý Božími.

Výstižně je v *Bibli Václava IV.* znázorněn velekněz korunující krále Joia-da.⁹⁷ Tato čest ve středověké realitě připadala arcibiskupům a roucho zmíněného duchovního tomu přesně odpovídá. V podstatě týž oděv, jen o něco bohatší, má na sobě i arcibiskup Jan Očko z Vlašimi na „svě“ známé Votivní desce.⁹⁸

K církevním oděvům jen zbývá připomenout zmiňovaná synodální a arcibiskupská nařízení, která dokazují časté přestupky a odkládání liturgického roucha. Není divu, vždyť mnozí výše postavení kněží pocházeli z aristokratických rodin a také jako šlechtici rádi vystupovali.

3.6 Panovník

Zde popisovaný středověký společenský žebříček vrcholí v postavách krále a královny. Ti ve většině případů vystupují buď jako první mezi šlechtici, tedy v módním přiléhavém oblečení,⁹⁹ nebo v reprezentativním majestátním rouše,¹⁰⁰ dlouhém plášti, často s hermelínovou podšívkou a límcem, někdy i se štólou, neboť panovník při korunovaci přijímal nižší svěcení.¹⁰¹ Královskou hodnost vždy jasně symbolizuje koruna, občas doplněná i žezlem či jablkem. Toto roucho král v *Bibli Václava IV.* neodívá jen ve slavnostních chvílích, ale bývá v něm znázorněn „běžně“, protože oděv slouží hlavně jako poznávací znamení zobrazovaných osob.

⁹⁵ KNM, XIII. A. 12, *Liber Viaticus Jana ze Středy*, fol. 146v.

⁹⁶ Např.: *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 78r. Scéna: Boží anděl chrání Izraelity.

⁹⁷ Viz obr. č. 14.

⁹⁸ Národní Galerie, Expozice středověkého umění v Čechách a Střední Evropě, Klášter svatě Anežky České, Votivní deska Jana Očka z Vlašimi.

⁹⁹ Viz obr. č. 15.

¹⁰⁰ Viz obr. č. 16.

¹⁰¹ KUTHAN, Jiří – ŠMIED, Miroslav (eds.): *Korunovační řád českých králů*. Praha 2009, s. 237; BRAVERMANOVÁ, M.: *Pohřební roucho*, s. 471–496.

3.6.1 Král Václav

Sám donátor bývá v *Bibli Václava IV.* zobrazen dvojím způsobem. Vystupuje-li v miniatuře, tehdy sedí na trůně se symboly své moci.¹⁰² Jeho oděv v tuto chvíli zosobňuje královský majestát a jeho důstojnost. V této reprezentativní podobě se král vždy halí do dlouhého pláště, většinou spínaného zlatou ozdobnou sponou. Králův plášť má pokaždé modrou barvu (modrá barva symbolizovala mj. moudrost a věrnost, v tomto případě snad věrnost zemím Koruny české a Říše římské),¹⁰³ někdy bývá zlatě protkáván či vyšíván, podšívku tvoří buď látka v kontrastní barvě či hermelín. Pod tímto pláštěm, jenž celému majestátnímu rouchu dominuje, nosí král buď dlouhou, až k zemi sahající přepásanou sukni. Jindy král dostál své pověsti šviháka a oblékl módní kabátec a přiléhavé nohavice. Tříkrát také obul bohatě zdobené střevíce ze vzácné látky, prošíván zlatem či vykládané drahými kameny.¹⁰⁴ V podstatě tutéž majestátní podobu Václava IV. zachycuje také jeho socha z východní fasády Staroměstské mostecké věže v Praze, která pochází z parlérovské hutě a je datována kolem roku 1380.¹⁰⁵

V královské reprezentativní roucho byli panovníci odíváni i na cestu na věčnost. Pohřební obřad byl jakýmsi negativem korunovační slavnosti.¹⁰⁶ I pohřební oděv tedy svým tvarem a bohatostí odpovídal oděvu korunovačnímu. O podobě takových rouch nejlépe svědčí dochované pozůstatky originálů, z nichž odborníci získají jejich velmi podrobný obraz.¹⁰⁷ Proto dnes víme, že Václav IV. byl pohřben v 160 cm dlouhé a necelých 80 cm široké dalmatice s dlouhými, širokými rukávy a mělkým obloučkovým výstřihem. Hedvábná tkanina, z níž byla dalmatika ušita, je zlatě protkávána dekorem pávů a bažantů létajících na pozadí úponků rostlin. Tato látka pochází ze střední Asie, asi z doby kolem poloviny 14. století.¹⁰⁸

¹⁰² Například obr. č. 17.

¹⁰³ K významu barev např. KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 135.

¹⁰⁴ *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 53v; svazek II, fol. 33r, 74r; svazek III, fol. 36r, 81r.

¹⁰⁵ Dle datace a fotografie ze SPUNAR, Pavel: *Kultura českého středověku*. Praha 1985, s. 322.

¹⁰⁶ ČECHURA, Jaroslav: *České země v letech 1378–1437*. Praha 2000, s. 13–15.

¹⁰⁷ BRAVERMANOVÁ, M.: *Historický textil*, s. 113–125.

¹⁰⁸ BRAVERMANOVÁ, MILENA – LUTOVSKÝ, Michal: *Hroby, hrobky a pohřebiště českých knížat a králů*. Praha 2001, s. 217; VODA, PETR: *Středověké textilní památky*. In: HŘIBOVÁ, M. (ed.): *Sborník semináře historie odívání I*. Zlín 2009, s. 5–35.

V borduře král vystupuje jako přední dvořan a zosobňuje jakýsi módní ideál.¹⁰⁹ Stejně jako Václav trůnící mezi ostatními králi vyniká bohatostí použitého materiálu a zdobností, tak i Václav dvořan vyniká – nejen materiálem a zdobností, ale též pestrostí barev a tvarů. V módě předstihuje například i krále Šalamouna, často odívaného do zlata. Špičky Václavových bot dosahují největší délky, neboť on stojí na vrcholu oděvní hierarchie.

Václav IV. bývá v borduře oblečen do krátkého kabátce, který je na hrudi vycpán, aby jeho silueta vypadala co nejmužněji. V pase kabátec k tělu naopak velmi těsně přiléhá, aby vynikla štíhlost postavy. U krku končí mělkým obloukovým výstřihem nebo malým stojatým límečkem. Spodní část bývá často opatřena malým rozparkem. Délka kabátce nejčastěji sahá jen těsně pod hýždě, nikdy nekryje více než polovinu stehen.

Rozmanitostí a variabilitou se vyznačují rukávy jednotlivých kabátků. Jednou ke králově paži těsně přiléhají, někdy se pod zápěstím zvoncovitě rozšiřují. Jindy tzv. pytlovitě rukávy (velmi volné se zúžením na zápěstí) opticky rozšiřují ramena. V dalším případě má kabátec rukávy dvojité, spodní těsně obepíná královu paži, zatímco svrchní se trychtýřovitě rozšiřuje.

Nohy Václava IV. těsně obepínají nohavice, jejichž chodidlová část se prodlužuje do efektní špičky. Často má každá nohavice jinou barvu, podle módního principu *miparti*.¹¹⁰ Na většině iluminací král nemá boty, jejich funkci plní nohavice s koženou podešví.¹¹¹ Střevíce obul jen k reprezentativnímu rouchu. Lze se tedy domnívat, že i obuv závisela na příležitosti.

Král si liboval v barevných kontrastech. Není výjimkou, pokud každý rukáv má jinou barvu, lišící se i od barevnosti samotného kabátce. Totéž platí i pro nohavice. V jednom případě je králův kabátec dokonce podélně pruhovaný, střídají se na něm černá s tmavě modrou a stříbřitě šedou barvou.¹¹² Ne vždy je však Václav IV. ve vyobrazeních takto výstřední. Někdy je celý jeho oděv sladěný do jediné barvy, jindy se objevují pouze barvy dvě.

V obou podobách Václav IV. předčí všechny muže v této Bibli znázorněné. Vyniká luxusem materiálu a drahocenností látek, barevností a variabilitou v oděvu, stává se skutečným ideálem a zosobněním módy.

¹⁰⁹ Václav IV. vystupuje v borduře více než 40krát, například: *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 2v, 10v, 29r, 47v, 69r, 99r, 120v, 166r, 214r; svazek II, fol. 1r, 27r, 41r, 78r, 128r, 129v, 148r, 175r; svazek III, fol. 21r, 43r, 70r.

¹¹⁰ K termínu *miparti*: KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 131; SIERADZKA, A.: *Tysiąc lat*, s. 17; THIEL, E.: *Geschichte*, s. 134.

¹¹¹ K nohavicím s podešví: BOUCHER, F.: *Historia*, s. 156 nebo WAGNER, E. – DROBNÁ, Z. – DURDÍK, J.: *Kroje*, s. 12.

¹¹² Viz obr. č. 18.

3.6.2 Královna

V *Bibli Václava IV.* se šestkrát objevuje též česká královna. Je otázkou, jak tuto královnu identifikovat. Dlouhou dobu měli historikové za to, že se jednoznačně jedná o Žofii Bavorskou, druhou ženu krále Václava. Hana Hlaváčková však nově předkládá přesvědčivé argumenty, jimiž zdůvodňuje názor, že to je již první králova choť, Johana Bavorská.¹¹³ Pro potřeby badatele v oblasti módy však jméno zobrazované osoby není rozhodující. Důležitý je spíše fakt, že se jedná o ženu z nejvyšší společnosti, že je vdaná a mladá, což platí pro obě.¹¹⁴

Podobně jako král i královna bývá v *Bibli Václava IV.* zobrazována dvojím způsobem. Poprvé se s ní lze setkat hned v prologu v iniciále D, kde sedí na trůně vedle svého chotě.¹¹⁵ Důstojnost královny zde symbolizuje majestátní oděv, jemuž opět dominuje honosný plášť – červený, podšívaný hermelínem a spínaný pod bradou zlatou sponou.

V bordurách zachytili iluminátoři královnu jako přední členku dvora a ideál křehké krásy, která obléká módní šat.¹¹⁶ Vždy se jedná o těsně střižený oděv, jehož rozměrný výstřih směle poodhaluje ramena a živůtek přiléhá k tělu. Od boků směrem dolů se šaty rozšiřují a bohatá spodní část je v jednom případě též podšita látkou v kontrastní barvě.¹¹⁷ Rukávy královnina oděvu jsou úzké a přiléhavé, někdy končí u zápěstí, jindy se odtud zvoncovitě rozšiřují a sahají až na hřbet ruky. Na jedné iluminaci¹¹⁸ je pozorovateli dovoleno spatřit i špičky královniných bot, které se mírně prodlužují do takzvaných zobáků.

Kromě korunek a výše zmíněné spony na plášti se královna v iluminacích *Bible Václava IV.* nezdobí žádnými šperky, ani její šaty nejsou přepásány žádným zdobeným pásem. Královna okouzluje pouze svou ladností a přirozenou krásou.

Ač byla královna již vdanou ženou, nebývá v *Bibli Václava IV.* vyobrazena v žádné roušce či v zavinutí. Ludmila Kybalová píše, že se pravidlo o povinnosti vdaných žen se zahalovat nedodržovalo již zhruba od poloviny

¹¹³ HLAVÁČKOVÁ, H.: *Kdy vznikla Bible*, s. 65–79.

¹¹⁴ Pokud vycházím z verze H. Hlaváčkové, jedná se o Johanu a v době, kdy Bible Václava IV. začala vznikat, jí bylo 24 let. Přidržím-li se starší verze, totiž že jde o Žofii a na Bibli se pracovalo až mezi lety 1390–1395, královna by mohla být čtrnácti až devatenáctiletou dívkou.

¹¹⁵ Viz obr. č. 17.

¹¹⁶ *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 163v, 175r, 181r, 237v; svazek III, fol. 174r.

¹¹⁷ Viz obr. č. 19.

¹¹⁸ *Bible Václava IV.*, svazek III, fol. 174r.

14. století zcela stoprocentně.¹¹⁹ Platilo asi tak, že mladá – byť i vdaná – žena může chodit prostovlasá, ve zralejším věku by však už měla sáhnout po zavinutí. Josef Petráň tvrdí, že tuto výsadu měly pouze královny.¹²⁰ V *Bibli Václava IV.* je skutečně královna¹²¹ jedinou vdanou ženou bez pokrývky hlavy.

Ze srovnání české královny s ostatními ženami z iluminací Václavovy Bible, vychází choť Václava IV. jako ideál. Její toaleta, většinou jednobarevná a prostá všech ozdob, budí chudší dojem než přepychově vyšňořené královny Jezabel či Atalie. Obě jsou však hříšnice a před ladnou krásou módní, ale uměřeně elegantní Johany/Žofie vypadají až poněkud nepatřičně.

4. Role okolnosti v odívání

Odění se nelišilo pouze dle finančních prostředků nositele, jeho zařazení ve společenské hierarchii či ročního období, ale také podle situace a příležitosti, k níž mělo být oblečeno.

4.1 Korunovace

Nejhonosnější oděv oblékali král a královna u příležitosti své korunovace. Řád korunování českého krále a královny vydaný Karlem IV. podobu tohoto ceremoniálního roucha určuje jasně. Při přijímání královské hodnosti se má král postupně oblékat a obouvat takto: Nejprve na sebe navlékne spodní sukni – subtile, poté střevíce, dalmatiku, rukavice a otevřený plášť se sponou.¹²² Takovouto podobu korunovačního oděvu potvrzují i písemné zmínky o tom, že Karel IV. věnoval svatovítské kapitule svou korunovační dalmatiku, subtile a plášť pro přesešití na liturgická roucha.¹²³ Korunovační řád pamatoval i na královny, jimž také určil, že košile i sukně musí být otevřené (rozepínatelné) až do pasu, aby umožnily arcibiskupovi pomazat dámu na hlavě, hrudi i zádech.¹²⁴

Bible Václava IV. však neodlišuje korunovační roucha od běžnějšího královského majestátního či dvorského oděvu.¹²⁵ Král tedy ke korunovaci

¹¹⁹ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 185.

¹²⁰ PETRÁŇ, J.: *Dějiny*, s. 886.

¹²¹ Kromě Johany/Žofie se jedná také o královnu Jézabel.

¹²² KUTHAN, J. – ŠMIED, M. (eds.): *Korunovační řád*, s. 220.

¹²³ BAŽANTOVÁ, Nina – BRAVERMANOVÁ, Milena – SAMOHÝLOVÁ, Alena: *Korunovační roucha českých panovníků*. Umění, 42, 1994, s. 288–307.

¹²⁴ KUTHAN, J. – ŠMIED, M. (eds.): *Korunovační řád*, s. 256.

¹²⁵ Viz obr. č. 20.

obléká majestátní oděv, dlouhou sukni, většinou doplněnou i pláštěm, výjimkou však není ani módní dvorská podoba šatu. Většinou však má alespoň částečně slavnostní ráz. Například chybí-li plášť, sahá alespoň sukně, byť módně vypasovaná, až k zemi.

4.2 Na věčnost

Nedílnou součástí života je smrt, přechodovým rituálem mezi oběma pak pohřeb. Jedná se o neveselou, leč slavnostní příležitost a je třeba jí přizpůsobit i oděv zemřelého. Jak už bylo zmíněno, pohřební oděv korunovaného panovníka měl být obdobou jeho roucha korunovačního, král byl tedy pochován v šatu ceremoniálním a nikoliv módním. O tom svědčí například i (výše popsany) pohřební oděv Václava IV. či některých jeho příbuzných.¹²⁶

Pohřební oděv ostatních společenských vrstev většinou tvořila jen spodní košile. Svědčí o tom kupříkladu vývoj významu slova rubáš, jímž se ve staročestně označovala právě spodní košile,¹²⁷ v současnosti tímto slovem rozumíme oblek do rakve. Takzvané obyčejní lidé mohli být pohřbeni také ve svém obnošeném oblečení. To vyplývá mimo jiné i z nálezů v grónském Herjolfsnes.¹²⁸

Iluminátoři *Bible Václava IV.* zachytili pohřbívání trojím způsobem. Nejčastěji bývá tělo zemřelého celé zabaleno do bílé látky. Je-li pod ní oblečeno a jak, bohužel z iluminací zjistit nelze. Jindy mrtvolu oblékli právě do zmíněného rubáše, tedy do dlouhé bílé spodní košile.¹²⁹ V minimu případů pohřbívají mrtvého oblečeného do šatu, v němž chodil běžně či ve kterém zemřel.¹³⁰ Z miniatur znázorňujících pohřby není patrný odlišný pohřební oděv pro různé stavy. Ve skutečnosti, jak už dokázal předchozí odstavec, však tyto rozdíly existovaly.

¹²⁶ BRAVERMANOVÁ, M. – LUTOVSKÝ, M.: *Hroby*, s. 206–214; VODA, P.: *Středověké textilní památky*, s. 5–35; BRAVERMANOVÁ, M.: *Pohřební roucha*, s. 471–496; Táž: *Nově konzervované pohřební šaty jedné z žen Karla IV. (Anny Svídnické?)*. Příběh Pražského hradu – Zpravodaj, 2007, č. 2, s. 8–9.[citováno 10. 4. 2010] http://www.pribeh-hradu.cz/data/zpravodaj/ZPRAVODAJ_02-2007.pdf.

¹²⁷ KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 107; ZÍBRT, Č.: *Dějiny*, s. 47–48.

¹²⁸ HŘIB, Martin: *Přehled textilních nálezů v Herjolfsnes*. In: HŘIBOVÁ M. (edd.): *Sborník semináře historie odívání II*. Zlín 2009, s. 57–78.

¹²⁹ Viz obr. č. 21.

¹³⁰ Např.: *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 224v. Scéna: Jozue pověsil pět králů Amorejských.

4.3 Na cestách

Poutník nepotřebuje mít módní oblečení, ale oděv do nepohody. Typický příklad pocestných v iluminacích *Bible Václava IV.* představuje miniatura putující Elimielechovy rodiny, která je kompletně vybavena na cesty pevnou obuví, pohodlným oblečením, pláštěm proti větru i dešti, lehkým zavazadlem i čutorou s vodou. Pocestný z Nathanova podobenství má obdobnou výbavu na cesty. Oblékl dlouhou sukni a kápi, na hlavu posadil i klobouk, obul pevné škorňe a vše potřebné nosí v brašně na zádech.¹³¹ Ne všichni cestující lidé jsou v *Bibli Václava IV.* zobrazeni takto, někteří pochodují v oblečení, které nosí běžně, většinou se však vybavili alespoň pláštěm.

Oblečení vskutku nebylo jen pouhou ochranou proti zimě, zakrytím proti studu či okrašlujícím doplňkem. Správný šat byl lektvarem umíchaným z praktičnosti, módy, společenského postavení, finančních prostředků a okamžiku, pro nějž byl zvolen, umem hodným zručného alchymisty. Rozmanitosti oděvů a jejich odlišnosti podle společenského ranku či příležitosti ukazuje i *Bible Václava IV.* I když o některých faktech svědčit nechce (nebo pro malý prostor daný ji v miniaturách ani nemůže) a někdy si skutečnost upravuje podle svých představ, stále zůstává důležitým pramenem nejen pro poznání vnější, estetické či praktické stránky oděvu, ale i pro zjištění významů jeho symboliky a porozumění řeči, kterou šat ke svému okolí hovoří.

Závěr

Tato práce se nezabývá oděvem jako pouhým obalem těla, ale zajímá se o širší souvislosti jeho zobrazování a volby jeho konkrétních podob. Sémiotické funkci oděvu bylo doposud věnováno jen málo pozornosti,¹³² jde přitom o vskutku zajímavé téma. Bádání se zaměřilo na odlišnost oděvů různých společenských vrstev. Zatímco oděvy venkovanů se od sebe příliš neliší, obraz města je daleko pestřejší. Lze zde nalézt nádeníky a prosté dělníky, kteří oblékají v podstatě totéž, co vesničané. Nacházíme tu specializované řemeslníky, jejichž oděv už poněkud ochotněji přijímá některé módní prvky, i konšele a případně i univerzitní mistry v dlouhých sukních, značících jejich důstojenství. Do obrazu (nejen) měst však patří i šlechta v nádherných

¹³¹ Obojí viz obr. č. 22.

¹³² Světlou výjimku představuje dílo SKARLANTOVÁ, Jana: *Oděv jako znak: sémiotické funkce oděvu a jejich axiologické proměny*. Praha 2007. Sémiotiky v ikonografii se mj. dotýká: ECO, U.: *Dějiny*; Týž: *Dějiny osklivosti*. Praha 2007; Týž: *Umění a krása ve středověké estetice*. Praha 1998; LE GOFF, J.: *Kultura*; PANOFKY, ERVIN: *Význam ve výtvarném umění*. Praha 1981.

a nákladných oděvech podle nejnovější módy, čímž inspiruje zdejší patricie do té míry, že je na první pohled nelze rozeznat od aristokratů. V podobě oděvu se skutečně odráželo konkrétní společenské postavení majitele. Fakt, že bohatý měšťan již nebyl ve svém oblečení k rozeznání od šlechtice, jen dokresluje skutečnost, že se města rozmáhala a mezi těmito společenskými vrstvami se postupně stíraly rozdíly. Oděv však neodlišoval jen ty vysoce postavené. Snadno identifikovatelní měli být i ti, kteří stáli vně společnosti. Například židé jsou i v *Bibli Václava IV.* označeni špičatými klobouky. Nošení jiných „povinných součástí oděvu“, však *Bible Václava IV.* ani jiný komparační pramen nezobrazuje.

Oděvní rozdíly však nespočívaly jen ve společenském postavení, ale i v příležitosti, k níž byl šat oblékán. Takový příklad představují pocestní, jež iluminátoři vybavili nejen poutnickou holí, ale i pláštěm, pokrývkou hlavy a pevnou obuví. Naopak král bývá v hermelínovém plášti a s korunou zobrazován i ve chvílích neslavnostních, které majestátní roucho nevyžadují. Iluminátoři v těchto případech dbali na názornost. Král i pocestný měli být na první pohled jasně identifikovatelní, ač král ve skutečnosti s korunou na lože neuléhá. Dalším faktorem, který ovlivňoval podobu oděvu, byl samozřejmě věk nositele. Lidé zralého věku jen neradi opouštějí staré a osvědčené zvyky i oblečení, zatímco mladou generaci pudí touha být módní.

Tato práce tedy poskytuje vhled do českého vrcholně středověkého odívání a způsobu jeho vnímání, jak jej skýtají iluminace *Bible Václava IV.* Snaží se porozumět jazyku symbolů, jenž charakterizuje zobrazované postavy právě pomocí oblečení.

RESUMÉ

SYMBOLICKÝ ROZMĚR ODĚVU.

ČESKÁ VRCHOLNĚ GOTICKÁ MÓDA VE SVĚTLE *BIBLE VÁCLAVA IV.*

Při bádání a tvorbě této práce, jak již sám její název napovídá, posloužila jako stěžejní pramen *Bible Václava IV.* Tento pramen čítá více než 650 miniatur a další iluminace v bordurách, a skýtá proto poměrně rozsáhlý prostor ke studiu. Jako komparační materiál pak byl využit vzorek rukopisů dostupných na webových stránkách manuscriptoria (www.manuscriptorium.com).

Při svém bádání jsem se pokoušela zjistit, jakým pramenem pro dějiny odívání *Bible Václava IV.* vlastně je. Jakou roli při zobrazování jednotlivých

vých postav a jejich oblečení hraje symbolika a také, co se daným znakem iluminátoři divákovi pokoušeli sdělit.

První kapitola se kriticky vyrovnává se stěžejním pramenem a shrnuje výhody a úskalí čerpání právě z *Bible Václava IV.* Práce dále jen stručně nastiňuje podobu módního oděvu konce 14. a počátku 15. století a zabývá se též dobovými látkami a barevností.

Stěžejní část se pak zaměřuje na hledání rozdílů v zobrazování oděvů jednotlivých vrstev společnosti a poukázání na odlišnosti nejen šatu bohatých a chudých či urozených a prostých lidí, ale také na jemnější oděvní diferenciace v rámci společnosti i za její hranicí, neboť se zabývá také jakousi „rozpoznávací funkcí“ oděvu lidí deklasovaných. Práce se dále zajímá o různou podobu oblečení za rozličných okolností či společenských příležitostí, jakými byly korunovace, pohřbívání či cestování.

Práce tak poskytuje vhled do českého vrcholně středověkého odívání a do jeho vnímání a chápání tehdejší společností tak, jak o tom vypovídají iluminace *Bible Václava IV.*, a snaží se porozumět jazyku symbolů, jež charakterizuje zobrazované postavy právě pomocí jim přisouzeného oblečení.

SUMMARY

THE SYMBOLIC DIMENSION OF CLOTHING.

BOHEMIAN HIGH GOTHIC FASHION

IN THE LIGHT OF THE BIBLE OF WENCESLAS IV

The main source of my work and research was a huge number of illuminations in the Bible of Wenceslas IV, which is kept in the Austrian national library in Vienna. This source shows many different people in various situations and is great for gathering information about clothing. Several manuscripts, originated in the 14th and the beginning of 15th century which are available on the website www.manuscriptorium.com, served as the comparative material. The aim of my research was to find out how the garment in the Bible of Wenceslas IV is displayed and how it reflects the social role of the holder of the garment. Illuminations are hugely influenced by symbolism, e.g. the great role was played by the meaning of colours. I tried to get to know what the illuminators wanted to demonstrate by using particular garments for certain people.

First chapter of my work is concerned with the Bible of Wenceslas IV. It summarizes advantages and disadvantages of using this source for the

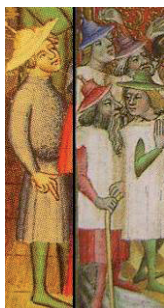
research of clothing history. Second part describes the fashion in the medieval times briefly. It is also concerned with period cloth and with the symbolism of colours. The main part of this work deals with the garment as an attribute of different social ranks. It is focused on finding of differences in the typifying of clothing of several social positions and pointing out the differences between dresses of the rich and poor people, noble and ordinary people, and also the differentiation in clothing within and beyond borders of society. It is also concerned with illustrating of so-called recognizing function of the garments of declassed people. The fourth chapter takes interest in various forms of clothing for different occasions such as the coronation, the burial or travel.

This work deals with the Czech Gothic clothing at the turn of 14th and 15th century and with understanding of period society in the way that is shown in the illuminations of the Bible of Wenceslas IV. It tries to understand the language of symbols which describe people by assignment of specific garments to them.

Bc. Ivana Kočová
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
v Ústí nad Labem
České mládeže 8
400 96 Ústí nad Labem

Přílohy¹³³

Obr. 1:

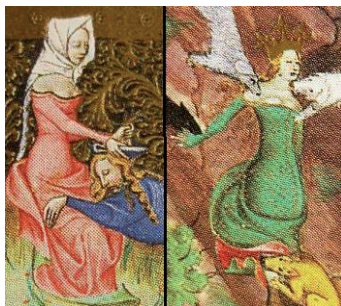
Zleva: Židé nad sebou ustanoví krále, svazek I, folio 194v; Kajícíná bohoslužba, svazek III, folio 104.

Obr. 2:

Zleva: Tomáš ze Štítného, *Knížky šestery*, 1376, Helmbrechtná panna, folio 36v; Smrt královny Atalie, *Bible Václava IV.*, svazek II, folio 165v.

Obr. 3:

Zleva: Dalila stříhá Samsona, svazek II, folio 21; Mrtvá Jezabel, svazek II, folio 145.

¹³³ Obr. Helmbrechtné panny je převzat z: NK ČR, XVII. A. 6, *Tomáš ze Štítného, Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, fol. 36v, digitalizovaný rukopis dostupný na http://www.manuscriptorium.com/apps/main/index.php?request=show_record_num¶m=0&client=&ats=1306235182&mode=&testMode=&sf_queryLine=&qsf_field=0 [citováno 10. 4. 2010]. Ostatní obrázky z Österreichische Nationalbibliothek Wien, Codex 2759–2764 (*Bible Václava IV.*), převzaty z *faksimile Wenzelsbibel: König Wenzels Prachthandschrift der deutschen Bibel I–VIII*. Ed.: APPUHN, Horst. Dortmund 1990, z citovaných míst.

Obr. 4:

Zleva: Zmrskání egyptských úředníků, svazek I, folio 58;

Zmrskání viníka před soudem, svazek I, folio 201v;

Useknutí ruky, svazek I, folio 202;

Trest smrti pro vraha, svazek I, folio 173.

Obr. 5:

Zleva: Kain vraždí Ábela, svazek I, folio 5v;

Jákov klade pruty dobytku do koryt, svazek I, folio 30;

Rút a Bóz při sklizni, svazek II, folio 30.

Obr. 6:

Zleva: Dá vám Hospodin masa, svazek I, folio 144;
 Šalamoun nechává ukovat zlaté štíty, svazek III, folio 46;
 Kácení cedrů na stavbu chrámu, svazek II, folio 115v;
 Šalamoun staví pohanský chrám, svazek II, folio 127.

Obr. 7:

Zleva: Stavba chrámu, svazek II, folio 82;
 Elizeus spraví sekeru, svazek II, folio 156.

Obr. 8:

Narození dítěte, svazek I, folio 110.

Obr. 9:

Lazebnice, svazek I, folio 26.

Obr. 10:

Josef správcem, svazek I, folio 43v.

Obr. 11:

Zleva: Trest smrti pro vraha, svazek I, folio 173;
 Modloslužebníci budou ukamenováni, svazek I, folio 194;
 Zmrskání viníka, svazek I, folio 201v.

Obr. 12:

Zleva: Lévitě učí Judstvo Písmu, svazek III, folio 53v;

Ezdráš, svazek III, folio 81v;

Posvěcení zdí Jeruzaléma, svazek III, folio 109;

Čtení z Bible, svazek III, folio 110.

Obr. 13:

Zleva: Obětování prvorozených, svazek I, folio 202v;

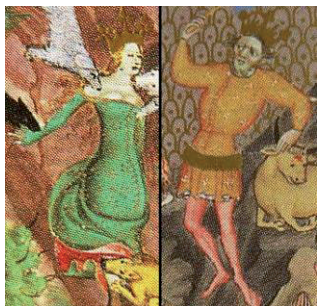
Zboření Bálova oltáře, svazek II, folio 166.

Obr. 14:

Korunovace Joiada, svazek III, folio 81.

Obr. 15:

Zleva: Mrtvá Jezabel, svazek II, folio 145; Šalamoun obětuje Bohu, svazek III, folio 43.

Obr. 16:

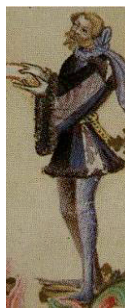
Návštěva královny ze Sáby, svazek III, folio 45v.

Obr. 17:

Iniciála D, svazek I, folio 2.

Obr. 18:

Václav IV. , Svazek I, folio 68.

Obr. 19:

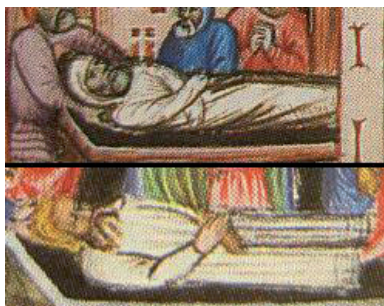
Královna, svazek I, folio 237v.

Obr. 20:

Zleva: David králem, svazek III, folio 15; David králem, svazek II, folio 79v;
Pomazání Davida, svazek III, folio 18.

Obr. 21:

Shora: Pohřeb Amaziáše, svazek III, folio 65;
Smrt Samuelova, svazek II, folio 69v.

Obr. 22:

Zleva: Elimelech s rodinou, svazek II, folio 29;
Nathanovo podobenství, svazek II, folio 87.

HOMO BELLICUS.

OCHRANA BOJOVNÍKA V ILUMINOVANÝCH RUKOPISECH DOBY VLÁDY VÁCLAVA IV.

Antonín Kadlec

1. Úvod

Doba vlády Václava IV. se jeví z hlediska vývoje zbroje jako samostatný úsek našich dějin charakteristický pozvolným nástupem palných zbraní a dotvářením celoplátové ochrany bojovníka. Dvůr byl inspirován západoevropským světem díky častým kulturním stykům. Uvedme jako příklad návštěvu Karla IV. na dvoře francouzského krále Karla V. v roce 1378, které byl v předvečer své vlády přítomen i mladý Václav IV. Toto období vývoje zbraní, kterému zatím z hlediska systematictějšího studia vojenské tematiky ještě badatelsky nebyla věnována zasloužená pozornost,¹ končí příchodem husitské revoluce, která se nepochybně stala dalším mezníkem ve vývoji vojenství jako takového.²

I přes úzké vazby na dvory mocných evropských panovníků se zdá, že narozdíl od dobové české módy, která v tomto období zažívala svůj vrchol,³ ochranná zbroj poněkud pokulhávala za dynamickým vývojem probíhajícím ve válkou zmítaných oblastech Francie, ale třeba i Itálie. Předkládaný příspěvek se snaží zjistit, zda je tato teze pravdivá a zda se dají zmíněné projevy pozorovat ve vybraném typu pramenů, a to přednostně v knižních iluminacích.⁴

Vzhledem k množství a někdy omezené přístupnosti iluminovaných rukopisů se práce soustředí na ty, které byly kdysi součástí vzácné knihovny

¹ Většina odborných prací se zaměřuje na zbraně a zbroj v širším časovém horizontu, zahrnuje více etap vývoje zbroje a zbraní současně, při popisu procesu vývoje zbraní a zbroje je nekonkrétní a snaží se vybírat pouze ukázkové příklady výstroje bojovníka.

² KLUČINA, Petr – ROMAŇÁK, Andrej: *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby 5.–17. stol.* Praha 1983, s. 184.

³ KYBALOVÁ, Ludmila: *Dějiny odívání. Středověk.* Praha 2001, s. 144.

⁴ Z objektivních důvodů stranou ponechávám malbu deskovou, nástěnnou, vitráže či malbu na sklo, dále pak prameny sfragistické, heraldické, numismatické, díla sochařská, řezbářská, řemeslnická (včetně samotných nálezů), ale i další. Poněkud odlišným typem pramenů jsou pak dobová líčení a s nimi spojené popisy zbraní a zbrojí, ovšem ani těmto pramenům se tato práce nevěnuje.

Václava IV., a na rukopisy, které vznikaly blízko jeho dvora.⁵ Článek zpracovává dostupný materiál i ze zatím needitovaných či jen částečně zpřístupněných pramenů a doplňuje jej o další, z hlediska výzdoby důležité rukopisy vznikající v českém prostředí.⁶

Rukopisná malba přináší největší množství materiálu pro studium tohoto období, nicméně práce s tímto druhem pramene není jednoduchá. Problém totiž působí adekvátní interpretace jednotlivých iluminací. Nejen, že se tvůrci vyobrazení museli uchýlovat k určité schematičnosti, ale vkládali do nich také jistou dávku fantazie, která může zkreslovat skutečnou podobu zbroje či zbraně a ubírat jim na možné funkčnosti. Jedním z problémů, na který lze během studia rukopisné malby narazit, je například možná archaizace výstroje v nejstarších knihách Bible. Dále je třeba mít na paměti symboliku tvarů a barev jednotlivých komponentů zbroje. Proto je velmi často přímo zásadní rozklíčovat úděl jednotlivých postav v zobrazovaných scénách.⁷ Středověcí autoři dále chápali „opisování“ poněkud jinak než my dnes. Překreslení nebo přepsání staršího díla neznamenal tvůrčí neschopnost, ale hluboké znalosti autora v širších souvislostech. Některé iluminace se tak mohou nápadně podobat pracím jiných autorů.

Jednotlivé příklady typů zbrojí byly nejprve vyhledány v *Bibli Václava IV.* a tyto ilustrace následně doplněny či podepřeny příklady z dalších rukopisů.⁸

⁵ KRÁSA, Josef: *Rukopisy Václava IV.* Praha 1971, s. 1. Zachovalo se osm rukopisů: *Bible Václava IV.*, dnes rozdělená do šesti svazků – výklad žaltáře Mikuláše z Lyry, výtah z Epistol sv. Pavla, Ptolemaiov Quadripartitus, vídeňský a mnichovský sborník astronomický, Zlatá bula císaře Karla, rytířský epos Willehalm.

⁶ Tamtéž. Další rukopisy z blízkého okolí dvora Václava IV.: *Bible Konráda z Vechty*, *Bellifortis*, *sborník biskupa Jana Železného*. Použil jsem též další výzdobou hodnotné rukopisy z českého prostředí: *Bible litoměřicko-třeboňská*, *Bible olomoucká*, *Bible boskovská*, *Misál olomoucký*, *Bible Morganovy knihovny*, *Gelnhausenův kodex*, *Cisterciácký graduál*.

⁷ K problematice například: FRANCASTEL, Pierre: *Figura a místo: Vizualní řád v italském malířství 15. stol.* Praha 1984; PANOFKI, Erwin: *Význam ve výtvarném umění.* Praha 1981, s. 33–51. K realitě, fikci a symbolismu ve středověké kultuře se též vyjadřují SCHMITT, Jean-Claude: *Konverze Hermanna žida.* Praha 2010, s. 23–60; HUIZINGA, Johan: *Podzim středověku.* Praha 2010, s. 237n. K barevné symbolice např.: KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 133n.; LE GOFF, Jacques – SCHMITT, J.-C.: *Encyklopedie středověku.* Praha 2002, s. 785n.

⁸ *Bible Václava IV.* je opravdu velice bohatým pramenem, všech 654 iluminací může sloužit jako katalog dobové módy, a přestože pro mé téma je vhodných „pouze“ 205 iluminací z celkového množství, považuji tento rukopis za nejdůležitější pro své bádání.

2. „Bezprostřední“ pasivní ochrana

Předkládaný text se zaměřuje na tzv. „bezprostřední“ pasivní ochranu.⁹ Ta spočívá v dostatečném rozložení síly úderu v místě, kde by takový zásah jinak znamenal přinejmenším zranění bojovníka. Na rozdíl od aktivní ochrany, při tomto způsobu hájení života není třeba vyvíjet žádnou větší energii k blokování ran (pokud se člověk aktivně brání, musí mezi své tělo a zbraň nastrčit například štít nebo zbraň), nutný není ani složitější technický výcvik. Ale zejména u těžších typů zbroje bojovníkovi rychleji docházely síly. Zbroj může válečníka mírně omezit v pohybu a též zúžit jeho zorné pole, ale především jej velice rychle vyčerpává. Výhoda významně snížené zranitelnosti tyto nedostatky bohatě vynahrazuje.

V rukopisech zkoumaného období se vyskytovalo několik základních forem ochrany. Tzv. prošívanice, zbroj kroužková, plátová a další. Jejich funkce, vzhled a význam tlumícího materiálu je popsán níže.

2.1 Prošívanice

Prošívaná zbroj je známá též jako *aketon*, *gambeson*, *wambison*, *wambais*, *campeson*, *gambassone*, *gambesoun*, *wambes*, *pourpoint*, *wams*, *spalnieř*, *smolník*, nebo též kabátec tvrdý.¹⁰ Pro své tlumící schopnosti je považována za základní typ ochranného odění, které, pokud nebylo nošeno samostatně, plnilo funkci podkladového materiálu pro ostatní typy ochrany.

Vypávané zbroje měly více variant. V iluminovaných rukopisech se objevuje často varianta s dlouhými rukávy s horizontálním, v oblasti trupu pak s vertikálním prošíváním,¹¹ nebo stejný typ spalnieře prošívaného horizontálně i v oblasti trupu. Některé z těchto zbrojí mají rukávy jen krátké,¹² jiné nemají žádné a prošívání vytváří vzor kosočtverců. Další spalnieře bez rukávů jsou od pasu dolů prošívány ve čtvercích, kdežto od pasu nahoru patrně svisle. Některé prošívané zbroje jsou velice slušivě střiženy, podobají se tak spíše civilnímu (v oblasti hrudi módně vypávanému) kabátku. Jiné

⁹ Vyjma ochrany hlavy a krku.

¹⁰ Pro účel této práce je však nadbytečné zabývat se terminologií nebo konstrukcí tohoto typu odění. To jsou otázky, na které iluminace nedokáže odpovědět. Zmiňovanou problematikou se okrajově zabývá např.: KLUČINA, P.: *Zbraně a zbroj – Evropa 6.–17. století*. Praha – Litomyšl 2004, s. 182; KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 83; WAGNER, Eduard – MUDRA, Miroslav: *Středověk – Doba předhusitská a husitská – Oděvy, zbroj, zbraně*. Praha 2006, s. 140.

¹¹ Österreichische Nationalbibliothek Wien, Codex 2759–2764 (dále *Bible Václava IV.*), svazek I, fol. 40v. Scéna: Číšník a pekař jsou faraónem uvězněni v Josefově cele. Viz obr. č. 1.

¹² *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 178r. Scéna: Boj s Bašánci. Viz obr. č. 2.

postavy mají spalnieř s dlouhými rukávy, prošíványi horizontálně, hrudní partii svisle a od pasu dolů opět horizontálně. Jeden z jezdců, rovněž v *Bibli Václava IV.*, má stejný způsob prošívání, ale rukávy jeho vatovaného kabátce jsou krátké. Další jezdec, který si k prošívání připíná prsní plát, má zbroj prošívanou (alespoň od pasu dolů) „stromčekovitě“.¹³ Na stejném výjevu je vyobrazen i jezdec, jenž má od pasu dolů svou vycpávanou zbroj pravděpodobně podloženou kovovými lamelami a hlavičky nýtů vytvářejí na povrchu odění poněkud nedbalý vzor. Některé prošívání již známých vzorů jsou střiženy tak, aby chránily rozkrok bojovníků.

Bible Václava IV. je bohatá na tento typ zbroje. Zmíněny jsou veškeré typy stříhů a způsobů prošívání, jež v ní byly nalezeny. Dále se tyto příklady opakují (někdy v jiném barevném provedení). V ostatních rukopisech je prošívání poněkud méně a jsou totožné s uvedenými příklady.¹⁴

2.2 Kroužkové brnění

Kroužkové pletivo je jednou ze starších součástí výstroje. Vzhledem ke kvalitě ochrany, kterou poskytovalo, však přetrvalo celá staletí ve výzbroji bojovníků a nechybělo ani na bojištích přelomu 14. a 15. století.

Výroba tohoto typu ochrany byla nesmírně náročná a kromě několika málo usnadnění nebylo možné si výrobu nijak výrazně ulehčit. V závislosti na tom byla vždy finančně náročnější a vlastnictví takového brnění mohlo leccos vypovídat i o jeho majiteli. Mezi chudší vrstvou vojska se tak vyskytovala poněkud řidčeji nežli výše popisovaná prošívání.¹⁵

Knižní malba dokáže badateli především sdělit, jakým způsobem se taková ochrana nosila, jaký měla „střih“ a jak ustupovala modernějšímu vybavení rytíře.

Podle literatury se kroužková zbroj v tuto dobu nachází na pomezí mezi podkladem pod kvalitnější zbroj a pouze doplňkovou ochranou bojovníka.¹⁶ Přesto se však dá nalézt několik iluminací, jež zobrazují válečníky v plné

¹³ Tamtéž, svazek I, fol. 226r. Scéna: Bůh vydal další nepřátele Izraelitům. Viz obr. č. 3.

¹⁴ Např. SOA v Litoměřicích, BIF 3,1, BIF 3,2 – *Bible litoměřicko-třeboňská*, zvaná též Zmrzlíkova (dále BZ), II. svazek litoměřický, fol. 3r. Scéna: Boj Alexandra Velikého s Dareiem. Viz obr. č. 4.

¹⁵ Způsobem zhotovování, efektivitou, vývojem tohoto typu odění a terminologií se okrajově zabýval např.: KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 176, 177, 179, 182, nebo CONTAMINE, Philippe: *Válka ve středověku*. Praha 2004, s. 221–224.

¹⁶ KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 322.

kroužkové zbroji, a je tak nemožné zcela vyloučit její užití i v této době.¹⁷ Lze si ale povšimnout, že bojovník už má plechové rukavice. Od počátku 14. století totiž začala původně komplexnější kroužková košile ztrácet „integrovanou“ kapuci a rukavice. Ty se staly samostatnou složkou ochrany bojovníka. Na některých iluminacích *Bible Václava IV.* jsou však vyobrazeny postavy, které jakoby byly malovány o sto let dříve.¹⁸

Co se týče protekce končetin, knižní malba nezřídka zobrazuje jak košile s dlouhým,¹⁹ tak s krátkým rukávem.²⁰ Některé rukávy jsou natolik krátké, že plní pouze funkci ochrany ramen. Postavy bojujících jsou též často zpodobněny v kroužkových nohavicích.

Bojující postavy nosí na těle zřídka kroužkové zbroje holé,²¹ ale častěji jsou překryté varkočem.²² Jindy se na kroužkové zbroje kladly plátové kabátce (popřípadě brigantiny),²³ kovové pláty větších rozměrů²⁴ nebo třeba i prošívaný kabátec, na nějž teprve může být připnut hrudní plát.²⁵ Je patrné, že kroužková ochrana stále tvořila podklad pro dokonalejší plátovou ochranu paží. Totéž platilo i u nohou. Na jedné z iluminací je zajímavá noha jezdce v pozadí. Stehno je chráněno kroužkovým pletivem, kdežto od kolenního kloubu níže už se nachází plátová ochrana.²⁶

Je zřejmé, že kroužková košile v tuto dobu končila nejčastěji v půli stehů nebo jen o něco výše. Pro lepší ochranu rozkroku se někdy protahovala její střední část poněkud níže a okraj pleteniny tak tvořil písmeno V. Poněkud technicky náročnější způsob ochrany slabin byl možný vytvořením jakýchsi „trenek“ z drátěného pletiva. Jejich střih na zohledněných iluminacích není možné odhadnout, ale v literatuře existuje několik pokusů o jejich vykreslení.²⁷

¹⁷ *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 167r. Scéna: Mojžíšovi muži vykonávají pomstu na Midáncích. Viz obr. č. 5.

¹⁸ Tamtéž, svazek I, fol. 176r. Scéna: Izraelité byli poraženi. Viz obr. č. 6. Věřím, že se jedná o záměrnou archaizaci.

¹⁹ Tamtéž, svazek I, fol. 237v. Scéna: Jozue svolal všechny lid. Viz obr. č. 7.

²⁰ Tamtéž, svazek I, fol. 189r. Scéna: Zničení pohanských světů. Viz obr. č. 8.

²¹ Tamtéž, svazek I, fol. 237v. Scéna: Jozue svolal všechny lid. Viz obr. č. 7.

²² Tamtéž, svazek I, fol. 167r. Scéna: Mojžíšovi muži vykonávají pomstu na Midáncích. Viz obr. č. 5.

²³ Tamtéž, svazek III, fol. 105v. Scéna: Židé vraždí své proroky. Viz obr. č. 12.

²⁴ Tamtéž, svazek I, fol. 226r. Scéna: Bůh vydal další nepřátele Izraelitům. Viz obr. č. 15.

²⁵ Tamtéž, svazek I, fol. 226r. Scéna: Bůh vydal další nepřátele Izraelitům. Viz obr. č. 3.

²⁶ Tamtéž, svazek I, fol. 178r. Scéna: Boj s Bašánci. Viz obr. č. 9.

²⁷ Např.: PETRÁŇ, Josef a kol.: *Dějiny hmotné kultury I* (2). Praha 1985, s. 713.

Zmiňovaný typ ochrany je velmi častý i v dalších rukopisech zkoumané doby. Velice pěkné exempláře kroužkových zbrojí lze nalézt například v *Bibli litoměřicko-třeboňské*.²⁸ V *Gelnhausenově rukopise*²⁹ je kroužková zbroj použita spíše jako podkladový materiál dokonalejší ochrany. Podobně druhou roli hraje drátěné pletivo i v kodexu *Bellifortis* a v dalších rukopisech.³⁰

Dále jsou, spíše pro zajímavost, připojeny odkazy na iluminace znázorňující strhávání kroužkových košil z padlých bojovníků.³¹ Rovněž nechybí odkaz na iluminaci zachycující předávání Saulovy zbroje Davidovi³² a na vyobrazení Davida, kde je zřejmé, že stále nosí kroužkovou zbroj, i když je takřka celá zakryta látkou.³³

2.3 Nepřímé cesty k plátové zbroji

K zesilování ochrany exponovaných míst končetin tvrzenou kůží či kovovými miskami docházelo už před zkoumaným obdobím. Zakrytí celého hrudního koše jednolitým kusem kovu je však velice mladou záležitostí.³⁴ Než však došlo k této technicky dokonalejší a náročnější změně, bojovníci

²⁸ BZ, II. svazek litoměřický, fol.3r. Scéna: Boj Alexandra Velikého s Dareiem. Viz obr. č. 16.

²⁹ SOKA Jihlava, Archiv města Jihlava, oddělení Úřední knihy a rukopisy 1359–1850 (1894), inv. č. 17 – *Gelnhausenův rukopis* (dále GR), fol. 49v. Zachycen: Jan Lucemburský. Viz obr. č. 10.

³⁰ Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek, Göttingen, Cod. MS philos. 63 (známá pod názvem *Bellifortis*, dále B). Některé z iluminací *Bellifortis* jsou rovněž přístupné on-line [citováno: 19. 4. 2010] <http://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Bellifortis>.

³¹ *Bible Václava IV.*, svazek III, fol. 14r, Scéna: Saul naléhá na meč, umírá a je oloupen; *Bible Václava IV.*, III. svazek, fol. 58. Scéna: Obírání padlých Ammonitů a Moabitů; *Bible Václava IV.*, II. svazek, fol. 83v. Scéna: Boj Davida s Hadadezerem.

³² Tamtéž, svazek II, fol. 55r. Scéna: Saul dal Davidovi svou zbroj. Viz obr. č. 11. V literatuře je tato iluminace popisována někdy jako oblékání zbroje. (KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 324.) Z praxe ale vyplývá, že při oblékání kroužkové košile si voják, jenž prostrčí ruce rukávy, hodí celou váhu košile na vnitřní stěnu paží, přičemž pěsti směřují nahoru. Sevre prsty límec a spodní okraj košile, pak jej zvedne nad hlavu. Tu jím prostrčí, pustí pletivo a zvedne ruce ještě více nahoru. Tak se mu usadí kroužková zbroj správně na tělo. Při svlékání zbroje si vyhrne část košile nahoru, předkloní se, chytne pletivo na svých ramenech a sroluje ho přes hlavu. Následně se narovná v zádech a svěsí ruce dolů před sebe a kroužková zbroj se pak přetočí naruby a zůstane viset v takřka narovnaných pažích, které jsou stále svěšeny dolů, skryté v rukávech zbroje, podobně, jak je to zobrazeno na iluminaci. Celá malba je v tomto případě poněkud zmatená a není tak docela zřejmé, jestli se nejedná o poněkud nepřesně zobrazené oblékání zbroje. Scéna je v Harenberské edici (*Wenzelsbibel: König Wenzels Prachthandschrift der deutschen Bibel I–VIII*. Ed. APPUHN, Horst. Dortmund 1990, s. 35) nazvána stručně: Saul mu dává svou zbroj (Saul gibt ihm seine Rüstung).

³³ *Bible Václava IV.*, svazek II, fol. 69. Scéna: A David vyrážel do okolí a hubil zemi.

³⁴ První známé zachycení této ochrany má být na soše sv. Jiří v průčelí katedrály v Basileji. Socha je datovaná k roku 1373. KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 334.

již používali několik systémů pasivní ochrany těla, z nichž se snad uvedená novinka vyvinula.

Jedním z nich bylo užívání tzv. plátových vest.³⁵ Plátová vesta je vyobrazena jako oděv, na jehož povrchu jsou naznačeny nýty. V nemalém počtu případů mají barvu podkladového materiálu³⁶ (tak lze plátový kabátec snadno přehlédnout). Jindy jsou hlavičky nýtů barevně odlišné a zlatá barva (ač nemuselo jít právě o zlato) naznačuje, že i tyto typy zbrojí mohly být reprezentativně zdobené, a rovněž spojovací materiál (nýt) mohl prozrazovat vysoké postavení majitele. Většinou se toto zesílení kroužkové zbroje zobrazuje v podobě vesty bez rukávů, ale na některých iluminacích se objevují varianty s krátkým rukávem, jindy se zdá, že je k oděni přímo fixován i rukáv dlouhý. Nejsou však na něm známky podobného systému ochrany a může jít pravděpodobně o rukávy podobné prošívanici se zesílenými lokty.³⁷ V některých případech se zdá, že je tímto způsobem chráněn především hrudník,³⁸ další iluminace poukazují na využití zmíněné techniky k ochraně těla od pasu dolů. U iluminace Jozue svolal všechny lid je navíc spodní část vesty střižena tak, aby pomáhala lépe chránit slabiny bojovníka.³⁹ V naprosté většině iluminací však kabátec kryje stejným způsobem jak hrudník, tak části těla, které v průběhu 15. století začne chránit tzv. šorc.⁴⁰ V tomto případě může znamenat odlišná hustota nýtů v horních partiích těla větší velikost lamel.⁴¹

Bojovníci po stranách na vyobrazení Davidova vítězství mají plátové vesty, které sahají pouze do pasu.⁴² Jeden má vestu kladenou na kroužkovou zbroj, kdežto druhému snad slouží jako podklad prostá vrstva látky či prošívanice. Oběma však visí od prsou dolů pár řetězů.⁴³ Je zvláštní, že ani v jednom z případů nekončí řetěz u zbraně, ale splývá volně dolů nebo končí

³⁵ Též plátových kabátců, lentnerů nebo i juponů. K terminologii, vývoji a funkci plátovaného kabátce se vyjadřuje např.: KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 328n.

³⁶ *Bible Václava IV.*, svazek II, fol. 40v. Scéna: Izraelští poráží Pelištejce, Samuel označuje kámen pomoci. Viz obr. č. 14.

³⁷ Tamtéž, svazek II, fol. 23v. Scéna: Obléhání města Lajši.

³⁸ Tamtéž, svazek II, fol. 6r. Scéna: Čtyři izraelitští hrdinové.

³⁹ Tamtéž, svazek I, fol. 237v. Scéna: Jozue svolal všechny lid.

⁴⁰ Tamtéž, svazek III, fol. 105v. Scéna: Židé vraždí své proroky. Viz obr. č. 12.

⁴¹ K různým typům plátových vest například: THORDEMAN, Bengt: *Armour from the battle of Wisby*. Highland Village 2001, s. 210n. Události bitvy u Wisby sice neodpovídají mému konkrétnímu časovému zaměření, ale typy zbrojí se konstrukčně velmi podobají zobrazovaným plátovým kabátcům.

⁴² *Bible Václava IV.*, svazek II, fol. 85v. Scéna: Davidovo vojsko vítězí nad Syrskými. Viz Obr. č. 13.

⁴³ KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 331; KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A.: *Člověk*, s. 158.

u pasu.⁴⁴ V *Bibli Václava IV.* se tyto řetězy objevují ještě několikrát. Vždy však končí u pasu, aniž by byly spojeny se zbraní. Některými autory jsou tyto řetězy pokládány na konci 14. století za přežitky.⁴⁵ Pokud bychom souhlasili s názorem, že práce na *Bibli Václava IV.* byla započata již kolem roku 1380,⁴⁶ nijak by to tomuto tvrzení neodporovalo. Postava jednoho z bojovníků na tympanonu severního portálu chrámu Panny Marie před Týnem má však těmito k prsům připnutými řetězy jištěnou jak dýku, tak meč.⁴⁷ Další řetězy mohly přidržovat i helm a štít.⁴⁸

Na několika vyobrazeních jsou tyto ochranné prostředky kombinovány s konstrukčně podobným typem zbroje. Tentokrát jsou desky ve tvaru šupin nýtovány nebo přišívány na vnější stranu odění. Na většině iluminací použitých pro tuto práci nejsou zobrazeny jako čistě kovové, ale mají rudou barvu, nelze proto vyloučit, že se jedná například o tvrzenou kůži. Na několika obrázcích sahá tato ochrana od pasu ke kolenům,⁴⁹ ale další z takto řešených odění kryjí i horní partie těla.

V jiných zkoumaných rukopisech se plátovaný kabátec též objevuje, a to ne právě zřídka. Příkladem může být brigantina s krátkým rukávem na postavě Jana Lucemburského v *Gelnhausenově rukopise*,⁵⁰ plátová vesta z *Bible Konráda z Vechty*⁵¹ nebo kabátce na postavách bojovníků z románu *Willehalm*.⁵² Nijak zvlášť se však neodlišují od zbrojí zobrazovaných v *Bibli Václava IV.*

Důležité je říci, že plátový kabátec nezůstal slepou vývojovou větví. Postupným zvětšováním lamel se dospělo až k plátovým zbrojím, a naopak

⁴⁴ K funkci volných řetězů se vyjadřuje Petr Klučina, viz tamtéž, s. 158.

⁴⁵ WAGNER, E. – MUDRA, M.: *Středověk*, s. 138.

⁴⁶ HLAVÁČKOVÁ, Hana: *Kdy vznikla Bible Václava IV.?* In: BUKOVINSKÁ, Beket – KONEČNÝ, Lubomír (eds.): *Ars longa. Sborník k nedožitým sedmdesátinám Josefa Krásy*. Praha 2003, s. 65–79.

⁴⁷ Dílo Parlérfovské hutě 1390–1400, datace: SPĚVÁČEK, Jiří: *Václav IV. 1361–1419*. Praha 1986, s. 478.

⁴⁸ KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 341.

⁴⁹ *Bible Václava IV.*, II. svazek, fol. 40v. Scéna: Izraelští poráží Pelištejce, Samuel označuje kámen pomoci. Viz obr. č. 14.

⁵⁰ GR, fol. 49v. Zachycen: Jan Lucemburský. Viz obr. č. 10.

⁵¹ Musée Plantin-Moretus a Anvers, M15/1,2 (*Bible Konráda z Vechty*), I. svazek, p. 257 (převzato z KRÁSA, J.: *Rukopisy*, s. 221). Scéna: Bitva Jozuova.

⁵² Österreichische Nationalbibliothek, Wien, Cod. 2643 (*román Willehalm*), fol. 386r. Scéna: Malíř se loučí s královnou před bitvou.

brigantiny vznikly v 15. století kladením lamel o poznání menších rozměrů na vnitřní stranu odění.⁵³

2.4 Plátová zbroj – ochrana trupu

Prvním dokladem používání plnoplátové zbroje na našem území má být až iluminace Goliáše v *Krumlovském rukopise*, který pochází z období krátce po smrti Václava IV.⁵⁴ Plátové kyrysy se ovšem objevují i dříve. Období před husitskými válkami u nás pouze směřovalo k počátkům užívání plnoplátové ochrany. Právě toto období velice pěkně dokumentují rukopisy doby vlády Václava IV. Na otázku, proč se neobjevuje již ve vzdálenější minulosti dokonalejší zřetelná kovová ochrana hrudi společně s komplexnější ochranou tohoto typu na končetinách (která užívání kyrysu daleko předchází), odpověděl vcelku uspokojivě Petr Klučina.⁵⁵

V *Bibli Václava IV.* najdeme podobných zbrojí méně, než tomu bylo u předchozích typů bojového odění. Pravděpodobně to koresponduje s omezenějším rozšířením této zbroje ve srovnání s jinými typy ochrany. V celé *Bibli Václava IV.* neexistuje jediný příklad plátové zbroje, která by jednoznačně kryla i záda. Velký, jednodílný přední plech je připevněn buď na kroužkové košili,⁵⁶ nebo na prošívanici, kterou ozbrojenci kladli přes pleteninu.⁵⁷ Konkrétní způsob uchycení z těchto iluminací není zřejmý.

Těž v *Bibli litoměřicko-třeboňské* se vyskytuje několik postav bojovníků oděných v přední plech. Některé osoby už však vlastní i plátovou ochranu zad.⁵⁸ Tyto zbroje jsou opět vyhrazeny především partiím od pasu nahoru, jinak plní ochrannou funkci kroužková košile. Ta je v tomto případě autorem vyobrazena tak, že může připomínat pásové kroužkové brnění nebo řetězové odění.⁵⁹ Mezery mezi vyobrazením kroužků mohou též vytvořit iluzi pásů sloužících k upevnění kyrysu. Pravděpodobně se však jedná o běžnou pleteninu.

⁵³ KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 334, 335.

⁵⁴ WAGNER, E. – MUDRA, M.: *Středověk*, s. 142, 143.

⁵⁵ KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 333, 335. Autor operuje s domněnkou, že platnění ještě nebyli s to zvládnout zpracovat povrch kovu natolik esteticky, aby mohl řádně reprezentovat svého nositele. Teorie však neodpovídá ani zdaleka na tolik otázek, kolik jich zároveň otvírá.

⁵⁶ *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 226r. Scéna: Bůh vydal další nepřátele Izraelitům. Viz obr. č. 15.

⁵⁷ Tamtéž, svazek I, fol. 226r. Scéna: Bůh vydal další nepřátele Izraelitům. Viz obr. č. 3.

⁵⁸ BZ, II. svazek litoměřický, fol. 3r. Scéna: Boj Alexandra Velikého s Dareiem. Viz obr. č. 16.

⁵⁹ KLUČINA P.: *Zbraně*, s. 176.

Dalším rukopisem bohatým na postavy v plátové zbroji je již zmiňovaný *Bellifortis* Konráda Kyesera. Jeho dílo sice začalo vznikat v českém prostředí, ale tento zkušený žoldněř v roce 1400 odešel (v souvislosti s nepodařenou kandidaturou českého krále na římského císaře) ze dvora Václava IV. a své dílo dokončil až ve službách nově zvoleného německého krále Ruprechta III., původně falckého markraběte. V těsné blízkosti Porýní už půl století s přestávkami probíhala stoletá válka a výbava zobrazovaných vojáků se tak podobá spíše výzbroji z některých francouzských rukopisů.⁶⁰

Předním plechem je zde vybaveno větší množství bojovníků. Zde se však setkáváme s detailem, který se v mnou zkoumaných rukopisech téměř nevyskytuje.⁶¹ Tím je hrana v ose předního plechu, jež mohla svým způsobem zesilovat hrudní plát, a zbraně se tak po kyrysu lépe svezly. Jak dále uvidíme, podobná hrana byla i na jiných částech výstroje. Přední plech na těchto iluminacích opět sedí na kroužkové košili, nebo na textilním podkladu (varkoč/vypávaná zbroj).⁶²

V *Bellifortis* se objevuje i plnoplátová zbroj, jejíž skládaný kyrys je opatřen šorci.⁶³ Rukopis sice začal vznikat v prostředí českého krále, ale rozhodně nelze označit některé postavy zbrojnošů za ryze českého původu. Části plátové zbroje se objevují i v dalších rukopisech z tohoto období, ale viditelná plátová ochrana trupu nikoliv.

2.5 Plátová ochrana končetin

Protekční plátové doplňky končetin se skládaly z několika různých součástí. Každá měla své jméno a terminologii alespoň stručně rozebírá například Petr Klučina.⁶⁴ Tato ochrana končetin je již celkem běžnou záležitostí, jak u pěchoty, tak u jezdeckta. Iluminace však příliš nerozlišují mezi skutečnou pěchotou a jezdci sesedlými z koní. Tato práce se však zaměřuje souhrnně na ochranné prostředky bojovníka a nerozděluje je v rámci společenských vrstev.

⁶⁰ WAGNER, E. – MUDRA, M.: *Středověk*, s. 151. Literatura upozorňuje na konkrétní nápadné podobnosti mezi *Bellifortis* a některými rukopisy z francouzského prostředí.

⁶¹ Výjimkou může být přední plech v *Bibli olomoucké*. Vědecká knihovna v Olomouci, sign. M III 1/I, M III 1/II (*Bible olomoucká*), I. svazek, fol. 102r. Scéna: Juda s bratrem Simeonem poté, co zvítězili nad Kananejskými, utínají svým nepřátelům ruce a nohy. Viz obr. č. 17.

⁶² Např.: B, fol. 87v. Zachycena: Postava Venuše.

⁶³ B, fol. 1v.

⁶⁴ KLUCHINA, P.: *Zbraně*, s. 343n.

Mnoho iluminací zachycuje bojovníky, jejichž samotná ruka není nijak chráněna, což platí i pro muže jinak velice dobře vyzbrojené.⁶⁵ Na stejném vyobrazení má však velice podobně vybavený bojový druh zmiňovaného ozbrojence ruku chráněnou plátovou rukavicí. Konstrukční detaily často nejsou vzhledem k velikosti iluminací zřejmé a ani iluminátoři se jimi příliš nezabývali. Lze si však utvořit představu o přibližném tvaru rukavic a jejich rozšíření.

Nejzobrazovanější jsou v rukopisech tzv. prstové klepsydry. Jedná se o rukavice skládající se z dvou na dlaňové straně vykrojených kornoutů spojených v zápěstí, vytvářejíce tak dojem přesýpacích hodin.⁶⁶ Na mnoha vyobrazeních je zřetelný zlom mezi těmito kornouty a z toho lze vyvozovat, že jejich základní tvar byl zhotoven ze dvou kovových plátů. Někdy je však zřejmé, že oba kornouty jsou zhotoveny z jednoho kusu kovu. Pro bližší studium a rozbor problematiky by však bylo zapotřebí nahlédnout i do archeologického materiálu. Iluminace i zdravý rozum však připouštějí obě možnosti.

I rukopisná malba v některých případech zachycuje anatomické tvarování rukavic, především v oblasti hřbetu ruky a kloubů,⁶⁷ jiné iluminace (a těch je poněkud méně) odhalují tvar rukavice na dlaňové straně.⁶⁸

Málokdy si bojovníci chrání prsty většími pláty. V těch případech rukavice získává podobu kovových palčáků. Nejednou jsou tyto iluminace poněkud sporné, ale v případě výzdoby *Bellifortis* o možnosti výskytu tohoto typu ochrany není pochyb.⁶⁹ I z toho důvodu není vyloučeno, že se tato ochrana mohla vyskytovat i na našem území.

Prstové plátové rukavice jsou zobrazovány i v *Bibli litoměřicko-třeboňské*. Od jiných výše zobrazených se příliš neodlišují, snad jen s výjimkou klepsyder s opravdu výrazně vyhnutým kornoutem kryjícím zápěstí obrněnce.⁷⁰ Další příklady můžeme uvést z *Bible olomoucké*, románu *Willehalm* a jiných rukopisů, ale rukavice na nich vyobrazené se nijak zvlášť neodlišují od již zmíněných exemplářů.

V *Gelnhausenově rukopise* nosí moravský markrabě Jošt detailně zobrazené rukavice. Na hřbetě ruky mají zřetelnou hranu a autor iluminace zachytil

⁶⁵ *Bible Václava IV.*, svazek III, fol. 105v. Scéna: Židé vraždí své proroky. Viz obr. č. 12.

⁶⁶ KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 348. Odtud název klepsydry či „presýpačky“. *Bible Václava IV.*, fol. 226. Scéna: Bůh vydal další nepřátele Izraelitům. Viz obr. 15; BZ, II. svazek litoměřický, fol. 3r. Scéna: Boj Alexandra Velikého s Dareiem. Viz obr. 16.

⁶⁷ B, fol. 22v, Scéna: Obránci hradu.

⁶⁸ Např. *Bible Václava IV.*, fol. 226r. Scéna: Bůh vydal další nepřátele Izraelitům. Viz obr. č. 3

⁶⁹ Např.: B, fol. 87v. Zachycena: Postava Venuše.

⁷⁰ BZ, II. svazek litoměřický, fol. 3r. Scéna: Boj Alexandra Velikého s Dareiem. Viz obr. č. 16.

i anatomické zohýbání plátů v oblasti palce. Dobře patrné je i zdobení korunoutu kryjícího zápěstí.⁷¹

Kromě klepsyder, které jsou nejzobrazovanějším druhem rukavic v tomto období, mají někteří ozbrojenci ruce chráněny rukavicemi, které těsněji obepínají zápěstí. Blížší podobu těchto protekčních pomůcek však nelze z pochopitelných důvodů určit.

Vnitřní a vnější stranu předloktí zpravidla svírají dva protilehlé anatomicky tvarované pláty zvané kůrky. Iluminátoři často, byť jen schematicky, zobrazují jeden nebo dva panty spojující tyto dvě plechové části.⁷² Ovšem neméně často není způsob spojení zřetelný vůbec.⁷³ Plát na vnitřní straně paže je někdy výrazně menší než plát vnější a v těchto případech můžeme odhalit kroužkové pletivo skrývající se pod pevnou vrstvou kovu.⁷⁴ Podobným způsobem, jako jsou řešeny kůrky, je chráněna i paže od lokte k rameni tak zvanými rukávci.

Končetiny byly právě v oblasti kloubů, jako je loket, rameno a koleno, vůbec poprvé opatřovány zesilovacími prostředky.⁷⁵ Tyto části těla bylo velmi vhodné chránit. Při pádu nebo jiném nenadálém kontaktu se zemí fungovaly zesilovací kožené či kovové misky podobně jako chrániče dnešních sportovců. Zranění kloubu, ať už způsobené pádem, nebo zásahem nepřátelské zbraně, bylo kdysi jen velmi těžko léčitelné, a i když střet se zemí či nepřítelem dotyčný přežil, mohl zůstat nadosmrtní mrzákem.⁷⁶

Na rozdíl od dob minulých je na přelomu 14. a 15. století anatomicky tvarovaná ochrana lokte spojena v naprosté většině příkladů s ostatními plátovými doplňky (kůrkami a rukávci). Samostatně se sice vyskytuje též, ale jen zřídka. Propojení těchto ochranných doplňků je buď přímé, nebo přes dvě pomocné lamely. Jeden plát spojuje tzv. myšku s rukávcem a druhý s vnějším plátem kůrek.

Mušle, anatomicky tvarovaná dle loketního kloubu, mohla mít různý tvar. V tomto období ještě náloketnice nebyla schopna chránit vnější i vnitřní stranu lokte, a tak bylo obhí paže stále chráněno kroužkovým pletivem. Nutnost lepší ochrany tohoto prostoru vyžadovala protažení vnější strany myšky tak, aby vzniklý list plechu alespoň z části kryl tuto oblast končetin, která

⁷¹ GR, fol. 63r. Zachycen: Markrabí Jošt.

⁷² Bible Václava IV., svazek I, fol. 226r. Scéna: Bůh vydal další nepřátele Izraelitům. Viz obr. č. 15.

⁷³ Tamtéž, svazek I, fol. 178r. Scéna: Boj s Bašánci. Viz obr. č. 2.

⁷⁴ Tamtéž, svazek I, fol. 178r. Scéna: Boj s Bašánci. Viz obr. č. 9.

⁷⁵ KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 345, 349.

⁷⁶ KLUČINA, Petr – ROMAŇÁK, Andrej – MARSINA, Richard: *Vojenské dějiny Československa. I. díl (do roku 1526)*. Praha 1985, s. 122.

vzhledem k nutnosti jejího ohýbání nemohla být chráněna kovovým plátem. I tento list mohl mít rozličnou podobu. Zřejmě existovalo velké množství variant ochrany lokte, studie poukáže na ty, které se objevují v rukopisech zkoumaného období častěji.

Ochrana loketních kloubů má ještě často podobu misek s nápadně prohnutým středem, který kryje samotný loket. Některé myšky jsou už ale velice dobře anatomicky propracované. Na vnější straně často mívají krycí list, jehož další funkce může být však i estetická. V dalších případech myšky tento list zcela postrádají.

Tvar krycích listů se podobá většinou elipse, jindy jsou vzhledově podobné skutečným listům, například lípy. Některé tvary listů jsou velice složité, je vidět, že fantazií autoři iluminací nešetřili, bylo tomu tak i u řemeslníků? Variant mušlí a krycích listů existovalo velké množství, z iluminací se dá vyčíst jen zlomek a realita musela být jistě bohatší.⁷⁷

Jednou z nejvíce ohrožených částí těla byla ramena. Snaha o zásah horních partií těla patřila pravděpodobně mezi nejvýhodnější taktiky boje muže proti muži. Dobrý úder do hlavy, i když chráněné přilbou, mohl protivníka přinejmenším dezorientovat. V lepším případě (pro útočníka) mohl napadenému zlomit vaz. Poškození ramenního kloubu či klíční kosti zase znemožnilo nepříteli účinně se bránit. Kromě toho úder shora mohl být vždy veden větší silou než jiný druh útoku. Pěchota v případě srážky s jezdeckem čelila též útokům převážně vedeným do horních částí těla. I rána cílená na hlavu pak mohla skončit v oblasti ramene, jelikož o svedení zbraně tímto směrem tvar přilby dokonce v některých případech přímo usiloval.

Ramena tedy nutně vyžadovala dobrou ochranu. Dvojitá vrstva kroužků byla sice dobrým ochranným prostředkem (košile a kapuce), ale proti novým zbraním obstávala stále hůře. V mnou zkoumaném období je již běžné krytí ramen kovovými pláty v podobě misek. Ty buď přímo překrývají část rukávce, nebo spojnicí tvoří několik kovových, vzájemně překrývaných lamel,⁷⁸ které jsou v některých případech ozdobně lemovány.

Z některých iluminací *Bellifortis* je zřejmé, že ochrana ramena nemusela přímo navazovat na zbytek plechové ochrany paže.⁷⁹ V *Bibli Václava IV.* se vyskytuje i několik samostatných nárameníků.⁸⁰ Někteří iluminátoři

⁷⁷ Variabilita tohoto ochranného prvku je velmi široká. Listy mají též podobu trojlístku, křídla mouchy atd.

⁷⁸ *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 67r. Scéna: Hospodin vede Mojžíše a lid nocí v podobě sloupu ohnivého. Viz obr. č. 21.

⁷⁹ Např. B, fol. 87v. Zachycena: Postava Venuše.

⁸⁰ *Bible Václava IV.*, svazek II, fol. 23r. Scéna: Zvědové kmene Danovců vcházejí do Míchova domu, kde hledají kněze. Viz obr. č. 18.

nezobrazují nárameníky v podobě kovových misek, ale jako anatomicky tvarované pláty.

Velkým otazníkem jsou nárameníky v podobě malých misek s jakýmsi lamelovým vějířem, který částečně kryje paži od ramene k lokti.⁸¹ Představit si konstrukci této formy ochrany je sice možné, ale zatím nebyl nalezen jediný exemplář podobné protekční pomůcky. Přesto je často zobrazovaná i na deskové malbě, a to nejen českého původu.⁸²

Podobným způsobem lze popsat plátové krytí nohou. Nejprve se studie bude zabývat plátovým obutím. Ochrana této části dolních končetin je tvořena několika anatomicky tvarovanými kovovými plátky, jejichž počet se v naprosté většině případů pohybuje mezi číslem čtyři a šest. Pata je uzavřena samostatným kovovým plátkem, který objímá nohu zezadu a spojuje se s lamelami, které kryjí nárt. Jindy je pata stále kryta kroužkovým pletivem. V oblasti nártu vede zřídka středem lamel hrana.

Kovové boty jsou vždy zakončeny špicí, která většinou není nikterak dlouhá, ale některé boty mají špice opravdu velkých rozměrů.⁸³ Jakkoliv se to zdá být nepraktické, svůj funkční význam měly. Pomáhaly ozbrojenci držet se pevně v sedle, jelikož dlouhá špice snižovala možnost, že noha vyklouzne ze třmenu. Literatura dále uvádí, že se tyto dlouhé špice daly jednoduše sejmout, a boty se tak staly vhodnější i pro pěší způsob boje.⁸⁴

Kromě této lamelové ochrany se objevuje zřídka i šupinové krytí nohou. Na boty bývaly připevněny ostruhy s kovovými kotoučky (nikoliv už s bodci).⁸⁵ Detaily uchycení ostruh nejsou zřejmé, ale celkem bohatý počet dochovaných exemplářů tento problém dostatečně vysvětluje.⁸⁶ Narozdíl od *Bellifortis* se ostruhy v ostatních mnohých zkoumaných rukopisech na postavách jezdců příliš často nevyskytují a jedná se spíše o výjimky, nějakou výraznou zvláštností však nejsou. V *Bellifortis* se uplatňuje spíše kresebný

⁸¹ Tamtéž, svazek II, fol. 85r. Scéna: Ammonitští nepěkně s Davidovými posly jednají. Viz obr. č. 19. Domnívám se, že se jedná o záměrnou stylizaci. Nárameník může připomínat některé typy antické ochrany ramen. Právě desková malba jej často užívá v novozákonních scénách ve výstroji římských vojáků.

⁸² Např.: Das Leben Christi (Kölnish 1410/20), Gemäldegalerie, Berlin, Katalog Numer 1224.

⁸³ GR, fol. 49v. Zachycen: Jan Lucemburský. Viz obr. č. 10.

⁸⁴ KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A.: *Člověk*, s. 163.

⁸⁵ Např. *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 132v. Scéna: 4. kniha Mojžíšova – tažení kap. 3. Viz obr. č. 20.

⁸⁶ Na ostruhy jsou připevněny dva řemínky, jeden obejme nohu pod chodidlem před patou a druhý je utážen přes nárt. Někdy je ostruha připevněna přímo a neoddělitelně na kovovou ochranu paty jezdce, ale není jisté, zda i v našem zkoumaném období. KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 362.

styl, rukopisy Václava IV. jsou naopak malované. Zlaté ostruhy často zanikají na pozadí a postrádají jasné linie, které můžeme hledat v rukopise Konráda Kyesera.

Lýtko a holeň svíraly dva pláty tzv. nohavice, též plechovice. Tato ochrana byla konstrukcí podobná kůrkám, ale náročnost anatomického tvarování odpovídala složitějšímu svalovému systému nohou. Lýtkové svalstvo na plátech iluminátorů někdy jen mírně naznačili, ale často jsou tyto partie opravdu výrazně, až nepřirozeně anatomicky zpracovány.

Někteří bojovníci mají plátem krytou jen holeň a lýtko zůstává chráněno kroužkovou nohavicí. Na menším počtu iluminací přes holenní plát běží hrana, která v těchto případech pokračuje přes náhlenku až na nástehenku.

Konstrukčně si je velice podobná i ochrana kolene (náhlenka) a náloketnice. Příbuzný typ kloubu chránil umělecky a technicky podobný druh zbroje. Platnění se snažili určitým způsobem sladit zbrojní doplňky, a náloketnice s náhlenkami tak většinou tvoří jakýsi pár. Rovněž propojení náhlenky s ostatními pláty mohlo být přímé,⁸⁷ nebo formou pomocných spojovacích plátů.⁸⁸ Krycí listy se též tvarově shodují se svými protějšky chránícími vnitřní stranu lokte.⁸⁹

Zajímavou ochranou kolena je jakási miska, která navazuje na další pláty ozdobnými lemy. Bohužel bližší informace o konstrukci těchto náloketek nemůžeme získat. Není zřejmé, jestli to nemůže přeci jen být plátová náloketka potažená látkou, tj. jestli se pod vrstvou textilie neskrývá tvrzená kůže, nebo jen silná vrstva jakéhosi tlumicího materiálu. Zřídka jsou postavy vojáků vybaveny pouze kovovými náloketkami bez dalších plátových doplňků.⁹⁰

Stehna chrání dva kovové pláty. Jeden zpravidla kryje přední část stehna a jeho středem může probíhat již několikrát zmiňovaná hrana. Svrchní část tohoto plechu na malbách překrývá prošívaný kabátec, kroužková košile či jiná část oděvu.

K tomuto plátu se ze strany různými způsoby připevňoval další. Na iluminacích zpravidla objímá zadní část nohy a spojuje se s předním plechem na druhé straně.⁹¹ Od tohoto komplexního řešení ochrany se ale podle literatury brzy upustilo. Plné plátování zadní strany stehna rytíři překáželo při jízdě na koni, v tu chvíli bylo navíc zbytečné, a tak se tyto velké pláty začaly zmenšovat do podoby menších krycích desek chránících jen stranu

⁸⁷ BZ, II. svazek litoměřický, fol.3r. Scéna: Boj Alexandra Velikého s Dareiem. Viz obr. č. 16.

⁸⁸ Bible Václava IV., svazek I, fol. 178r. Scéna: Boj s Bašánci. Viz obr. č. 9.

⁸⁹ Elipsové, listové, trojlítkové, křídlové, ...

⁹⁰ Bible Václava IV., svazek II, fol. 37r. Scéna: Boj s Pelíštejci – ti vítězí.

⁹¹ BZ, II. svazek litoměřický, fol. 3r. Scéna: Boj Alexandra Velikého s Dareiem. Viz obr. č. 16.

nohy.⁹² Z iluminací však vyplývá, že si této změny iluminátoři přinejmenším nevšíмали nebo ji neměli potřebu zachytit. Snad k této změně došlo až později.

Některé postavy bojovníků si zesilují kroužkové nohavice pouze na přední straně stehén. Někdy jsou části plátové ochrany končetin (především tedy ochrana kloubů a v několika málo případech i kůrky) malovány zlatou barvou, jindy mívají barvu černou. Toto barevné odlišení může napovídat, že jednotlivé součásti zbroje mohly být zhotoveny z různého druhu kovu, popřípadě, že tyto části ochrany bývaly bohatě zdobené.

Jednotlivé součásti zbroje se spojovaly různými způsoby. Nejčastěji si na iluminacích lze povšimnout schematického znázornění pantů, méně často řemínků. Pláty mohly být dále propojeny soustavou volných nýtů nebo zespod nanýtovanými pruhy kůže.⁹³

Je zřejmé, že středověcí iluminátoři nemohli zachytit veškeré detaily zbrojí. V některých případech ale díky přílišné schematizaci malby došlo k tak výrazným změnám, že není možné z iluminací rekonstruovat zbroj.

Nejčastěji si autoři zjednodušovali malbu v oblasti kloubů, jako jsou lokty a kolena. Končetinu pokryli plechem naprosto celou a pouze doplnili miskou chránicí kloub. Vnitřní strana ohbí ale nemůže být chráněna takto tvarovanými plechy, jelikož by zamezovaly možnosti ohybu končetin. Jiní iluminátoři si však na tomto detailu dali záležet a vyobrazili i vrstvu kroužkové pleteniny, která tento prostor, jenž musel být nutně pohyblivý, chránila.

Jindy zobrazovali rukávce příliš dlouhé. Především na iluminacích, kde bojovníci zvedají paže vzhůru. Rukávce tak sice chrání celou horní polovinu paže, ale pokud by chtěl bojovník svést ruce podél těla, plechové rukávce by se mu zarývaly hluboko do podpaží nebo by mu překrývaly loket, jenž by byl v tom případě nepohyblivý.

3. Kombinování zbrojí

Zbroje se v této době skládají z různých částí ochranného materiálu, jež se kladou přes sebe podle možností a potřeb nositele. Různé kombinace oděni chránily majitele odlišným způsobem a s různými stupni obtížnosti mu dovolovaly se pohybovat. Každá vrstva zbroje chránila ozbrojence jinak a bylo jen na něm, jaký si zvolí kompromis mezi protekcí, pohyblivostí a zátěží.

⁹² KLUČINA, P. – ROMAŇÁK, A.: *Člověk*, s. 162.

⁹³ Tamtéž, s. 161.

Pro snazší orientaci obsahuje článek jednoduchá schémata systému kladení zbroje na základě poznatků ze studia iluminovaných rukopisů.⁹⁴

Aby byla zbroj funkční, musí být její první vrstvou prošívanice. Vycpávané bojové kabátce rozdělují na tři druhy.⁹⁵ Dále se na prošívanici kladly další typy ochrany, tak jak je zachycují přílohy (č. 22 a 23). Schémata jsou orientační a řetězec kombinování zbrojí může být přerušen na každé úrovni. Ochrana hrudníku se může lišit od zbytku těla a stejně tak odlišná může být například ochrana horních částí končetin od jejich zbytku.

Smysl kombinování zbrojí tkvěl v tom, aby se majitel v rámci svých možností a potřeb co nejlépe zabezpečil. Každý typ ochrany byl jinak finančně náročný, některý nešlo použít na všechny partie těla. Rozhodovala též váha a pohyblivost jednotlivých materiálů. Především však každý chránil nositele ochrany jiným způsobem. Protekce spočívala v rozložení energie a jejím ztlumení.

Jak bylo uvedeno, prošívanice tlumila nárazy a energie, která vstupovala do materiálu vycpávaného kabátce, byla větší než ta, která z jeho povrchu vycházela. Vrstvená prošívanice též tlumila rány (avšak ne tak dobře), ale zároveň mírně rozkládala energii do stran. Oba tyto typy ochrany však bylo možné proseknout a proti bodnutí příliš ochrany též nepřinášely.⁹⁶

⁹⁴ Viz obr. č. 22, 23.

⁹⁵ a) Ten, který se nachází pod zbrojí, zabraňuje otlakům a tlumí energii, která byla propuštěna přes další formy ochrany.

b) Druhý typ prošívanice, který se kladl přes ochrannou zbroj. Zesiloval protekci bojovníka, jeho povrch se mohl v některých případech napouštět smolou a prošívaní muselo být důkladné, aby se vrstva látky řádně stlačila. Tento typ prošívanice neseděl na těle a nemusela tomu být podřízena jeho vnitřní část. Zčásti tlumil nárazy a protnout jej bylo mnohem složitější než-li u prošívanice A.

c) Posledním typem je prošívanice, která se nosila na těle často jako jediná forma ochrany. Její vnitřní část se tak přizpůsobovala potřebám těla. Vnější část zase plnila funkci prošívanice B a vycpávání uprostřed mělo za úkol ztlumit energii dopadu zbraně, která se rozložila při nárazu do vnější vrstvy.

Literatura rozděluje kabátce pouze na dva druhy. Např.: KLUČINA, P: *Zbraně*, s. 183, 340. Je nepravděpodobné, že by chudší bojovníci nosili konstrukčně naprosto stejný typ vatovaného kabátce, ovšem bez kroužkové košile, kterou nosí zámožnější z nich. Klučina ve své práci sice upozorňuje na dvojí odlišné terminologické dělení, ale pro svrchní a spodní typ prošívané ochrany nakonec ve větu užívaných termínů zopakuje několik shodných názvů, jako například *aketon*.

⁹⁶ Příklad testu kroužkové zbroje a prošívanice: EDELSON, Michael: *Riveted Maille and Padded Jack Tests (very photo intensive)*. In: myarmoury.com. [citováno 19. 4. 2010] <http://www.myarmoury.com/talk/viewtopic.php?t=11131>. Výsledky hovoří především o velmi dobré ochranné schopnosti tohoto typu zbroje proti šípům. Hrot prorazí jen pár vrstev látky, není schopen roztáhnout strukturu dalších vrstev a padne tak bez účinku k zemi. Používání vrstvených prošívanic přes zbroj tak získá na novém rozměru. Ty by takto zabráňovaly poškozování

Kroužková košile rozkládala sílu dopadu jen o něco lépe než prošíváníce B, značná část energie totiž díky velké pružnosti pokračovala ve své původní trajektorii, ale v podstatě nebylo možné drátěnou síť plně protnout. Prudká rána však mohla způsobit zpřerázení kostí nebo rozdrčení kloubů. Právě v oblastech kolena, lokte či ramena bylo nebezpečí zranění největší, je to jeden z důvodů, proč se poprvé objevovaly zesilovací části právě při těchto slabinách.⁹⁷ V případě bodnutí o mnoho lépe nechránila.⁹⁸

Plátovou zbroj za běžných okolností vlastně nelze prorazit.⁹⁹ Největší slabinou tak pro rytíře byla místa, kde jej plátová zbroj nemohla krýt, jelikož postrádala pružnost kroužkových pletenin, jež tento prostor vyplňovaly. Proti sekům však chránila zbroj velice důkladně a rozkládala energii v podstatě do celé plochy plátu, do něhož byl úder veden.

Ochrana typu plátového kabátce byla jakýmsi modem vivendi. Energie se rozložila též do plochy celého kovového plátku, ale ten byl mnohem menší a velká část síly tak pokračovala dále. Nechránil tedy tak dobře jako plátová zbroj, ale o poznání lépe než ostatní druhy ochrany. Postrádal však flexibilitu kroužkové zbroje a nemohl chránit bojovníka například v podpaží. Problémem též byly oblasti, kde se plechové destičky stýkaly, tam mohlo dojít velmi snadno k penetraci. Příbuzná zbroj šupinová obstojně chránila proti sekům, jelikož rozkládala část energie i na další destičky pod zasaženým plát-

kroužkových košil, které proti šípů neobstojí, a zároveň by proti tomuto ohrožení chránily majitele (je ovšem nutno připomenout, že autor článku nepoužíval křídélkové šípy, které by látku řezaly, kuželovitý hrot šípu ji roztahuje a v případě 30 vrstev látky tak neuspěl). Proti chladným zbraním však tak výtečně neobstojí.

⁹⁷ KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 193, 194.

⁹⁸ EDELSON, M.: *Riveted Maille and Padded Jack Tests (very photo intensive)*. In: myarmoury.com. [citováno 19. 4. 2010] <http://www.myarmoury.com/talk/viewtopic.php?t=11131>. Pleteninu údajně neprotnou ani tak masivní zbraně, jako jsou halapartny. Zpřetrhají sice tři až více vazeb na košili, ale pod ochranu plně neprostoupí. Zkouška mečem potvrdila kvality kroužkové zbroje, která nebyla vážně poškozena vůbec. Šíp prorazil drátěnou zbroj vcelku jednoduše. Stejně tak tento druh ochrany neobstál před bodáním mečem ani halapartnou. Zajímavé je však to, že šíp přetrhává kroužky v nýtu, kdežto meč i halapartna dokáží roztrhnout kroužek v místě, kde se střetne čepel s hmotou kroužku. Je nutné uvést, že i když konkrétně v případě halapartny nedošlo k plnému protnutí sítě, efekt dopadu této zbraně musel být podle autora testů zdrcující.

⁹⁹ Dokonce ani kopí jezce nebylo s to prorazit plátovou zbroj tak, aby ohrozilo majitele. Šíp údajně tuto zbroj dokázal prorazit jen na velmi malou vzdálenost. To ovšem neznamená, že by byl ozbrojenec jinak nezranitelný. I když není zbroj proražena, úder může být tak silný, že dokáže zasaženému bojovníkovi způsobit rozsáhlá vnitřní zranění bez nutné penetrace. Viz televizní pořad *Weapons that made Britain: Armour*. In: Lion Television pro Chanel 4 Television. [citováno 19. 4. 2010] <http://www.youtube.com/watch?v=MbGFb1Pu-YA&playnext=1&list=PL68BEB5F0CBAFEC3B>.

kem. Překládáním a vrstvením těchto typů ochrany mohl bojovník docílit velmi dobrého kompromisu mezi pohybem a ochranou.

Lze namítnout, že v schématech chybí ochrana pomocí tvrzené kůže. Ač může být vyvařená kůže podceňovaná, její ochranná funkce je opravdu výtečná. Měkká a tvárná kůže po vyvaření ztverdne tak, že se přinejmenším podobá dřevěné desce. Při vaření musí být pevně fixovaná, jelikož má tendenci se smršťovat, a to především na vnější hladké straně. Pláty tvrzené kůže často mohly nahrazovat mnohem nákladnější kovové plátové doplňky zbroje.¹⁰⁰ Bohužel z iluminací někdy nelze rozpoznat, co je kovem a co by již mohla být tvrzená kůže. Jelikož však vyvařená kůže může svým způsobem z části nahrazovat plátovou zbroj, ve schématech není od této ochrany odlišena.

Je zřejmé, že někteří vojáci kombinovali obyčejné oděvní prvky s vojenskou výstrojí. Nemálo bojovníků má chráněnou jen horní polovinu těla, kdežto dolní končetiny mají oděné v běžné nohavice a obuté v koženou obuv.¹⁰¹ Dále je zjevné, že i civilní móda vstupovala do vojenského odívání, a naopak. Například civilní, na hrudi vycpávaný kabátec, se vyvinul z již zmiňovaných prošívanic.¹⁰² Některé kabátce ozbrojených mužů jsou natolik podobné civilnímu oděvu, že je prakticky nelze jednoznačně rozlišit.

Vrstvy zbroje ve většině případů nelze spatřit všechny. Jedna překrývá druhou, nebo je přes zbroj nošen takzvaný varkoč.¹⁰³

¹⁰⁰ Tvrzená kůže sice nemá tak dobré vlastnosti jako kovový plát, srovnatelná je však s dřevěnou deskou stejných rozměrů. Proti bodnutí zpřímá příliš neobstojí, ovšem pokud je deska mírně natočena, hrot pouze odštípne kus povrchu desky (nesjede však po povrchu, jak by se dalo předpokládat). Proti sekání obstojí velmi dobře a v případě natočení povrchu se čepel po kůži sveze. Při silnějších úderech má tendenci se štípat. Tupý úder desku láme na jednotlivé střepy.

¹⁰¹ Např.: *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 40v. Scéna: Číšník a pekař jsou faraónem uvězněni v Josefově cele. Viz obr. č. 1.

¹⁰² KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 82, 83.

¹⁰³ Jednalo se vlastně o vrstvu látky různého stříhu a provedení nošenou přes zbroj. Ve zkoumaném období jeho používání již není tak časté. Jednu z jeho důležitých funkcí (prezentaci majitele) mohly totiž převzít barvené kabátce, ochrany typu plátovaných vest nebo dokonce nákladně zdobené součásti plátového odění (KLUČINA, P.: *Zbraně*, s. 335. K dalším funkcím varkoče: KYBALOVÁ, L.: *Dějiny*, s. 84n.; DUBEC, Ivan: *Válečné a turnajské erbovní odění v 1. polovině 14. století*. In: HŘIBOVÁ, Martina (ed.): *Sborník semináře historie odívání I*. Zlín 2009, s. 81–104). To byl nyní nový vhodný prostor pro zdobení. Dříve nošená ochrana, kroužková košile, tímto způsobem kráslena být nemohla, proto se zakrývala reprezentativně vyhlížejícím varkočem. Stejně jako je na přelomu století málo vojáků oděných v kroužkových košilích, tak se jich v pramenech objevuje méně ve varkoči.

4. Obraz doby a zbroj

Je zřejmé, že tvář výstroje bojovníka doby Václava IV. nebyla ani zdaleka fádní a jednotná. V tuto dynamickou dobu se na bojištích mísí přenádherne kovové zbroje šlechty s o poznání hůře vystrojenou většinou vojska. Ovšem velice často se lze setkat s již celkem kvalitně vystrojenou pěchotou. Žádná velká válka, která by vyžadovala zapojení selského lidu, se v českých zemích dlouho nevedla a drobnější ozbrojené střety tak mohla vést například nižší šlechta nebo města. S měšťany však vstupuje do boje i žoldnéřský prvek armády.¹⁰⁴ V každém případě se jedná o sociální složky, které si již mohly dovolit kvalitnější výzbroj.¹⁰⁵ Je to ale důvod, proč se nuzně vystrojení vojáci v iluminovaných rukopisech příliš nevyskytují?

Postavení ve společnosti, tedy de facto finanční možnosti majitele, se promítly na celkovém vzhledu výzbroje. Zámožný válečník se nemusel lišit jen typem svého odění, ale i použitými látkami a zdobícími technikami. Někteří rytíři mají části svých zbrojí zlacené, zřídka lze pozorovat i vzor či lemování na bojových kabátcích.¹⁰⁶ Jiné postavy se stejným typem odění však zdobení postrádají. To, že se vyšívané vzory v rukopisech téměř neobjevují, však souvisí s charakterem knižní malby. Ta si narozdíl od jiných druhů umění nemůže dovolit drobné zdobení jednotlivých oděvů už jen kvůli tomu, že se jich většinou v rukopisech objevuje větší množství. Jiné prameny, jako desková malba, náhrobky, dochované materiály a podobně, budou z tohoto hlediska pravděpodobně mnohem sdílnější. Proto není možné blíže hodnotit pestrost látek, ze kterých byly součásti zbrojí zobrazených v iluminovaných rukopisech zhotoveny.

Někteří vojáci si nechraní nohy, ovšem helmici má naprostá většina bojujících, a to i ti jinak spoře vybavení. Důvodem kladení výstroje od shora dolů (hlava, tělo, ruce) byla ochrana důležitých životních orgánů a snaha o zachování své produktivity (v případě ochrany paží).¹⁰⁷ Domněnka, že pěchota

¹⁰⁴ KLUČINA, P.: *Žoldnéři – nový prvek v organizaci feudálních vojsk ve 12.–14. století*. Historie a vojenství, 39, 1990, č. 1, s. 135–144.

¹⁰⁵ Nákladností jednotlivých částí zbroje se pro naše prostředí zatím nikdo podrobně nezabýval. Určitým vodítkem pro objasnění problematiky může být krátká tabulka Cen ve středověku Romana Vaverky [citováno: 19. 4. 2010] <http://myschwerk.webzdarma.cz/>.

¹⁰⁶ *Bible Václava IV.*, svazek I, fol. 67r. Scéna: Hospodin vede Mojžíše a lid nocí v podobě sloupu ohnivého. Viz obr. č. 21.

¹⁰⁷ THORDEMAN, B.: *Armour*, s. 174. Autor popisuje typy a četnost zranění padlých u Wisby a je zřejmé, že právě končetiny byly častým terčem útoku. Ovšem musíme si uvědomit, že ochrana hlavy a trupu v té době již byla natolik kvalitní, že k úplné penetraci ochranných vrstev nemohlo dojít – zásahy do těchto partií tedy nutně ve studiích chybí.

měla nekryté nohy z toho důvodu, aby byla mobilnější, se zdá být lichá.¹⁰⁸ Plíce svírané vahou kroužkové košile zkrátka kohokoliv učiní nemobilním mnohem dříve než kovové nástehenky a nákolenky.¹⁰⁹ Stejně tak boj v plechových nohách neunavuje tak, jako boj v plátové ochraně horních končetin. Důvod kvalitnější ochrany horních partií těla byl mnohem prostší než mobilita vojsk, totiž holý život.

Z rukopisů je zřejmé (s výjimkou *Bellifortis*, která jen stěží odráží skutečnou povahu bojového odění v českých zemích na samém počátku 15. století), že používání hrudních plátových doplňků u nás bylo v této době stále něčím ne zcela obvyklým. Jako zesilovací prvek kroužkového brnění sloužily spíše zbroje typu plátovaného kabátce a svrchní prošívanice.

Podle literatury a některých zahraničních rukopisů však bylo užívání plátové zbroje v jiných částech Evropy mnohem obvyklejší. Například výbava bojovníků v rukopise *Histoire de France*¹¹⁰ skutečně odpovídá obrněným mužům zachyceným v *Bellifortis* spíše než příkladům z českého prostředí. Jednotliví válečníci jsou zakuti od hlavy až k patě do železa. Jejich kyrysy nepostrádají plátové „taškové“ šorce, které se v ryze českých rukopisech neobjevují vůbec. Těžkooděnci se téměř vůbec nekryjí štíty. Meče si přidržují levou rukou za čepel, aby se tak lépe dostali pod ochrannou zbroj nepřátel. Jiné zachycené zbraně jsou taktéž typické pro bojovníka zápolícího s velice slušně vystrojeným protivníkem. Těmi jsou bojová kladiva, krátká masivní kopí a palice.

Ochranné pomůcky některých bojovníků z rukopisů doby vlády Václava IV. jsou však velice kvalitní. Jak mohl být takto obrněný rytíř vlastně zraněn? Jakým způsobem zareagovaly zbraně na kvalitativní proměnu zbrojí? Těmto problémům se již článek z důvodu svého rozsahu nemůže věnovat.

¹⁰⁸ KLUČINA P. – ROMAŇÁK. A. – MARSINA R.: *Vojenské dějiny*, s. 130.

¹⁰⁹ Proti tomuto úsudku existuje studie vznikající na University of Leeds, viz *Heavy metals hardens battle*. In: Science and technology news University of Leeds [citováno: 22. 10. 2011] http://www.leeds.ac.uk/news/article/2259/heavy_metal_hardens_battle.

¹¹⁰ Knihovna zámku Kynžvart, Kynžvart, sign. 23-A-12/I (15386) Hs. Kynžvart 85 (*Histoire de France*). Rukopis je uváděn jako příklad kodexu, který je shodou okolností uložen v našem prostředí. Srovnání si ovšem zaslouží i další soudobé rukopisy západ-, ale i východoevropské. Vzhledem k dnešním možnostem jsou velice snadno dostupné na serverech zabývajících se zpřístupňováním historických dokumentů a umění. Například Manuscriptorium ([citováno: 25. 10. 2011] <http://www.manuscriptorium.com>), Institut pro výzkum reálií ([citováno: 25. 10. 2011] <http://www.imareal.oew.ac.at/>), Francouzská národní knihovna ([citováno: 25. 10. 2011] <http://www.bnf.fr>) atd.

5. Závěr

Konec 14. století a začátek století následujícího je u nás dobou přejímání podnětů a inovací, nikoliv vlastní invence v tomto sektoru vojenského řemesla. Stagnaci vývoje vojenství v porovnání se západní Evropou můžeme vidět v relativně klidném období předcházejícím husitské revoluci. V průběhu války zpravidla dochází k výrazně rychlejšímu vývoji vojenské kultury, a to od vybavení po strategii. Válka se našemu prostředí již delší dobu vyhýbala a podoba vojska v našem prostředí nereagovala na vývoj v Evropě, která již byla seznámena s výhrami pěších ozbrojenců nad středověkým jezdectvem.¹¹¹ V našich podmínkách se změna na vojenských vahách měla projevit až krátce po smrti Václava IV., ale je zřejmé, že mnoho bojovníků z našeho prostředí sbíralo cenné zkušenosti po celé Evropě, aby je pak zúročilo během husitských válek.

Zbraně se vyvíjely o poznání pomaleji než zbroj. Zatímco část zbraní svůj vzhled příliš nezměnila, zbroj šlechtice se na počátku 14. a počátku 15. století lišila diametrálně. Do oblasti ochrany vstupovala také v mnohem větší míře dobová móda, která se zbráním poněkud vyhnula.

Rukopisná malba je sice nejbohatším z dostupných materiálů, ovšem zároveň je jedním z nejméně spolehlivých. Přesto může historika dovést k závěrům, které lze jen těžko dohledat v pramenech sice přesnějších, ale o to skromnějších. Jednou z možností poznání je již několikrát zmiňovaný vztah k evropskému okolí, který se zvláště odráží v unikátním kodexu Konráda Kyesera, *Bellifortis*. Dále může pomoci odhalit alespoň přibližně četnost užívání některých doplňků zbroje, jako například konstrukčně jedinečných rukavic, klepsyder, které v tomto období, jak se zdá, naprosto převažovaly nad ostatními typy ochrany ruky atd.

Práce v žádném případě neměla v záměru pojmout veškeré iluminace daného kulturního prostředí a etapy, poukázala ovšem na možný způsob přístupu k rukopisné malbě a k výtvarnému umění. Podobným směrem by se měly ubírat i další studie, přičemž je zřejmé, že bez komparace jednotlivých druhů pramenů (především hmotných) se stává komplexní uchopení problému nemožné.

¹¹¹ Ze soudobých střetů je to například bitva u Azincourtu (25. října 1415).

RESUMÉ

HOMO BELLICUS. OCHRANA BOJOVNÍKA V ILUMINOVANÝCH RUKOPISECH DOBY VLÁDY VÁCLAVA IV.

Předkládaná práce *Homo bellicus. Ochrana bojovníka v iluminovaných rukopisech doby vlády Václava IV.* se opírá o rukopisnou malbu vznikající v okruhu dvora Václava IV. a další domácí výzdobou hodnotné iluminované rukopisy církevní a dvorské provenience.

V úvodu jsou specifikovány důvody zaměření práce na zvolené časové období i typ pramene. Vyrovnávám se s problematikou studia iluminovaných rukopisů a formuluji základní hypotézu své práce, totiž předpoklad mírného zaostávání domácí vojenské kultury oproti západní Evropě, kterou v práci dále ověřuji.

Dále je článek strukturován do částí vyjadřujících se ke konstrukčně diferenciovaným typům ochranného odění, jako je zbroj prošívaná, kroužková, plátová apod. Jednotlivé části kromě stručného popisu funkčnosti zobrazovaných částí výstroje nabízejí popis důležitých variant zobrazovaného ochranného odění a vyjadřují se také stručně k jejich četnosti. Nejdříve je charakterizována výstroj zobrazovaná v *Bibli Václava IV.* a následně i v jiných rukopisech.

Ve zbývajících kapitolách je pojednáno o způsobech kombinování jednotlivých typů ochrany tak, jak jsou zobrazovány v rukopisech, a o smyslu kladení různých druhů ochrany přes sebe. Závěrem se příspěvek stručně vyjadřuje k možnosti využití rukopisné malby jakožto pramene pro studium militarií zvoleného období a pokouší se odpovědět na otázku aktuálnosti dobových trendů vojenského odívání ve srovnání se zahraničím.

Článek je doprovázen obrazovými přílohami, které mohou také sloužit jako srovnávací materiál pro ostatní typy pramenů.

SUMMARY

HOMO BELLICUS. PROTECTION OF THE WARRIOR IN THE ILLUMINATED MANUSCRIPTS OF THE ERA OF WENCESLAS IV

This work concentrates on a manuscript painted originally at the court of Wenceslas IV and another valuable illuminated manuscripts of clerical and court provenience.

Reasons for the work's aim at the chosen period of time and a type of a source are specified in the work's preamble. I deal with the matters of studying of the illuminated manuscripts and I formulate the basic hypothesis of my work. The hypothesis is an assumption of a slight lag in development of the military culture of gentility in comparison with western Europe, which I verify further in my work.

My work is divided into chapters which are focused on constructionally differentiated types of protective equipment such as quilted, chain or plate armor. Individual chapters offer, apart from a brief description of functionality of depicted armor parts, a description of individual variations of depicted protective clothes. The frequency of their usage is also mentioned briefly. The equipment depicted in the Wenceslas' IV Bible is characterized first, followed by similar or different types of protection, described in another manuscripts.

In the rest of my work I discuss the ways of combining of different types of protection as they are depicted in the manuscripts and the reasons for an overlay of various kinds of protection. In the work's conclusion I briefly refer to the possibility of usage of manuscript paintings as a valid source for studying the militaries of the chosen period of time. I answer the question about the topicality of period trends in military clothing in comparison with the foreign countries.

Bc. Antonín Kadlec
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
v Ústí nad Labem
České mládeže 8
400 96 Ústí nad Labem

Přílohy

Názvy scén jednotlivých obrázků jsou uvedeny v poznámkovém aparátu článku.

Obr. 1:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible
Václava IV.*), svazek I, fol. 40v.

Obr. 2:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible
Václava IV.*), svazek I, fol. 178r.

Obr. 3:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible
Václava IV.*), svazek I, fol. 226r.

Obr. 4:

SOA v Litoměřicích, BIF 3,1, BIF 3,2
– *Bible litoměřicko-třeboňská*, zvaná
též Zmrzlíkova, II. svazek litoměřický,
fol. 3r.

Obr. 5:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible
Václava IV.*), svazek I, fol. 167r.

Obr. 6:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible
Václava IV.*), svazek I, fol. 176r.

Obr. 7:

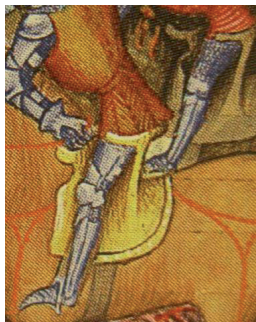
Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible
Václava IV.*), svazek I, fol. 237v.

Obr. 8:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible
Václava IV.*), svazek I, fol. 189r.

Obr. 9:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible
Václava IV.*), svazek I, fol. 178r.

Obr. 10:

SOKA Jihlava, Archiv města Jihlava,
oddělení Úřední knihy a rukopisy
1359–1850 (1894), inv. č. 17 –
Gelnhausenův rukopis, fol. 49v.

Obr. 11:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible
Václava IV.*), svazek II, fol. 55r.

Obr. 12:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible
Václava IV.*), svazek III, fol. 105v.

Obr. 13:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible*
Václava IV.), svazek II, fol. 85v.

Obr. 14:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible*
Václava IV.), svazek II, fol. 40v.

Obr. 15:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible*
Václava IV.), svazek I, fol. 226r.

Obr. 16:

SOA v Litoměřicích, BIF 3,1, BIF 3,2 –
Bible litoměřicko-třeboňská, zvaná též
Zmrzlíkova, II. svazek litoměřický,
fol. 3r.

Obr. 17:

Vědecká knihovna v Olomouci, sign.
M III 1/I, M III 1/II (*Bible olomoucká*),
I. svazek, fol. 102r.

Obr. 18:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible
Václava IV.*), svazek II, fol. 23r.

Obr. 19:

Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 (*Bible*
Václava IV.), svazek II, fol. 85r.

Obr. 20:

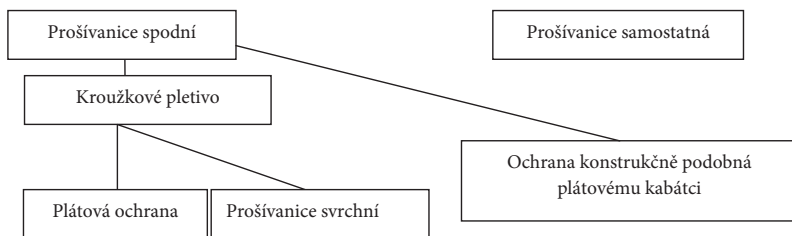
Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764 , svazek I,
fol. 132v.

Obr. 21:

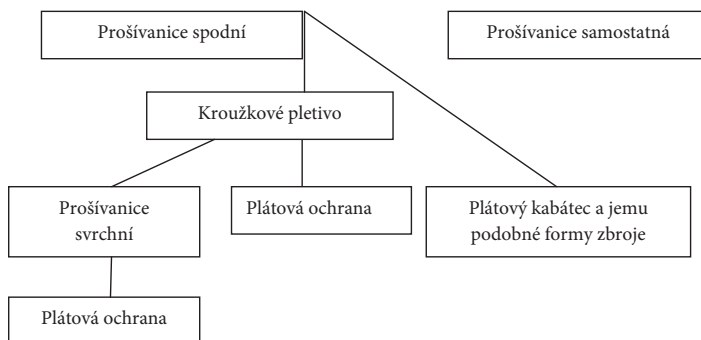
Österreichische Nationalbibliothek
Wien, Codex 2759–2764, svazek I,
fol. 67r.

Obr. 22:

Systém kladení zbroje na končetiny
(autor: Antonín Kadlec)

Obr. 23:

Systém kladení zbroje na trup
(autor: Antonín Kadlec)

CESTA HUSOVA OCHRÁNCE DO SLUŽEB ZIKMUNDA LUCEMBURSKÉHO. POZNÁMKY KE DVORSKÉ KARIÉŘE JINDŘICHA LEFLA Z LAŽAN

Viktor Pohanka

Vítězství božích bojovníků v bitvě pod Vyšehradem zaplatila životem řada šlechticů bojujících na straně českého krále Zikmunda. Jednou z obětí byl i Jindřich Lefl z Lažan, jehož přítomnost v šicích uherského panovníka působí více než překvapivě. Jednoho z oblíbenců Václava IV. totiž obvykle spojujeme se zcela opačným věroučným táborem, neboť právě Lefl, obžalovaný u papežské kurie již roku 1412 z ochrany kacířství, proslul poskytnutím azylu Janu Husovi před jeho odjezdem do Kostnice.¹ Přirozeně se tak nabízí otázka po příčinách Jindřichova markantního politického obratu. Jak se z dvorana Václava IV. stal služebník jeho nevlastního bratra, s nímž českého krále nikdy nepojily dobré vztahy? Tato otázka by se měla stát svorníkem následujících úvah.

1. Literatura, prameny, přístup řešení

Ariadninu nit, vinoucí se celou prací, nepředstavuje pouze osobnost vratislavského hejtmána, o níž toho není mnoho známo,² ale i dvorská problematika.³ Dvůr Václava IV. se stal badatelskou doménou Ivana Hlaváčka,⁴

¹ BARTOŠ, František Michálek: *České dějiny II/6. Čechy v době Husově 1378–1415*. Praha 1947, s. 379.

² Leflova osobnost pronikla do většiny historických prací pouze v souvislosti s ochranou Jana Husa a podílem na vyjednávání Zikmundova glejtu. Leflův charakter se pokusil vystihnout pouze František M. Bartoš, jenž Jindřicha považoval za upřímného Husova stoupence (viz Tamtéž, s. 379). Odlišný názor, považující Lefla za pragmatika hrajícího na obě strany a čekajícího, jak se nepřehledná situace vyvine, představil ŠMAHEL, František: *Husitská revoluce, díl II. Kořeny české reformace*. Praha 1993, s. 270–272, 309.

³ K tomu DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana: *Panovnický dvůr ve středověku. Struktura, prostor a reprezentace*. In: DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, Dana – ZELENKA, Jan (eds.): *Dvory a rezidence ve středověku*, sv. II. Skladba a kultura dvorské společnosti. Praha 2008, s. 11–37; teoreticky, i s podáním definice dvora, také HLAVÁČEK, Ivan: *Dvořan – diplomat*. In: NODL, Martin – ŠMAHEL, František (eds.): *Člověk českého středověku*. Praha 2002, s. 118–138; LE GOFF, Jacques – SCHMITT, Jean-Claude: *Encyklopedie středověku*. Praha 2002, s. 136–145; ke dvoru Václavova otce KAVKA, František: *Život na dvoře Karla IV*. Praha 1993.

⁴ HLAVÁČEK, I.: *Das Urkunden- und Kanzleiwesen des böhmischen und römischen Königs Wenzel IV. 1376–1419. Ein Beitrag zur spätmittelalterlichen Diplomatie*. Stuttgart 1971; Týž: *K or-*

jenž upozornil i na význam relačních poznámek v období, kdy z pramenů mizejí svědečné řady.⁵ Ač Hlaváckovy závěry činí z Václavova dvora jeden z těch nejlépe probádaných, odmítnul (oprávněně) Robert Novotný dominanci nižší šlechty mezi dvořany nejstaršího syna císaře Karla IV.⁶ Mocenské mechanismy pražského dvorského prostředí v době před Husovým upálením pak ve své studii naznačil Jan Urban.⁷ Komplikovanější situace vyvstává v případě uherského dvora. Postrádáme totiž pojednání, jež by zahrnuło všechna teritoria, jimž Zikmund vládnul.⁸ Martin Kintzinger zmapoval ve směr jen říšskou složku budínského dvora. Inspirativně ovšem nastínil mechanismy výběru a inkorporace nových familantů do uherského dvorského státu.⁹ Politickou komunikací se zabýval také Arnd Reitemeier, který obrátil pozornost i k úloze předních dvořanů při vytváření zahraniční politiky.¹⁰ Göttingenský badatel zdůraznil nezbytnost sítě kontaktů zasahujících na cizí dvory, měla-li být diplomacie úspěšná, což deklaroval na příkladu několika slezských šlechticů sloužících současně na dvorech říšských i anglických králů.¹¹

Ač se po vydání Lucemburkovy biografie – z pera Františka Kavky – zdvihla vlna zájmu o zikmundovskou tematiku,¹² zabýval se mechanismy výběru dvořanů z českých zemí budínským dvorem pouze Martin Čapský.¹³ Týž historik se podílel také na zkoumání proměn správy vedlejších zemí, kte-

ganizaci státního a správního systému Václava IV. Dvě studie o jeho itineráři a radě. Praha 1991.

⁵ Týž: *Studie k diplomacie Václava IV. Relátoři listin Václava IV. a královská rada.* Československý časopis historický, 11, 1963, č. 2, s. 198–225.

⁶ NOVOTNÝ, Robert: *Ráj milců? Nižší šlechta na dvoře Václava IV.* In: DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. – ZELENKA, J. (eds.): *Dvory II.*, s. 215–229.

⁷ URBAN, Jan: „Kališnický“ převrat na dvoře Václava IV. In: PÁNEK, Jaroslav – POLÍVKA, Miloslav – REJCHRTOVÁ, Noemi (eds.): *Husitství – reformace – renesance. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela. Sv. I.* Praha 1994, s. 419–431.

⁸ K tomu ELBEL, Petr: *Úvaha o stavu bádání ke dvoru Zikmunda Lucemburského a představení prosopografického výzkumu Zikmundových dvořanů z českých zemí.* In: DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, D. – ZELENKA, J. (eds.): *Dvory II.*, s. 231–244.

⁹ KINTZINGER, Martin: *Westbindungen im spätmittelalterlichen Europa. Auswärtige Politik zwischen dem Reich, Frankreich, Burgund und England in der Regierungszeit Kaiser Sigismunds.* Stuttgart 2000, s. 165–197.

¹⁰ REITEMEIER, Arnd: *Aussenpolitik im Spätmittelalter. Die diplomatische Beziehungen zwischen dem Reich und England 1377–1422.* Paderborn 1999, s. 81–104.

¹¹ Týž: *Ritter, Königstreue, Diplomaten. Deutsche Ritter als Vertraute der englischen und deutschen Könige im 14./15. Jahrhundert.* Zeitschrift für historische Forschung, 24, 1997, s. 1–23.

¹² KAVKA, F.: *Poslední Lucemburk na českém trůně. Králem uprostřed revoluce.* Praha 1998.

¹³ ČAPSKÝ, Martin: *Vévoda Přemek Opavský (1366–1433). Ve službách posledních Lucemburků.* Brno – Opava 2005, s. 159–317.

rá s tématem této práce rovněž souvisí.¹⁴ Od vratislavských událostí z léta roku 1418 se při ličení první pražské defenestrace, kterou pojednal v rámci schématu klasického řeckého dramatu, odrazil Petr Čornej,¹⁵ jenž upozornil na vazby mezi oběma převraty.

Pramenný korpus, ač poměrně pestrý, není naneštěstí příliš bohatý. Nejucelenější soubor písemností se zachoval ve Vratislavi. Jedná se především o úřední materiál, jenž není uložen v uceleném fondu. Proto bylo nutné prozkoumat městské dokumenty, obsahující krom soudní i většinu správní agendy, fondy jednotlivých vratislavských klášterů a depozity několika slezských měst,¹⁶ jakož i městské knihy *vin a výroků*¹⁷ a registry hejtmanských kancelářských register. Jindřichovo období zahrnovaly dnes nedochované kopíáře označované jako *B minorum* a *D magnum*. Údaje obou knih však eviduje tzv. *Registrum Frobenianum*,¹⁸ sestavené v 16. století na bázi uvedených register, které představuje katalog většiny vsí Vratislavského knížectví, u nichž jsou uvedeny záznamy informující o majetkových transakcích vztahujících se k dané lokalitě. Ač pramen není bezproblémový – obsahuje občasné chyby (ve jménech vydavatelů) a velmi často neeviduje místo vydání písemnosti, kterým však v absolutní většině případů je Vratislav,¹⁹ – rozšiřuje náš korpus o desítky regist.

Leflovu kariéru na dvoře Václava IV. podchycují zejména dvorské desky,²⁰ díky nimž disponujeme zřetelnými doklady o jeho přítomnosti v králově blízkosti. V případě budínské *familiae regis* však musíme konstatovat, že nemáme jedinou zmínku o Leflově příslušnosti mezi dvořany. Opřít se lze pouze o záznamy říšských regist, které dokládají kontakt vratislavského hejtmána

¹⁴ BOBKOVÁ, Lenka – ČAPSKÝ, Martin – KORBELÁŘOVÁ, Irena a kol.: *Hejtmanská správa ve vedlejších zemích Koruny české*. Opava 2009.

¹⁵ ČORNEJ, Petr: 30. 7. 1419. *První pražská defenestrace. Krvavá neděle uprostřed léta*. Praha 2010.

¹⁶ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dále APW), f. Dokumenty miasta Wrocławia (dále DMW); fondy jednotlivých vratislavských klášterů a městské depozity srov. APW, repertorium (dále rep.) 1b, 58, 66, 67, 132a a 132d.

¹⁷ APW, f. Akta miasta Wrocławia (dále AMW), sign. 655–659, Libri excessum et signaturarum, č. mikr. T 80 385–T 80 389.

¹⁸ APW, f. AMW, sign. 463–466 *Registrum Frobenianum*. Repertorium investituarum in Praediis Ducatus Wratislaviensis, quae in Libris eiusdem Cancellariae continentur, č. mikr. T 80 193–T 80 196.

¹⁹ Stejně jako ve Svidnickém knížectví docházelo k fixaci kanceláře v sídelním městě. O svidnických poměrech JUREK, Tomasz: *Landbuch księstw świdnickiego i jaworskiego III*. Poznań 2007, s. XXII.

²⁰ Pro úsporu místem budou všechny edice citovány až na patřičném místě.

se Zikmundem v klíčovém období počátku roku 1419.²¹ Z následujícího roku pak pochází ne zcela jednoznačný dokument, na jehož základě však můžeme Lefla situovat do blízkosti uherského dvora.²²

Nikterak impozantní stav dochovaných pramenných svědectví znemožňuje přímé hledání odpovědí na položené otázky, neboť k dispozici máme především úřední materiál. Ten lze využít k sestavení itineráře vratislavského hejtmána, jenž naznačí, jak často tento v zemi vůbec pobýval. Výpovědní hodnota itineráře, jak připomněl Tomasz Jurek, však nikdy není stoprocentní, neboť část dokumentů se jednoduše nedochovala a část zase pochází z aktivity kanceláře vydávající písemnosti bez hejtmánovy bezprostřední účasti.²³ Přesto je možné itineráře využít, jak nedávno dokázala Hana Miketová, která úspěšně rekonstruovala politickou kariéru (kladského a frankenštejnského hejtmána) Jana II. Opavsko-Ratibořského právě touto cestou.²⁴ Přes dílčí odlišnosti, zejména vyšší urozenost a absenci služby na pražském dvoře, nepostrádá inspirativnost ani studie Martina Čapského, jenž zmapoval cestu vévody Přemka Opavského mezi budínské familianty.²⁵ Na základě představení prosopografického výzkumu českých dvořanů v uherské *familií regis*, který avizoval Petr Elbel, by zase bylo možné považovat Lefla za jednoho ze Zikmundových dvořanů, a proto je nutné přihlídnout rovněž k (široce pojaté) Elbelově metodice.²⁶ Také v tomto případě proto informace itineráře obohatíme o zkoumání vazeb mezi některými dvořany.²⁷ Podobným způso-

²¹ *Regesta Imperii* (dále RI) XI. *Die Urkunden Kaiser Sigmunds I. (1410–1437)*. Ed. ALTMANN, Wilhelm. Innsbruck 1896, č. 3795a. Protože registry cituji podle internetových stránek <http://regesten.regesta-imperii.de>, uvádím pouze jejich čísla, nikoliv stránky, na nichž se nacházejí v edici.

²² *Srov. Codex diplomaticus Silesiae* (dále CDS) XI. *Breslauer Stadtbuch enthaltend die Rathslinie von 1287 ab und Urkunden zur Verfassungsgeschichte der Stadt*. Eds. MARKGRAF, Hermann – FRENZEL, Otto. Breslau 1882, č. 37, s. 177–178.

²³ JUREK, T.: *Landbuch III*, s. XXII–XXIII. Rovněž WĘCOWSKI, Piotr: *Polskie itineraria średniowieczne i nowożytne. Przegląd badań i propozycje badawcze*. *Studia źródłoznawcze*, 37, 2000, s. 13–48.

²⁴ MIKETOVÁ, Hana: *Muž se špatnou pověstí. Itinerář vévody Jana II. Opavského a Ratibořského*. In: FELCMAN, Ondřej (ed.): *Historie 2008. Sborník prací ze 14. celostátní studentské vědecké konference* konané 5. a 6. března 2009 v Hradci Králové. Hradec Králové 2009, s. 37–58.

²⁵ ČAPSKÝ, M.: *Cesta vévody Přemka Opavského mezi familianty budínského dvora. Příspěvek k vytváření uherské strany v předvečer husitské revoluce*. In: DOLEŽALOVÁ, Eva – NOVOTNÝ, Robert – SOUKUP, Pavel (eds.): *Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi*. Praha 2004, s. 171–186.

²⁶ ELBEL, P.: *Úvaha*, s. 240–241.

²⁷ S požadavkem co největší komplexnosti správních dějin zdůrazňoval využití prosopografie také REITEMEIER, A.: *Aussenpolitik*, s. 19. K metodě interpretativní prosopografie

bem úspěšně překlenul nedostatek pramenů Jan Urban, který poodhalil fungování dvorských klik, tolik důležitých pro ovlivňování politiky Václava IV., v letech 1411–1414.²⁸ Urbanův přístup však nelze využít beze zbytku, neboť v posledních letech Václavovy vlády, jež postihuje tato práce, již v králově blízkosti nedocházelo k boji šlechtických kotéří. Přesto u dvora pobývaly různé zájmové skupiny, které, měly-li ovlivňovat pražskou diplomacii, musely být napojeny na vlivné dvořany.²⁹ Musíme se proto pokusit rekonstruovat síť „přátelských“ vazeb, jimiž disponoval vratislavský hejtman a které mu mohly usnadnit či přímo zprostředkovat jeho politický obrat.

2. Na dvoře Václava IV.

Naše úvahy musíme započít nastíněním vývoje Jindřichovy kariéry na pražském dvoře. Dochované prameny umožňují přiblížit kontury jeho postupu, uniká nám ale odpověď na otázku, kdy Lefl pronikl mezi dvořany Václava IV. Jistě je v panovníkově blízkosti doložen jeho listinou, vydanou ve vídeňském zajetí v listopadu 1403, jíž král udělil svému komorníkovi Jindřichovi ze Seidlitz plat vybíraný v landshutském vikpildu ležícím ve Svídnicku.³⁰ Lze proto předpokládat, že v oné době již Lefl u dvora jistou dobu působil, a proto musíme termín proniknutí do králova okolí klást nejpozději k počátku roku 1402, neboť v březnu téhož roku byl již Václav IV. zajatcem svého nevlastního bratra Zikmunda.³¹ Zdá se přitom pravděpodobné, že za jeho příchod ke dvoru se přimluvil jeden z dvořanů, Nikel ze Sedlice, jenž se jako králův rádce uvádí již roku 1383. Jednalo se o diplomata, který byl v jistých záležitostech vyslán na Britské ostrovy a participoval i na panovníkově cestě do Francie v roce 1398.³² V roce 1401 si v Praze pořídil dům, jenž však užíval pouhé čtyři roky, než jej zastihla smrt.³³ Dvorská kariéra

NODL, M.: *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*. Brno 2007, s. 173–201.

²⁸ URBAN, J.: „Kališnický“ převrat, s. 419–431.

²⁹ Stížnosti cizích poslů stran dvorských mechanismů a nezájmu králových rádců o zahraniční politiku, jakož i na korupci, naznačil REITEMEIER, A.: *Aussenpolitik*, s. 89.

³⁰ *Archiv Koruny české* (dále AKČ) V. *Katalog listin za let 1378–1437*. Ed. HAAS, Antonín. Praha 1947, č. 153, s. 96–97.

³¹ SPĚVÁČEK, Jiří: *Václav IV. (1361–1419). K předpokladům husitské revoluce*. Praha 1986, s. 337–338.

³² Poselstvo do Anglie přitom vedl Niklův příbuzný Bernard Zedlitz (viz níže), který zastával podobnou pozici, jaké se těšil Nikel v Praze, u anglického dvora; blíže REITEMEIER, A.: *Ritter*, s. 2–5.

³³ Podrobněji BARTOŠ, F. M.: *Čechy*, s. 54, 465–466.

tohoto šlechtice by nás příliš nezajímala, kdyby Tomasz Jurek, zabývající se fenoménem cizího rytířstva ve slezském prostoru, nekonstatoval, že se kolem poloviny 14. století objevila ve Svidnickém knížectví nová linie, již tak široce rozvětveného rodu, pánů *von Seydlitz*, která se posléze začala psát po vsi Lažanech (Łażany, Laasan) ležících v blízkosti Stríhomi.³⁴ Zmiňovaný Nikel ze Sedlice tedy jistě byl Jindřichovým příbuzným a mohl snadno napomoci jeho příchodu do Prahy.³⁵

V následujících letech Leflovo jméno reflektují především dvorské desky. Již roku 1405 udělil král budoucímu vratislavskému hejtmanovi statek *Vitna*, který na panovníka spadl po smrti Jana z Krásného dvora, „ad omagium Wisgradense“.³⁶ O tři léta později Lefl z královny milosti obdržel, spolu s novoměstským měšťanem Jiřím z Podmokel, ves Habrovník, s níž se pojila manská služba k vyšehradskému hradu, od níž ovšem nabyvatelé byli následně osvobozeni.³⁷ Není proto pochyb, že také Jindřicha z Lažan můžeme vřadit do struktury tzv. vyšehradských manů.³⁸ Je tak možné, že Lefl odstartoval svou dvorskou kariéru v králově osobní stráž, jak to bylo poměrně běžným jevem, neboť nelze předpokládat, že od počátku působil v důvěrné pozici komorníka.³⁹

Královská obdarování přetavil Jindřich roku 1410 v zakoupení hradu Krakovce s příslušenstvím, jenž do té doby vlastnil jeden z předních dvořanů Václava IV. Jíra z Roztok.⁴⁰ Lefl tak poprvé mohl využít dvorských kontaktů. Většinu nového majetku, zahrnující téměř všechno hradní příslušenství, kromě Krakovce samotného, po němž se začal psát, však svídnický rytíř záhy postoupil své manželce Kateřině,⁴¹ o níž postrádáme bližších údajů. František Michálek Bartoš ji důvtipně, ale bez dokladu, spojil s dcerou významného pražského patricije Mikuláše Augustinova.⁴² Bartošova neverifikovatelná

³⁴ JUREK, T.: *Obce rycerstwo na Śląsku do połowy XIV wieku*. Poznań 1996, s. 285–286.

³⁵ Pronikání cizinců na anglický dvůr naznačil REITEMEIER, A.: *Ritter*, s. 21.

³⁶ *Archiv český čili staré písemné památky české i moravské, sebrané z archivů domácích i cizích (dále AČ) XXXV. Druhá kniha provolací desk dvorských z let 1395–1410*. Ed. FRIEDRICH, Gustav. Praha 1935, č. 38, s. 248.

³⁷ Tamtéž, č. 103, s. 141.

³⁸ K podstatě vyšehradského manského systému ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce, díl I. Doba vymknutá z kloubů*. Praha 1993, s. 277; ČORNEJ, P.: *Velké dějiny země Koruny české*. Sv. V (1402–1437). Praha – Litomyšl 2000, s. 138.

³⁹ Týž: 30. 7. 1419, s. 43–44.

⁴⁰ Doklad transakce v AČ III. Ed. PALACKÝ, František. Praha 1844, č. 368, s. 517–518.

⁴¹ Tamtéž, s. 480, č. 109.

⁴² K jeho osobě CHALOUPECKÝ, Václav: *Kdo vymohl Čechům dekret Kutnohorský? Český časopis historický*, 48–49, 1949, s. 21–23.

teze stojí za úvahu, neboť oba muži se znali nejpozději od podzimu 1407, kdy oba pobývali se dvorem na hradě Žebráku,⁴³ a i dále jsou v pramenech doložitelné jejich kontakty. Později uzavřeli spolek, na jehož základě Jindřich po Mikulášovi získal jisté příjmy.⁴⁴ Sám Mikuláš přitom náležel mezi přední stoupence reformního hnutí, asistoval při provádění Dekretu kutnohorského a v roce 1412 skrýval patrně Husa na svém hradě Egerberku.⁴⁵ Bartošova teze by tak opět konvenovala, neboť i Kateřina byla upřímnou stoupenkyní Husových myšlenek.⁴⁶

Mezi nejvlivnější osobnosti pražského dvora se Lefl zařadil v březnu 1413, kdy jej Václav IV. ustanovil členem korunní rady, tedy nejdůležitějšího dvorského úřadu, jenž se výrazně spolupodílel na utváření královny politiky.⁴⁷ Zhruba ve stejné době panovník Jindřichovi udělil hrad Homolí s příslušenstvím,⁴⁸ spolu s náchodským panstvím. Kromě zvýšení prestiže si tedy Lefl polepšil i o ucelenou doménu ve východních Čechách, jež na krále spadla po smrti Jetřicha z Janovic.⁴⁹ Panovníkův krok však nelze traktovat jako předzvěst zamýšleného udělení úřadu vratislavského hejtmána Leflovi,⁵⁰ neboť Jindřich již koncem roku 1414 východočeské zboží prodal, s královým souhlasem, Bočkovi z Kunštátu a z Poděbrad, jak dokládá listina Václava IV. z ledna roku 1415.⁵¹

⁴³ Mikuláš je tam doložen svědectvím na listině ze 30. října, srov. *Codex juris municipalis regni Bohemiae* (dále CIM) II. Ed. ČELÁKOVSKÝ, Jaromír. Praha 1895, č. 819, s. 1081–1085. Lefl je dosvědčen přivěšením pečete pod královskou listinu z 28. října, srov. AKČ V, č. 208, s. 129.

⁴⁴ CIM II, č. 873, s. 1180–1181 („ex pacto et federe, que ipsi inter se mutuo firmauerunt“).

⁴⁵ Pěstované úřady přehledně uvádí CHALOUPECKÝ, V.: *Kdo vymohl Čechům*, s. 21–26. Ochranu Husa zmiňuje ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce II*, s. 260.

⁴⁶ Tamtéž, s. 39.

⁴⁷ HLAVÁČEK, I.: *Das Urkunden*, č. 41, s. 463.

⁴⁸ *Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480*. Ed. SEDLÁČEK, August. Praha 1914, č. 665, s. 94.

⁴⁹ ČÍŽEK, Jan – SLAVÍK, Jiří: *Manská soustava náchodského hradu*. *Castellologica Bohemica*, 8, 2002, s. 70.

⁵⁰ Ač by tomu strategický význam kompaktního území v blízkosti klíčového průsmyku, kterým je možno pokračovat do Slezska, mohl napovídat.

⁵¹ AČ XV. Ed. EMLER, Josef. Praha 1896, č. 73, s. 171–172 („...Boczko de Podyebrad alias de Cunstat... a nobili Henrico de Lazan, capitaneo Wratislaviensi, ... hereditates et bona homagialia, videlicet Nachod castrum et ciuitatem etc... emerit pro certa summa pecunie... prout in empconis et vendicionis contractu desuper... est expressum“). Na tomto místě je třeba opravit omyl, který vnesl do literatury A. Sedláček, jenž se domníval, že Lefl s Bočkem náchodské panství směnili za hrad Bechyni (SEDLÁČEK, A.: *Hrady, zámky a tvrze Království českého*. Sv. V. Praha 1996³, s. 10, kde stojí: „Jindřich Lefl... toho roku prodal panství Náchodské Bočkovi z Kunštátu a z Poděbrad, jenž mu dal sménou hrad Bechyni“). Po Sedláčkovi omyl téměř doslovně převzali PLAČEK, Miroslav – FUTÁK, Peter: *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrch-*

K personální obměně v úřadu vratislavského hejtmána král přistoupil v podzimních dnech roku 1413, kdy u dvora pobýval jak tehdejší králův zástupce v knížectví Jan z Chotěmic, tak Lefl, neboť 21. října oba muži pečetili listinu Václava IV. pro pražskou městskou obec.⁵² Ač na písemnosti Jindřich nefiguroval s označením hejtmána, post již de facto zastával, protože o devět dní dříve mu král zapsal 500 kop grošů, pojištěných na slezském Namyslově, jimiž novému hejtmánovi uhrazoval sumu, kterou tento vyplatil Janovi z Chotěmic za rezignaci na uváděný úřad.⁵³ Jaká však mohla být motivace panovníkova kroku? Jednalo se o pouhé povýšení, s nímž se vázaly hmotné příjmy? Nasvědčovalo by tomu pokračování Chotěmicovy služby na pražském dvoře, jež vylučuje úvahy o nedostatečné loajalitě, případně panovníkově obavě z příliš silné Janovy pozice. Během pěti let ve funkci navíc Chotěmic nemusel řešit vážné potíže či neklid v zemi.⁵⁴

Odlišný motiv lze spojovat s politickou situací v království i u dvora. Po odchodu předního zastávce reformního hnutí Lacka z Kravař na Moravu ovládla dvůr „konzervativní“ šlechtická skupina, jež obsadila úřad nejvyššího pražského purkrabího a posléze i hofmistra Janem ml. z Hradce, který se těšil přízni Václava IV. Vlna odbojů proti centrální moci, zasáhnuvši zemi v roce 1413 a trvající až do počátku následujícího roku, ale jihočeského pána stála zmiňovaný post, jenž zaujal Čeněk z Vartenberka.⁵⁵ Při obou změnách došlo i k dílčím posunům v pražském dvorském okruhu. Lefl tak – jako Husův sympatizant, traktovaný u papežské kurie jako ochránce hereze – mohl být trnem v oku Janovi z Hradce, jenž mohl krále přesvědčit o tom, že v době vyšetřování Husovy kauzy působí Jindřich dvoru pouze přítěž. Panovník proto mohl vzdálené Vratislavi využít k přechodnému „uklizení“ svého oblíbence, jehož se nemínil cele vzdát.⁵⁶

ních pruhů na cestě k trůnu. Praha 2006, s. 343 i ČÍŽEK, J. – SLÁVÍK, J.: *Manská soustava*, s. 70. Lefl totiž Bechyni získal opět jako odumřelý statek, srov. AČ XXXVI. Ed. FRIEDRICH, Gustav. Praha 1941, č. 17, s. 450 („Bechinie castrum nobilis Erhardi de Cunstat decessit. Litt. procl. in Wodnyan feria III post Nativitatis s. Marie virg. [11. září 1414] emanavit. Cuius bona... ad d. regem legitime sunt devoluta. Datum Henrico de Lazan capitaneo Wratislaviensi.“).

⁵² CIM I. Ed. ČELAKOVSKÝ, J. Praha 1886, č. 131, s. 208–212.

⁵³ DOBIAŠ, Josef: *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí II. Doba reformační, část I.* Pelhřimov 1936, s. 5, pozn. 10.

⁵⁴ Po povstání roku 1406, které sesadilo městskou radu a zvolilo jinou, se poměry uklidnily, blíže GOLIŇSKI, Mateusz: *Wrocław od połowy XIII do początków XVI wieku.* In: BUŠKO, Cezary – GOLIŇSKI, Mateusz – KACZMAREK, Michał – ZIĄTKOWSKI, Leszek (eds.): *Historia Wrocławia. Od pradziejów do końca czasów habsburskich.* T. 1. Wrocław 2001, s. 173–176.

⁵⁵ URBAN, J.: „*Kališnický převrat*“, s. 424–431.

⁵⁶ S touto tezí by konvenovala Leflova první návštěva pražského dvora po jeho jmenování do funkce, jež spadá do počátku léta roku 1414, tedy doby, kdy dvůr již opět opanovala pro-reformní strana (viz níže).

3. Hejtmanem oderské metropole

První fyzicky dochovanou listinu vydal Lefl z titulu vratislavského hejtmána 1. prosince roku 1413. V knížectví však působil již od konce listopadu, jak dosvědčuje záznam hejtmanského kopiáře.⁵⁷ Vezmeme-li v úvahu, že Jindřich ještě 21. října svědčil na listině vydané v Praze, lze předpokládat, že po svém předchůdci převzal klíčový politický nástroj – kancelář. Domněnce nahrává i ruka písaře vyhotovujícího čistopisy, jež je totožná s předcházejícími i následujícími písemnostmi.⁵⁸ Roli kancléře v letech 1404–1421 zastával vratislavský patricij Niclas Bunzlaw (se svým strýcem Petrem), jenž post spojil také s funkcí notáře.⁵⁹ Z toho důvodu se ani formulace Leflových listin neodchylují od dřívějších vzorů.

Přes zažitý must, podle něhož byly hejtmanské listiny vydávány, znějící „Heinrich vom Lazan, von kuniglicher gewalt von Behemen hauptmann zu Breslaw“, se Lefl několikrát v pramenech mihnul s označením podhejtmana.⁶⁰ Čím lze tuto nesrovnalost, objevující se na písemnostech nepocházejících z hejtmanské či královské kanceláře, vysvětlit? Odpověď vysvětluje z Leflova označení podhejtmanem (z 13. července 1415) nalézajícím se v městských knihách *vin a výroků*. Tehdy se před městský soud dostavil Heincze Bischofswerde, jenž slíbil, že se nebude nikomu mstít za svůj pobyt ve vězení, z něhož byl propuštěn, což odpřísáhl před radními a hejtmany (!), jimiž jsou jmenováni „Heinriche vom Lazan vnd Heincz[e]n, seine Brud[er] vns[er]n hauptl[e]ut[e]n“.⁶¹ Víme-li, že Lefl měl tři bratry, z nichž dva se jmenovali Jindřich,⁶² je možné spojit jednoho z nich s oním podhejtmanem. Zdá se navíc, že se jedná o toho Jindřicha, jenž v letech 1417–1420 zastával úřad

⁵⁷ APW, f. DMW, sign. 1299, č. mikr. T 50 855; APW, f. AMW, sign. 463, pag. 403.

⁵⁸ APW, f. DMW, sign. 1274, č. mikr. T 50 827; Tamtéž, sign. 1284, č. mikr. T 50 839; Tamtéž, sign. 1307, č. mikr. T 50 863; Tamtéž, sign. 1327, č. mikr. T 50 882.

⁵⁹ HLAVÁČEK, I.: *Prolegomena do historii kancelarii i dyplomatyki czeskiego królewskiego urzędu starościńskiego we Wrocławiu w czasach przedhusyckich*. Sobótka, 1, 1981, s. 107–108.

⁶⁰ Ač je 31. 1. 1413 označen jako hejtman (APW, f. DMW, sign. 1307, č. mikr. T 50 863), jen o 14 dní později je zmíněn ve funkci podhejtmana (APW, rep. 67/I, Klasztor Premonstratensów pod wezwaniem św. Wincentego we Wrocławiu, s. 6112, č. 876 „Presentibus Henrico de Lazan, subcapitano ducatus Wratislavienses“). Posléze na několika kusech z téhož roku figuruje s titulem hejtmána, ale 7. 5. 1415 je označen jako podhejtman (Tamtéž, č. 888). Totéž lze doložit během osmi červencových dní, srov. APW, f. DMW, sign. 1335, č. mikr. T 50 891 a APW, f. AMW, sign. 656, s. 99.

⁶¹ Tamtéž, s. 99.

⁶² Z hejtmanských register je znám následující zápis: „Nickel, Heinrich, Heinrich und Heinrich gebrüder von Seidlitz, die da heissen die Lazan, resignant Peter Schiedeln, der da heist Rosicz das Dorf Knegnic“, srov. APW, f. AMW, sign. 463, pag. 454.

svídnického hejtmána,⁶³ jenž byl zpravidla v pramenech označován (pro lepší odlišení) jako *Heincze*.⁶⁴ Vzhledem k tomu, že označení *Heincze vom Lazan* z vratislavských pramenů záznamem z léta 1415 mizí, je pravděpodobné, že *Heincze* spojil svou další kariéru se Svídnickem a post podhejtmána nadále zastával Hanns Wiltberg,⁶⁵ poprvé zmíněný k 1. únoru 1415, jenž je posléze ve funkci doložitelný až do konce roku 1419. Rozlišení obou bratrů pomocí odlišného označení vyplývá i z listiny vratislavské městské rady z února 1420, kdy v porotě mající potrestat vůdce povstání z roku 1418 zasedli vedle sebe oba Jindřichové, přičemž hejtman oderské metropole je označen jménem *Heinrich*, zatímco svídnický hejtman jako *Heincze*.⁶⁶ Nesrovnalosti v ustálené titulatuře vycházejí tedy z totožného jména obou bratrů zastávajících funkce hejtmána i podhejtmána knížectví. Nejednalo se ostatně o jediný takový případ. *Heincze* totiž při pozdějším úřadování ve Svídnicku ustanovil podhejtmánem svého syna *Heincze* (odlišovaného přízviskem „*Rabe*“).⁶⁷ Objevil-li se Lefl v pramenech s označením podhejtmána, jednalo se tedy o jeho bratra, což dokládá i okolnost, že od druhé poloviny roku 1415 až do roku 1420 nenalézáme v pramenech v souvislosti s Leflem jiné než standardně užívané označení.⁶⁸

⁶³ CDS XXVII. *Die landständische Verfassung von Schweidnitz-Jauer*. Ed. CROON, Gustav. Breslau 1912, s. 71 uvádí, že hejtmanem byl Leflův bratr do roku 1419, nicméně z listiny vratislavské městské rady z února 1420, v níž figuruje jako hejtman (srov. AKČ V, č. 282, s. 173–174) je zřejmé, že úřad stále vykonával. Že svídnickým hejtmanem nebyl sám Lefl, nýbrž jeho bratr, správně postřehla již WÓLKIEWICZ, Ewa: *Capitaneus Slesie. Królewscy namiestnicy księstwa Wrocławskiego i Śląska w XIV i XV wieku*. In: PYSIAK, Jerzy – PIENIĄDZ-SKRZYPCZAK, Aneta – PAUK, Marcin Rafael (eds.): *Monarchia w średniowieczu – władza nad ludźmi, władza nad terytorium*. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi. Warszawa – Kraków 2002, s. 208.

⁶⁴ Tak např. v APW, rep. 9, Zbiór dokumentów osobistych, rodzinnych i publicznych, s. 1825, č. 131.

⁶⁵ Ten se až do roku 1419 objevuje na stránkách městských knih vždy s označením „Hanns Wiltberg, vnser vnderhouptmann“, srov. APW, f. AMW, sign. 656, s. 140; Tamtéž, sign. 657, s. 7, 38, 43; Tamtéž, sign. 658, s. 59, 84, 88, 92 ad. Až k roku 1420 je ve funkci zmíněn Georg Ceterys, srov. AKČ V, č. 282, s. 173–174.

⁶⁶ Srov. CDS XI, č. 37, s. 177–178.

⁶⁷ „Heinze von Lazan, Hauptamnn zu Schweidnitz,... und Heinze vom Lazan, Rebe genannt, Unterhauptmann zu Schweidnitz...“, srov. APW, rep. 9, s. 1825, č. 131; k témuž i WÓLKIEWICZ, E.: *Capitaneus*, s. 213.

⁶⁸ Jedinou výjimkou je relační poznámka ze září 1416, kdy písař české královské kanceláře Jan z Bamberku uvedl, patrně nedopatřením, variantu „Ad relacionem Heincze de Lazan, Capitanei Wratislaviensis“, srov. APW, rep. 66/I, Klasztor św. Macieja we Wrocławiu, sign. 410, č. mikr. T 27 636.

Stručně nyní obraťme pozornost k hejtmanovu itineráři. Po vydání první listiny koncem listopadu 1413 strávil Jindřich v zemi zhruba půl roku,⁶⁹ načež se znovu vydal k pražskému dvoru, který znovu opanovala proreformní klika. Ač je pobyt vratislavského hejtmana v Praze doložen až v polovině září, kdy dosvědčil smírné řešení sporu Václava IV. s bratry ze Švamberka,⁷⁰ víme, že od července 1414 již hostil Jana Husa, jenž opustil své jihočeské útočiště z důvodu propuknutí morové epidemie tamtéž, na hradě Krakovci.⁷¹

V letních dnech přitom Lefl vstoupil do několika jednání s posly, kteří na pražský dvůr přišli dojednat souhlas Václava IV. se Zikmundovou korunovací říšským králem a přimět Jana Husa k participaci na kostnickém koncilu. Finální jednání, ve věci ochranného Husova glejtu, přitom Lefla zavedla k uherskému dvoru do Říše, u něhož hejtman Zikmundovu listinu skutečně zajistil,⁷² načež se zúčastnil i listopadové korunovace uherského krále. Po ní předal glejt Václavovi z Dubé a sám zamířil zpět do metropole Slezska, kterou opustil před dobrým půl rokem.⁷³

Dorazit tam mohl na počátku prosince 1414. Bezpečně je v knížectví doložen koncem téhož měsíce, kdy v králových intencích sesadil městskou radu a jmenoval novou pro rok 1415.⁷⁴ Ve Vratislavi se však nezdržel dlouho, neboť se zdá, že již v průběhu února znovu dorazil k pražskému dvoru, u něhož je ovšem Jindřichova přítomnost potvrzena až v polovině dubna.⁷⁵ Při absenci vratislavských písemností, pro první polovinu roku 1415 se dochovaly jen tři kopiářové zápisy,⁷⁶ je pravděpodobné, že Lefl pobýval snad do konce června v Čechách. Tři červencové a dvě říjnové listiny⁷⁷ spolu se čtyřmi záři-

⁶⁹ Z tohoto období známe několik písemností, srov. APW, f. DMW, sign. 1284; APW, rep. 58, Klasztor Dominikanek we Wrocławiu, sign. 185; APW, rep. 1b, Księstwo Wrocławskie, sign. 512; CDS XXV. Ed. BAUCH, Gustav. Breslau 1909, s. 125; APW, f. AMW, sign. 463, pag. 129; 436; 21; 191; 502; Tamtéž, sign. 464, pag. 848, 858–859; Tamtéž, sign. 466, pag. 2608, 2994–2995.

⁷⁰ AKČ V, č. 260, s. 161.

⁷¹ ČORNEJ, P.: *Velké dějiny V*, s. 148.

⁷² ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce II*, s. 273.

⁷³ BARTOŠ, F. M.: *Čechy*, s. 385–388.

⁷⁴ Blíže k tomu GOLINSKI, M.: *Wrocław*, s. 176. Do poloviny února vydal také šest písemností.

⁷⁵ Jedná se o relační poznámku na listině, jíž král zmocňuje své zástupce podkomořího Jana z Lestkova a Bohuslava ze Švamberka k tomu, aby s pány z Rýzmburka a dalšími představiteli plzeňského kraje sjednali věci nezbytné k udržení pořádku v kraji, srov. CIM II, č. 860, s. 1160–1161.

⁷⁶ APW, f. AMW, sign. 463, pag. 65; Tamtéž, sign. 464, pag. 600; APW, rep. 132d, sign. 17, č. mikr. T 68 857.

⁷⁷ APW, f. DMW, sign. 1310; *Katalog dokumentów Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu I*. Ed. URBAN, Wincenty. Roma 1970, s. 213, č. 1047; *Katalog dokumentów prze-*

jovými a říjnovými záznamy kopiáře⁷⁸ situují vřatislavského hejtmána v letech a podzimních měsících roku 1415 do slezského prostoru. Hejtmán tedy patrně nepobýval v Čechách v srpnových dnech, kdy do království dorazila zvěst o Husovu upálení.⁷⁹

V oderské metropoli pobýval hejtmán patrně až do poloviny ledna 1416,⁸⁰ načež se opět přesunul do hlavního města Českého království. Doložen je tam relační poznámkou ze 6. února.⁸¹ Lefl tak patrně participoval na druhé vlně výměny katolických farářů v hlavním městě, jež proběhla v posledních lednových dnech, po nichž Praha poprvé získala husitský ráz.⁸² Většinu roku 1416 strávil následně hejtmán u dvora. Jeho pobyt v hlavním městě dokládá několik relačních poznámek z období března až května.⁸³ Posléze sice na měsíc a půl mizí z pramenů, nicméně i ve Vřatislavi disponujeme toliko jedním registrem,⁸⁴ a proto lze předpokládat, že hejtmán asistoval 23. června při vydání králova mandátu, jímž se král snažil předejít výbuchu nepokojů po upálení mistra Jeronýma (30. května).⁸⁵ Explicitně je totiž v Praze zmíněn o týden později svědectvím na listině Procka z Habrovan.⁸⁶ V roli relátora

chowywanych w Archiwach Państwowych Dolnego Śląska IX. Archiwa książęce i drobne akcesje, cz. 1 (1401–1500). Ed. ŽERELIK, Rościsław. Wrocław 1998, č. 103, 104, 105, s. 24.

⁷⁸ APW, f. AMW, sign. 463, pag. 59, 474–475; Tamtéž, sign. 465, pag. 2046, 2419.

⁷⁹ Za doklad jeho nepřítomnosti v zemi nepovažují absenci jeho jména na protestních listech proti Husovu upálení, jež zpečetilo 452 českých a moravských šlechticů, neboť na jednom z osmi pergamenů se z osob blízkých pražskému dvoru nachází pouze jména Jana ze Smilkova, Jana z Chotěmic, Vikéře z Jenišovic a Voka z Valdštejna, srov. AČ III, č. 6, s. 187–193. S neutralitou dvorských elit počítal také ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce II*, s. 282.

⁸⁰ Ač disponujeme pouze jednou listopadovou a jednou prosincovou písemností (srov. APW, f. AMW, sign. 466, pag. 2875, 3026–3027), předpokládáme – při absenci záznamů v Čechách –, že se Lefl skutečně nacházel ve Vřatislavi. Napovídají tomu také dvě v Namyslově vydané listiny (srov. APW, f. DMW, sign. 1343, č. mikr. T 50 901; Tamtéž, sign. 1344, č. mikr. T 50 902) a čtyři zápisy kopiáře (APW, f. AMW, sign. 463, pag. 51; Tamtéž, sign. 464, pag. 723; Tamtéž, sign. 465, pag. 2159, 2419; Tamtéž, sign. 466, pag. 2726).

⁸¹ APW, rep 67/I, s. 6134, č. 899.

⁸² Jednalo se o dovršení „dušičkového“ převratu z podzimu 1415, blíže ČORNEJ, P.: 30. 7. 1419, s. 32–39.

⁸³ AČ XXXVI, č. 48, s. 48–49. Z Vřatislavi sice známe čtyři záznamy z konce března a dva z počátku dubna (srov. APW, f. AMW, sign. 463, pag. 454; Tamtéž, sign. 465, pag. 2309, 2386; Tamtéž, sign. 466, pag. 2917; APW, rep. 66/I, sign. 408, č. mikr. T 27 634; APW, f. DMW, sign. 1366, č. mikr. T 50 925), avšak vzhledem k dalším písemnostem z Čech nepředpokládám, že Lefl na pouhý měsíc vážil cestu do metropole Slezska. Květnové relace z Čech srov. AČ XXXVI, č. 20, s. 684–685; č. 21 s. 685–686, č. 21.

⁸⁴ APW, f. AMW, sign. 466, pag. 2856.

⁸⁵ ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce II*, s. 290–291.

⁸⁶ AKČ V, č. 263, s. 163.

pak znovu vystupuje na trojici listin pocházejících ze srpna, září a počátku října.⁸⁷ Zda potom Lefl konečně nastoupil cestu do Vratislavi, kde koncem října měl vydat listinu, je otázkou.⁸⁸ 24. listopadu totiž Jindřich, spolu se synem Janem, prodali hrad Okoř pražskému apatykáři Ludvíkovi za 4000 kop grošů.⁸⁹ U tohoto významného právního aktu lze očekávat hejtmanovu přítomnost. Nicméně účast Leflova syna může také znamenat, že prodejce zastupoval právě Jan z Lažan. S jistotou tak lze konstatovat hejtmanův pobyt ve Vratislavi od prosince 1416, kdy disponujeme dalšími dvěma záznamy kopiáře, přičemž jedním z nich potvrzuje Lefl, že jeho bratr Jindřich zakoupil půl vsi Küncendorff ležící ve vratislavském vikpildu.⁹⁰

Složitěji lze určit hejtmanovu mobilitu v roce 1417. Z počátku roku známe několik záznamů register. Vzhledem k tomu, že v Praze je Lefl doložen bezpečně až 5. dubna,⁹¹ nelze jednoznačně říci, kdy knížectví opustil. Události, jež se odehrávaly v Čechách, však patrně usměřily jeho odjezd. Osobně bych přes dva březnové a dva dubnové záznamy posunul hejtmanův odjezd k únoru 1417,⁹² neboť lednový zákaz kalicha arcibiskupem Konrádem i následné odepření souhlasu k mistrovským zkouškám vedlo ke zvýšení napětí v Čechách. Podobojí však rázně zaštilil Čeněk z Vartenberka, jenž současně přinutil umírněné univerzitní mistry k vystoupení proti radikálům i k prohlášení o spasitelnosti laického přijímání z kalicha.⁹³ Leflův další pobyt v království od dubna až do letních dnů je nesporný,⁹⁴ stejně jako inspirace energickými skutky nejvyššího purkrabího, poněvadž na počátku července

⁸⁷ CDS XI, č. 34, s. 174–175; APW, rep. 66/I, sign. 410, č. mikr. T 27 636; AČ XXXVI, č. 19, s. 515–516.

⁸⁸ APW, f. AMW, sign. 464, pag. 611.

⁸⁹ *Pozůstatky desk zemských Království českého roku 1541 pohořelých II.* Ed. EMLER, J. Praha 1872, s. 132.

⁹⁰ APW, f. AMW, sign. 464, pag. 578 („Peter v[on]. Schellendorff Ritter resign[avit]. Heinzen v[on]. Lazan sein ½ dorf Cunzendorff, nach laut der alten brieve. Heinrich v[on]. Lazan Haubtm[ann]. Am tage Joh. Evangeliste 1416“). Soudím tak opět ze zjevného rozlišení mezi jménem kupujícího a hejtmana. Zdá se, že Lefl nebyl v zemi, nedisponoval-li starším majetkem, zakoupený. Nemáme o tom alespoň doklady.

⁹¹ Jedná se o relaci listiny pro vratislavské premonstráty u sv. Vincenta, srov. APW, rep. 67/I, s. 6146, č. 917.

⁹² Srov. APW, f. AMW, sign. 463, pag. 418; Tamtéž, sign. 464, pag. 611, 848; APW, f. DMW, sign. 1406.

⁹³ Podrobněji ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce II*, s. 294–297; RAKOVÁ, Ivana: *Čeněk z Vartenberka (1400–1425). Příspěvek k úloze panstva v husitské revoluci*. Sborník historický, 28, 1982, s. 65–67.

⁹⁴ AČ XXVI. Ed. TEIGE, Josef. Praha 1909, s. 315–316; CDS XI, s. 175–176; AČ XXXVI, č. 2, s. 1–3; AČ XVI. Ed. KALOUSEK, Josef. Praha 1897, č. 34, s. 95–96.

zasáhl do boje o fary,⁹⁵ když s Albrechtem z Koldic směnil katolického faráře za utrakvistu.⁹⁶ Posléze by bylo možné uvažovat o jeho cestě do Vratislavi,⁹⁷ nicméně vzhledem k tomu, že ze 13. srpna známe listinu vydanou podhejtmanem⁹⁸ a že na počátku září je již znovu zachycen v Praze,⁹⁹ lze pomýšlet spíše na Leflův kontinuální pobyt u dvora. Zpět ve slezském prostoru byl hejtman na počátku listopadu a tradičně tak trávil zimní měsíce v knížectví.¹⁰⁰

V následujících letech vratislavské prameny slábnou. Série březnových a dubnových písemností situuje ale Lefla, při absenci zpráv z Čech, do oderské metropole.¹⁰¹ Do Prahy patrně Jindřich zavítal až na počátku června 1418.¹⁰² Nebylo-li tomu tak, pak hejtman ke dvoru dorazil o měsíc později, neboť královská listina z 10. srpna, jež přikazovala jmenovat novou městskou radu, směřovala k rukám vratislavského podhejtmana Hannse Wiltberga.¹⁰³ Písemnost reagovala na nečekané povstání, jež 18. července smetlo městskou radu.¹⁰⁴ Lze předpokládat, že kdyby ve městě byl sám hejtman, neobracel by se panovník v této záležitosti na podhejtmana.

Přestože je v Praze doložen jen dvěma relacemi z počátku října 1418 a posléze až další poznámkou na královské listině z 1. února 1419,¹⁰⁵ situu-

⁹⁵ V polovině června 1417 pozval Čeněk do Českého Krumlova duchovenstvo působící na rožmberských statcích, jejichž byl Vartenberk správcem, a oznámil, že u všech far, k nimž drží patronátní právo jihočeský rod, musí kněží podávat svátost oltární pod obojí způsobou, viz RAKOVÁ, I.: Čeněk, s. 66–68. K boji o fary ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce II*, s. 297–307.

⁹⁶ *Libri confirmationum ad Beneficia ecclesiastica Pragensem per Archidiocesem VII.* Ed. EMLER, J. Pragae 1886, s. 230. Za laskavé upozornění na charakter zápisu děkuji touto cestou dr. Robertovi Novotnému.

⁹⁷ Známé několik záznamů kopiáře, srov. APW, f. AMW, sign. 463, pag. 435, 494; Tamtéž, sign. 464, pag. 834; Tamtéž, sign. 465, pag. 2274.

⁹⁸ APW, f. Zbiór rękopisów archiwalnych, sign. 375, Matricula Vincentii, T. 1, č. mikr. T 78 732, fol. 295r–297r.

⁹⁹ APW, rep. 67/I, s. 6158, č. 928.

¹⁰⁰ APW, f. AMW, sign. 463, pag. 14, 192, 375, 463; Tamtéž, sign. 464, pag. 692, 975, 997; Tamtéž, sign. 465, pag. 2309; APW, f. DMW, sign. 1427, č. mikr. T 50 987.

¹⁰¹ Disponujeme hned osmi registry kopiáře, srov. APW, f. AMW, sign. 463, pag. 46, 154, 225; Tamtéž, sign. 464, pag. 819, 976, 1065; Tamtéž, sign. 465, pag. 2325; APW, rep. 58, s. 1217, č. 206.

¹⁰² Ač to jednoznačně nevyplývá z listiny, jíž Václav IV. hejtmanovi zapsal roční plat 68 kop grošů z Českých Budějovic, srov. CIM II, č. 873, s. 1180–1181. Příjemce totiž u celého aktu vůbec nemusel být.

¹⁰³ ČORNEJ, P.: 30. 7. 1419, s. 9.

¹⁰⁴ GOLINSKI, M.: *Wrocław*, s. 177.

¹⁰⁵ AČ XXXVI, č. 45, s. 418; č. 43, s. 37; AKČ V, č. 277, s. 170–171.

ji hejtmana jednoznačně po bok českého krále.¹⁰⁶ Dvůr totiž po několika bezúspěšných Zikmundových výzvách, jimiž římský král vybízel Václava IV. k setkání, musel řešit ultimátum ryšavého Lucemburka, jenž po bratrovi požadoval restaurování církevních poměrů v Čechách a vyslání panovníkových „zplnomocněnců“ na jednání do Skalice, jež se mělo konat 9. února 1419.¹⁰⁷ Zikmund přitom bratrovi nadiktoval jména jeho spolupracovníků, s nimiž hodlal jednat, a v jejich výčtu figuroval také Lefl.¹⁰⁸

Po návratu ze Skalice, zdá se, hejtman zamířil do Slezska.¹⁰⁹ Ještě než odjel, však stačil svým úředníkům na bechyňském panství dát pokyn, aby přitvrdili kurs vůči radikálním husitům tamtéž. Ač směřující proti potírání neúnosných novot, musel být čin, zjevně související s Leflovým setkáním se Zikmundem, Václavem IV. nutně traktován jako vstřícné gesto vůči jeho nevlastnímu bratrovi.¹¹⁰ Naprosto neodhadnutelný ovšem zůstává další průběh roku 1419. Ve Vratislavi známe jen osm zápisů register pokrývajících období osmi měsíců. Zprávy z Čech scházejí zcela. Zdá se však, že Lefl již, do králova náhlého srpnového skonu, ke dvoru nezavítal.

V neklidné situaci po Václavově smrti, v níž k sobě urychleně našla cestu proreformně smýšlející i konzervativní část šlechty,¹¹¹ se jeví logickým předpoklad, že hejtman využil stability slezských poměrů a dění v Čechách pouze sledoval z Vratislavi. Pramenně si tím však můžeme být jistější až od října 1419.¹¹²

Následující rok prožil Lefl vesměs v blízkosti uherského dvora. K 6. lednu 1420 totiž Zikmund svolal do metropole Slezska říšský sněm.¹¹³ Již 11. ledna přitom na listině uherského krále, vydané pro klášter sv. Vincenta, figu-

¹⁰⁶ A to i přes listopadové a prosincové (z roku 1418) záznamy register, srov. APW, f. AMW, sign. 465, pag. 2325; *Katalog dokumentów*, s. 27–28, č. 130, 131; APW, rep. 67/I, s. 6172, č. 942; s. 6174, č. 944.

¹⁰⁷ Mezi pražským a budínským dvorem cestovalo od léta 1418 do ledna 1419 několik poselstev, podrobněji ČORNEJ, P.: 30. 7. 1419, s. 76–80.

¹⁰⁸ RI XI/I, č. 3795a.

¹⁰⁹ Z března známe čtyři registry, srov. APW, f. AMW, sign. 463, pag. 199, 211; APW, f. DMW, sign. 1463, č. mikr. T 51 024; APW, rep. 58, s. 1221, č. 211.

¹¹⁰ ČORNEJ, P.: *Velké dějiny* V, s. 204; zpráva pocházející z textu kroniky Vavřince z Březové editována ve FRB V. Ed. GOLL, Jaroslav. Praha 1893, s. 344–345 („emulis ipsius communionis populum communem in eclesiis adiacentibus sic communicare non permittentibus“).

¹¹¹ Nejlépe k tomu KAVKA, F.: *Poslední Lucemburk*, s. 28–38. Leflovo jméno chybí mezi listopadovými opovědníky hlavnímu městu království, srov. AČ IV. Ed. PALACKÝ, F. Praha 1846, č. 35, s. 375–377.

¹¹² Od října do konce roku vydal Lefl pět písemností, srov. APW, f. AMW, sign. 463, pag. 21, 35; Tamtéž, sign. 464, pag. 613–614, 997; Tamtéž, sign. 466, pag. 2725.

¹¹³ ČORNEJ, P.: *Velké dějiny* V, s. 227.

roval Jindřich.¹¹⁴ O měsíc později pak Lefl zasedl v porotě, která odsoudila 23 vůdců vratislavského povstání z léta 1418 k smrti.¹¹⁵ Hejtmanem oderské metropole zůstal Jindřich i nadále, ač se v tamějším archivu nalézá listina, datovaná 2. dubnem 1420, již měl z pozice vratislavského i svídnického hejtmana vydat Albrecht z Koldic.¹¹⁶ Ze zbytku roku 1420 totiž neznáme žádnou další listinu nového úředníka knížectví, ani jinou Zikmundovu listinu, na níž by Albrecht s titulem opět vystoupil. Na několika kusech se Koldic připomíná pouze jako komorník.¹¹⁷ Z 15. června se navíc dochoval regest, v němž Lefl z pozice vratislavského hejtmana zve Hynka Hlaváče z Dubé, hejtmana Horní Lužice, a Hanuše z Polenska, dolnolužického hejtmana, na jednání svolané do Lemberka.¹¹⁸ Vratislavská písemnost je tak pravděpodobně pouze chybně datována. Patrně ovšem postačí vřít ji do roku 1421.¹¹⁹

Lefl tedy participoval na první křížové výpravě stále jako hejtman. Do samotných bojů proti poslušnost odpírající Praze však zasáhl až pod Vyšehradem. Podle líčení Vavřince z Březové, s nímž se Lefl dobře znal,¹²⁰ bojoval po boku váhajících Moravanů, které do útoku na dobře opevněné pozice husitů měl svými urážkami vehnat Zikmund.¹²¹ Následný protiútok Hynka Krušiny z Lichtenburka smrtelně odneslo několik významných šlechticů, mezi nimiž nechyběli moravský hejtman Jindřich Plumlovský z Kravař, Petr Konopištský ze Štenberka, Jan Sekretář ze Smržova či Jindřich z Lažan. Moravský hejtman a Lefl měli prý to „štěstí“, že byli zajati šlechtickými bojov-

¹¹⁴ RI XI/I, č. 3945, 3946.

¹¹⁵ AKČ V, č. 282, s. 173–174.

¹¹⁶ Srov. APW, f. DMW, (stará) sign. 1454.

¹¹⁷ RI XI/I, č. 4099, 4108, 4112, 4209, 4258.

¹¹⁸ *Urkundliche Beiträge zur Geschichte des Hussitenkrieges I.* Ed. PALACKÝ, F. Prag 1873, č. 27, s. 31. Za laskavé upozornění na existenci záznamu děkuji dr. Martinovi Čapskému. K lužickým hejtmanům stručně ČORNEJ, P.: *Velké dějiny V*, s. 478–483. Palacký v regestu zaměnil nejvyššího písaře desek zemských Mikuláše Chudého z Lobkovic za Mikuláše Augustinova, jenž sice zastával týž post, ovšem v roce 1420 byl čtyři roky po smrti, viz CHALOUPECKÝ, V.: *Kdo vymohl Čechům*, s. 23.

¹¹⁹ Z 18. května 1421 totiž pochází dokument, na němž se již Koldic honosil označením vratislavského a svídnického hejtmana, srov. RI XI/I, č. 4532.

¹²⁰ V roce 1413 jim společně zapsal Václav IV. plat 160,5 kop grošů, s nímž se pojila manská služba k vyšehradskému hradu, srov. AČ XXVI, s. 103–105.

¹²¹ Úmrtí vratislavského hejtmana pod Vyšehradem na počátku listopadu 1420 dokládá i Zikmundův list z 25. listopadu vystavený v Čáslavi, jímž římský král volá Vratislavské a Středské do boje proti husitům a potvrzuje, že jeho zplnomocněncem je Janek z Chotěmic, srov. RI XI/I, č. 4332. Kdyby byl Lefl živý, jistě by za vypravení městské hotovosti do pole zodpovídal on sám.

níky, kteří své urozené protivníky ochránili před cepy prostých sedláků a stačili se tak před svým skolem vyzpovídat a přijmout pod obojí způsobou.¹²²

Až na několik nejasných období, bohužel k nim patří i většina klíčového roku 1419, je, myslím, Leflův pohyb poměrně slušně zachytitelný. Více času hejtman skutečně strávil v Čechách a jeho pražská kariéra tak nijak neutrýpěla. Do roku 1418 nelze pozorovat rozvíjení žádných vazeb vedoucích uherským směrem, naopak Lefl zachovával loajalitu a nadále sympatizoval s reformním učením.

4. Kontakty vedoucí k Zikmundovi

Z krátkého Leflova působení v Zikmundových službách se nezachoval žádný přímý doklad o jeho příslušnosti k budínské *familii regis*, což ovšem není nic neobvyklého. Přesto by bylo, na základě označení *weyzen rete*, jehož se dostalo Zikmundovým zástupcům v porotě, jež odsoudila vůdce povstání z roku 1418 k smrti,¹²³ možné hejtmana opatrně vřadit do blízkosti uherského dvora, čemuž nahrává i účast blízkých služebníků římského krále z českých zemí v ní. S domněnkou konvenuje také Leflovo setrvání v zastávaném vratislavském úřadu.¹²⁴

Není-li jasné, zda Jindřich pronikl mezi budínské dvořany, obraťme pozornost znovu k hejtmanovým kontaktům a obratu. Začít nelze jinak než od skalického setkání. Kromě Lefla odcestoval do uherského městečka také jeho dlouholetý známý Albrecht z Koldic. Již v říjnu 1407 pobývali oba komorníci se dvorem na Žebráku.¹²⁵ Koldic v oné době působil také jako králův rádce.¹²⁶ Jeho postavení potvrdilo i jmenování nejvyšším dvorským sudím, jímž byl až do roku 1419. Z této funkce dohlédl v roce 1413 na zapsání Leflovi uděleného ročního platu 160,5 kop grošů.¹²⁷ Již od listopadu 1410 vstoupil

¹²² FRB V, s. 440 („... nobiles vero armis militaribus fortissime pugnantes, quos poterant, captivarunt vel cum magno eorum periculo de fratrum tritulis eripiebant, ita quod dominus Henricus de Plumlow letaliter vulneratus et captivatus ad cimiterium sancti Pangracii deportatus et ibi confesus, sub utraque specie communicare desiderans, expiravit, Henricus vero Lefl similiter in tentorio iacens confessus et sub utraque specie communicatus vitam finivit...“).

¹²³ CDS XI, č. 37, s. 177–178 („Des hat seyne kunigliche gnade seyne weyzen rete dorczu gesant“). K pozici rádců v Zikmundově familiaritě KINTZINGER, M.: *Westbindungen*, s. 186–188.

¹²⁴ Zejména vezmeme-li v úvahu Zikmundovo počínání na brněnském sněmu na konci roku 1419, kde Lucemburk využil svých vladařských práv a nahradil v klíčových funkcích tehdejší úředníky svými věrnými, blíže KAVKA, F.: *Poslední Lucemburk*, s. 38–40.

¹²⁵ AKČ V, č. 208, s. 129.

¹²⁶ CIM II, č. 819, s. 1081–1085.

¹²⁷ AČ XXXV, s. 494, pozn. 1; CIM II, č. 856, s. 1156.

Albrecht současně do uherských služeb a za plat 500 zlatých působil jako budínský vyslanec v Praze.¹²⁸ Jeho postavení tím neutrpělo. Až signováním českobrodského spolku, ustaveného v reakci na vznik kališnické jednoty,¹²⁹ byla, zdá se, jeho kariéra přibrzděna. Ve dvorských pramenech se alespoň mnohem méně připomíná. Své pravověří Koldic osvědčil v boji o fary, když směnil faráře s Leflem. Protože jej Zikmund nominoval do Skalice, lze předpokládat, že na přelomu let 1418/1419 pobýval u dvora, byť tam není jednoznačně doložitelný.

Již roku 1408 zasedl s Koldicem v lavicích zemského soudu Vilém Zajíc z Hazmburka. Vazbou na dvůr disponoval přinejmenším od roku 1413, kdy v Lehnici, spolu s Leflem a dalšími dvěma pány, jejichž jména se nezachovala, zpečetil ustavení rytířského spolku Rudenbandu. Hlavními signatáři konfederace bylo šest slezských knížat, konkrétně vratislavský biskup Václav Lehnický, Ludvík II. Břežský, Konrád starší a Konrád Kantner Olešniční, Jan Zaháňský a Přemek Opavský.¹³⁰ Roli společného politického činitele, s nímž byl spolek založen, sehrál tento na výbornou. Bohužel pro Václava IV. se jeho hlavní signatáři postupně vázali na Zikmunda.¹³¹ Lefl i Hazmburk tak disponovali kontaktem na řadu pozdějších uherských familiantů. Zajíc navíc rozvíjel i vazby s opavskými Přemyslovci, které v druhé polovině 15. století vyústily až v pokrevní spríznění.¹³² Oba muži se znovu setkali o rok později na listopadové Zikmundově korunovaci v Čáchách, na níž je Zajíc zachycen po boku Václava z Dubé či Půty z Ilburka.¹³³ Také Hazmburk signoval zápis katolické ligy, což jeho kariéru nijak nepoznamenalo, a v radě nadále potkával Lefla.¹³⁴ Od podzimu 1418 je v souvislosti s dvorskými deskami několikrát doložen na pražském dvoře a i on posléze odcestoval do Skalice.

Dlouhodobě Lefl na pražském dvoře pobýval s Janem z Chotěmic, jenž svědčil při zápisu věna jeho ženě Kateřině.¹³⁵ Nevýznamný rytíř spojil svou

¹²⁸ AKČ V, č. 224, s. 139.

¹²⁹ KAVKA, F.: *Strana Zikmundova v husitské revoluci*. Praha 1948, s. 15–16. Nepublikovaná dizertační práce uložená na FF UK v Praze.

¹³⁰ ČAPSKÝ, M.: *Vévoda*, s. 194–199.

¹³¹ Týž: *Spolek slezských knížat a jeho role v protihusitské politice Zikmunda Lucemburského*. In: BARCIAK, Antoni (ed.): *Piastowe śląscy w kulturze i europejskich dziejach*. Zabrze 2007, s. 204–220.

¹³² Týž: *Vévoda*, s. 199.

¹³³ *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigismund VII.* Ed. KERLER, Dietrich. München 1878, č. 170, s. 249 („item les barons de Behaingne qui furent présents à la dite coronation... sire Guillaume le Haze, sire Vincelan de Douy... le seigneur d'Illebourg...“).

¹³⁴ V roce 1417 je bezpečně doložen, viz ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce II*, s. 308.

¹³⁵ *Pozůstatky desk II*, s. 69.

kariéru se Slezskem, kam přišel s Benešem z Choustníka, a stal se jeho pravou rukou ve správě Svidnicka. V nových poměrech se rychle zorientoval, zakoupil a výhodně oženil. Nabýval jeden statek za druhým a sám se nakonec stal hejtmanem nejen ve Svidnicku, ale i Vratislavsku,¹³⁶ v němž jej později nahradil Lefl. Pozici na pražském dvoře však neztratil. Naopak, umně začal hromadit i české majetky. Od arcibiskupa Konráda odkoupil výnosné řečické panství.¹³⁷ Ač signoval protestní list i zápis kališnické jednoty, orientoval se po zpochybnění držby řečického panství u kostnického koncilu na Zikmunda, jenž ho na podzim 1417 přetáhl do svých služeb.¹³⁸ Lefl tento obrat pozoroval, neboť oba muži figurovali na pražské královské listině právě z oněch dní.¹³⁹ Patrně následkem svého obratu mizí Janek posléze z pramenů. Připomíná se až v souvislosti s uherskou Skalicí.

Ne zcela vyhraněná byla stanoviska dalších dvou nominovaných rádců, Filipa Louta z Dědic a Mikuláše Chudého z Lobkovic. Lout započal svou kariéru u dvora v úřadě královského lovčího, v němž se připomíná v letech 1396–1412. Od roku 1400 byl vlastníkem hradu Kostelce (nad Sázavou), který roku 1413 postoupil Janu ze Smilkova.¹⁴⁰ Již od roku 1405 byl ve spojení s reformní klikou u dvora.¹⁴¹ Jeho jméno není v době po Husovu upálení spojeno s žádnou ze stran. Až z roku 1418 víme, že Lout požádal papeže Martina V. o povolení soukromých bohoslužeb v době interdiktu.¹⁴² Pozvání do Skalice tak mohlo být reakcí na jeho nedávné rozhodnutí.

Mikuláš Chudý zastával delší dobu post písaře kutnohorské urbury, v němž se zmiňuje již v roce 1401.¹⁴³ Lze tak předpokládat jeho kontakty s Husovým stoupencem Petrem ze Svojšína coby tamějším mincmistrem. I Mikuláš se patrně podílel na vydání Dekretu kutnohorského a figuroval také, vedle Lefla, v dopisech psaných Husem z Kostnice. Roku 1409 zakoupil statek Lobkovic. Ani Mikuláše nelze po roce 1415 přiřadit k jedné ze skupin, svou proreformní minulost však postupně opouštěl.¹⁴⁴ Od března 1417 působil Mikuláš v úřadu písaře desek zemských, což tyto jeho tendence mohlo

¹³⁶ Podrobněji JUREK, T.: *Landbuch III*, s. V–XI.

¹³⁷ DOBIÁŠ, J.: *Dějiny*, s. 10–14.

¹³⁸ ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce I*, s. 275–276.

¹³⁹ CIM II, č. 871, s. 1177–1179.

¹⁴⁰ BARTOŠ, F. M.: *Čechy*, s. 471; *Zbytky register*, č. 288, s. 55; AČ III, č. 129, s. 482.

¹⁴¹ AKČ V, č. 195, s. 122–123. V oné době se dvorem pravděpodobně pobýval na hradě Žebráku i Lefl.

¹⁴² ČORNEJ, P.: 30. 7. 1419, s. 73.

¹⁴³ *Zbytky register*, č. 362, s. 62.

¹⁴⁴ CHALOUPECKÝ, V.: *Kdo vymohl Čechům*, s. 23–29.

umocnit. V dubnu 1418 se Lobkovic podílel na dobytí hradu Hasištejna, z něhož vedl odboj proti králi Jindřich z Plavna, za což od panovníka obdržel uvedený hrad do zástavního držení.¹⁴⁵ Pravděpodobná je i jeho přítomnost u dvora na přelomu let 1418/1419, neboť až 14. září 1418 se Mikuláš poprvé objevuje s titulem rádce.¹⁴⁶ Po smrti krále i on zůstal ve svém úřadu a sloužil Zikmundovi.

Jediným kališníkem v poselstvu byl tak Jan Sádlo ze Smilkova. Také s ním pojily Lefla dlouholeté vazby, neboť Sádlo patřil mezi panovníkem často odměňované vysehradské many.¹⁴⁷ Janovy názory neprošly žádnými změnami, neboť signoval jak protestní list, tak zápis kališnické jednoty a zachoval loajalitu Václavovi IV. Po jeho smrti zůstal purkrabím na Karlštejně, než byl nahrazen spolehlivým Zikmundovým straníkem Zdeslavem Tluksou z Buřenic.¹⁴⁸ Sádlo zůstal až do své násilné smrti v létě roku 1421 kališníkem.¹⁴⁹

Je zřejmé, že Lefl disponoval pohodlným přístupem ke kanálům, jimiž mohl kontaktovat budínské prostředí, a to nejen v pražském milieu. Zapomínat bychom neměli na vlivné členy Rudenbandu a, rovněž ve Vratislavi působícího kancléře, Niclase Bunzlawa, jenž byl v kontaktu se Zikmundem od roku 1412 a od roku 1416 působil přímo v jeho službách, v nichž setrval do roku 1421.¹⁵⁰ Jestliže tak neučinil již dříve, mohl Bunzlav pomoci Leflovi proniknout do blízkosti Zikmunda v době konání říšského sněmu ve Vratislavi.¹⁵¹

5. Příčiny Leflova obratu

Jindřichův obrat tedy dovršilo setkání se Zikmundem. Proměnu jeho postojů bych však datoval již podzimem 1418. Do té doby, zdá se, Lefl nepodnikl žádný budínským směrem orientovaný krok. Naopak, zachovával loajalitu Václavovi IV. Toto jeho rozhodnutí patrně musíme přičíst králově aktivitě. Ač události v Čechách nabíraly po Husovu upálení značné dynamiky a množily se negativní jevy, nenacházela se země ve stavu chaosu. Viditelné bylo naopak

¹⁴⁵ ČORNEJ, P.: 30. 7. 1419, s. 70.

¹⁴⁶ HLAVÁČEK, I.: *Das Urkunden*, č. 48, s. 465.

¹⁴⁷ AČ XXXVI, s. 26, 257, 416, 720n.

¹⁴⁸ KAVKA, F.: *Poslední Lucemburk*, s. 39.

¹⁴⁹ O jeho popravě FRB V, s. 515.

¹⁵⁰ RI XI/I, č. 2001, 2586, 2593, 2594, 2595, 2735, 3238, 3595, 4090, 4101.

¹⁵¹ Opomenout nelze ani dobré zkušenosti Zikmunda s jinými Zedlitzy na jeho dvoře. Nejvýznamnější role mezi nimi patřila Georgu Zedlitzovi, jenž byl Lucemburkovým rádcem a věřitelem (srov. tamtéž, č. 1989, 2211, 2303; také REITEMEIER, A.: *Ritter*, s. 2–5). Zhruba rok působil v budínských strukturách jako rádce také Georgův příbuzný Heinrich Koppe, srov. RI XI/I, č. 1941, 1966.

úsilí Václava IV., jenž se, v součinnosti s radou, snažil uklidňovat zjitřené poměry.¹⁵² Až na vratislavské události král, snad vlivem zhoršeného zdraví, nezareagoval. V oné době navíc na Václava začal cílený tlak vyvíjet Zikmund, jenž po ukončení kostnického koncilu opětovně obrátil pozornost ke stře-doevropským poměrům a konstituoval jádro své strany, mající ryšavému Lucemburkovi zajistit poklidné převzetí vlády v korunních zemích po smrti Václava IV.¹⁵³ Energické Zikmundovy kroky, spolu s chřadnutím českého krále, na přelomu let 1418/1419 přinutily nevyhraněné pražské dvořany hledat cestu k dědici trůnu. Jejich pobyt v hlavním městě přitom naznačuje, že kontakt s budínským dvorem mohli zprostředkovat pražští dvořané působící v uherských službách, Jan z Chotěmic či Albrecht z Koldic, prostřednictvím výše zmíněných poselstev.

6. Závěr

Vavřincovo líčení Leflova úmrtí naznačuje jeho upřímné sympatie k Husovu učení. Přesto je zjevná i jeho politická flexibilita, která jej z dvora Václava IV. přivedla mezi Zikmundovy straníky. Klíčovým se přitom v Leflově politickém obratu jeví být královo úmrtí. S jeho rizikem totiž před dvorskými elitami vytanul problém obměny politické garnitury, která byla spojena s nástupem nového panovníka. Zikmundův opětovný obrat ke stře-doevropským poměrům postavil nevyhraněné pražské dvořany před nutnost volby. V opačném případě totiž váhajícím osobám hrozilo mocenské vakuum. Chřadnutí Václava IV. přitom usnadnilo jejich rozhodnutí. Mikuláš z Lobkovic, Filip Lout i Lefl zvolili perspektivu dalšího rozvíjení politické kariéry. Realistické úvaze jistě napomohl rozvoj venkovského husitismu, jenž se zcela vymknul kontrole politické elity. Obrat k Zikmundovi byl jistě motivován také touhou obnovit tradiční mocenské struktury. Účastí na prvním kruciátu tak hejtman pouze loajálně plnil vůli krále. Zdánlivě nekonsistentní přijetí podobojí před smrtí proto nebylo výrazem nestálosti, nýbrž přesvědčení, které znovu ukazuje, jak složité rozhodování vyvstalo před stoupenci reformního učení při Zikmundově nástupu na český trůn.

¹⁵² Zpacifikovány byly západní Čechy (viz ČORNEJ, P.: *Velké dějiny V*, s. 185–187) a zažehnán spor na východě země, k tomu ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce II*, s. 308.

¹⁵³ ČORNEJ, P.: 30. 7. 1419, s. 76–80.

RESUMÉ

*CESTA HUSOVA OCHRÁNCE DO SLUŽEB ZIKMUNDA LUCEMBURSKÉHO.
POZNÁMKY KE DVORSKÉ KARIÉŘE JINDŘICHA LEFLA Z LAŽAN*

Studie postihuje zejména politický obrat, jenž učinil vratislavský hejtman Jindřich Lefl z Lažan, když z přímých služeb českému králi Václavovi IV. našel ještě za jeho života cestu mezi straníky jeho nevlastního bratra Zikmunda Lucemburského; práce se tak na Leflově příkladě snaží poukázat na nepříliš zkoumanou problematiku formování jádra uherských sympatizantů mezi nejbližšími spolupracovníky Václava IV. Ač se výzkum nemohl opřít o zcela jednoznačně referující korpus pramenů a bylo nutné postupovat spíše za pomoci rekonstrukce Leflovy sociální i prostorové mobility, zdá se, že Lefl zachovával králi věrnost až do chvíle, kdy (po dlouhodobém zaneprázdnění v západní Evropě) na scénu opětovně vstoupil energicky jednající Zikmund. Tehdy si loajální pražští dvořané uvědomili, že chtějí-li udržet své postavení, musí opustit chřadnoucího Václava IV. Motivaci Leflova počínání tak pravděpodobně musíme spatřovat především ve snaze o možnost dalšího rozvoje politické kariéry související s obměnou politické garnitury při střídání panovníka. Sympatie k reformnímu hnutí, které Lefl – jak se zdá – nadále choval, přitom naznačují složitost rozhodování, jež vyvstalo před částí zemských elit v předvečer husitské revoluce.

SUMMARY

*THE JOURNEY OF HUS' PROTECTOR INTO THE SERVICE
OF SIGISMUND OF LUXEMBOURG. A FEW REMARKS
ON THE COURT CAREER OF HENRY LEFL OF LAZANY*

This work deals with the turnover of Henry Lefl of Lazany. Henry Lefl of Lazany, who was originally in the service of king Wenceslas IV, changed his mind and appeared in the service of the Czech king's stepbrother Sigismund of Luxembourg. This particular political career of Lefl can illustrate how a group of Sigismund's followers could gradually emerge among the closest fellowmen of Wenceslas IV in the very last years of his reign. Even though we cannot provide authoritative sources supporting our conjectures to a greater extent, it seems that Lefl remained faithful to Wenceslas until the end of the council of Constance when the vibrant Sigismund of Luxembourg started

to play an important role in politics. This was probably the main impetus for the loyal servants of the Prague court that made them realize that being excessively hesitant can push them into political isolation. From this point of view this Lefl's gambit can be considered as an attempt to secure the opportunity for developing his further political career in the service of the successor of the throne.

Mgr. Viktor Pohanka
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
Bezručovo náměstí 13
746 01 Opava

**ANNALES PATRUM CAPUCINORUM
PROVINCIAE BOEMIAE:
PÍSEMNÉ PRAMENY K DĚJINÁM
KAPUCÍNSKÉHO ŘÁDU V ČESKÝCH ZEMÍCH
V 17. STOLETÍ A MOŽNOSTI JEJICH VYUŽITÍ¹**

Marek Brčák

Proces restituování katolictví v českých zemích v 17. století sice silně podporovali habsburští panovníci, případně v menší míře katolická šlechta, ale jeho konkrétní průběh, podobu a náplň určovaly církevní instituce, to jest světský klérus a řeholní řády. Mezi aktéry rekatolizace ve všeobecném povědomí dominuje v první řadě Tovaryšstvo Ježíšovo, v jeho silách ovšem nebylo provádět ji v celé šíři a v celých českých zemích. Podílely se na ní i další církevní řády.² Jedním z nich byl i řád kapucínský, který se přinejmenším počtem misí, členů a domů jezuitskému řádu vyrovnával. Jedním z cílů tohoto příspěvku je tedy upozornit na řád, jehož role v rekatolizaci bývá poněkud opomíjena, což platí i pro současnou historiografii.

Jelikož moderní výzkum dějin kapucínského řádu v českých zemích se začal rozvíjet teprve nedávno, chtěl bych na tomto místě především představit dosavadní stav odborné literatury a pramennou základnu ke studiu kapucínů. V tomto příspěvku chci z pramenů představit především kapucínské provinční letopisy. Shrnutí literatury a pramenů tvoří první a druhou část mého příspěvku. V jeho třetí části se budu věnovat dějinám osazenstva kapucínského řádu, což je jeden z možných směrů výzkumu dějin církevních institucí. Představím zde prameny, které nám umožňují poměrně dobře rekonstruovat život „průměrného“ kapucína od jeho vstupu do řádu až po jeho smrt. Tuto personální rovinu na závěr konkrétně ukazují na svém výzkumu řeholníků působících v česko-rakouském komisariátu v letech 1599–1618, kteří umožnili zakořenění a úspěchy řádu v českých a rakouských zemích a zapojili se do počínající rekatolizace.

¹ Příspěvek, jenž zde předkládám, vychází z textu mé bakalářské práce: BRČÁK, Marek: *Ustavení české kapucínské provincie v první polovině 17. století. Obraz kapucínského řádu v letech 1599–1618 v narativních pramenech a korespondenci podporovatelů řádu*. Ústav českých dějin. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2010. Bakalářská diplomová práce. Vedoucí práce: PhDr. Jan Zdichynec, Ph. D.; oponentka: PhDr. Kateřina Valentová-Bobková, Ph. D.

² K rekatolizaci nově CATALANO, Alessandro: *Zápas o svědomí. Kardinál Arnošt Vojtěch z Harachu (1598–1667) a protireformace v Čechách*. Praha 2008; obecněji MIKULEC, Jiří: 31. 7. 1627. *Rekatolizace šlechty v Čechách. Čí je země, toho je i náboženství*. Praha 2005.

1. Zhodnocení dosavadní literatury

Pro studium dějin a působení kapucínského řádu na našem území v období raného novověku³ jsou stěžejní práce Vavřince Rabase OFMCap.,⁴ který byl dlouholetým knihovníkem kapucínské provinční knihovny v první polovině 20. století a své výzkumy nejdříve publikoval v řadě dílčích článků. V. Rabas později veškeré své poznatky o řádu shrnul v díle *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*.⁵ Tato kniha se zabývá především uvedením řádu do Čech, vnějším rozvojem místní provincie a jejími vnitřními poměry, zmiňuje se o nejvýznamnějších „českých“ kapucínech a v neposlední řadě shrnuje veškerou činnost a působení řádu v tomto časovém úseku. V. Rabas byl výborným znalcem kapucínských letopisů z 18. století, jež jsou také primárním pramenem jeho publikací. Rabasovo dílo je velice subjektivní: z pochopitelných důvodů straní kapucínskému řádu, mimo jiné i vzhledem k druhu použitých pramenů. To však jeho práci neubírá na důležitosti. I pozdější autoři⁶ píšící o kapucínském řádu v českých zemích vycházejí právě z Rabasových děl, jejichž kvalita dosud nebyla překonána.

Dějiny kapucínského řádu v českých zemích se zabývali i němečtí historikové soustředění kolem periodika *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Deutschen in Böhmen*: národohospodář Edmund Schebek,⁷ Emanuel Schwab⁸ a Otto Kamshoff.⁹ Z nich nejvýznamnější je poslední

³ Který v této práci vymezujeme od příchodu kapucínů do Čech (1599) až po nástup Josefa II. na český trůn (1780).

⁴ RABAS, Vavřinec: *Prvopočátky řádu kapucínského*. Časopis katolického duchovenstva (dále ČKD), 71, 1930, s. 63–71, 569–609; Týž: *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*. ČKD, 77, 1936, s. 217–238, 329–349; ČKD, 78, 1937, s. 25–41, s. 393–406; Týž: *Kapucíni a katolická restaurace v Čechách*. ČKD, 79, 1938, s. 16–38; Týž: *P. Valerianus de Magni, nejslavnější muž českomoravské provincie*. ČKD, 79, 1938, s. 289–338; Týž: *Stručný přehled činnosti kapucínů v XVII. století*. ČKD, 79, 1938, s. 369–384; Týž: *Průvodce po Loretu v Praze na Hradčanech*. Praha 1937; Týž: *Sv. Vavřinec z Brindisi*. Olomouc 1941.

⁵ RABAS, V.: *Řád kapucínský a jeho působení v Čechách v 17. století*. Praha 1937.

⁶ Bernard Bartoň, Pacifik Matějka, Milan Buben atd. (viz dále).

⁷ SCHEBEK, Edmund: *Die Schweden und Die Kapuziner im dreißigjährigen Kriege*. Oesterreichisch-Ungarische Revue, 1886, Juni, s. 7 an. K osobnosti Edmunda Schebka viz KUTNAR, František – MAREK, Jaroslav: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví*. 3. vyd. Praha 2009, s. 454–455.

⁸ SCHWAB, Emanuel: *Der Iglauer Kapuziner-Necrolog*. Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 38, 1938, s. 107–118.

⁹ KAMSHOFF, Otto: *Schwierige Anfänge, Bunte Bilder aus der Kapuzinerwelt*. Varnsdorf 1905; Týž: *Zur Geschichte der Kapuziner in Böhmen*. Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen, 47, 1909, s. 247–252; Týž: *Aus der böhmischen Kapuzinerprovinz*. Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen, 48, 1910, s. 496–506;

jmenovaný, jehož publikace se týká opět rozvoje provincie, významných „českých“ (ve smyslu provinčním) kapucínů, ale navíc pojednávají o kapucínském bratrstvu Umučení Krista při hradčanském konventu (založeno 1603) a obsahují seznam provinciálů české provincie. O. Kamshoff čerpá ve svých pracích hlavně z významného kapucínského periodika *Annalecta Ordinis minorum Capucinatorum* a z edice *Bullarium Capucinatorum*, dalších významných zdrojů informací k dějinám řádu.

Pod názvem *Annalecta Ordinis minorum Capucinatorum*¹⁰ se skrývá interní kapucínský časopis, který vychází od roku 1883 v Římě. Původně byl vydáván latinsky, jeho primární funkcí bylo informovat všechny provincie o dění v řádu, obsahuje nařízení generálních představených, zprávy o misiích, statistiky řádového dorostu atd. Pro historiky zabývající se řádem v 17. a 18. století je významný zejména oddíl *Monumenta antiqua*, který pojednává o událostech v řádu, mimo jiné i z české provincie¹¹ a často obsahuje také edici nějakého historického pramene (papežských bul, listin atd.). Autoři příspěvků v *Annalecta* byli řádoví archiváři centrálního kapucínského archivu v Římě, z něhož čerpali především.

*Bullarium Capucinatorum*¹² je ediční řada o několika svazcích, jež vycházela mezi léty 1740–1752 v Římě a zahrnuje především papežské buly (odtud i název edice) týkající se kapucínského řádu, ale také další prameny pojednávající i o české kapucínské provincii.¹³

Z českých historiků, kteří byli do určité míry ovlivněni pozitivismem, se dějinám řádu věnovali Max Dvořák st.,¹⁴ Josef Vítězslav Šimák, Hynek Kollmann a František Tischer ml. Vysokoškolský profesor J. V. Šimák přinesl významný příspěvek ke kapucínským letopisům, když určil dobu jejich vzniku,

Týž: *Eine Geislerbruderschaft in Prag*. Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen, 48, 1910, s. 54–59; Týž: *Die Provinziale der böhmischen Kapuzinerprovinz*. Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen, 50, 1912, s. 445–450; Týž: *Schriftsteller der böhmischen Kapuzinerprovinz*. Mitteilungen des Vereines für die Geschichte der Deutschen in Böhmen, 50, 1912, s. 281–286.

¹⁰ Kompletní řada *Annalecta Ordinis minorum Capucinatorum* je uložena v Kapucínské provinciální knihovně v Praze (dále KPK).

¹¹ Například *De S. Laurentio a Brundusio*. *Annalecta Ordinis minorum Capucinatorum*, 25, 1909, s. 82–85; 26, 1910, s. 154–157 (autor neuveden).

¹² *Bullarium Capucinatorum* je uloženo na provincialátu české kapucínské provincie a je k němu omezený přístup.

¹³ Například *Bullarium Capucinatorum*, sv. IV, s. 7–8, 14–16, 20–22, 171, 218–220 atd.

¹⁴ DVOŘÁK, Max: *Maria Loreto am Hradschin zu Prag*. Praha 1882. K osobnosti Maxe Dvořáka st. viz KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny*, s. 446.

předlohy, autory jednotlivých svazků atd.¹⁵ Ředitel zemského archivu v Praze H. Kollmann¹⁶ byl zase velký znalec archivu Kongregace pro šíření víry. Jeho celoživotním dílem byla edice *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda fide*. H. Kollmann se dále věnoval mj. výzkumu kapucínských misionářů. F. Tischer ml.,¹⁷ archivář pražského arcibiskupského archivu, dobře zdokumentoval příchod řádu do Čech, a to na základě korespondence arcibiskupa Zbyňka Berky z Dubé, jenž se o uvedení kapucínů do Prahy (1599) velice zasloužil.

Současníkem Zbyňka Berky z Dubé byl Valerián Magni, jehož postava je z dějin kapucínského řádu vůbec nejvíce zpracována. Pro historiky je přitažlivá hned z několika důvodů, především vzhledem k jeho nesmiřitelnému nepřátelství k jezuitskému řádu a velkému podílu na pobělohorské rekatolizaci. Tomuto „největšímu muži české kapucínské provincie“ věnovala pozornost celá řada badatelů, například filozof Stanislav Soušedík,¹⁸ ale také již zmínění V. Rabas¹⁹ a O. Kamshoff.²⁰ Osobou V. Magniho se nutně zabývali i všichni historikové píšíci o kardinálu Arnoštu Vojtěchu z Harrachu,²¹ jehož byl Magni osobním sekretářem a jehož politiku do velké míry ovlivňoval.

Slibný badatelský zájem o kapucínskou tematiku byl uměle přerušen politickými událostmi roku 1948. Za období vlády komunistické strany (1948–1989) nebylo žádoucí kapucínské dějiny kriticky studovat. Z tohoto období jsou známy jen dva tituly, již zmíněná monografie S. Soušedíka o V. Magnim a v samizdatu vyšlá práce Bernarda Bartoně,²² která většinou čerpá z díla V. Rabase a částečně ho doplňuje. Dále nesmíme zapomenout na stěžejní dílo

¹⁵ ŠIMÁK, Josef Vítězslav: *Máti kapucínů*. In: Od pravěku k dnešku. Sborník prací z dějin československých k šedesátým narozeninám Josefa Pekaře. Praha 1930, s. 163–183; Týž: *Kapucínské letopisy*. Národní listy, 68, 1928, 10. 11. 1928, s. 1–2. K osobnosti J. V. Šimáka viz KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny*, s. 627–631.

¹⁶ KOLLMANN, Hynek: *Jednání kardinála Harracha s dvorem císařským r. 1626–1627 v příčině náboženství*. Český časopis historický, 4, 1898. K osobnosti H. Kollmanna viz KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny*, s. 583.

¹⁷ TISCHER, František ml.: *Uvedení řádu kapucínů do Čech okolo roku 1600*. Věstník Královské české společnosti nauk, 8, 1907, s. 1–55. K jeho osobnosti viz KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny*, s. 586.

¹⁸ SOUSEDÍK, Stanislav: *Valerián Magni*. Praha 1983.

¹⁹ RABAS, V.: *P. Valerianus; Týž: Řád*, s. 98–147.

²⁰ KAMSHOFF, O.: *Zur Geschichte*.

²¹ Například: CATALANO, A.: *Zápas; KRÁSL, František: Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. církve římské a kníže arcibiskup pražský*. Praha 1886.

²² BARTOŇ, Bernard: *Dějiny řádu kapucínského se zřetelem na českomoravskou provincii*, samizdat 1980.

Josefa Svátka,²³ „příkopníka moderní české monasterologie“, jež nás seznamuje s obecnou charakteristikou kapucínského řádu, základní literaturou a archivními fondy vztahujícími se k tématu.²⁴

Po roce 1989 bylo možné opět zahájit soustavný výzkum kapucínských dějin. Obecně k řeholním řádům vzniklo u nás v devadesátých letech několik příruček, které měly zaplnit mnoholetou mezeru v této oblasti. Jde hlavně o práce Mirjam Hrudníkové,²⁵ Ludka Jiráska,²⁶ Milana Bubna²⁷ a encyklopedie Dušana Foltýna.²⁸ Přední osobností současného studia kapucínské problematiky je Pacifik Miroslav Matějka (OFMCap.), jenž je autorem řady popularizačních studií,²⁹ ale i prvních odborných sond³⁰ a především editorem seznamů nejvyšších řádových představených české kapucínské provincie od jejího založení až po současnost.³¹ Dále z nejnovějších příspěvků k naší

²³ SVÁTEK, Josef: *Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy*. Sborník archivních prací, 1970, s. 551–553.

²⁴ K problematice dějin kapucínského řádového archivu viz KNESPL, Pavel: *Dějiny českého kapucínského provinčního archivu*. Praha 1949.

²⁵ HRUDNÍKOVÁ, Mirjam: *Řeholní život v českých zemích*. Kostelní Vydří 1997. Ke kapucínské tematice viz s. 71–75.

²⁶ JIRÁSKO, Luděk: *Církevní řády a kongregace v českých zemích*. Praha 1991. Ke kapucínské tematice viz s. 58–59.

²⁷ BUBEN, Milan: *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. III. díl, I. sv. Praha 2006, s. 359–453. Milan Buben zde sice přehledně shrnul dějiny kapucínů v českých zemích, ale bohužel s některými nepřesnostmi.

²⁸ FOLTÝN, Dušan – SOMMER, Petr – VLČEK, Pavel: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 1997; FOLTÝN, D. a kol: *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*. Praha 2005. Obě „klášterní“ encyklopedie jsou značným přínosem, protože zde nalezneme základní poznatky k dějinám jednotlivých kapucínských konventů v Čechách a na Moravě. Bohužel zmíněné práce se někdy výlučně zaměřují na stavební vývoj konventů, což především platí o české encyklopedii, samotné dějiny řeholních komunit zůstávají někdy poněkud stranou.

²⁹ MATĚJKA, Pacifik Miroslav: *Ne mečem a měšcem, ale bezbranností lásky*. Praha 1999; Týž: *Milostná socha Panny Marie v klášteře kapucínů na Hradčanech*. Poutník, 7, 1999, s. 16–18; Týž: *Vzpomínka na jednu z velkých postav galerie staropražských hudebníků*. Poutník, 8, 1999, s. 22–23; Týž: *Počátek kapucínské reformy a br. Matouš z Bascia (Matteo da Bascia)*. Poutník, 5, 2000, s. 17–19; 6, 2000, s. 16–17; Týž: *Kapucíni a astronomie*. Poutník, 5, 2002, s. 32.

³⁰ Týž: *Prvopočátky kapucínského řádu*. Praha – Olomouc 2002; Týž: *Strípek z pobělohorské rekatolizace, P. František z Rozdražewa*. In: ČORNEJOVÁ, Ivana (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Sborník příspěvků z pracovního semináře konaného ve Vranově u Brna ve dnech 4.–5. 6. 2003. Praha 2003, s. 111–151.

³¹ Týž: *Seznamy představených kapucínských klášterů podřízených provincialátu v Praze (1599–2005)*. *Paginae historiae*, 13, 2005, s. 140–267; Týž: *Seznam provincialů, definitorů a ostatních představených správních jednotek kapucínského Řádu s historickým sídlem v Praze (a Vídni)*. *Paginae historiae*, 14, 2006, s. 259–343; Týž (ed.): *Nekrologium provincie kapucínů v ČR*. Praha 2009.

problematicke bych chtěl upozornit na články Michala Tejčka,³² věnující se kapucínům v Brně, a příspěvek Jana Kiliána,³³ zabývající se kapucínským hospicem v Mělníce.

Výzkum dějin kapucínského řádu se u nás tedy pozvolna rozbíhá od devadesátých let 20. století, ale stále jsou zde naše znalosti více než torzovité a v porovnání se zahraniční odbornou literaturou zcela neuspokojivé.³⁴ Dějiny kapucínského řádu v českých zemích v 17. a 18. století jsou vlastně bílým místem naší historie, jež čeká stále na své zpracování.³⁵

Při studiu kapucínské tematiky tedy není možné opřít se o moderní historiografické zpracování, které by pokrývalo dějiny kapucínů v barokním období a navíc by nabízelo inspirativní metodologické podněty. Z metodologického hlediska se tedy lze aspoň inspirovat v historických publikacích zabývajících se dějinami jiných žebavých řádů, především u františkánů-observantů, jejichž vývoj vykazuje mnohé společné rysy s vývojem kapucínů (práce M. Elbla,³⁶ P. Hlaváčka³⁷).

³² TEJČEK, Michal: *Kapucíni v Brně v 17.–18. století*. Brno v minulosti a dnes, 18, 2005, s. 145–200.

³³ KILIÁN, Jan: *Die Melniker Kapuziner von der Gründung des Hospizes bis zu den Josephinischen Reformen*. In: SPECHT, Heidemarie – ČERNUŠÁK, Tomáš (eds.): *Leben und Alltag in böhmisch-mährischen und niederösterreichischen Klöstern in Spätmittelalter und Neuzeit*. Band I, *Monastica Historia*. St. Pölten – Brno 2011, s. 101–112.

³⁴ V zahraničí se výzkum dějin kapucínského řádu těší pozornosti především v německojazyčných zemích a v kolébce kapucínů, v Itálii. Na prvním místě je třeba zmínit již klasická díla: HEIMBUCHER, Max: *Die Orden und Kongregationen der Katholischen Kirche*. II. Band. Paderborn – München – Wien 1933, s. 724–760; HOLZAPFEL, Heribert: *Handbuch der Geschichte des Franziskanerordens*. Freiburg am Breisgau 1909; IRIARTE, Lazáro: *Der Franziskusorden*. *Handbuch der franziskanischen Ordensgeschichte*. Altötting 1984 (překlad ze španělštiny). Ze současnějších prací zmiňme například: ILG, Mathias: *Die Kapuziner*. In: JÜRGENSMEIER, Friedhelm – SCHWERTFEGGER, Regina Elizabeth (eds.): *Orden und Klöster im Zeitalter von Reformation und katholischer Reform, 1500–1700*, Band III, *Katholisches Leben und Kirchenreform im Zeitalter der Glaubensspaltung*, 67, Münster 2007. Z italských titulů: TURRADO, Melchiorre: *Historia generalis Ordinis Fratrum Minorum Capucinatorum*. I. díl. Roma 1947; URBANELLI, Callisto: *Ludovico Tenaglia da Fossombrone e la Riforma cappuccina*. In: CRISCUOLO, Vincenzo (ed): *Ludovico da Fossombrone e l'Ordine dei Cappuccini*. Roma 1994, s. 99–147.

³⁵ Určitou výjimku v tomto ohledu představují pouze již zmíněný Valerián Magni a kapucínské lorety, zejména ta pražská, kteří se dočkali již řady odborných studií, a to nejen uměleckohistorických: DVOŘÁK, M: *Maria Loreto*; ECKERT, František: *Posvátná místa královského hlavního města Prahy*. I. díl. Praha 1996; BLÁŽEK, Vlastimil: *Z archivu loretánského kláštera na Hradčanech*. Národní listy, 68, 1928, 13. 9. 1928, s. 1–2; BUKOVSKÝ, Jan: *Loretánské kaple v Čechách a na Moravě*. Praha 2000; BARTOŠOVÁ, Markéta – CVACHOVÁ, Terezie: *Pražská loreta, průvodce poutním místem*. Praha 2001.

³⁶ ELBEL, Martin: *Bohemia Franciscana: františkánský řád a jeho působení v českých zemích v 17. a 18. století*. Olomouc 2001.

³⁷ HLAVÁČEK, Petr: *Čeští františkáni na přelomu středověku a novověku*. Praha 2005.

Závěrem poznamenejme, že zájem o církevní dějiny českého raného novověku neustále roste, a není tedy divu, že také kapucínská tematika se těší velké pozornosti. V současné době vzniká řada bakalářských a diplomových prací k dějinám kapucínů.³⁸ Upozorníme hlavně na diplomovou práci Petra Alkantara Petřivalského, OFMCap,³⁹ která zpracovává počátky kapucínského konventu v Olomouci.

2. Charakteristika pramenů

Pramenů k dějinám kapucínského řádu v raném novověku existuje poměrně velké množství i v srovnání se situací u jiných řeholních řádů. Pro lepší orientaci je lze rozdělit na prameny narativní a diplomatické. Abychom neporušovali časovou posloupnost, která ovlivnila i filiaci narativních pramenů, budeme popisovat jednotlivé vyprávěcí prameny v chronologickém sledu. Jelikož vyprávěcích pramenů kapucínské proveniencie se nám dochovalo poměrně velké množství, zaměříme se blíže pouze na ty nejvýznamnější a nejstarší z nich, jež pak sloužily jako předloha ostatním narativním pramenům. Seznámíme se tedy s *Kronikou olomouckého konventu* (z roku 1685),⁴⁰ protože je to jedno z nejstarších zpracování dějin české kapucínské provincie, jež také posloužilo jako pramen pro vůbec nejdůležitější historické prameny v této oblasti *Annales Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae*.⁴¹ Kapucínské letopisy pak byly použity jako předloha pro konventní kroniku nejstaršího kapucínského konventu na našem území *Historia Hradschinensis*.⁴² V druhé části této podkapitoly, zabývající se diplomatickými prameny, představíme jednotlivé fondy, které lze využít ke studiu dějin českých kapucínů v raném novověku.

³⁸ Např. k problematice kapucínských knihoven viz BAJGER, Matyáš: *Knihovny kapucínských klášterů v Čechách a na Moravě*. Kabinet informačních studií a knihovnictví Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 2004. Magisterská diplomová práce.

³⁹ PETŘIVALSKÝ, Petr: *Počátky kapucínů v Olomouci ve světle řádových narativních pramenů*. Katedra církevních dějin a dějin křesťanského umění Cyrilometodějské teologické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci 2007. Magisterská diplomová práce. P. Petřivalský vychází z dosud nepublikovaných pramenů a přináší mnoho nových informací nejen k tomuto konventu. I když je tato práce obhájena na teologické fakultě, svým charakterem je spíše historická.

⁴⁰ ZAO-O, f. Kapucíni Olomouc, inv. č. 5, Pamětní kniha kapucínského konventu v Olomouci.

⁴¹ KPK, sign. Rkp. 390–412, Kapucínské letopisy, I.–XXIV. díl.

⁴² Tamtéž, sign. Rkp. 544, Pamětní kniha kapucínského konventu v Praze na Hradčanech.

2.1 Narativní prameny

2.1.1 *Kronika olomouckého konventu (z roku 1685)*⁴³

Na titulní straně kroniky olomouckých kapucínů stojí následující slova: „Liber memorabilium notatu dignorum, quae contigerunt a prima nostri Olomucensis monasterii fundatione et quae contingent futuris temporibus, inceptus anno MDCLXXXV ab admodum venerando Patre Demetrio Ginsburgensi Suebo,⁴⁴ tunc temporis loci guardiano.“⁴⁵ Odsud se tedy dovidíme základní informace o autorovi (jeho původ a funkci) a době vzniku kroniky.

Předmluva ke čtenáři nás zpravuje o účelu napsání olomoucké kroniky. Autor⁴⁶ se vymezuje proti dosavadní kapucínské archivní a historické praxi, kterou se snaží srovnat s praxí jiných církevních řádů.⁴⁷ Dále nám sděluje, že

⁴³ Pro charakteristiku této kroniky jsme čerpali z PETŘIVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 7–11.

⁴⁴ PETŘIVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 7, uvádí, že kvardián Demetrius Ginsburgensis Suebus byl původem Švéd, mnohem pravděpodobněji však pocházel ze Švábska (Suebia – Švábsko).

⁴⁵ ZAO-O, f. Kapucíni Olomouc, inv. č. 5, Pamětní kniha kapucínského konventu v Olomouci, fol. 1r.

⁴⁶ Na základě prací P. Matějky můžeme poměrně přesně rekonstruovat celý Demetriův život, jenž byl především vyplněn působením v úřadu kvardiána. Do řádu vstoupil Demetrius roku 1639 v rakouském klášteře Waidhofen an der Ybbs. Od roku 1659 vykonává v různých konventech funkci kvardiána: Waidhofen an der Ybbs (1659–1662), Korneuburg (1662–1665), Bruck an der Leitha (1665–1668), Sokolov (1670–1673), České Budějovice (1673–1674), Chrudim (1676–1679), Mikulov (1681–1683), Nisa (1683–1684). Mezi lety 1684–1686 působí právě v Olomouci, následně odchází jako kvardián do Znojma (1687–1690) a pak do Horšovského Týna (1690–1691). Umírá 17. 8. 1695 v Praze na Hradčanech. – MATĚJKA, P.: *Seznamy představených*, s. 157, 168, 174, 180, 182, 214, 217, 231, 251, 253, 258; Týž (ed.): *Nekrologium*, s. 235; PETŘIVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 8.

⁴⁷ „Častěji jsem přemýšlel, proč by věci, které se staly, události, jež jsou hodny uchování v paměti a zaznamenání, měly být pouze zapsány ve společném archivu provincie a nikoli v každém klášteře, kde se přihodily, jak je to ve zvyku u mnohých jiných řeholníků, a tak, aby byly příštím pokolením předloženy v jedné knize“. – ZAO-O, f. Kapucíni Olomouc, inv. č. 5, Pamětní kniha kapucínského konventu v Olomouci, fol. 2r. Nemůžeme určit jistě, které řeholní společnosti má Demetrius na mysli, ale můžeme předpokládat, že mohl znát situaci v české františkánské provincii, kde provinciál Bernard Sannig (sám autor rukopisných dějin provincie, srov. NA, f. Františkáni – provincialát a konvent, Praha, SANNIG, Bernhard: *Chronica de origine et constitutione provinciae Bohemiae Ordinis Fratrum Minorum S. Francisci Reformatorum et eiusdem conventuum*, kniha 17 – odkaz převzat od NOVOTNÝ, Robert R.: *Uvedení řádu františkánského do Turnova*. Z Českého ráje a Podkrkonoší, 14, 2001, s. 33) v sedmdesátých letech 17. století vydává nařízení, aby každý františkánský konvent vedl svou kroniku. Ve stejném roce, kdy Demetrius začíná psát olomouckou kroniku, vychází tiskem Sannigovo dílo *Rituale Franciscanum*, ve kterém se zmiňuje toto nařízení. Je pravděpodobné, že citované dílo

informace zachycené v této knize jsou „objektivní“, nemají nikomu stranit; k stejnému přístupu vyzývá i své pokračovatele.⁴⁸

Záznamy v kronice jsou vedeny převážně latinsky, ale najdeme zde i četné pasáže v německém jazyce. Text byl později pro lepší orientaci opatřen poznámkami na okraji textu.⁴⁹

Demetrioova kronika zahrnuje nejen vyličení a interpretaci událostí v české provincii z rozmezí let 1613–1782, ale také opisy listin, dopisů olomouckých biskupů, rozhodnutí olomouckých kapitul, císařských dekretů či dokumentů provinčního charakteru. Vše je zaznamenáno povětšinou v chronologickém sledu. Dílo je zakončeno dvěma soupisy, a to seznamem podporovatelů řádu z let 1699–1741 a poté indexem vizitátorů provincie s datem jejich pobytu pro léta 1621–1782.

Z výše uvedených skutečností vyplývá, že olomoucká kronika představuje jedno z nejstarších zpracování dějin české kapucínské provincie, ačkoliv primárně líčí dějiny svého konventu. Kronika sloužila jako předloha kapucínským provinčním letopisům, hlavně v pasážích popisujících dějiny olomouckého konventu, jak se dovídáme z přípravných poznámek k provinčním letopisům dochovaných v kapucínském provinčním archivu.⁵⁰

2.1.2 *Annales Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae*

Počátkem 18. století byl uspořádán archiv české kapucínské provincie, což lze vnímat jako první přípravný krok k vytvoření provinčních letopisů.⁵¹ Jejich sepsání nařídila brněnská provinční kapitula roku 1726.⁵² Tímto úkolem pověřila prvního definitora provincie a hradčanského kvardiána Luciana Hlavačka z Prahy.⁵³ S uspořádáním a sepisováním prvního dílu letopisů,

Demetrius četl a na jeho popud se rozhodl psát olomouckou kroniku. ELBEL, M.: *Bohemia Franciscana*, s. 97; PETŘÍVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 7–8.

⁴⁸ ZAO-O, f. Kapucíni Olomouc, inv. č. 5, Pamětní kniha kapucínského konventu v Olomouci, fol. 2r; Demetrioovy následovníky (kronikáře) bychom pravděpodobně našli mezi dalšími olomouckými kvardiány. – MATĚJKA, P.: *Seznamy*, s. 156–160; PETŘÍVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 9.

⁴⁹ Dnes je kniha velice poškozená, jedná se spíše o soubor volných listů, celkový počet folií čítá sedmdesát. Rozměr kroniky činí 20,5 x 31,5 cm; PETŘÍVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 9–11.

⁵⁰ NA, f. Kapucíni – provincialát a konventy, Praha (dále ŘK), SPISY, karton č. 345, inv. č. 321, fol. 1–10.

⁵¹ KNESPL, P.: *Dějiny*, s. 10; PETŘÍVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 11.

⁵² KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 15; TISCHER, F.: *Uvedení*, s. 15; PETŘÍVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 12; ŠIMÁK, J. V.: *Kapucínské letopisy*, s. 1; KNESPL, P.: *Dějiny*, s. 6.

⁵³ Vlastním jménem Jan Hlavaček, narozen 12. 5. 1683, obláčka v Mostě 17. 11. 1699. V letech 1713–1717 byl lektorem filozofie na řádovém učení v Brně a Chrudimi, 1717–1723 lektorem

kteřé zahájil na svátek Proměnění Páně 6. 8. 1727, Lucianovi pomáhal Beátus Rudovský z Horšovského Týna,⁵⁴ jehož rukou je psáno prvních dvanáct svazků letopisů a část svazku třináctého,⁵⁵ tj. Rudovský zapisoval výsledky Hlavačkova výzkumu. Hlavačkovu badatelskou práci převzal roku 1733⁵⁶ Serafin Melcher z Glucholaz.⁵⁷ Tento rodák ze Slezska též nezaznamenával přímo do letopisů, ale touto prací pověřil roku 1747 Kleáta Krestu z Příbora.⁵⁸ Kleátus je poslední provinční kronikář, respektive zapisovatel provinčních letopisů, který nám prozradil své jméno a datum započetí práce. Ostatní jména analistů zatím neznáme. Poznamenejme ještě, že Hlavaček i Melcher patřili k předním osobnostem řádové hierarchie. Hlavaček dosáhl úřadu provinciála, Melcher dokonce generála celého kapucínského řádu. Vidíme, že jako v jiných řádech se i u kapucínů věnovali historickému spisování významní, vzdělaní a nepochybně schopní mužové, stojící na důležitých příčkách řádové hierarchie.

Analisté vycházeli hlavně z materiálů provinčního archivu a z kronik jednotlivých domů,⁵⁹ které si vyžádali k zapůjčení. Dále své poznatky čerpali dle Františka Tischerera z *Protocollum seu liber provinciae*,⁶⁰ jehož autor Julián

na Hradčanech. Roku 1723 byl zvolen za jednoho z definitorů provincie. I díky tomu zastává funkce kvardiánů na Hradčanech 1723–1729 a u sv. Josefa na Novém Městě 1729–1731. Roku 1731 se stal provinciálem, v této funkci působil do roku 1734. Umírá 29. 4. 1736 v Praze na Hradčanech. – MATĚJKA, P.: *Seznamy představených*, s. 293–294, Týž: *Seznamy provinciálů*, s. 147, 209; PETŘIVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 12.

⁵⁴ MATĚJKA, P. (ed.): *Nekrologium*, s. 261.

⁵⁵ KPK, sign. Rkp. č. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 16; TISCHER, F.: *Uvedení*, s. 15; PETŘIVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 12; ŠIMÁK, J. V.: *Kapucínské letopisy*, s. 1.

⁵⁶ KNESPL, P.: *Dějiny*, s. 11; KPK, sign. Rkp. 403, Kapucínské letopisy, XIII. díl, s. 211; PETŘIVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 13.

⁵⁷ Serafin Melcher, narozen 16. 8. 1693, obláčka 3. 6. 1711 v Nise. V letech 1731–1733 byl kvardiánem v Nise, 1733–1736 v Brně, 1736–1737 v Olomouci, 1738–1739 na Hradčanech. Zároveň byl od roku 1734 jeden z definitorů řádu. Roku 1740 byl zvolen za provinciála a mezi lety 1752–1761 vykonává dokonce funkci generála řádu. Umírá roku 1763 v Mělníce. MATĚJKA, P.: *Seznamy představených*, s. 294–298; Týž: *Seznamy provinciálů*, s. 148, 153, 158, 231; PETŘIVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 13.

⁵⁸ Vlastním jménem Baltazar Kresta, narozen 1693 v Příbora, obláčka 1712 v Mostě, zemřel 1759 v Praze na Hradčanech. KPK, Rkp. 403, Kapucínské letopisy, XIII. díl, s. 212; PETŘIVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 13.

⁵⁹ Od roku 1714 platilo v provincii nařízení, aby si každý konvent vedl svoji kroniku (viz níže i výše, ke kronice olomoucké).

⁶⁰ Bohužel se mi zatím nepodařilo zmíněný titul dohledat, tudíž nemohu tuto teorii potvrdit. TISCHER, F.: *Uvedení*, s. 14–16.

Wallensheimb z Durynska⁶¹ v něm popsal dějiny česko-rakouské provincie v letech 1599–1673.

Kapucínské letopisy jsou rozčleněny do dvaceti čtyř svazků a líčí události z let 1597–1787.⁶² Dnes chybějící vyřezané či přelepené strany můžeme přičíst řádové cenzuře v 19. století.⁶³ Na hřbetu každého svazku nalezneme nápis *Annales Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae* a číslo příslušného svazku.

Za titulními stranami každého svazku vybavenými barevnými iluminacemi⁶⁴ následuje předmluva oznamující datum započetí práce a členění historických událostí. Poté jsou chronologicky zaznamenány jednotlivé události. Závěr každého svazku tvoří indexy⁶⁵ a poděkování, ve kterém se dozvíme dataci dokončení této části.

Text je členěn do oddílů, chronologicky zachycujících události, které se staly v jednotlivých letech. Tyto oddíly jsou uvedeny konkrétním letopočtem⁶⁶ a každý je zároveň členěn do různého počtu tematicky jednotných číslovaných pododdílů. Nový letopočet (nový oddíl) znamená vždy počátek nové číselné řady. Délka jednotlivých zápisů (pododdílů) se liší od několika řádků po několik stran. Na začátku každého zápisu nám analista představuje jeho téma. Text bývá často doprovázen přepisem pramene, z něhož se při psaní vycházelo. Díky tomu najdeme v letopisech opisy listin, korespondence, dekretů, veřejných vyhlášek, pamfletů, smluv (např. s umělci, sousedy konventů) atd., které často nahrazují dnes již nedochované originální prameny. Někdy jsou vloženy kreslené i ryté plány, mapy či obrázky (např. rytina

⁶¹ Vlastním jménem Daniel Wallensheimb. Do řádu vstoupil roku 1631. Roku 1652 se zúčastnil misie v Dolních Rakousích. Umírá v Durynsku 1675. KPK, sign. Rkp. 395, Kapucínské letopisy, VI. díl, s. 287.

⁶² Mají poměrně ustálenou formu a schéma. Jedná se o papírové čistopisy, které byly svázaný do bílé kůže, nebo do desek potažených pergamenem. Velikost listů je většinou 30 × 43 cm. Počet folií jednotlivých svazků se pohybuje přibližně okolo 800. Výraznou výjimku v počtu stran představuje XXIII. svazek, jímž líčení dějin provincie končí a jenž má jen 250 folií.

⁶³ ŠIMÁK, J. V.: *Kapucínské letopisy*, s. 2.

⁶⁴ Například první díl letopisů začíná vyobrazeními řádového světce Vavřince z Brindisi, papežského arcibiskupa Zbyňka Berky z Dubé, milostné sochy P. Marie Rottenburské na Hradčanech a patrona řádu sv. Františka.

⁶⁵ Například u prvního svazku, který je pro naše období nejdůležitější, nalezneme tyto indexy: abecedně řazený věcný rejstřík, index událostí řazený po jednotlivých letech, index zaměřený na dějiny jednotlivých konventů, seznam vicekomisařů, komisařů a provinciálů provincie, seznam kvardiánů jednotlivých kapucínských konventů a seznam zemřelých členů řádu. KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 793–930. Indexy chybějí u XXII. a XXIII. svazku.

⁶⁶ Například rok 1605. Letopočet je napsán velkými červenými literami a pak je doplněn velkým nadpisem (černým inkoustem): *Anno 1605. Totius ordinis anno 81. Clementis papae octavi et ultimo. Leonis papae undecimi anno uno et Pauli papae quinti anno primo. Hujusque provinciae anno sexto*. Srov. tamtéž, s. 80.

nosorožce, jehož mohli Pražané poprvé na vlastní oči spatřit roku 1751). Písemnosti jsou opsány v originálním znění, což znamená, že se v letopisech vedle převažující latiny objevuje i němčina a čeština.⁶⁷

Pokus o tematické roztržení letopisů přináší poslední, XXIV. svazek,⁶⁸ což je vlastně generální rejstřík kapucínských letopisů. Jeho autorem je dle P. Petřivalského Auxilian Starcke z Velenic.⁶⁹ Tento svazek je rozdělen do šesti základních částí. První pojednává o *pamětihodných věcech sběhlých mimo náš řád*, je to tedy jakási světová historie.⁷⁰ Druhá část vykládá o *veškerém našem řádu*, tj. podává dějiny řádu jako celku.⁷¹ Oddíl třetí o *naší české provincii* nás seznamuje s děním v tomto prostoru.⁷² Čtvrtý titul obsahuje soupisy *noviců, zemřelých bratří, obrácených na víru a pohřbených za zásluhy v kapucínských řádových hrobkách*.⁷³ Poslední díl nazvaný *Paměti jednotlivých konventů a hospiců* je seřazen podle doby jejich založení. Zde najdeme zprávy

⁶⁷ ŠIMÁK, J. V.: *Kapucínské letopisy*, s. 1–2.

⁶⁸ *Index Rerum totius archivi s podtitulem Index Annalium Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae* – KPK, sign. Rkp. 412, Kapucínské letopisy, XXIV. díl, s. 1–2; ŠIMÁK, J. V.: *Kapucínské letopisy*, s. 1–2.

⁶⁹ Vlastním jménem Antonín Josef Stracke, narozen 1732, obláčka v Mnichově Hradišti 1753, umírá 1781 na Hradčanech. Vykonával službu lektora, kazatele a provinčního archiváře. MATĚJKA, P. (ed.): *Nekrologium*, s. 148. Petr Petřivalský zjistil jméno autora generálního svazku tím, že porovnal rukopis generálního indexu letopisů a hradčanské kroniky. Oba styly písma jsou totožné a navíc nám Auxilian Starcke z Velenic své autorství generálního indexu přiznává v jedné zmínce v hradčanské kronice. Srov. KPK, sign. Rkp. 544, Pamětní kniha kapucínského konventu v Praze na Hradčanech, I. díl, s. 134; PETŘIVALSKÝ, P.: *Počátky*, s. 14.

⁷⁰ Události spojené s papežem a vůbec světové dění, jež se řádu nějak týkalo (válka o španělské dědictví, válka o rakouské dědictví, války s Turky), dále korunovační slavnosti, neobyčejné úkazy v přírodě atd.

⁷¹ Organizace celého kapucínského řádu, generální kapituly, volená hierarchie řádu, zakládání nových řádových provincií, misionářské zprávy z jiných zemí a v neposlední řadě celohradčanská nařízení.

⁷² Obdobně jako v předešlé části nejdříve o celkovém dění, tj. provinční kapituly, jejich usnesení a nařízení, o rozdělení funkcí v rámci provincie. Dále zde třeba najdeme výsledky zkoušek (např.: z kazatelské činnosti – posuzoval se sloh, hlas, výslovnost, vřelost a způsob projevu) kapucínských kandidátů na vyšších (Hradčany, Chrudim, Opočno, Třebíč) a nižších (Horšovský Týn, Žatec) řádových učilištích. Pak tu máme zprávy z misí, jež vykonávali čeští kapucíni (např. na Kavkaze v 18. století). Ke sdělení o misiích autoři letopisů přiložili i „noviny“ z evropského východu.

⁷³ O *novicích* – jména světská i řeholní, rodiče, původ, data narození a vstupu (datum obláčky), či u propuštěných noviců jsou poznamenány důvody jejich odchodu.

O *zemřelých* – u významnějších členů najdeme jejich životopisy.

O *obracených na víru* – zde se uvádějí i důvody konverze, kmotři a jejich podrobné osobní údaje.

O *pohřbených za zásluhy* – důvody této pocty. Podobnou strukturu mívají i jiné řádové historie.

týkající se založení, výstavby a výzdoby konventů, osob zakladatelů, slavností proběhlých v konventech (spojených například s kanonizací řádových světců), fundací, ale i neobvyklých „dábelských úkazů“ či přírodních katastrof atd. Zvlášť jsou řazeny loretánské domy (Mikulov, Praha, Rumburk, Fulnek a Chrudim). Generální index je pro snadnější hledání opatřen záložkami. Prameny, na jejichž základě jsou sepsány provinční letopisy, jsou dodnes dochovány převážně ve fondu Kapucíni – provinciálát a konventy, Praha.⁷⁴

2.1.3 *Historia Hradschinensis*

S provinčními letopisy úzce souvisí *Historia Hradschinensis*, již sepsal na jejich základě též autor, Auxillian Starcke z Velenic. Jedná se o třisvazkovou kroniku popisující dějiny hradčanského konventu od prvních pokusů o jeho založení roku 1597 až po rok 1785. První díl, z kterého jsme často vycházeli, je doveden do roku 1769 a byl napsán v roce 1772.⁷⁵ Spojitost s provinčními letopisy se projevuje v několika prvcích: stejné členění textu, označení roků atd.⁷⁶ Kronika je psána převážně velmi košatou, ušlechtilou latinou, ale najdeme zde i části napsané v němčině.⁷⁷

Kronika začíná obecnou předmluvou k českým dějinám, kde je zdůrazněna úloha kapucínského řádu při pobělohorské rekatolizaci. Nebude tudíž náhodou, že o jezuitském řádu, který se na katolické obrodě také výrazně podílel, zde není ani zmínka. Následuje chronologické líčení dějin konventu a závěr tvoří několik seznamů.⁷⁸

⁷⁴ NA, f. ŘK, viz s. 157–159.

⁷⁵ *Protocollum seu historia domestica conventus Hradschinensis ad Sactam Mariam Angelorum ex Annalibus PP. Capucinatorum provinciae Boemiae desumpta continens memorabilia notata digna et necessaria conventum, Boemiae custodiam et provinciam concernentia ab exordio provinciae et conventus usque ad annum 1769 gesta, pro notitia et directione R. P. guardiani Hradschinensis et Boemiae custodis conscripta anno 1772* – KPK, sign. Rkp. 544, Pamětní kniha kapucínského konventu v Praze na Hradčanech, I. díl, s. 1.

⁷⁶ Autor prozrazuje v předmluvě, že je pisatelem generálních indexů provinčních letopisů. Tuto skutečnost potvrzuje i stejný rukopis obou děl. Viz pozn. č. 69.

⁷⁷ Text kroniky zabírá 502 folií, jež jsou svázaná do desek potažených pergamenem o rozměru 22 × 36 cm. Desky kroniky byly patrně dříve opatřeny sponami, jak bývalo běžné u raně novověkých kodexů. Na jejím hřbetu nalezneme nápis *Historia domestica conventus Hradschinensis*.

⁷⁸ Obsaženy jsou i stručné dějiny jednotlivých konventů a hospiců; seznam vicekomisařů, komisařů a provinciálů; seznam provinčních kapitul, s uvedením jejich nejdůležitějších nařízení; seznam generálních ministrů; seznam hradčanských kvardiánů; tabulky k osazenstvu kláštera pro léta 1661–1798; věcný, místní a jmenný rejstřík; catalogus členů konventu (kdy přišli do řádu, kdy zemřeli) zvlášť pro kleriky a laiky.

2.1.4 Další kroniky jednotlivých konventů

Roku 1714 proběhla v chrudimském konventu provinční kapitula, na níž byl vybrán za provinciála řádu dosavadní první definator Ludvík Antonín Czepany z Jihlavy.⁷⁹ I díky snaze tohoto muže přijala kapitula rozhodnutí, že kvardiáni mají zajistit, aby si každý konvent vedl svoji kroniku. Provinciál zároveň určil způsob jejího vedení.⁸⁰ Díky tomu je tematické a formální členění každé kroniky stejné jako u *Kroniky olomouckého konventu* (z roku 1685), *Annales Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae* a *Historia Hradschinensis*. Pro kroniky se obecně ve františkánském prostředí užívala označení *Protocolum* či *Archivum*. U kapucínů tomu nebylo jinak, ale objevují se i další pojmenování, například *Libri monasterii*.⁸¹

Nyní se zaměříme pouze na konventní kroniky domů, založených ve stanoveném časovém rámci (17. století): Praha-Hradčany (1600),⁸² Brno (1604),⁸³ Olomouc (1614),⁸⁴ České Budějovice (1615),⁸⁵ Most (1616),⁸⁶ Zno-

⁷⁹ MATĚJKA, P.: *Seznamy představených*, s. 291.

⁸⁰ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 15.

⁸¹ ELBEL, M.: *Bohemia Franciscana*, s. 98; PETŘÍVALSKÝ, P.: *Počátky kapucínů*, s. 11–12.

⁸² Dochovala se třísvazková hradčanská kronika (viz s. 155) – KPK, sign. Rkp. 544, *Historia Hradschinensis*.

⁸³ Brněnský konvent má dochovanou jen jednu dvoudílnou kroniku *Protocolum rerum memorabilium utriusque conventus Brunensis* (...), která je napsaná v latinském jazyce a zachycuje události z rozmezí let 1604–1772: MZA, f. Kapucíni Brno, inv. č. 1.

⁸⁴ O dějinách olomouckého konventu nás informují dokonce tři kroniky. Kromě již zmíněné *Kroniky olomouckého konventu* (z roku 1685) – ZAO-O, f. Kapucíni Olomouc, inv. č. 5; Viz výše – je to kronika *Historia domestica a prima Olumucensis monasterii fundatione*, jež je založena roku 1768 (Tamtéž, inv. č. 6). Převážně je napsaná v latinském jazyce a popisuje události od založení konventu 1614 až do roku 1872. Poslední olomouckou kronikou je *Chronologische Darstellung der Gründung und des Fortbestandes der Capuciner Ordens Niederlassung in Olmütz* (Tamtéž, inv. č. 7), která se začala psát až roku 1887. Je napsaná německy a vychází z předešlých dvou jmenovaných kronik.

⁸⁵ K historii českobudějovického konventu se váže „kronika“ *Historia conventus Budvicensis ad Sanctam Annam* (NA, f. ŘK, SPISY, karton č. 311, inv. č. 173), která je napsaná latinsky. Jedná se však spíše o několik desítek nesvázaných listů, jež zachycují dějinný úsek 1709–1785.

⁸⁶ O dějinách mosteckého konventu nás informují čtyři latinské knihy memorabilií, které popisují dění v tomto konventu v letech 1616–1740: SOA v Litoměřicích, f. Kapucíni Most, inv. č. 3–7.

jmo (1628),⁸⁷ Jihlava (1631), Litoměřice (1638),⁸⁸ Horšovský Týn (1650),⁸⁹ Sušice (1651),⁹⁰ Chrudim (1656),⁹¹ Sokolov (1664),⁹² Kolín (1666),⁹³ Opočno (1674),⁹⁴ Fulnek (1674),⁹⁵ Žatec (1676),⁹⁶ Zákupy (1681),⁹⁷ Rumburk (1683).⁹⁸

Zatím se nepodařilo dohledat: Mikulov (1611),⁹⁹ Vyškov (1616/1617),¹⁰⁰ Roudnice nad Labem (1615), Praha-Nové Město (1630), Třebíč (1687), Mnichovo Hradiště (1690).

2.2 Diplomatické a další prameny

2.2.1 Archivní fond Kapucíni – provincialát a konventy, Praha

Tento fond je stěžejní pro studium dějin kapucínského řádu v českých zemích. Uložen je v prvním oddělení Národního archivu v Praze. Zmíněný fond je v současné době skoro celý přístupný v souladu se zněním depozitní smlouvy uzavřené mezi Národním archivem a českou provincií kapucí-

⁸⁷ *Archivum P. P. Capucinatorum conventus Znoymensis* (MZA, f. Kapucíni Znojmo, inv. č. 1) a *Descriptio nostri monasterii* (Tamtéž, inv. č. 2).

⁸⁸ *Protocollum conventus Litomericensis* (z roku 1718) – SOA v Litoměřicích, f. Kapucíni Litoměřice, inv. č. 1; *Protocollum conventus Litomericensis* (z roku 1765) – Tamtéž, inv. č. 2; *Hausgeschichte der Leitmeritzer Kapuziner* (z roku 1819) – Tamtéž, inv. č. 3.

⁸⁹ *Archivum conventus Patrum Capucinatorum Teinicii redactum in ordinem cura et opera P. Viktorii Carolo-Thermensis p. t. guardiani* – KPK, Rkp., inv. č. 119.

⁹⁰ *Liber conventus Suticensis Capucinatorum* – NA, f. ŘK, Rkp., inv. č. 4.

⁹¹ NA, f. ŘK, Rkp., inv. 101, Pamětní kniha chrudimského konventu.

⁹² SOA v Plzni, f. Kapucíni Sokolov, inv. č. 1, Pamětní kniha konventu v Sokolově (z roku 1777).

⁹³ *Protocollum Capucinatorum monasterii Colinensis* – NA, f. ŘK, Rkp., inv. č. 3.

⁹⁴ *Liber memorabilium Opociensis monasterii* – SOA v Zámrsku, f. Kapucíni Opočno, inv. č. 1.

⁹⁵ *Historia conventus Capucinensis Fulnecensis* – ZA, f. Kapucíni Fulnek, inv. č. 2.

⁹⁶ O dějinách žateckého konventu nás informují dvě latinské knihy memorabilií (SOA v Litoměřicích, f. Řád kapucínů Žatec, inv. č. 1, 4) a kroniky: *Liber historiae monasterii Ziattacehsis* (Tamtéž, inv. č. 2) a *Protocollum huius conventus Ziattacehsis suspicatum* (Tamtéž, inv. č. 3).

⁹⁷ *Protollum conventus Reichstadiensis* (SOA v Litoměřicích, f. Kapucíni Zákupy, inv. č. 2) a *Historia domestica loci Capucinatorum Reichstadii* (Tamtéž, inv. č. 3).

⁹⁸ *Protocollum conventus Rumburgensis F. F. Minorum Capucinatorum* (SOA v Litoměřicích, f. Kapucíni Rumburk, inv. č. 1)

⁹⁹ Nevíme, zda je kronika dochována, ale ve fondu ŘK nalezneme jakési základní poznámky k historii konventu. Bohužel nevíme, za jakým účelem byly vytvořeny. Poznámky jsou napsané v latině a zachycují období 1637–1783. NA, f. ŘK, SPISY, karton č. 340, inv. č. 298.

¹⁰⁰ Nevíme, zda je kronika dochována, ale ve fondu ŘK nalezneme jakési základní poznámky k historii konventu. Bohužel nevíme, za jakým účelem byly vytvořeny. Poznámky jsou napsané v latině a zachycují období 1617–1768. NA, f. ŘK, Rkp., inv. č. 103.

nů. Volně přístupné nejsou jen osobní složky jednotlivých členů kapucínské provincie (označované jako *personalia*).¹⁰¹ Fond obsahuje hlavně písemnosti z rozmezí let (1364) 1599–1950, tj. od příchodu prvních bratří kapucínů do českých zemí do dočasného zrušení jednotlivých kapucínských klášterů během Akce K.¹⁰²

Fond má velký rozsah,¹⁰³ k lepší orientaci v něm nám mohou pomoci dva podrobné inventáře,¹⁰⁴ které navíc obsahují detailní místní, jmenný a věcný rejstřík. Fond je rozčleněn¹⁰⁵ na čtyři základní oddělení: listiny, rukopisy, spisy a mapy. Rukopisy¹⁰⁶ jsou rázu historického, liturgického, účetního, personálního a je tam též celá řada protokolů či svázané korespondence.

Spisy se člení na podskupiny: *Ordo*, *Ecclesia* a *Provincie*. *Ordo*¹⁰⁷ se týká všeobecně řádových věcí. *Ecclesia*¹⁰⁸ má teologický a bohoslužebný ráz. Konečně *Provincie* je pro nás nejdůležitější podskupina, zahrnuje věci účetní a finanční, *personalia* všech členů řádu a zbytek registratury obsahující korespondenci s církevními a světskými úřady. Významnou součástí *Provincie* jsou spisy týkající se třetího řádu, sbírka fotografií členů řádu i jednotlivých konventů. K zvláštní části spisového materiálu patří soubor grafik, kreseb, hudebnin a tisků. Na závěr upozorňujeme, že *Provincie* obsahuje celé, anebo stěžejní části archivů jednotlivých kapucínských konventů a hospiců na dneš-

¹⁰¹ NA, ŘK, SPISY c) provincie, kartony č. 139–194, inv. č. 31. Přístup k těmto kartonům lze získat jen se souhlasem českého kapucínského provinčního archiváře.

¹⁰² Akce K je název pro násilnou likvidaci klášterů a mužských katolických řeholních řádů, která proběhla v komunistickém Československu v dubnu 1950. Viz ViČEK, Vojtěch: *Perzekuce mužských řádů a kongregací komunistickým režimem 1948–1964*. Olomouc 2004; HANUŠ, Jiří – STŘÍBRNÝ, Jan: *Stát a církev v roce 1950*. Brno 2000, s. 30–31, 50–67; VAŠKO, Václav: *Neumlčená: Kronika katolické církve v Československu po 2. světové válce*. II. díl. Praha 1990.

¹⁰³ Metráž fondu je 62,85 bm. Obsahuje celkem 175 listin, 326 rukopisů, 713 inventarizačních čísel, uložených ve 461 kartonech. Celý fond byl zpracován v prosinci 1957.

¹⁰⁴ BERÁNEK, Karel – UHLÍŘOVÁ, Věra: *Inventář – Řádový archiv kapucínů, díl I. – Listiny (1364–1906)*. Praha 1969; BURDOVÁ, Pavla – ČERMÁKOVÁ, Marie: *Inventář – Řádový archiv kapucínů, díl II. – Akta (16.–20. století)*. Praha 1957.

¹⁰⁵ K uspořádání archivního fondu ŘK viz BURDOVÁ, P. – ČERMÁKOVÁ, M.: *Inventář*, s. 13–15.

¹⁰⁶ Rukopisy obsahují záznamy z provinčních či generálních kapitul (např. NA, ŘK, Rkp, inv. č. 98). Dále zde nalezneme seznamy generálních ministrů, provinciálů, kvardiánů jednotlivých konventů, ale i všech členů, kteří řádem během jeho působení prošli (např. tamtéž, inv. č. 34, 36, 37, 44 atd.). Je třeba upozornit také na kroniku flagelantského bratrstva při klášteře P. Marie Andělské (Tamtéž, inv. č. 66).

¹⁰⁷ Spisy oddělení *Ordo* se týkají například papežských či generálních nařízení.

¹⁰⁸ *Ecclesia* spisy jsou především papežské buly a dekrety o bohoslužbách, kněžích, církevním majetku.

ním území České republiky seřazených v abecedním pořádku. Členění spisů, které jsme si nyní nastínili, není vždy stoprocentní a místy se překrývá.

Poslední oddíl *Mapy* obsahuje plány jednotlivých konventů, mapy kapucínských provincií a několik novějších map fyzikálních a politických.

2.2.2 Archivní fondy jednotlivých kapucínských konventů

Při popisu archivního fondu Kapucíni – provincialát a konventy, Praha, jsem uvedl, že obsahuje pozůstatky archivů jednotlivých kapucínských konventů na území Čech a Moravy. Ostatní části těchto fondů jsou uloženy v Moravském zemském archivu v Brně, Zemském archivu v Opavě a příslušných státních oblastních archivech.¹⁰⁹ Výjimku tvoří fond kapucínského hospice v Mělníku, jenž je uložen v Státním okresním archivu Mělník, a archivy konventů zrušených Josefem II.: České Budějovice a Jihlava, které se v důsledku tohoto činu dostaly do fondu Archivů českých klášterů zrušených za Josefa II.¹¹⁰ v Národním archivu v Praze.

2.2.3 Ostatní archivní fondy

Další důležité archiválie se nacházejí mj. ve fondech obou arcibiskupství českých zemí. V archivu pražského arcibiskupství je uložena korespondence mezi pražskými arcibiskupy a řádovým ústředím nebo jednotlivými konventy.¹¹¹ Chtěli bychom upozornit, že část těchto dopisů se týká i uvedení a etablování řádu v českých zemích.¹¹² Dále poukazujeme na zajímavou skupinu dopisů mezi arcibiskupem Arnoštem Vojtěchem z Harrachu a jeho sekretářem Valeriánem Magni.¹¹³ V archivu olomouckého arcibiskupství nalezneme též relevantní korespondenci, tentokrát však mezi moravskými kapucínskými konventy a kardinálem Františkem z Ditrichštejna,¹¹⁴ jenž se velice zasloužil o uvedení kapucínů do několika konventů na Moravě. Řada

¹⁰⁹ Moravský zemský archiv v Brně uchovává fondy těchto kapucínských konventů a hospiců: Brno, Mikulov, Třebíč, Znojmo, Prostějov, Kyjov; ZA: Fulnek, Olomouc; SOA v Plzni: Mariánská u Jáchymova, Sokolov, Sušice, Horšovský Týn; SOA v Litoměřicích: Liberec, Litoměřice, Most, Rumburk, Zákupy, Žatec; SOA v Zámrsku: Opočno.

¹¹⁰ NA, f. Archivy českých klášterů zrušených za Josefa II., inv. č. 2728.

¹¹¹ NA, f. Archiv pražského arcibiskupství, inv. č. 3460.

¹¹² Část této korespondence je publikována jako příloha článku: TISCHER, F.: *Uvedení*, s. 1–55.

¹¹³ NA, f. Archiv pražského arcibiskupství, inv. č. 4107.

¹¹⁴ ZAO-O, f. AO, inv. č. 118, Kopíř latinské korespondence biskupa Ditrichštejna 1612–1617.

listin vztahujících se ke kapucínské tematice se zásluhou sběratelské činnosti moravského archiváře Antonína Bočka nachází v jeho archivní sbírce.¹¹⁵

Fondy významné pro dějiny českých kapucínů lze studovat samozřejmě i v zahraničí. Na prvním místě zmiňme provinční archiv rakouských kapucínů ve Vídni (Provinzarchiv der Wiener Kapuziner),¹¹⁶ který obsahuje i významné fondy k dějinám česko-rakouské provincie. Vídeňský konvent byl totiž centrem této oblasti v letech 1612–1673. V Rakousku nalezneme ještě jedno důležité badatelské centrum, jímž je Provinční knihovna rakouských kapucínů (Provinzbibliothek der Österreichischen Kapuzinerprovinz).¹¹⁷ Česká kapucínská provincie má též svoje oddělení (sign. LL) v generálním archivu a knihovně, které spravuje Kapucínský historický institut (Istituto Storico Cappuccini) v Římě.¹¹⁸ Kdybychom se zabývali tématem kapucínských misionářů v rámci pobělohorské rekatolizace, svou roli by hrál ještě fond Archiv Kongregace pro šíření víry (Archivio della S. Congregazione de Propaganda Fide) v Římě.¹¹⁹

3. Prameny k životu kapucína v českých zemích v 17. a 18. století

K životní dráze kapucínského řeholníka, působícího v českých zemích v období raného novověku, máme k dispozici celou řadu pramenů. Základní životní údaje ke každému kapucínovi nalezneme v řádových seznamech (*catalogi*), které se dochovaly ze 17. a 18. století v desítkách exemplářů.¹²⁰ Tyto řádové katalogy jsou řazeny podle dvou hledisek, buď abecedně podle

¹¹⁵ MZA, Bočkova sbírka, sign. G1.

¹¹⁶ Provinzarchiv der Wiener Kapuziner, Tegetthoffstraße 2, A–1010 Wien.

¹¹⁷ Kaiserjägerstraße 6, A–6020 Innsbruck <<http://www.kapuziner.at/zentralbibliothek/>> [citováno 2010-20-06].

¹¹⁸ Istituto Storico Cappuccini, C.P. 18382 I-00163 Roma (Bravetta) <<http://www.istcap.org/>> [citováno 2010-20-06].

¹¹⁹ Archivio della S. Congregazione de Propaganda Fide, Palazzo di Propaganda Fide, Piazza di Spagna, 48, 00187 Roma.

¹²⁰ Buď jako samostatný rukopis, anebo jako součást kapucínských letopisů či konventních kronik. – Základní výčet těchto pramenů viz MATĚJKA, P. (ed.): *Nekrologium*, s. 373.

řeholního jména¹²¹ jednoho každého kapucína,¹²² nebo dle roku vstupu jedince do řádu.¹²³ Některé řádové seznamy jsou rozděleny nejprve podle toho, jestli byl kapucín: *pater (sacerdotes et clericii)* či *laicus*, pak zde hledáme podle jednoho z předešlých hledisek.¹²⁴ Dále jsou některé seznamy rozřazeny nejdříve geograficky podle kustodie, v které kapucín působil, takže v katalogích nalezneme dva základní oddíly pro českou a rakouskou kustodii.¹²⁵ Někdy katalogy obsahují ještě třetí oddíl pro Slezskou kustodii (1754–1810).¹²⁶ V řádových seznamech nalezneme základní informace o kapucínovi: datum narození a vstupu, místo původu a noviciátu, datum a místo úmrtí. Dále obsahují ještě poznámku, jež se vztahuje k funkci jedince v řádu (např. provinciál, definitor či u bratrů-laiků truhlář, zahradník), ojedinele i k sociálnímu statusu jedince před vstupem do řádu. Ne všechny řádové seznamy obsahují všechny zmíněné informace. Zvláštní podskupinu v kapucínských evidenčních pramenech představují nekrologia, která řadí řeholníky dle dne úmrtí v chronologickém sledu.

Pokud kapucín zastával v provincii vyšší řádové funkce, dochovalo se o něm samozřejmě více informací. Jestliže dosáhl na nejvyšší provinční úřady (provinciál, kustod, definitor), pak většinou sepsali řádoví kronikáři jeho život a dílo, následně vložili tento životopis do kapucínských letopisů či jiných narativních pramenů. Těto pocty se dostalo i jedincům, kteří nemuseli zastávat nejvyšší provinční úřady, ale proslavili se např. svojí misijní či literární činností.¹²⁷

Díky kapucínské archivní praxi, která byla velmi důkladná, se nám zachovalo velké množství seznamů provinciálů, definitorů a kvardiánů při jed-

¹²¹ Jména kapucínských řeholníků se objevují v řádových seznamech a pramenech bohužel různě. Mezi léty 1599–1673 se převážně napsalo řeholní jméno a jeho geografický původ, př. P. Demetrius z Günzburgu, P. Lukáš z Verony, P. František z Messiny atd. Až teprve po vzniku samostatné české kapucínské provincie (1673) se objevuje i příjmení, např. Lucian Hlavačka z Prahy, Kleátus Kresta z Příbora, Auxilian Starcke z Velenic. Všechna jména najdeme ještě většinou jen v latinské podobě, např.: *Auxillius Wellnicensis*, *Lucianus Pragensis* atd. Proto se citace jmen kap. řeholníků v tomto článku na s. 150–156 a s. 162–166 vyskytují napsaná jinak. O řádové praxi psaní jmen řeholníků nás v tomto směru informuje úvodní list katalogu z roku 1772. NA, f. ŘK, Rkp., inv. č. 34, Seznam členů řádu 1601–1782.

¹²² Např. NA, f. ŘK, Rkp., inv. č. 34, Seznam členů řádu 1601–1782.

¹²³ Např. tamtéž, inv. č. 35, Seznam členů řádu 1599–1772.

¹²⁴ Např. tamtéž, inv. č. 36, Seznam členů řádu 1599–1821.

¹²⁵ Např. tamtéž, inv. č. 44, Seznam zemřelých členů řádu 1607–1785.

¹²⁶ Např. tamtéž, inv. č. 40. Seznam členů řádu z roku 1791.

¹²⁷ Např. elogia provinciálů česko-rakouské provincie z let 1618–1673. KPK, sign. Rkp. 391, 393–396, Kapucínské letopisy, II. díl, s. 23–26, 43–45, 76–79, 663–667; IV. díl, s. 330–426, 665–675; V. díl, s. 853–858; VI. díl, s. 468–472, 803–806; VII. díl, s. 341–346.

notlivých konventech. Tyto seznamy byly vkládány do provinčních letopisů, konventních kronik či vytvořily samostatné rukopisy.¹²⁸

U kapucínů neplatí zásada *stabilitas loci*, takže můžeme na základě těchto pramenů sledovat u kvardiánů jejich životní „pout“ v této funkci po jednotlivých konventech provincie.¹²⁹

K osobnímu životu každého řeholníka patří samozřejmě jeho řádová formace a každodennost. Obě tato témata jsou prozatím u kapucínů nezpracovaná, i když k nim existuje celá řada pramenů.¹³⁰

3.1 Kapucíni v českých zemích v letech 1599–1618

V roce 1599 přišlo do česko-rakouského prostoru pouhých třináct členů kapucínského řádu, většinou italského původu. Z toho osm se usadilo v Praze, pět ve Vídni.¹³¹ Během necelých 19 let se počet členů několikanásobně zvýšil, roku 1618 čítá nově se ustavující česko-rakouská kapucínská provincie již 202 členů.¹³² Kde tedy hledat kořeny tohoto oslňujícího úspěchu kapucínů, v době vyostřující se náboženské konfrontace, kdy další řeholní řády stále trpěly nedostatkem členů?

Ukázalo se, že za obrovským nárůstem počtu bratří stojí dvě skutečnosti. Za prvé přisun bratří z italských provincií, zejména benátské, kteří měli pomáhat při budování komisariátu. Primárním úkolem nově přicházejících italských členů, kteří byli do komisariátu vysíláni jen na nějakou dobu a po splnění svého úkolu odcházeli zpravidla zpět do mateřské provincie, bylo zajistit správu vznikajících konventů a fungování komisariátu, což bylo možné jen díky zajištění formace pro nové kandidáty kapucínského řeholního života pocházející ze středoevropského prostoru.¹³³ Právě poměrně silný

¹²⁸ Seznamy provinciálů, definitorů, kvardiánů a výčet pramenů k těmto seznamům nalezneme: MATĚJKA, P.: *Seznamy představených*, s. 140–267; Týž: *Seznam provinciálů*, s. 259–343.

¹²⁹ Viz poznámka č. 46 (P. Demetrius z Günzburgu).

¹³⁰ Ke kapucínské každodennosti a formaci např. *Constitutiones Fratrum minorum Sancti Francisci Capucinatorum*, Romae 1638 (KPK, sign. Rkp. 108 07 D); NA, f. ŘK, SPISY, inv. č. 9, Generální vizitace české kapucínské provincie 1646–1927; Tamtéž, inv. č. 13, Řádová kázeň, tresty, kontakty s jinými řády (17.–18. st.); Tamtéž, inv. č. 16, Nařízení generálního ministra o řádovém studiu (1606–1779); Tamtéž, inv. č. 35, Ceremoniály oblaček a řádových slibů (17. a 18. st.).

¹³¹ BRČÁK, M.: *Ustavení*, s. 45–58.

¹³² Tamtéž, s. 88–95; KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 242.

¹³³ Takto z Itálie do Čech zavítali např. řádoví stavitelé, tzv. *fabricerii* (P. František z Messiny, stavitel hradčanského konventu, či P. Ludvík z Verony, stavitel konventů v Linci a Mostu), řemeslníci (P. Ondřej z Cadubria), umělci, kteří měli na starosti výzdobu nových kapucínských konventů a klášterů (malíř P. Kosma z Castro-Franco), a řádoví kazatelé (P. Silvius z Bassana,

domácí dorost, který řád dokázal získat svým propagovaným řeholním ideálem, je druhým základním kamenem kapucínského úspěchu v česko-rakouském prostoru.

Početní vzestup bratří v česko-rakouském komisariátu¹³⁴ byl opravdu pozoruhodný a můžeme jej ilustrovat díky protokolům pořízeným při příležitosti provinčních kapitul.¹³⁵ Tyto dokumenty obsahují nejen záznam obsahu jednání kapituly, ale i údaje o přesném početním stavu komisariátu, díky čemuž můžeme přibližně sledovat početní vzestup budoucí česko-rakouské provincie. Mezi léty 1599–1618 se konalo celkem osm provinčních kapitul, ale jen protokoly z let 1606, 1607, 1617 a 1618 nás informují o početním stavu. Roku 1599 přišlo 13 kapucínů (z toho bylo sedm kněží, tři klerici a tři laici), roku 1606 se celkový počet již navýšil na 69 řeholníků (33 kněží, 17 kleriků, 19 laiků),¹³⁶ roku 1607 opět vzrostl na 84 (39 kněží, 19 kleriků, 26 laiků).¹³⁷ Posléze zeje v pramenech mezera, pro léta 1608–1617 nemáme žádné záznamy o početním stavu provincie.

Další údaje jsou tedy k dispozici až pro rok 1617, kdy v komisariátu bylo již 154 kapucínů (63 kněží, 35 kleriků, 56 laiků).¹³⁸ Zdálo by se, že se počet bratří od roku 1607 navýšil „jen“ o 70 členů, ve skutečnosti se ale počet členů navýšil mnohem více, protože roku 1608 se od komisariátu odtrhla samostatná štyrská provincie, která v této době zahrnovala tři konventy: Štyrský Hradec, Lublaň a Bruck an der Mur. Počet členů česko-rakouského komisariátu v této době také silně ovlivnila morová epidemie z přelomu let 1613/1614, při které zahynulo nejméně 17 kapucínů, obětavě se starajících o nakažené čer-

P. Basilius z Vicenzy, P. Marek z Bergama). Italští *concionatores* byli ustavováni při kapucínských konventech v Praze na Hradčanech a ve Vídni u sv. Oldřicha. Většina příchozích bratří byla také v komisariátu pověřována čelnými úřady, počínaje funkcí generálního komisaře až po jednotlivé kvardiány konventů. Kapucíni vstoupivší v našem regionu totiž neměli k takovému poslání ještě dostatečné zkušenosti. Dále italští „ostřilení“ a učení kapucíni měli na starost i dorost z této oblasti, zastávali tedy funkce novicmistřů a lektorů teologie a filozofie – BRČÁK, M.: *Ustavení*, s. 88–89, 113–127.

¹³⁴ Jelikož v českých a rakouských zemích nemohla hned být zřízena provincie kvůli nedostatečnému počtu řeholníků s doživotními sliby a nezabezpečené formaci, byl zde dle řádových pravidel ustanoven *komisariát*, což je forma správního svazku, která je mnohem více závislá na generálním ústředí než běžná provincie. Do roku 1608 česko-rakousko-štyrský komisariát, po oddělení štyrských konventů jen česko-rakouský. Tamtéž, s. 28, 51–68.

¹³⁵ Tyto protokoly nalezneme opsané v kapucínských letopisech – KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 100–102, 112–113; 120–121; 138–139, 156–157, 187, 202–205, 218–220, 239–242.

¹³⁶ Tamtéž, s. 102.

¹³⁷ Tamtéž, s. 113–114.

¹³⁸ Tamtéž, s. 220.

nou smrtí.¹³⁹ A konečně roku 1618, v roce povýšení na provincii, měl komisiariát celkem 202 členů (20 kazatelů, 69 kněží, 49 kleriků, 64 laiků) a k tomu ještě 12 noviců (dva novice-kněže, sedm noviců-kleriků, tři novice-laiky).¹⁴⁰

Narůstajícímu počtu členů odpovídal i zvětšující se počet konventů. V době ustavení komisiariátu (1600) byly položeny základní kameny tří konventů (Praha, Vídeň, Štýrský Hradec) a v době povýšení na provincii měl komisiariát již 13 konventů, z toho v českých zemích v následujících lokalitách: Praha-Hradčany, Brno, Olomouc, České Budějovice, Roudnice nad Labem, Most, Vyškov, Mikulov. V rakouských zemích se jednalo o Vídeň (sv. Oldřich, v pramenech označován Za Hradbami), Linec, Kremži (Krems), Pasov a Štýr (Steyr). K tomu je již v této době (tj. 1618) rozhodnuto o vybudování konventů: Vídeň-Město (Habsburská hrobka), Vídeň-Nové město (Wiener Neustadt) a Valtice.¹⁴¹

Výše jsme uvedli, že kapucíni přišli z Apeninského poloostrova se po splnění zadaného úkolu nebo po určité době strávené v provincii většinou vraceli zpátky do mateřských provincií. Na jejich místa byli postupem času uváděni kapucíni domácího původu anebo jiný nově příchozí italský „hostující“ spolubratr. Často se ale také stávalo, že italští kapucíni v komisiariátu zůstali, což se většinou týkalo mladých členů řádu, kteří do českých zemí byli vysláni těsně po skončení noviciátu nebo i během něho. Věčné sliby tak tito Italové skládali do rukou česko-rakouského komisaře a stali se členy budoucí česko-rakouské provincie. Takto „naturalizovaní“ Italové pak tvořili ne zcela zanedbatelný podíl mezi kapucíny těchto končin.

Jak už bylo řečeno, oporou komisiariátu nebyli jen italští, povětšinou hostující kapucíni, ale hlavně domácí dorost ze středoevropského regionu. Co víme o kapucínech, kteří vstoupili do česko-rakouského komisiariátu? Mezi léty 1601–1618 do něj vstoupilo dle našeho výzkumu celkem 178 členů¹⁴² (123 kandidátů do noviciátu pro kleriky a 55 kandidátů do noviciátu pro laiky),¹⁴³ kteří v řádu pak setrvali po zbytek života, což je opravdu velký počet

¹³⁹ Tamtéž, s. 139–145.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 242.

¹⁴¹ Z toho konvent ve Valticích se nepodařilo vybudovat. BUBEN, M.: *Encyklopedie*, s. 416.

¹⁴² Německý řádový historik Emmeran Glasschröder OFMCap. vypracoval studii o přílivu dorostu v německy mluvících provinciích v období raného novověku. V této práci statistického charakteru nalezneme jiný počet noviců vstoupivších do česko-rakouského komisiariátu v letech 1600–1620. Emmeran Glasschröder zde uvádí číslo 146 (99 noviců-kleriků a 47 noviců-laiků). Bohužel nevíme, jak ke zmíněnému údaji došel: sám autor to neuvádí – GLASSCHRÖDER, Emmeran: *Der Nachwuchs des Ordens in Vergangenheit und Gegenwart*. In: *Aus dem Leben und Wirken des Kapuziner-Ordens*. Münster 1928, s. 145–152.

¹⁴³ K tomuto číslu jsme došli na základě bádání v těchto pramenech: 1) v kapucínských letopisech máme zaznamenány vstupy a úmrtí jednotlivých členů, takto se nám podařilo doložit

vzhledem k náboženské situaci v tehdejší střední Evropě. První tři kandidáti vstoupili do řádu již roku 1601. Prvním klerikem vstoupivším do komisariátu se stal budoucí P. František Maria z Feldkirchu [Rakousko],¹⁴⁴ kterého do řádu přijal ve Vídni 24. 3. generální komisař sv. Vavřinec z Brindisi.¹⁴⁵ O přijetí kandidáta do řádu v této době totiž rozhodoval generální komisař či vicekomisař komisariátu.

Během roku 1601 byli dále přijati do noviciátu ještě dva laikové: Pavel z Bamberku,¹⁴⁶ který je označován za prvního laika komisariátu, a Štěpán původem z Vídně.¹⁴⁷ V následujícím roce vstoupili do řádu další tři uchazeči, mezi nimiž byl i jeden z nejslavnějších mužů české kapucínské provincie P. Valerián z Milána (Valerián Magni).¹⁴⁸ V dalších letech nových členů neustále přibývalo: 1603 (12),¹⁴⁹ 1604 (devět),¹⁵⁰ 1605 (pět),¹⁵¹ 1606 (pět),¹⁵²

celkem 138 kapucínů; 2) vycházeli jsme ze seznamu členů kapucínskému řádu, který byl sepsán roku 1772, kde jsme dohledali dalších 40 kapucínů – NA ČR, f. ŘK, Rkp., inv. č. 36, s. 3–5; 164–165. Tento seznam jsme si vybrali proto, že obsahuje přehled noviců laiků a noviců kleriků odděleně. Dále je jeho nespornou výhodou přehlednost, neboť novice rozděluje dle roku vstupu. Dále jsme chtěli vycházet z nejnovějšího kapucínskému nekrologia (MATĚJKA, P. (ed.): *Nekrologium*), jenže se ukázalo, že obsahuje poměrně značný počet nepřesností, proto bylo třeba jeho výpověď korigovat dalšími prameny. *Nekrologia* se však dá dobře využít při dohledávání dalších životních osudů nových řeholníků, například jaké funkce v řádu později zastávali, byť i na tomto místě je třeba jeho údaje prověřit.

¹⁴⁴ P. František Maria z Feldkirchu, dlouholetý německý kazatel u sv. Jakuba v Brně, † 22. 7. 1642 Vídeň-Město – MATĚJKA, P. (ed.): *Nekrologium*, s. 209.

¹⁴⁵ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 47–48.

¹⁴⁶ Br. Pavel z Bamberku (vstoupil 1601), † 24. 10. 1645 Vídeň-Město – MATĚJKA, P. (ed.): *Nekrologium*, s. 303.

¹⁴⁷ Br. Štěpán z Vídně (vstoupil 1601), † 11. 10. 1633 Most – MATĚJKA, P. (ed.): *Nekrologium*, s. 290. K tomuto Štěpánovi se v kapucínských letopisech dochovala příhoda o tom, kterak ho pokoušel ďábel, jenž mu sliboval rozličné dary, pokud vystoupí od kapucínů – KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 53.

¹⁴⁸ P. Valerián z Milána (nar. 1586, † 29. 7. 1661 Salcburk); hrabě z Magni, lektor, třetí provinciál česko-rakouské provincie (1624–1626), apoštolský misionář Kongregace pro šíření víry v Čechách, sekretář a blízký spolupracovník pražského arcibiskupa Arnošta Vojtěcha z Harrachu, diplomat, srov. SOUSEDÍK, S.: *Valerián Magni*. Praha 1983.

¹⁴⁹ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 69; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 3, 164.

¹⁵⁰ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 70, 74, 78; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 3, 164.

¹⁵¹ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 85, 88; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 3, 164.

¹⁵² KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 97, 104; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 3, 164.

1607 (dva),¹⁵³ 1608 (tři),¹⁵⁴ 1609 (sedm),¹⁵⁵ 1610 (10),¹⁵⁶ 1611 (12),¹⁵⁷ 1612 (10),¹⁵⁸ 1613 (12),¹⁵⁹ 1614 (16),¹⁶⁰ 1615 (22),¹⁶¹ 1616 (21),¹⁶² 1617 (19)¹⁶³ a 1618 (sedm).¹⁶⁴

Zajímavý obraz skýtá i statistika míst původu kandidátů, protože jen 29 (11 ze Slezska, 11 z Čech, sedm z Moravy) jich pocházelo z území spadajících přímo pod Českou korunu. Valná většina ostatních přicházela z okolních německých zemí, konkrétně 61 z oblasti dnešního Německa (především z Bavorska a Horních Frank), což je dáno geografickou polohou, a 43 z oblasti dnešního Rakouska. Ze zbylých kandidátů přišlo 31 z Apeninského poloostrova, pět z Uher, pět z Francie, a po jednom z habsburského Nizozemí¹⁶⁵ a Švýcarska. U dvou řeholníků se nám bohužel nepodařilo dohledat lokalitu jejich původu.¹⁶⁶

Díky velkému množství dochovaných seznamů kapucínských řeholníků a personálním údajům z provinčních letopisů jsme mohli pro období první čtvrtiny 17. století sestavit prosopografické seznamy řeholníků: tedy

¹⁵³ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 111; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 3, 164.

¹⁵⁴ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 116; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 3, 164.

¹⁵⁵ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 123–124, 126; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 3, 164.

¹⁵⁶ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 126; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 3, 164.

¹⁵⁷ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 131–132; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 3–4, 164.

¹⁵⁸ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 133, 135, 139; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 4, 164.

¹⁵⁹ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 139–140, 143, 148; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 4, 164.

¹⁶⁰ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 154, 164, 167, 174, 177; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 4, 164.

¹⁶¹ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 183, 188, 192, 195–196; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 4, 164.

¹⁶² KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 198, 202, 205, 208–209; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 4–5, 164.

¹⁶³ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 212, 217; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 5, 164–165.

¹⁶⁴ KPK, sign. Rkp. 390, Kapucínské letopisy, I. díl, s. 222, 225, 236; NA, f. ŘK, Rukopisy, inv. č. 36, s. 5, 165.

¹⁶⁵ Jedná se o později velmi známého kapucína P. Basilia z Aire (1591–1665), který byl jedním ze spolupracovníků arcibiskupa Arnošta Vojtěch z Harrachu. Viz CATALANO, A.: *Zápas*, passim.

¹⁶⁶ P. Kalixt *Waldelingus*, † 3. 11. 1660 Vídeň-Nové Město; br. Matouš *Gelbonensis*, † 30. 1. 1647 Bruck an der Leithe.

představených komisariátu, kvardiánů, definitorů, kazatelů a noviců.¹⁶⁷ Tyto prosopografické seznamy nám například ukazují značnou dynamiku v řádových funkcích, migraci mezi konventy, průměrnou délku působení řeholníka na jednom místě či jeho geografický původ. Ze seznamů dále jasně vyplývá, že díky dostatečnému personálnímu zajištění dokázali kapucíni již před bitvou na Bílé hoře položit základy svého následného velkého rozkvětu.

RESUMÉ

*ANNALES PATRUM CAPUCINORUM PROVINCIAE BOEMIAE:
PÍSEMNÉ PRAMENY K DĚJINÁM KAPUCÍNSKÉHO ŘÁDU V ČESKÝCH ZEMÍCH
V 17. STOLETÍ A MOŽNOSTI JEJICH STUDIA*

Důležitou součást rekatolizace v českých zemích představovalo působení kapucínského řádu, které ale stále zůstává v obecných studiích k církevním dějinám ve stínu Tovaryšstva Ježíšova. Tento článek se opírá o autorovu bakalářskou práci, jež se věnuje překvapivě úspěšnému etablování kapucínského řádu během prvních dvou dekád 17. století v Zemích Koruny české.

Autor nejprve sumarizuje a hodnotí jednak starší práce k dějinám kapucínů, které jsou doposud ve výzkumu často využívány (především díla řádové, příp. církevní historiografie, jako práce V. Rabase, F. Tischera, J. V. Šimáka, E. Schebka, E. Schwaba nebo O. Kamshoffa), tak i současný výzkum (P. Matějka). Dále studie analyzuje pramennou základnu k tomuto tématu, zejména latinské narativní prameny, které vznikly v řádu samotném. Z nich jsou nejdůležitější nejstarší kroniky konventů v Olomouci a Praze (Hradčany) a především tzv. kapucínské provinční anály, rozsáhlé dílo z 18. století, které ovlivnilo veškerý další výzkum řádu. Autor se detailně zabývá obsahem a formou análů, stejně tak i jejich autory. Dále také charakterizuje archivní materiál (ve fondech kapucínské provincie a pražského arcibiskupství v Národním archivu v Praze, ve fondech jednotlivých konventů uložených převážně ve státních oblastních archivech, ale i materiál ve fondech zahradničních archivů).

V poslední části článku autor představuje první výsledky svého vlastního výzkumu, a to konkrétně rozbor personálních vztahů v řádu v prvních dvaceti letech jeho působení v českých zemích. Využívá přitom řádové katalogy

¹⁶⁷ BRČÁK, M.: *Ustavení*, s. 113–127; KAMSHOFF, O.: *Die provinziale böhmischen Kapuziner-Provinz*, s. 445–450; MATĚJKA, P.: *Seznamy představených*, s. 140–267; Týž: *Seznamy provinciálů*, s. 259–343.

členů, na jejichž základě provádí kvantitativní analýzu, sleduje i geografický původ noviců, příp. také jejich sociální status a dynamický vývoj v řádové hierarchii. Výsledkem této prozopografické sondy je fakt, že rozmach řádu byl bezpochyby umožněn jen díky příchodu velkého množství bratří z italských provincií, postupně však narůstal také podíl bratří ze střední Evropy.

RESÜMEE

*ANNALES PATRUM CAPUCINORUM PROVINCIAE BOEMIAE:
SCHRIFTLICHE QUELLEN ZUR GESCHICHTE DES KAPUZINERORDENS
IN DEN BÖHMISCHEN LÄNDERN
IM 17. JAHRHUNDERT UND MÖGLICHKEITEN IHRES STUDIUM*

Eine wichtige Komponente der Rekatholisierung in den böhmischen Ländern stellt die Wirkung des Kapuzinerordens dar, die in den allgemeineren Studien zur Kirchengeschichte oft im Schatten vor allem der Jesuiten blieb. Gerade dem überraschend erfolgreichen Aufschwung der Kapuziner in den Ländern der Böhmisches Krone ist Bachelorarbeit des Autors gewidmet, auf der sich dieser Aufsatz stützt.

Autor resümiert und bewertet die älteren Arbeiten zur Geschichte der Kapuziner, die immer noch in der Forschung häufig benutzt werden (vor allem die Werke der Ordens-, beziehungsweise Kirchengeschichtsschreibung, wie die Arbeiten von V. Rabas, F. Tischer, J. V. Šimák sowie auch, E. Schebek, E. Schwab oder O. Kamshoff), aber auch die aktuelle Forschung (P. Matějka). Weiter analysiert die Studie die Quellen zum Thema, wo vor allem lateinischen narrativen Quellen, die im Orden selbst entstanden sind, wichtig sind: die ältesten Chroniken vom Konvent in Olmütz und in Prag (Hradschin) und dann vor allem die so genannten Kapuziner Annalen, ein umfangreiches Werk aus dem 18. Jahrhundert, die auch weitere Forschung über den Orden beeinflusste. Autor widmet sich detailliert dem Inhalt und auch der Form der Annalen, sowie auch ihren Autoren. Im Weiteren charakterisiert er auch das Aktenmaterial (in den Fonds von Kapuzinerprovinz und vom Prager Erzbischof im Nationalarchiv Prag, von einzelnen Konventen vor allem in den Bezirksarchiven, aber auch in ausländischen Archiven).

Im letzten Teil seiner Studie stellt er die ersten Ergebnisse seiner Forschung vor, und zwar eine Analyse der personellen Verhältnissen im Orden in den ersten circa zwanzig Jahren seiner Wirkung in den böhmischen Ländern. Er benutzt die Kataloge der Mitglieder des Ordens zur quantitativen

Analyse, aber ebenso zur Studie der geographischen Herkunft, teilweise auch sozialer Stellung und vor allem der dynamischen Entwicklung in der Ordenshierarchie. Der Aufschwung des Ordens wurde ohne Zweifel durch den Zuzug der Brüder aus den italienischen Provinzen ermöglicht; schrittweise wächst aber auch der Anteil der Brüder aus Mitteleuropa.

Bc. Marek Brčák
Ústav českých dějin
a Katedra pomocných věd historických
a archivního studia
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1

PRAŽSKÝ AGENT

HRABĚTE FERDINANDA JANA VERDUGA

V DRUHÉ PŮLI 17. STOLETÍ

Michaela Buriánková

1. Úvod

Od druhé poloviny 17. století se začíná ve šlechtickém prostředí objevovat pojem „agent“ jako označení pro nový typ šlechtického úředníka, který většinou působil v místě, kde se samotný šlechtic nepohyboval příliš často a kde potřeboval prodlouženou ruku, která by jeho jménem zařizovala zdejší záležitosti. Fenomén agentů není českou historiografií ještě ani zdaleka prozkoumán. Je to z důvodu, že obecně dějinám úřednictva v šlechtických službách pro období baroka zatím nebyla věnována pozornost a máme o nich jen minimum informací.¹ Proto bych chtěla svou práci přispět k vyplnění tohoto vakua a zaměřit se na působení agenta Augustina Pichlera ve službách hraběte Ferdinanda Jana Verduga v letech 1668–1672.

Tématem šlechtického agenta se přede mnou nedávno zabývala Lenka Maršálková. Na základě korespondence agenta Jana Oktaviána Sachse s jeho zaměstnavatelem hrabětem Jeronýmem Colloredem v letech 1721–1725 se pokusila charakterizovat funkci šlechtického agenta a vztah, jaký ho k hraběti

¹ Pro dobu okolo roku 1600 máme k dispozici již řadu prací s touto tematikou. Úředníkům působícím ve službách Rožmberků, pánů z Hradce či Slavatů se již od devadesátých let věnují práce Josefa Hrdličky či Aleše Stejskala. HRDLÍČKA, Josef: *Autobiografie Jana Mařana Bohdaneckého z Hodkova*. České Budějovice 2003; Týž: *Úředník*. In: BŮŽEK, Václav – KRÁL, Pavel (eds.): *Člověk českého raného novověku*. Praha 2007, s. 216–238; STEJSKAL, Aleš: *Matyáš Fuch z Fuchýřova: kariéra sluhy dvou pánů*. Historický obzor, 8, 1997, s. 22–33; Týž: *Deníky nebo úřednické zápisníky? Studie k problematice funkce a používání tištěných kalendářů z doby posledních Rožmberků*. Archivum Trebonense, 10, 2002, s. 116–151; Týž: *Prosopografická analýza rožmberského a švaberského úřednictva (1550–1616): Model a jeho fungování*. Sborník archivních prací, 54, 2004, s. 323–458. Podobně tomu je i v případě úředníků lobbokovických či gallasovských. K lobbokovickému úředníkovi viz KOPIČKA, Petr (ed.): *Deníky roudnického hejtmána Blažeje Albína z Weisenberku z let 1611–1625*. Praha 2003. Pro úředníky na dvoře gallasovském viz SVOBODA, Milan: *Jáchym Ulrich z Rosenfeldu: Hejtman v mikrosvětě autobiografie ze 16. století*. In: Týž (ed.): *Pax bello potior*. Sborník věnovaný doc. PhDr. Rudolfu Andělovi, CSC. Liberec 2004, s. 126–154. Další informace k tématu šlechtických úředníků v době pobělohorské přinesla konference s názvem Barokní úředník a jeho šlechtic: Tobiáš Antonín Seeman, František Antonín Špork a jeho dědicové, kterou pořádá Ústav historických věd Filozofické fakulty Univerzity Pardubice ve dnech 26.–28. května 2011 na zámku v Pardubicích. Výstupem konference bude sborník, jehož vydání se chystá do konce roku 2011.

vázal.² Srovnáním jejich závěrů s vlastními poznatky bych chtěla dospět k nějakému obecnějšímu vymezení funkce těchto agentů. Kromě studie Lenky Maršákové existují ještě drobné zmínky o agentech v pracích věnovaných barokní šlechtě habsburské monarchie, se kterými budu své poznatky také porovnávat.³ Nově také přibude studie Jiřího Hrbka o síti valdštejnských informátorů v letech 1640–1740, jehož poznatky jsem v závěrečném shrnutí také vzala v potaz.⁴

Na základě analýzy dochované korespondence mezi hrabětem Ferdinandem Janem Verdugem a jeho stálým agentem v Praze Augustinem Pichlerem bych chtěla v této práci nastínit vztah šlechtice s jedním z jeho zaměstnanců a zjistit, jaké měl povinnosti agent vůči svému pánovi. Dále bych chtěla odhalit, jak se odlišovala funkce agenta, jenž sloužil hraběti spíše druhořadého významu, od agenta, který působil ve službách hraběte Jeronýma Colloreda, majícího v rámci monarchie a ve vztahu ke dvoru významnější pozici. Především bych se ale chtěla zaměřit na otázku, zda agent opravdu představoval nový typ úředníka, který se v 17. století objevil v souvislosti s byrokratizací státu, v čem se vymezení jeho funkcí lišilo od úředníků z konce 16. století zaměstnaných Rožmberky či pány z Hradce⁵ a zda lze funkci agenta nějak jednotně definovat.

K odpovědím na výše položené otázky se pokusím dojít na základě analýzy dopisů, jež zasílal agent Augustin Pichler svému pánovi Ferdinandu Janu Verdugovi v letech 1668–1672.⁶ Dopisů je 134, přičemž nejvíce jich pochází z roku 1668 a s postupujícími roky jejich četnost klesá. Jsou psány německou novogotickou kurzívou⁷ a jejich struktura odpovídá tehdy používané

² MARŠÁKOVÁ, Lenka: *Hrabě Jeroným Colloredo a jeho vídeňští agenti ve 20. letech 18. století*. In: FELCMAN, Ondřej (ed.): *Historie 2008. Sborník prací ze 14. celostátní studentské vědecké konference konané 5. a 6. března 2009 v Hradci Králové. Ústí nad Orlicí 2009*, s. 103–125.

³ SMÍŠEK, Rostislav: *Císařský dvůr a dvorská kariéra Ditrichštejnů a Schwarzenberků za vlády Leopolda I.* České Budějovice 2009, s. 432–434; Týž: *Hrabě Jan Adam Questenberk a proměny jeho dvora v první polovině 18. století*. In: BŮŽEK, V. (ed.): *Celostátní studentská vědecká konference Historie 2000. České Budějovice 2001*, s. 141.

⁴ HRBEK, Jiří: *Hledat a nalézat. Barokní Valdštejnové a jejich informační síť*. Sborník ke konferenci Barokní úředník a jeho šlechtic (v tisku, viz poznámka 1).

⁵ K rožmberskému hospodáři KUBEŠ, Jiří: *Jan Libra ze Soběnova: Rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604–1609)*. Pražský sborník historický, 31, 2000, s. 93–148. O správě pražského domu pánů z Hradce srov. LEDVINKA, Václav: *Dům pánů z Hradce pod stupni: příspěvek k poznání geneze a funkce renesančního šlechtického paláce v Praze*. *Folia historica Bohemica*, 10, 1986, s. 269–309.

⁶ SOA v Plzni, pracoviště Klášter, Rodinný archiv (dále RA) Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, korespondence Augustina Pichlera s Ferdinandem Janem Verdugem z let 1668–1672.

⁷ Pokud budu používat doslovné citace z těchto dopisů, budu se držet normy pro přepis německých dokumentů shrnuté v ŠŤOVÍČEK, Ivan: *Zásady vydávání novověkých historických*

teorii psaní barokních dopisů.⁸ Kromě korespondence využiju pro doplnění agentovy účty a jiné samostatné dokumenty uložené v Rodinném archivu Verdugo.⁹

2. Hrabě Ferdinand Jan Verdugo

Verdugové, původně chudého měšťanského rodu, pocházeli ze španělské Talavery u Toleda. V 16. století byl díky své vojenské kariéře povýšen do hraběcího stavu první z nich – Francisco Verdugo. V Čechách se Verdugové usadili po roce 1620 osobou Viléma Verduga, který stál na straně císaře jako velitel pluku Valonů v bitvě na Bílé hoře, za což získal možnost výhodně zakoupit panství Doupov, Mašfov a Neprobylce, zkonfiskovaná hraběti Šlikovi.¹⁰ V roce 1653 se stal jediným dědicem všech českých verdugovských statků a také dluhů synovec zmiňovaného Viléma Ferdinand Jan, jehož agentovi je věnována tato studie.

Byl to hrabě nevelkého, spíše regionálního významu a zřejmě neměl žádné velké kariérní ambice. Kromě toho, že v letech 1665–1669 zastával funkci hejtmána žateckého kraje, nejevil žádnou další snahu o získání prestižnějšího postavení v rámci šlechtické společnosti habsburské monarchie. Vzhledem k velice malému majetku nedisponoval ani dostatečnými prostředky pro potřebnou reprezentaci v aristokratickém duchu a většinu času pobýval na svých venkovských statcích stranou od centra veškerého dění v monarchii. Po prodeji velké části zděděných statků mu zbylo v roce 1661

pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Praha 2002, s. 61–62.

⁸ Existovaly speciální teorie psaní dopisů, které přesně definovaly, jak má být dopis členěn a jaký vyjadřovací styl má být použit pro danou příležitost. Viz *Heslo Brief*. In: Encyklopädie der Neuzeit 2. Stuttgart – Weimar 2005, s. 406–417.

⁹ SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 24, inv. č. 332, Účty A. Pichlera; Tamtéž, karton č. 36, inv. č. 402, Účty A. Pichlera.

¹⁰ Většinou jsou o tomto rodě dohledatelné jen základní informace v přehledových příručkách. ZEDLER, Johann Heinrich: *Grosses vollständiges Universal Lexikon Aller Wissenschaften und Künste*. Bd. 6. Halle – Leipzig 1733. [citováno 1. 5. 2010] <http://www.zedler-lexikon.de/>; dále také SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze království českého, díl třináctý, Plzeňsko a Loketský kraj*. Praha 1937. Nejnovější prací o rodu Verdugů je KUBEŠ, J.: *Ze Španělska až do Horního Slezska: Osudy Verdugů v habsburské monarchii v raném novověku*. In: Šlechtic v Horním Slezsku v novověku (16.–19. století): Vztah regionu a centra na příkladu osudů a kariér šlechty (v tisku); dále srov. IGÁLY-IGÁLFY, Ludwig: *Verdugové, hrabata z Talavery v Čechách a ve Slezsku*. Heraldika a genealogie, 23, 1990, s. 121–132. Historii rodu také stručně shrnul v archivní pomůcce k rodinnému fondu Verdugo Jan Haubert. Tento fond obsahuje velké množství pramenů jak úřední povahy (Ferdinand Jan zastával funkci hejtmána žateckého kraje), tak pramenů k dějinám rodu Verdugo, včetně bohatého fondu korespondence mezi jednotlivými členy tohoto rodu a mezi Verdugovými a přáteli a příbuznými. HAUBERT, Jan: *Rodinný archiv Verdugo – Doupov*. Inventář. SOA v Plzni, pracoviště Klášter, 1976, s. 1–2.

pouze panství Doupov. Do roku 1668 měl k dispozici statek Železnou, který do manželství s Ferdinandem Janem přinesla Maxmiliána Apolonie rozená Libštejnská z Kolovrat.¹¹ Kromě těchto panství vlastnil hrabě Verdugo ještě tři domy v Praze. Dva z jeho domů stály na Malé Straně a spadaly pod postranní právo sv. Jiří a třetí dům stál na postranním právu purkrabském.¹²

V Praze pobýval hrabě jen zřídka, většinou jednou do roka buď kvůli naléhavým úředním záležitostem, které musel vyřešit osobně, či u příležitosti konání vinobraní na svých vinicích. Na žádné pravidelné kontroly svých pražských majetků nejezdil, neboť v tom mohl důvěřovat svému zdejšímu agentovi Augustinu Pichlerovi, případně zprávám od svého švagra Wolfganga Libštejnského z Kolovrat.¹³

První aspekt agentovy služby se nám tedy odkryl – agent jako zástupce svého pána v době jeho nepřítomnosti. Co z tohoto aspektu vyplývalo a jaké další roviny v sobě skrývala funkce šlechtického agenta, rozeberu v dalších kapitolách.

3. Augustin Pichler ve službě u Ferdinanda Jana

Rodina Pichlerů sloužila u Verdugů po několik generací. Již otec Augustina Pichlera měl za úkol pořádání a obstarávání některých písemností tohoto hraběcího rodu.¹⁴ Kromě toho můžeme narazit i na další zaměstnance, kteří nesli jméno Pichler, když projdeme inventář rodinného archivu Verdugo. Vazba Pichlerů na panstvo na Doupově nebyla jen pracovní, ale jednalo se o vztah založený na tradici. Augustinova matka se snažila tento vztah pěstovat i po smrti svého manžela, hrabě jí v otázce jejích žádostí vycházel vstříc a ona na oplátku vykonávala pro hraběte drobné služby.

¹¹ HAUBERT, J.: *Rodinný archiv*, s. 5–6; BORŮVKA, Vlastimil: *Rodopis rodu pánů z Kolovrat*. In: BORŮVKA, Vlastimil – KRÁM, Josef: *Dějiny Rychnova nad Kněžnou a rodu pánů z Kolovrat*. Praha 2000, s. 68–72.

¹² Dva domy na postranním právu sv. Jiří zdědil Ferdinand Jan po svém strýci Vilémovi, který je podle poznámek V. Lívy k edici pražské berní ruly zakoupil v roce 1627. Líva, Václav (ed.): *Berní rula: Pražská města*. Praha 1949, s. 134. Zmínka o Verdugových nákupech v roce 1627 je i v práci VLČEK, Pavel a kol.: *Umělecké památky Prahy, 3. díl, Malá Strana*. Praha 1999, s. 226. O třetím domě se objevují zmínky v korespondenci, viz SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z 3. 6. 1670.

¹³ Wolfgang Libštejnský z Kolovrat byl starším bratrem Maxmiliána Apolonie. Vlastnil panství Malou Černoc a díky sňatku s Annou Barborou Prollhoferovou z Burgersdorfu také Luka a Verušičky. Vykonával funkci císařského rady a přisedícího lenního a komorního soudu a několik let působil také jako hejtman žateckého kraje. Viz BORŮVKA, V.: *Rodopis*, s. 68–72.

¹⁴ SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z 28. 2. 1669.

I Augustin tedy pokračoval v úřednické dráze, kterou vytyčil minimálně už jeho otec. Jeho profesní způsobilost k vykonávání funkce agenta hraběte Ferdinanda Jana je nám více méně zatajena. Ve sledovaném období pracoval také jako účetní české dvorské komory na oddělení pro pivní a solnou daň,¹⁵ což potvrzuje, že disponoval dostatečným vzděláním a schopnostmi také pro práci šlechtického úředníka. To v případě Augustina Pichlera jako agenta znamenalo, aby měl mimo jiné alespoň základní právnické vědomosti a byl zběhlý v náležitostech vedení sporů a ve styku s úřady.

Nemám k dispozici žádné instrukce či smlouvu pro Augustina Pichlera. Následující řádky nebudou tedy přesnou charakteristikou funkce hraběcího agenta, ale spíše pokusem o vykreslení co nejdetailnějšího a pokud možno nejvěrnějšího obrazu agenta na základě informací a popisů situací obsažených v dopisech.

4. Agent „právním sekretářem“

4.1 Byrokratizace soudnictví a zrození právních agentů

Před vydáním obnoveného zřízení se české zemské soudnictví řídilo spíše obyčejovým či tzv. nálezovým právem než právem kodifikovaným v zákonicích. Nebylo proto potřeba, aby měl advokát zvláštní právnické vzdělání. Navíc ne vždy bylo nutné, aby se strana nechala zastupovat právníkem, už proto, že vždy musel být jednání přítomen osobně představitel každé strany sporu.¹⁶

Nové zemské zřízení z roku 1627¹⁷ ale právní systém v českých zemích pozměnilo. Nejvíce postihly změny tzv. právo „ústavní“ a právo „správní“ či „procesní“ (i když tuto terminologii bychom v právnické literatuře 17. století nenašli). Především ztratilo svou platnost obyčejové právo a zemský soud již nadále neměl být tvůrcem práva. Zákony měl v budoucnu tvořit až na výjimky sám panovník.¹⁸

¹⁵ V doporučení z 9. 12. 1670, kde Ferdinand Jan potvrzuje agentovy kvality, se zmiňuje o jeho hlavním povolání jako o „buchhalter bey dem königlichen tranksteure und saltzgefell amt im königreich Böhaim“. SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341.

¹⁶ K vývoji českého práva obecně MALÝ, Karel: *České právo v minulosti*. Praha 1995. Detailněji o dějinách práva procesního MARKOV, Jiří: *Kapitoly z dějin českého zemského soudního řízení 12.–17. století*. Praha 1967; KADLECOVÁ, Marta: *České a moravské právo procesní v první polovině 17. století*. Praha 2005. K historii advokacie KLABOUC, Jiří: *Staré české soudnictví (Jak se dříve soudilo)*. Praha 1967.

¹⁷ JIREČEK, Hermenegild: *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království českého*. Praha 1888.

¹⁸ MALÝ, K.: *České právo*, s. 127.

Významnou změnou, důležitou pro téma této práce, prošel samotný soudní proces, který již nadále neměl probíhat ústně. Vše se podle nového nařízení odehrávalo formou přípisů a písemných podání. Dokonce ani svědky nevyslychal soudce osobně, ale rozhodoval na základě jejich výpovědí, zapsaných úředníky desek zemských.¹⁹ Všechny kroky, které strany vykonaly, musely být provedeny na papíře a odevzdány na správných místech, ve správný čas a v bezchybné podobě. Pokud nějakou náležitost strana nesplnila přesně, mohla být pře tzv. zbavena. Bylo proto nezbytné dokonale se orientovat v procesních záležitostech, aby si účastník sporu vlastní neznalostí a neschopností nepřivodil prohru; z tohoto důvodu zde vstupují na scénu noví advokáti zběhlí v zákonech jako nezbytní zástupci v soudních přích.

Jak ale vyplývá z dalších odstavců, kromě studovaných advokátů měl šlechtic k dispozici pro záležitosti soudní i jiné úředníky, kteří se sice také vyznali v procesním právu, ale neměli právnické univerzitní vzdělání. Jejich podíl na vymyšlení právnické strategie byl minimální, což ale nesnižuje jejich zásluhu na úspěšném vedení sporu.²⁰ Zde vzniká prostor pro zaměstnání speciálního úředníka – agenta.

4.2 Augustin Pichler ve víru hraběcích sporů

Předkové zanechali Ferdinandu Janovi statky zatížené spoustou dluhů, a tak se celou dochovanou korespondencí s Augustinem Pichlerem táhne současně několik soudních pří s věřiteli ohledně majetku a dluhů rodu Verdugů.

Jak už bylo řečeno, celé řízení při zemském soudu mělo probíhat v písemné podobě. Tím, že se jednotlivé kroky v soudním řízení nevyřizovaly osobně na počkání, ale na dálku písemnou formou, se stávalo, že většinu času z doby trvání jednoho procesu vyplnilo vyčkávání mezi jeho fázemi. Čekalo se, dokud úředníci při úřadu desek zemských nevyřídí všechny náležitosti, až protistrana sepiše svou reakci, přijde odpověď na memoriál apod.

¹⁹ Předvolaný svědek byl vyslyšán úřadem zemských desek a strany pouze předložily otázky, které by chtěly svědkovi prostřednictvím úřadu položit. Příslušník šlechtického stavu mohl podávat svědectví písemně, samozřejmě potvrzené vlastní pečeti, pokud se spor netýkal cti, hrdla nebo zemských statků. MARKOV, J.: *Kapitoly*, s. 236–238.

²⁰ Nabízí se srovnání s právnickou strategií Kateřiny Swéerts-Sporck ve čtyřicátých letech 18. stol., která využívala služeb dvou až tří prokurátorů zároveň, a dozorem nad správným průběhem procesu pověřila hofmistra Tobíáše Antonína Seemana. Ten nebyl studovaným právníkem, ale jako tzv. „právní sekretář“ měl na úspěšně zakončené při také velký podíl, o čemž svědčí i speciální odměna, kterou Swéerts-Sporckové ocenili zásluhu svého úředníka. Viz Knihovna Hospitalu Kuks, inv. č. 6978–6994, kalendáře se zápisky Tobíáše Antonína Seemana, zápis z 1. 9. 1743 (případně jejich edice připravovaná týmem pod vedením Mgr. Vítězslava Prchala).

Na hladký průběh formální stránky těchto komplikovaných soudních procesů měl dohlížet agent Augustin Pichler, který nekoncepoval obhajobu, ani nerozhodoval o taktice. Tu hlavní funkci plnili studovaní právníci, kteří v letech 1668–1672 radili v Praze hraběti v soudních otázkách a navrhovali taktiku vedení sporu. Těchto advokátů a právních přátel mohlo pracovat na jednom sporu i více. V našem případě to byli právníci dva: Matyáš Maxmilián Macht z Löwenmachtu, který zároveň jako své hlavní povolání vykonával funkci kancléře Starého Města pražského,²¹ a Šebestián František Pauer, který působil jako prokurátor u zemského soudu.²² Tito dva odborní právní poradci nebyli přímými zaměstnanci hraběte a nedostávali pevný pravidelný plat. Na rozdíl od nich zaměstnával hrabě Augustina Pichlera po celý rok. Agent měl smluvně slíbenou pevnou mzdu 24 zlatých ročně a jako šlechtický úředník získal ubytování v jednom z hraběcích pražských domů zdarma.²³ Podobný zaměstnanecký vztah vázal k hraběti i jeho vídeňského agenta Sebastianiana Schotta, který měl plnit zřejmě podobné úkoly jako Pichler.²⁴

Tito hraběcí zaměstnanci a pomocníci, někteří dlouhodobí, někteří jednorázoví, byli s hrabětem svázáni na různých úrovních a jejich funkce a úkoly na sebe nejen logicky navazovaly, ale také se výrazně prolínaly. Všichni tito agenti, právní poradci a aktivní advokáti tvořili propracovanou síť, která měla pokrýt vyřízení veškerých soudních pohledávek hraběte. Nejenže byli všichni v kontaktu s hrabětem, ale o stavu jednotlivých záležitostí se informovali i navzájem. Každý měl sice své vlastní instrukce a úkoly, ale ty většinou úzce souvisely s úkoly ostatních, a proto bylo nutné vědět, jak se s nimi ostatní vypořádali. Často se scházeli a společně se o dalším postupu

²¹ Tento vysoce vzdělaný právník pocházel z rodu, kde byla kariéra v advokacii tradicí. On sám vystudoval nejen pražskou právnickou fakultu, ale byl zapsán i na univerzitě v Lovani. Lze proto předpokládat, že to byl velice kvalitní právník. Archiv Univerzity Karlovy v Praze, Sběrka matrik, sign. M 12, fol. 0056r, Nomina studiosorum facultatis iuridicae universitatis Pragensis (1638–1762); WILS, J.: *Les étudiants des régions comprises dans la nation germanique a l'université de Louvain (1642–1776)*. Louvain 1909, s. 99; viz také MAŠEK, Petr: *Šlechtické rody v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od Bílé hory do současnosti*. I. díl. Praha 2008, s. 594. Např. SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z 22. 1. 1668, 4. 2. 1668, 26. 1. 1669, 3. 3. 1670 a 1. 1. 1671.

²² O Šebestiánu Františku Pauerovi např. tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 16. 3. 1668, 24. 3. 1669, 2. 6. 1669 či 1. 9. 1669.

²³ Tamtéž, Kvitanice z 9. 5. 1669, 9. 6. 1668, 2. 3. 1670 a 29. 2. 1671. O dalších formách odměny, kromě obligátního obdarování nějakou potravinou či nápojem u příležitosti některého z každoročních lidových svátků, se v archivním fondu Verdugo žádné zmínky nenacházejí.

²⁴ Žádné instrukce či smlouva pro vídeňského agenta Sebastianiana Schotta se v rodinném archivu Verdugo nedochovaly. O Sebastianu Schottovi jako agentovi se pouze často zmiňuje ve svých dopisech Pichler. Např. tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 1. 7. 1668, 11. 7. 1669, 14. 4. 1670, 26. 4. 1671.

radili. Z tohoto sdělení by nemělo vyplynout, že měl Augustin Pichler mezi ostatními studovanými právníky nějaké významnější či dokonce rovnocenné postavení. Vzhledem ke své minimální odborné způsobilosti Pichler naopak většinou vyhledal Machta či Pauera, aby se s nimi poradil a zkonzultoval rozkazy od hraběte. Ani vůči hraběti nevystupoval jako suverénní právník, nejednal svévolně podle svých názorů, ale podle hraběcích instrukcí. Pokud se mělo něco udát jinak, než jak hrabě nakázal, tak jedině po poradě s těmito spolehlivými odborníky.²⁵

Pichler jako pražská „poštovní centrála“ svého hraběte přišel do styku s většinou korespondence týkající se právě řešených sporů, mohl se seznámit s jejím obsahem a zřejmě bylo přímo jeho povinností dopisy přečíst a být „v obraze“,²⁶ informace strádat a zajistit jejich rozptýlení po ostatních článkách hraběcího advokátského aparátu, aby bylo vedení pře co nejefektivnější.

Co dalšího agent v oblasti soudnictví pro hraběte vykonával? Především fungoval jako prodloužená ruka hraběte, ve všech záležitostech vystupoval jako jeho zástupce a měl za úkol styk s úřady a soudy jeho jménem. Jako agentovi připadly Pichlerovi úkoly spíše byrokratického rázu. Nebyl tedy žádným právníkem, nýbrž jen pomocnou právní rukou, která vyřizuje veškeré písemnosti a má na starosti spíše organizační záležitosti, a proto bych jeho funkci nazvala „právní sekretář.“ Ve formalitách kolem vedení při zemském soudu se vyznal a zřejmě získal z několika let styků s úřadem desek zemských i dost praktických zkušeností, aby se na něj mohl hrabě Ferdinand Jan spolehnout.

Úkolem Augustina Pichlera jako „právního sekretáře“ bylo především dohlížet na pohyb veškerých písemností týkajících se sporu. Zjišťoval, jaké dokumenty je potřeba k úřadu dodat, v jakém mají být množství, zda to musejí být originály, či stačí kopie, a následně bylo na něm, aby všechny potřebné listiny získal, shromáždil, patřičně zkontroloval a ověřil (resp. zajistil kontrolu a ověření) a odeslal je k zemskému soudu. Zvlášť v případech, které se táhly i několik let, a soud byl nucen vracet se zpět k dílčím rozhodnutím, ta přehodnocovat či na jejich základě rozhodovat o oprávněnosti obhajoby, měl Pichler se sháněním všech potřebných dokumentů hodně práce.

Každá etapa vedení pře byla zapisována do různých kvaternů desek zemských, podle druhu vkladu.²⁷ Stejně tak všechny soudní výroky se stvrdily

²⁵ Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 23. 6. 1668 či 3. 3. 1670.

²⁶ Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 3. 3. 1670.

²⁷ Pro jednotlivé knihy desek zemských se během 14. století ustálil název kvatern. Toto pojmenování vzniklo z původního označení čtyř dvojlistů svázaných dohromady, na které se prováděly deskové zápisy. Těchto kvaternů existovalo několik řad, které se odlišovaly podle druhu zápisů. BURDOVÁ, Lenka: *Úřad desek zemských*. Sborník archivních prací, 36, 1986, s. 281.

tím, že byly vloženy do desek zemských.²⁸ Pokud se tedy chtěl obhájce odvolat na předchozí rozhodnutí soudu, musel k obhajobě přiložit výpis z desek s tímto výrokem, který byl samozřejmě patřičně zpoplatněn. Pokud byl otevřen daný případ již poněkolikáté, bylo od vydání Obnoveného zřízení zemského možné použít svědeckých výpovědí, opatřených při jeho prvním projednávání, a stačilo jejich výpovědi obnovit.²⁹ Pokud chtěla strana obnovit předchozí svědecké výpovědi, bylo opět nutné vyžádat si jejich opisy v kanceláři úřadu desek zemských. Řada požadovaných dokumentů také zůstala uložena v archivu rodiny Verdugů. Starostí o shromažďování všech těchto dokumentů byl pověřen Augustin Pichler jako právní agent.

Kromě zajišťování starých písemností musel Pichler také sledovat osudy těch právě vznikajících. Zařizoval zápis jejich obsahu do desek zemských, žádal si veškeré kopie, které budou potřeba k dalšímu jednání, ujišťoval se, že budou hraběcí dokumenty k úřadu dodány včas, a byl přítomen všem důležitým soudním aktům, odevzdáním dokumentů protistranou atd. Sledovat pohyb všech spisů nebyla jednoduchá záležitost, protože spor často probíhal v několika rovinách. Souběžně s hlavním sporem se rozběhlo důkazní řízení a další dílčí řízení kolem formalit vedení sporu apod. Roviny se prolínaly, místy na sebe navazovaly, jindy se křížily, přičemž každá rovina spočívala v několikanásobné výměně spisů mezi stranami skrze úřad.

Bylo tedy na agentovi, aby zajistil správné zacházení s dokumenty, včas vyzvedl všechny odpovědi protistrany, aby se všechny kopie dokumentů dostaly do rukou hraběcích obhájců a byly v pořádku k dispozici pro následnou inrotulaci.³⁰ Zřejmě bylo možné, i když asi ne oficiálně přípustné, obejít pravidla úřadu a získat potřebné kopie zápisů svědeckých výpovědí i jinou cestou, levnější a jednodušší, a to díky síti kontaktů a přímluvců. Kvůli blízkosti se inrotulaci pře s Kateřinou de Contreras, bylo potřeba shromáždit sepsané

²⁸ Tamtéž, s. 310–311.

²⁹ MARKOV, J.: *Kapitoly*, s. 228–229.

³⁰ Základem jednání úřadu desek zemských byly porady místouředníků. Tato rada projednávala veškerá podání, žádosti a žaloby k zemskému soudu a měla na starosti vyřízení všech písemností vzešlých z jeho zasedání. Rozhodovalo se hlasováním a případné sporné záležitosti měli řešit prokurátoři či advokáti pověřeni vedením sporu s vyššími úředníky. Všechny případy, které se měly projednávat na zasedání většího zemského soudu, musely projít nejprve touto radou, která se měla vyjádřit ke všem aktům s případem souvisejícím a teprve až uznala za vhodné, doporučila toto řízení uzavřít a veškeré materiály předat k zemskému soudu, neboli „inrotulovat“. Viz BURDOVÁ, L.: *Úřad*, s. 286–287. Od 17. století, kdy měl vedení každé pře na starost zvláštní prokurátor či advokát, bylo jeho povinností dohlédnout, aby inrotulace proběhla v pořádku a k zasedání soudu se dostaly skutečně všechny potřebné doklady. Zmínky o zásahu prokurátora a advokáta do připravované inrotulace viz SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z 24. 3. 1669.

svědecké výpovědi.³¹ Pichler se tedy domluvil s jakýmsi panem Danielem (zřejmě úředníkem desek zemských), který mu slíbil potřebné výpovědi propůjčit k opsání. Jenže tento úředník spolupracoval i s protistranou, které výpovědi k opsání poskytl dříve, takže Pichlerovi znemožnil tyto kopie získat včas. Agent proto musel řešit dilema, zda výpovědi vyzvednout přímo u desek zemských, i když to bude mnohem dražší, nebo počkat, jestli budou podle advokáta Machta skutečně potřebné, aby je neplatil zbytečně.³² Ne vždy bylo jednoduché s úřady vyjít a získat od nich všechny požadované dokumenty včas a bez delších průtahů. Agent je musel často na úřadu urgovat několikrát za sebou a leckdy musel obejít obvyklé postupy a obrátit se na své přátele a příbuzné, aby dokumenty získal.³³

I přesto, že měl na starosti „pouze“ agendu, nebo vlastně právě proto, musel být neustále přesně informován o stavu projednávaných záležitostí. Prakticky denně byl s úřady ve styku, zjišťoval, v jaké fázi řízení se jednotlivé záležitosti nacházejí a podával o tom zprávy Ferdinandu Janovi. Podle potřeby a zjištěných informací navrhoval hraběti další postup, kontaktoval známé advokáty a připravoval po poradě s nimi další důležité kroky. Musel také vědět, který úředník má jednotlivé úkony v kompetenci, aby se na něj mohl obrátit s prosbou o uspíšení řízení či s dotazem. Vzhledem k tomu, že se případy často postupně řešily u několika různých úřadů, které si samy navzájem předávaly patřičná akta, měl agent přesně přehled o tom, ke kterému úřadu momentálně akta putují, a vždy si zkontroloval, jestli v pořádku dorazila. Kdyby se nějakou náhodou ztratila, či byla na příslušném úřadě odložena bez toho, aby se začala projednávat, Pichler by byl první, kdo by se o tom dozvěděl a podnikl první kroky k nápravě. Většinou putovaly písemnosti mezi úřadem desek zemských, českým místodržitelstvím a Vídní, protože při odesílání případu od zemského soudu k revizi české dvorské kanceláři fungovalo místodržitelství jako prostředník. Navíc bylo od poloviny

³¹ Jednalo se o spor se sestrami Martou Kropfovou a Kateřinou de Contreras, rozenými Rutgerťsovými, které tímto minimálně od třicátých let 17. století vymáhaly svou pohledávku, zanechanou ještě Ferdinandovým strýcem Vilémem Verdugem. NA, Stará manipulace, sign. V 6/1, karton č. 2455; Tamtéž, sign. V 6/5, karton č. 2456.

³² SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z ledna 1670.

³³ „Hierbey kommt ein abschrift deß Kropfschen revisionsgegenbericht, welcher man aber, weil es nit styli wäre, ungehindert ich bey der königlichen stadthalterey um die communication in Eüer Gnd. nahmen einkommen, von der selbigen canzley nit folgen hat wollen lassen, sondern es hat mein schwager selbe zugefallen durch seinen amanuensen...“. Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 24. 2. 1669.

17. století pověřeno dohledem nad úřadem desek zemských, takže se řada nesrovnalostí v řízení zemského soudu musela řešit přes ně.³⁴

V neposlední řadě disponoval agent financemi hraběte Ferdinanda Jana, alespoň omezeným množstvím, a tudíž bylo v jeho kompetenci za provedené úřednické úkony jeho jménem platit, neboť pro všechny úřední úkony byla určena taxačním řádem částka, kterou byl žadatel povinen zaplatit. Leckteré úřední úkony nebylo často možné ani bez včasného zaplacení taxy provést.

Ačkoli měli úředníci desek zemských nařízeno projednávat spisy v tom pořadí, v jakém byly podány, existovaly výjimky, které se řešily přednostně. Například veškeré přípisy od správních úřadů, dvora či místodržitelství se dostaly na pořad jednání dříve, podobně jako všechny případy, u kterých existovalo nebezpečí z prodlení: hypotéky, záležitosti vdovské a sirotčí.³⁵ Ani po vyčerpání těchto instrukcemi povolených výjimek neprojednávali úředníci za všech okolností podání ve spravedlivém pořadí. Když chtěl někdo svou záležitost urychlit, neškodilo pojistit si její brzké projednávání u samotných úředníků. Každý šlechtic měl sít přátel, ať už těch bližších či pouze formálních, které mohl využívat mimo jiné jako přímluvce v úředních záležitostech. Když potřeboval uspišit jednání či dokonce zajistit, aby jednání vyšlo v jeho prospěch, byli tady jeho vlivní „přátelé“, s nimiž udržoval léta kontakty a kterým se stačilo pouze připomenout a poprosit o přátelskou výpomoc.

Takové udržování kontaktů obnášelo pravidelnou korespondenci a občasný dar v podobě zvěřiny či vína z vlastní vinice. Rozhodně nestačilo jen odeslat akta k úřadu a čekat. Proto tu byl agent Pichler, aby všechna podání, která učinili buď Verdugovi advokáti, nebo on sám po poradě s nimi, sledoval a včas informoval hraběte, v jakém se jednotlivá podání u desek zemských nacházejí stavu, a popoháněl je všemi možnými pákami. Jednou připomínal hraběti, že už dlouho menším úředníkům neposílal jako pozornost zvěřinu.³⁶ Jindy zase pouze oznamuje, že záležitost urgoval nebo že se chystá připomenout svým známým úředníkům, aby se věc řešila. Takhle kontroloval nejenom ty části řízení, jejichž řešení právě leželo u úřadu zemských desek v Praze, ale také všechna podání, která se měla řešit u české dvorské kanceláře ve Vídni.³⁷ V případech záležitostí vídeňských psal nejen tamnímu Verdugovu

³⁴ Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 15. 11. 1668 či 24. 3. 1669.

³⁵ BURDOVÁ, L.: *Úřad*, s. 288.

³⁶ SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z 23. 9. 1668.

³⁷ Jednou z dalších novot, kterou do systému českého soudnictví přispěly pobělohorské správní reformy, bylo zavedení královského dozoru nad rozhodnutími zemského soudu. Do té doby platil zemský soud pro šlechtické právo za první a poslední instanci. Od roku 1627 byla zavedena tzv. revize vadných rozhodnutí zemského soudu, což znamenalo, že české zemské

agentu Sebastianu Schottovi, ale také vlastním úředníkům české dvorské kanceláře.³⁸

O tom, že by v podobných záležitostech pomáhal i Jan Oktavián Sachs hraběti Jeronýmu Colloredo ve Vídni, se Lenka Maršálková nezmiňuje. Nezdá se, že by měl nějaké výraznější znalosti o vedení soudních pří, a ani se nedostával do častého styku se soudními úřady jako Augustin Pichler. Zřejmě tedy nebylo nutné, aby agent disponoval právníckými znalostmi. Nicméně jako zástupce svého pána musel Sachs s některými úřady do styku ve Vídni přicházet. V roce 1725 byl například pověřen svým pánem, aby vyřídil s místními úřady jeho nobilitaci, v čemž se naopak vyznal velice dobře. Dokonce natolik dobře, že je možné, že jeho služeb v této záležitosti využívali jiní šlechtici.³⁹ Záleželo tedy na samotném šlechtici, aby se rozhodl, za jakým účelem si agenta najímá a které schopnosti u něj tedy potřebuje hledat.

5. Agent jako správce Verdugových pražských majetků

5.1 Verdugovy pražské domy

Nezanedbatelnou pomoc představoval agent pro Ferdinanda Jana i v organizaci hospodářských záležitostí v Praze, kde hrabě vlastnil minimálně tři domy, jak již bylo zmíněno výše. Provoz městských domů vyžadoval velkou pozornost, a tak se Augustin stal jejich „vrchním správcem“, který měl za úkol dohlížet na místní zaměstnance hraběte, jako byli správci, zahradníci a řemeslníci, a na chod domů obecně. Také měl být ve styku se sousedy a hájit před nimi Verdugův majetek.⁴⁰ V neposlední řadě byla jeho starostí oprava domů, které se zřejmě nenacházely v nejlepším stavu, neboť za celých pět let sledovaných v korespondenci se nestalo, aby neprobíhaly na domech nějaké opravy a řada nájemníků těchto domů si na jejich špatný stav stěžovala.⁴¹

soudnictví spadalo pod českou dvorskou kancelář, která měla od té doby na starosti i vyřizování všech revizí a stala se tak nejvyšší soudní instancí pro soudnictví zemí Koruny české. MALÝ, K.: *České právo*, s. 126.

³⁸ O kontrole pražských řízení např. SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z 8. 9. 1669. O vídeňských záležitostech referuje agent hraběti např. tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 11. 11. 1668, 11. 7. 1669 či 22. 9. 1670.

³⁹ MARŠÁLKOVÁ, L.: *Hrabě*, s. 119.

⁴⁰ Například musel řešit spor se sousedem, jehož dřevěný kouřovod vedl přímo kolem střechy jednoho z hraběcích domů a ze kterého stoupalo neúnosné teplo. Viz SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z 26. 3. 1668, 13. 3. 1669, 3. 6. 1669 a 11. 7. 1669.

⁴¹ Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 19. 5. 1668, 25. 5. 1670 či 3. 6. 1670.

Správci domů (Pichler je v dopisech označuje slovem „*wirth*“,⁴² ale platili současně za nájemce domů) byli většinou najímáni na půl roku, přičemž před uplynutím smluvené lhůty mohla být spolupráce s nimi prodloužena o další půlrok. Nájemníci nebyli vždy úplně spolehliví lidé, navíc většinu z nich hrabě ani neznal osobně, takže mu nezbývalo než svěřit dozor nad nimi spolehlivějšímu, několikaletou službou osvědčenému agentu Augustinovi. Ten měl od nich vybírat peníze, dohlížet, aby zaplatili včas, a vymáhat na nich dlužný nájem. Zároveň kontroloval, jestli správci plní své povinnosti, a mohl hraběti navrhnout, aby je z domu vystěhoval v případě, že porušovali smlouvu. Také se sháněl po nových náhradních nájemcích a sám s nimi uzavíral dohodu a domlouval podmínky jejich pobytu v hraběcím domě. Augustin ovšem neměl v těchto záležitostech úplně volnou ruku. Jeho povinností bylo zhodnotit situaci a podat o ní zprávu Ferdinandu Janovi. Většinou přidal i vlastní názor a radu, jak situaci řešit, ale sám nesměl podniknout nic bez svolení hraběte. Většinou ale dal hrabě na Pichlerův úsudek, neboť ten měl o situaci nejlepší přehled a dokázal navrhnout velice praktická a užitečná řešení problémů.

Aby věděl, který řemeslník a jaký materiál je aktuálně potřeba, musel být agent přesně informován o stavu jednotlivých domů. Leckdy prokázal i velice praktického ducha, jako v srpnu 1670, kdy navrhl jako nového nájemníka jednoho místního tesaře a doporučil hraběti upřednostnit tohoto tesaře před jinými zájemci, neboť „dům je ve špatném stavu, potřebuje opravit střechu, a pokud bude chtít tesař zůstat suchý, nezbude mu nic jiného, než sem tam něco na domě poopravit“. Hrabě by tak získal v jedné osobě jak nájemce, tak dobrovolného opraváře.⁴³

Kromě vymáhání dluhů měl agent za úkol také jednat s Verdugovými věřiteli a vysvětlovat jim, proč hrabě nemůže včas své dluhy splatit. Zároveň neustále uctivě vyřizoval vzkazy od věřitelů hraběti a žádal na něm další a další peníze na splátky těchto dluhů. Ovšem v ideálním případě si měl sehnat peníze sám, z nájmu a splátek hraběcích dlužníků.

Při svém hospodaření plnil Pichler i úkoly zásobovače a nákupčího. Zásoboval šlechtickou rodinu na Doupově především vínem a ovocem pocházejícím z hraběcí vinice. Posílal hotové víno, na podzim i pár čerstvých hroznů a vedle toho další ovoce jako broskve, kdoule apod.⁴⁴ Z Prahy

⁴² Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 18. 6. 1669, 4. 8. 1669 a 3. 6. 1670.

⁴³ „...meines unmaßgebige erachtens wäre ratsam ihm vor jemanden andern einzunehmen, zumahlen daß haußl ganz baufellig, daß tachwerck nichts nutz und er dießfalls, wann er drucken bleiben wollte, nit unterlassen thäte nach und nach etwaß anzurichten und außzubessern“. Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 3. 8. 1670.

⁴⁴ Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 23. 9. 1668 a 29. září 1669.

na Doupov často také putovaly náročnější řemeslné výrobky, které nebyly k sehnání na venkovském panství, alespoň ne v takové kvalitě.⁴⁵

5.2 Agent na vinohradu

V 17. století vypadaly svahy řady pražských kopců jinak než dnes. Pokrývaly je rozlehlé zahrady a vinice, které jsou zde doloženy už od dob středomověku. Nejznámější a nejrozlehlejší vinohrady ležely např. pod Pražským hradem (tzv. Svatováclavské vinice), v Tróji (Vinice svaté Kláry) a nedaleko Vysočan (Vinice Máchalka). Bylo běžné, že i jednotliví šlechtici, kteří si v Praze zřídili palác, vlastnili menší či větší pozemek se zahradou a vinohradem. Svoji vinici, třeba jen drobnou, si mohl zřídít i méně bohatý šlechtic, jakým byl Ferdinand Jan Verdugo. Na své vinici si hrabě zakládal a Pichler málokdy opomněl v dopisech hraběti zmínit, v jakém stavu se jeho zahrada nachází, a jeho žádosti o další peníze na obdělávání vinné révy se opakovaly s železnou pravidelností. Proto jsem v rámci kapitoly o agentových hospodářských úkolech vyčlenila Pichlerově starosti o vinici vlastní podkapitolu.

V oblasti vinohradnictví připadly Pichlerovi především tyto úkoly: kontrola dvou stálých zaměstnanců na vinohradu (vinaře a zahradníka), vyplácení jejich mzdy, shánění materiálů (viničné tyčky, prkna, slámu na přivazování výhonků k tyčkám, od sousedů řízky nových odrůd a hnojivo a zeminu na zimní přikrytí révy) a najímání sezónních pracovníků.⁴⁶

Nejdůležitější a v dopisech nejkomentovanější částí vinařského roku bylo vinobraní. Už zhruba měsíc dopředu oznamoval agent hraběti, kdy by se mělo vinobraní konat,⁴⁷ neboť bylo potřeba termín sklizně pečlivě naplánovat vzhledem k počasí nastupujícího podzimu a působení škodlivého hmyzu. Navíc bylo potřeba před sklizní zařídit spoustu věcí, především zaslání sudů

⁴⁵ Například v prosinci 1668 si nechal hrabě zhotovit u pražského zlatníka část koňského postroje, stříbrný prsní pás. Pár týdnů před zhotovením tohoto pásu pobýval hrabě v Praze a zřejmě zlatníkovi zakázku osobně zadal. Agent měl jen hotový výrobek zaplatit z peněz, které mu speciálně pro tuto příležitost přepsal hraběcí sekretář, a nechat ho dopravit na Doupov; Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 28. 10. 1668. Dále sháněl on, případně jeho matka pro členy hraběcí rodiny dva lokty lněné tkaniny, tzv. cvilinku, modlitební knížku, u lékárníka vyzvedával léky a jinde sháněl další drobnosti. Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 23. 11. 1669. O pohledávkách u lékárníka viz SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 24, inv. č. 332, Účty A. Pichlera z června–září 1671.

⁴⁶ SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z 4. 2. 1668; Tamtéž, karton č. 24, inv. č. 332, Účty A. Pichlera z října–ledna 1672.

⁴⁷ O blížícím se vinobraní se Pichler začíná zmiňovat zhruba od začátku září. Viz SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z 23. 9. 1668, 29. 9. 1669 a 22. 9. 1670.

na víno z Doupova do Prahy.⁴⁸ S vinobraním se začínalo většinou na konci září, případně začátkem října, a byla to vždy velká událost, zřejmě i otázka prestiže, neboť Pichler v dopisech komentoval stav ostatních vinic až s žárlivou důkladností. Dokonce i hrabě a jeho rodina vždy vzali vinobraní jako záminku, proč se jet podívat do metropole Čech.⁴⁹ Při každé takové návštěvě rovnou osobně zkontrolovali stav svých domů a ostatních pražských záležitostí a agenta dále pověřili novými úkoly.

6. Agent jako poštovní posel

Dalším nezanedbatelným úkolem Augustina Pichlera bylo obstarávat doručení většiny hraběcí korespondence ostatním adresátům a získat od nich pro hraběte co nejdříve odpovědi. Odesílání a přeposílání dopisů zabíralo velkou část jeho povinností vůči hraběti, jak je patrné z účtů, kterými své služební výdaje vykazoval.⁵⁰ Pokud pomineme výdaje na provoz vinohradu, které tvořily největší část veškerých plateb a pro které sám Pichler vydělil zvláštní rubriku, zjistíme, že více jak polovinu položek té další rubriky zabírají výdaje na poštu. Dokonce i název rubriky zní: „...další výdaje na poštovné a jiné výdaje“.⁵¹ Dopisů od hraběte měl agent s jednou poštou doručit třeba i pět.⁵²

Hrabě využíval ke korespondenci buď služeb královské pošty, či vlastních posílů. Dopisy posílal přímo do rukou agenta Pichlera, jenž se dále postaral o jejich doručení přímo do rukou adresátů.⁵³ Takové jednání bylo praktické nejen kvůli zajištění správného doručení veškeré korespondence, ale také kvůli agentově právnícko-sekretářské funkci, neboť většinu dopisů měl

⁴⁸ Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 9. 9. 1668, 20. 9. 1668 a 2. 10. 1668.

⁴⁹ Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 2. 10. 1668 či 4. 9. 1670.

⁵⁰ SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 24, inv. č. 332, Účty A. Pichlera.

⁵¹ „...weiter aufgaben auf postgeldern und anderen unkosten“. Tamtéž.

⁵² SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z 9. 9. 1668 či 11. 8. 1668.

⁵³ Že skutečně hrabě pro spojení se svým agentem v Praze využíval poštu, je patrné ze zmínek v dopisech: „...schicke ich selbigen mit dem Schlackenwertischen postilion“ (Schlackenwert je německý název obce Ostrov u Karlových Varů). Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 11. 8. 1669; „...durch den Falkenawer boten, falls mir entzwichen ein andere gelegenheit vorfallet...“ (Falkenau je německý název Sokolova). Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 22. 12. 1669; „...hat gestern abents der Sachsische postilion mir recht eingehändiget“. Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 22. 12. 1669.

za úkol nejenom předat dál, ale také přečíst, aby byl informován o stavu všech úředních podání a soudních pří (viz kapitola Agent „právním sekretářem“).⁵⁴

Kromě roznášení pošty po Praze měl Pichler za úkol odesílat dopisy, které hrabě potřeboval doručit do Vídně.⁵⁵ Vzhledem k tomu, že neexistovalo přímé poštovní spojení saské trasy s Vídní a pošta musela projít komplikovaně pražským poštovním centrem, nedůvěřoval zřejmě hrabě poštovnímu úřadu, že by na tak dlouhé a složité cestě jeho psaní neztratil. Ani odesláním korespondence do Vídně Pichlerův úkol většinou neskončil, protože mnohdy bylo třeba ujistit se, že skutečně pošta dorazila, kam měla namířeno.

Agent neroznášel po Praze pouze dopisy, ale také zvláštní dary či peníze, kterými hrabě při některých příležitostech posíloval vztahy se svými dobrými známými a dalšími vlivnými lidmi, jejichž přízeň si tímto chtěl zachovat. Většinou se to dělo kolem významných církevních svátků či u příležitosti Nového roku. Tak jak bylo na „masopustní outerek“ dobrým zvykem, že hospodář obdaroval svou čeleď či šlechtic své poddané, tak i Ferdinand Jan využil této příležitosti k tomu, aby poctil nějakým malým darem nejen své poddané a služebníky, ale i přátele a podpořil své významné kontakty v řadách vlivných šlechticů. I Augustin s rodinou poníženě děkovali za prokázanou milost.⁵⁶

7. Agent informátorem

Kromě starosti o hraběcí korespondenci měl Augustin Pichler další povinnost související s poštou, a sice podávat hraběti informace o aktuálních událostech, které hýbaly monarchií a Evropou, neboť i Ferdinand Jan potřeboval být v obraze. Nejčastěji se jednalo o informace o tom, jak se vyvíjejí válečné konflikty v Evropě či k jakým konfliktům se schyluje, a který stát a jak se na ně připravuje. Řešila se také otázka různých diplomatických setkání a zahraničních vztahů habsburské monarchie. Stranou zájmu nezůstávalo ani dění u dvora ve Vídni. Pichler tlumočil hraběti informace například o tom, kdo z významných dvorských úředníků či jiných důležitých osob zemřel, kdo se ženil, komu se narodil potomek apod.⁵⁷

⁵⁴ Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 3. 3. 1670.

⁵⁵ Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 3. 3. 1670.

⁵⁶ Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 28. 2. 1669.

⁵⁷ „Von deß hiesigen herrn erzbischoffen alzue unzeitigen tod werden Eüer Gnd. leider ihne zweifel schon aviso bekommen haben. Diesem ist den 1. junij gleichfaßß der erzbischoff zu Salzburg und cardinal von Thun auß verletzung deß schiebeins warzue der kalte brand gestossen, gefolget. Ist schad um solche 2 stattliche herrn“. Tamtéž, A. Pichler F. J. Verdugovi z 9. 6. 1668.

Informace o diplomatických jednáních a válečných konfliktech či jiných zajímavých událostech totiž putovaly po poštovních trasách Evropy jako tzv. kurýrní relace, ze kterých se postupně vyvíjely i klasické noviny. V Praze měl každý možnost zajít na poštmistrovský úřad, přečíst si za drobnou úplatu nejčerstvější kurýrní relaci s informacemi z ostatních poštovních center, případně noviny vydávané ve Frankfurtu či v jiných městech.⁵⁸ K těmto informacím o dění ve „velkém světě“ přeposílal agent hraběti i novinky z městského života, především ty, které se týkaly významnějších šlechticů pobývajících v Praze. Řada zpráv také nepocházela jen z relací a novin, ale často i z doslechu, z toho, „co se povídá“. Kromě Pichlera měl hrabě ještě několik dalších informátorů (například agenta Schotta ve Vídni), kteří tvořili jednu propojenou síť a jejichž informace se mohly překrývat. To mohlo být pro hraběte výhodné, protože v případě, že údaje informátorů pocházely z odlišných zdrojů, mohl Ferdinand Jan jejich srovnáním získat přesnější informace.⁵⁹ Kromě těchto stabilních zaměstnanců či poradců se hrabě čas od času obracel s žádostí o poskytnutí informací i na své známé na postech zemských úředníků, případně využíval kontaktů svých zaměstnanců.

Pichler jako zpravodaj se nepouštěl se do žádných podrobných analýz. Většinou mu stačilo situaci popsat jednou větou, pokud se jednalo například o obyčejné nekomplikované úmrtí některé z významných osobností habsburské monarchie, případně přidal pár vět navíc, pokud se snažil co nejvýstižněji vykreslit složitou zahraniční situaci na diplomatickém poli. Ve většině případů odkázal hraběte pro další informace k přiloženým relacím či novinám.

⁵⁸ ČTVRTNÍK, Pavel – GALUŠKA, Jan: *Dějiny pošty v českých zemích*. Praha 2000, s. 25. V této době už vycházely noviny i v Praze, viz VOLF, Josef: *Dějiny novin v českých zemích*. Praha 1930. Je možné, že agent využíval k čerpání informací i těchto zdrojů, ale mnohem častěji se v dopisech objevují odkazy na kurýrní relace, jejichž obsah do Prahy přicházel přes Vídeň: SOA v Plzni, pracoviště Klášter, RA Verdugo, karton č. 27, inv. č. 341, A. Pichler F. J. Verdugovi z 6. 5. 1668 či 3. 3. 1670.

⁵⁹ Ani takováto několikastupňová informátorská soustava nebyla v tehdejším šlechtickém prostředí výjimkou. Pokud chtěl být člověk „v obraze“, bylo nutné v době teprve se rozvíjející sítě novin zajistit si i další zdroje informací. Tyto zdroje byly logicky často ovlivněny subjektivním pohledem na věc, tudíž nemohly zaručit, že získané informace budou stoprocentně pravdivé a plnohodnotné. Proto čím více, tím lépe. Podobným způsobem se nechal o důležitých událostech několika informátory zpravovat například Petr Vok z Rožmberka, viz KUBEŠ, J.: *Jan*, s. 125 či v mladší době členové rodu Valdštejnů, viz HRBEK, J.: *Hledat a nalézat. Barokní Valdštejnové* (v tisku). Nemuselo se nutně jednat pouze o placené poskytovatele informací. O významných událostech se navzájem zpravovali také dobří přátelé v pravidelné korespondenci. Jednu z nejrozšířenějších informačních sítí měl v 17. století například Karel st. ze Žerotína, viz VYBÍRAL, Zdeněk: *Politická komunikace aristokratické společnosti českých zemí na počátku novověku*. České Budějovice 2005, s. 270. V 18. století měl rozsáhlou síť informátorů také hrabě František Antonín Špork. Viz PREISS, Pavel: *Boje s dvouhlavou saní. F. A. Špork a barokní kultura v Čechách*. Praha 1981, s. 125.

I rožmberského úředníka Jana Libru využíval Petr Vok jako jednoho ze zprostředkovatelů informací o místních událostech. Stejně tak agent Sachs posílal svému pánovi z Vídně zprávy o událostech společenského a politického charakteru, které by ho mohly zajímat,⁶⁰ a nijak se tomuto pravidlu nevy-mykají ani agenti Ditrichštejnů a Questenberků v 17. století či Valdštejnů.⁶¹ Stejně tak plnili všichni zmiňovaní úředníci úlohu listonoše, vyřizovali vzka-zy a roznášeli či rozesílali dopisy od hraběte jejich adresátům.⁶²

8. Závěr

Kvůli nedostatku informací o podobných agentech sloužících jiným šlechticům by pokus o vyslovení definice hrozil přílišnou generalizací. Nicméně krátký komentář a zhodnocení dosavadních poznatků, které jsem získala analýzou korespondence Augustina Pichlera s jeho pánem a jejím porovnáním s výsledky práce Lenky Maršálkové o agentu Janu Oktaviánu Sachsovi, je třeba uvést. Kromě informací o těchto dvou agentech poslouží k porovnání ještě několik drobných zmínek o šlechtických agentech v pracích Rostislava Smiška a Zdeňka Vybírala.⁶³ Toto shrnutí by se mohlo stát odrazovým můstkem k dalšímu bádání o funkci raně novověkých šlechtických agentů. Věřím, že bude brzy rozšířeno a postavy agentů v dějinách získají jasnější obrysy.

Funkce šlechtického agenta, tak jak vyvstává ze sledované korespondence, měla několik rovin a nelze přesně určit hranice toho, co ještě spadalo do agentovy kompetence, a co ne. Po porovnání s agentem hraběte Jeronýma Colloreda Janem Oktaviánem Sachsem si můžeme všimnout jednoho společného rysu, a sice že oba představovali prodlouženou ruku svého pána v místě, kde on sám nemohl být a řídit osobně své záležitosti. I Jan Adam Questenberk na počátku 18. století měl během svého pobytu v Jaroměřicích nad Rokytnou ve Vídni speciální agenty a také Ferdinand z Ditrichštejna si v osmdesátých letech 17. století najal agenty pro vyřizování záležitostí v Římě a v Augšpurku, zatímco sám pobýval ve Vídni.⁶⁴ Z tohoto rysu následně vyplývaly jednotlivé druhy povinností. Charakter těchto povinností byl ovlivněn spoustou faktorů, a proto nikdy nenajdeme dva různé agenty s úkoly stejného rozsahu.

⁶⁰ MARŠÁLKOVÁ, L.: *Hrabě*, s. 108.

⁶¹ SMÍŠEK, R.: *Císařský dvůr*, s. 432–434; Týž: *Hrabě*, s. 141; HRBEK, J.: *Hledat a nalézat. Barokní Valdštejnové* (v tisku).

⁶² KUBEŠ, J.: *Jan*, s. 117–119; MARŠÁLKOVÁ, L.: *Hrabě*, s. 114.

⁶³ SMÍŠEK, R.: *Císařský dvůr*, s. 432–434; Týž: *Hrabě*, s. 141; VYBÍRAL, Z.: *Politická komunikace*, s. 270.

⁶⁴ SMÍŠEK, R.: *Hrabě*, s. 141; Týž: *Císařský dvůr*, s. 432–434.

Pokud měl šlechtic v působišti svého agenta nějaké majetky, připadla mu starost o jejich spravování. Náročnost a členitost tohoto úkolu ovšem záležela na tom, jak rozsáhlé tyto majetky byly, zda se jednalo jen o pár městských paláců, jeden hospodářský dvůr či dokonce o celé panství. Zároveň s movitým majetkem mohl agent získat povinnost dohlížet na ostatní služebníky svého pána, jejichž počet se odvíjel od velikosti majetku, což zase dále ovlivnilo míru agentových pravomocí.

Za nepřítomnosti šlechtice fungoval agent jako jeho zástupce při jednání s místními lidmi. Pokud vlastnil šlechtic nějaké domy, měl zde i sousedy, se kterými bylo čas od času třeba komunikovat. V případě, že tyto domy nebyly svobodné, ale spadaly pod nějaké místní právo, bylo nutné jednat i se zdejšími městskými úřady. Kromě toho přicházel agent do styku s lidmi, kteří měli vůči jeho pánovi nějaké pohledávky, jednal s jeho věřiteli i dlužníky a měl na starosti některé jeho finanční záležitosti.

Vzhledem k tomu, že byl šlechtic delší dobu mimo centrum společenského dění, potřeboval alespoň získávat pravidelně informace, aby neztratil kontakt s centrem monarchie. Nemohl zůstat izolován od okolního světa, respektive od světa své společenské vrstvy, pokud si chtěl v jejím rámci udržet slušné a stabilní postavení. Agent tedy v ideálním případě dělal svému pánovi prostředníka a zároveň ho pravidelně informoval o událostech, o kterých se domníval, že budou pro šlechtice důležité. Charakter zpráv se odvíjel od toho, jaké měl daný šlechtic postavení a v kterých kruzích se pohyboval. Záleželo také na jeho ambicích, které určovaly, o jaké informace bude mít zájem. Například agent Augustin Pichler většinou posílal hraběti zprávy velice obecného charakteru, a to zejména o politických událostech a o dění u dvora. Jednalo se spíše o zajímavosti než události, které by mohly nějak bezprostředně působit na život hraběte. Naopak Jeroným Colloredo, který si dělal ambice na získání vysokého dvorského úřadu a nobilitace, rád přijímal zprávy o nobilitacích ostatních dvořanů, neboť se ho tato jednání měla brzy také týkat.⁶⁵

Jako prostředník fungoval agent nejen v tlumočení důležitých zpráv společenského rázu, ale také v písemném styku svého pána s jeho přáteli a známými. Zajišťoval správné doručení dopisů adresátům a staral se také, aby odpovědi od nich v pořádku dorazily zpět.

Až do této chvíle jsem v podstatě nepopsala žádný nový jev. Při porovnání těchto poznatků s působením pražského hospodáře Petra Voka z Rožmberka kolem roku 1600 zjistíme, že sice především zastupoval svého pána v hospodářských záležitostech, ale kromě toho i on plnil úlohu listonoše, informátora,

⁶⁵ MARŠÁLKOVÁ, L.: *Hrabě*, s. 113, 119.

nákupčího a zástupce v jednání s věřiteli, dlužníky a místními úřady. I páni z Hradce měli v Praze ve druhé polovině 16. století jako svého zástupce speciálního úředníka, který měl na vše dohlížet.⁶⁶ Funkce agenta v sobě slučovala tedy prakticky všechny povinnosti těchto starších úředníků, ale navíc byla rozšířena o další rozměr, o nějakou speciální schopnost, kvůli které si šlechtic vybral jako agenta právě tohoto člověka a ne jiného.

V době, kdy se komplikuje veškeré úřední jednání a ztěžuje se orientace v těchto záležitostech, začíná být skoro nutností pro každého vyššího šlechtice zajistit si zástupce, který by se v byrokratických postupech všeho druhu vyznal a na nějž by se mohl spolehnout, zatímco bude sám spravovat své venkovské statky, nebo vykonávat svou funkci ve dvorském, či zemském úřadě. Nemuselo se jednat nutně pouze o agenta zběhlého v procesním právu. Nejen v případě soudních sporů musel šlechtic komunikovat s centrálními úřady. Byly tady například také žádosti o nobilitace apod. Tím, jak se proces komplikuje, objevují se lidé, kteří se specializují na vyřizování různých úředních pohledávek a na styk s různými druhy úřadů. Podle specializace se zřejmě rozlišovaly i různé druhy agentů. Záleželo tedy na šlechticově rozhodnutí podle jeho aktuální potřeby, jakého agenta zvolil; jestli jakéhosi právního sekretáře, jako tomu bylo v případě Ferdinanda Jana, či agenta zběhlého v zařizování nobilitací v případě Jeronýma Colloreda. Navíc pokud šlechtic potřeboval zastoupení v několika městech současně, mohl si najmout agentů více a vytvořit si tak agentskou síť.⁶⁷ Vedle toho si šlechtic u agenta cenil jeho informovanosti a schopnosti orientovat se ve společenském prostředí, které bylo pro šlechtice důležité.

Mohlo se jednat o agenta dlouhodobého či naopak jednorázového, pokud si ho šlechtic najal pouze pro jeho zvláštní znalosti o daném problému a po vyřízení záležitosti skončila i oficiální spolupráce s tímto agentem. Alespoň než vyvstal nový problém podobného rázu.⁶⁸

Základním společným znakem agentů byl také jejich zaměstnanecký vztah k šlechtici. Nepatřili přímo k vrchnostenskému správnímu aparátu. Jejich vztah ke šlechtici byl ošetřen smlouvou, která obecně definovala rozsah jejich služeb, které potom zaměstnavatel mohl konkretizovat podle aktuální

⁶⁶ K rožmberskému hospodáři KUBEŠ, J.: *Jan*; O správě pražského domu pánů z Hradce LEDVINKA, V.: *Dům*, s. 269–309.

⁶⁷ Síť agentů informátorů měl už Karel st. ze Žerotína na počátku 17. století, viz VYBÍRAL, Z.: *Politická komunikace*, s. 270. Síť pražských a vídeňských agentů si vytvořil i Jan Adam z Quesenberku o sto let později, viz SMÍŠEK, R.: *Hrabě*, s. 141. Podobně také členové rodu Valdštejnů si v letech 1640–1740 vytvářeli síť agentů a informátorů různého charakteru a kompetencí. Viz HRBEK, J.: *Hledat a nalézat. Barokní Valdštejnové* (v tisku).

⁶⁸ MARŠÁLKOVÁ, L.: *Hrabě*, s. 124.

potřeby. Zároveň nebyli tito agenti povinováni svou službou pouze jednomu zaměstnavateli. Často poskytovali své služby několika šlechticům najednou, a to jako profesionální agenti, kteří svou momentální živnost založili jen na této profesi. Výhodnými adepty na agenty byli také úředníci zemského či dvorského správního aparátu, jejichž služeb využíval šlechtic především ve vztahu k jejich působení v úřadě. Jinak byla hranice mezi agenty a běžnými šlechtickými úředníky, jako byli sekretáři, hofmistři, správci apod., velice tenká. I tyto úředníky šlechtic využíval jako informátory, přímlyvce a správce a stejně dobře se k plnění podobných úkolů dali využít šlechtičtí příbuzní.⁶⁹

Závěr této práce se spíše pokusil naznačit, v čem spočívala funkce agenta, a neklade si ambice vytvářet obecně platné definice tohoto pobělohorského úřednického fenoménu. Pouze doufá, že svým obsahem přispěje k dalšímu bádání o těchto šlechtických úřednících.

RESUMÉ

PRAŽSKÝ AGENT HRABĚTE FERDINANDA JANA VERDUGA V DRUHÉ PŮLI 17. STOLETÍ

Tato práce analyzuje korespondenci hraběte Ferdinanda Jana Verduga s jeho pražským agentem Augustinem Pichlerem v letech 1668–1672 a na jejím základě se snaží vymezit pojem šlechtický agent, který se začíná objevovat v souvislosti se šlechtickými úředníky pobělohorského období a jehož význam nebyl dosud českými historiky prozkoumán.

Jako pomůcka k vymezení pojmu agent zde slouží porovnání se staršími šlechtickými hospodářskými úředníky předbělohorské doby, kteří měli podobné povinnosti jako agent, především správní, hospodářské a informátorské. Tyto druhy agentových povinností jsou v práci důkladněji rozebrány a ukázány na konkrétních příkladech z korespondence. Kromě těchto funkcí vykonával agent Augustin Pichler ještě funkci tzv. „právního sekretáře“, na kterou je zde kladen největší důraz, protože právě ta ho odlišuje od starých šlechtických hospodářských úředníků z 16. a první poloviny 17. století.

Po porovnání s nepočetnými zmínkami v současné historiografii o agentech jiných šlechticů dochází v závěru práce ke zjištění, že funkce agentů v pobělohorské době se z funkce původních hospodářských úředníků rozšířila o rozměr specializace na řešení konkrétního právníckého či byrokratického

⁶⁹ O různém charakteru valdštejnských informátorů HRBEK, J.: *Hledat a nalézat. Barokní Valdštejnové* (v tisku).

problému. Existovalo mnoho druhů agentů, podle jejich specializace, rozsahu kompetencí, místa zaměstnání apod.

SUMMARY

PRAGUE AGENT OF COUNT FERDINAND JAN VERDUGO IN THE SECOND HALF OF THE 17TH CENTURY

This work analyses the correspondence between count Ferdinand Jan Verdugo and his Prague agent Augustin Pichler between 1668 and 1672. The work, based on this correspondence, tries to define the term of aristocratic agent which started to appear in connection with aristocratic officials in period after the Battle of White Mountain and whose importance has not been examined by the Czech historians yet.

The comparison with earlier economy officials of aristocrats in period before the Battle of White Mountain is used to define the term “agent”. Officials’ obligations were similar to agent’s, especially in administration, economy and in the role of informants. This variety of agent’s responsibilities is closer analysed in this work and pointed out in particular examples from the correspondence. Apart from mentioned tasks of agent, Augustin Pichler had also a function of so called “juristic secretary”. The greatest emphasis in this work is put on this function because it distinguishes him from earlier economy officials of aristocrats in the 16th and the first half of the 17th century.

After comparison of a piece of information about agents of other aristocrats in contemporary historiography it is concluded that the function of agents in period after the Battle of White Mountain expanded. Their original role of economy officials was extended and they dealt with particular juristic or bureaucratic problems. There was a variety of agents who slightly differed in their specialization, range of competence, place of activity, etc.

Bc. Michaela Buriánková
Ústav historických věd
Filozofická fakulta
Univerzita Pardubice
Studentská 84
532 10 Pardubice

ŽIVOT MIMO GHETTO: ZROD ŽIDOVSKÉHO NÁBOŽENSKÉHO SPOLEČENSTVÍ NA FRÝDECKU A MÍSTECKU

Daniel Baránek

1. Úvod

Život židů žijících na Moravě a ve Slezsku před rokem 1848 lze charakterizovat jako neustálou snahu židovského obyvatelstva uniknout z panovníkem vymezených ghett a najít si obživu mimo těsný prostor židovských obcí. Rozšiřování nebo zmenšování možností bydlet mimo ghetta v důsledku uvolňování a zpřísnění protizidovských restrikcí ovšem představuje pouze jednu stránku tohoto fenoménu. Dosavadní bádání se přitom téměř výhradně zaměřovalo právě na zkoumání více či méně restriktivních právních norem a jejich důsledků na počet a územní rozšíření židovského obyvatelstva. Stranou zájmu již ovšem zůstávala hluboce zakořeněná touha židů žijících mimo ghetta po sdílení svého náboženského přesvědčení ve společenství souvěrců. Následující text si proto všímá nejen protizidovských restrikcí a jejich důsledků pro emigraci židů z ghett, nýbrž se především chce zabývat faktory, jež ovlivňovaly možnosti společného náboženského života židů žijících mimo židovské obce, konkrétně na rozhraní Moravy a Slezska v oblasti Frýdecka a Místecka.

2. Usazování prvních židů na Frýdecku a Místecku

Ve srovnání s jinými částmi Moravy a Slezska se židé na Frýdecku a Místecku začali usídlvat poměrně pozdě. Židovské obyvatelstvo se ve středověku na Moravě a ve Slezsku koncentrovalo zejména do královských měst, jejichž představitelé ovšem židy trpěli v podstatě jen kvůli králově přání. Po vypuknutí husitských válek sice tato města zachovala svému panovníkovi loajalitu, zároveň však využila oslabení jeho moci k tomu, aby si vyžádala vyhnání židů za své hradby.¹ Městští řemeslníci svazování nepružným

¹ ENGEL, Alfred: *Die Ausweisung der Juden aus den königlichen Städten Mährens und ihre Folgen*. Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik, 2, 1930, s. 50–95; SPYRA, Janusz: *Židé v rakouském Slezsku (1742–1918). Nástin dějin*. In: SPYRA, Janusz – WODZINSKI, Marcin (eds.): *Židé ve Slezsku: studie k dějinám Židů ve Slezsku*. Český Těšín 2001, s. 7n.

cechovním systémem tak do jisté míry dosáhli oslabení nepohodlných židovských věřitelů,² panovnický židovský regál tím však utřil značnou ránu. Podle privilegia Statuta Judaeorum Přemysla Otakara II. totiž židé spadali pod královskou ochranu výměnou za platbu daní přímo králi; po vyhnání židů z královských měst však panovník přestal židy chránit, a tak se právní princip vymezený v tomto privilegiu transformoval do nové podoby, když potenciálu židovského kapitálu začala využívat světská i duchovní vrchnost při svém hospodářském boji s městy. Ze „služebníků královské komory“ (*servi camerae regiae*) se stali služebníci jednotlivých vrchnostenských komor. Díky ochraně vrchnosti se židé mohli usadit v jejich městech, jež ležela neda-leko od měst královských, odkud byli vyhnáni.³

Po svém vypuzení z významných slezských měst se židé začali usazovat také na území těšínského knížectví, do něhož kromě Frýdecka od roku 1402 spadalo také Místecko.⁴ Ačkoli těšínským knížectvím židovští obchodníci procházeli zřejmě již v dřívějších staletích, první jasné zprávy o jednotlivých usazených židech na tomto území ovšem pocházejí až ze třicátých let 16. století. Podle listiny z roku 1584 byli židé na Frýdecku a Místecku usazeni „od starodávna“.⁵ V průběhu dalších dvou staletí se prameny o židech žijících v této oblasti zmiňují především jako o nájemcích vrchnostenských arend (mýta a výčepu na frýdeckém panství,⁶ vinopalny, výčepu a mýta na hukvaldském panství,⁷ koželužny na paskovském panství⁸), a to i navzdory panovníkově snaze plně obnovit svou pravomoc nad židovským obyvatelstvem a omezit počet míst, kde mohli židé bydlet, nebo dokonce židy z českých zemí úplně vyhnat.⁹ Moravská i slezská vrchnost dále považovala židy na svých

² JANÁČEK, Josef: *České dějiny I. Doba předbělohorská. Kniha I, díl I.* Praha 1968, s. 70 a 178n.

³ SPYRA, J.: *Židé*, s. 8.

⁴ JUŘÁK, Petr: *Frýdek-Místek*. Frýdek-Místek 2002, s. 14.

⁵ *Listinář Těšínska: Sbírka listinného materiálu k dějinám knížectví Těšínského 1571–1600.* Eds.: NĚMEC, Emerich – ŠEFCÍK, Erich. Český Těšín 1978, s. 27–29.

⁶ SOKA Frýdek-Místek, knihovna, sign. R 103 – *Opis urbáře panství frýdeckého z roku 1636 (1664)*. 1970, s. 6; ŽÁČEK, Rudolf: *Urbář panství frýdeckého z roku 1636*. Těšínsko, 38, 1995, č. 3, s. 1; SPYRA, J.: *Židovské rody ve Slezsku: Munkové z Frýdku*. Těšínsko, 40, 1997, č. 2, s. 7; Archiv Židovského muzea v Praze (dále AŽMP), Židovská náboženská obec Frýdek-Místek (dále ŽNO FM), sign. 1798, s. 4–6.

⁷ ZAO-O, f. AO, karton č. 492, inv. č. 3157, sign. E III b 30/2 a; Tamtéž, inv. č. 3187, sign. E III b 32/5 b; Tamtéž, inv. č. 2268, sign. Temp139; Tamtéž, inv. č. 3193, sign. E III c 33/2 c; ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 622, inv. č. 2874; POLÁŠEK, Jaromír: *Židovská komunita ve Frýdlantě nad Ostravicí. Židé a Morava IX.*, 2003, s. 158.

⁸ ŽÁČEK, Václav: *Židovské koželužny na Moravě na počátku osmnáctého století*. Ročenka Společnosti pro dějiny židů v Československé republice, 5, 1933, s. 184.

⁹ PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha 2001, s. 89–90.

panstvích za své poddané, s nimiž může svobodně uzavírat pachtovní kontrakty. Podbeskydí nicméně představovalo hospodářsky spíše slabě rozvinutou oblast, takže židé tudy raději jen procházeli jako obchodníci, než aby se zde usazovali. Koncem 17. století proto žilo na Frýdecku a Místecku stále ještě jen několik velmi málo židovských rodin¹⁰ a do třetí čtvrtiny 18. století se jejich počet zvýšil jen nepatrně.¹¹

Dochované úřední prameny se v podstatě vůbec nezmiňují o náboženském životě židů v této oblasti. Bezpochyby museli příslušet do některé ze stanovených židovských obcí a odvádět tam daně. Lze však jen stěží odhadnout, jak silné vazby poutaly židy na hukvaldském a frýdeckém panství k těmto židovským komunitám. Úřady považovaly židy především za zdroj svých příjmů, regulovaly velikost židovské populace, aby náhodou nezískala navrch nad křesťanskou, o náboženský či osobní život židovských obyvatel se však prakticky vůbec nezajímaly, pokud tedy přitom nedošlo k překročení platných právních norem. Po nezdařeném pokusu Marie Terezie o vyhnání židů tak lze v běžné činnosti státních institucí vysledovat spíše snahu o udržování *statu quo* (stabilních příjmů a populace), což ovšem někdy také znamenalo zasáhnout proti křesťanům ve prospěch židů. Nejzřetelněji se to projevilo v případě pokřtění židovských novorozenců křesťanskými porodními bábami nebo služkami, ačkoli Marie Terezie i Josef II. takové jednání přísně zakázali.¹² Na frýdeckém panství k takové události došlo roku 1763 ve Frýdku v rodině Barucha Munka,¹³ na hukvaldském panství roku 1786 v Koloredově v rodině židovského trafikanta Jakoba Löbla.¹⁴

3. Připojení Haliče a výjimka pro „užitečné židy“

Pohyb židovských obchodníků na frýdeckém a hukvaldském panství výrazně zesílil po připojení Haliče k habsburské monarchii roku 1772. Tato nově připojená a oproti českým a rakouským zemím zaostalá oblast se měla stát významným odbytištěm pro české i rakouské výrobky a právě přes frýdecké i hukvaldské panství vedla císařská silnice dobudovaná roku

¹⁰ SPYRA, J.: *Die Juden in Teschener Schlesien (bis Anfang des 18. Jh.)*. Oberschlesisches Jahrbuch, 9, 1993, s. 56n.

¹¹ ZA, Královský úřad Opava (dále KrÚ Opava), karton č. 459, inv. č. 617, sign. 11/3, fol. 292–296.

¹² SPYRA, J.: *Židé*, s. 20.

¹³ Týž: *Židovské rody*, s. 8.

¹⁴ Někdy uváděn jako Jakub Lowel či Jakub Löwenstein. LIPOVSKI, Radek: *Usidlování židovského obyvatelstva v Místku a Koloredově*. Sborník Státního okresního archivu Frýdek-Místek, 7, 2006, s. 86; LINHART, František: *Kniha o Místku*. Místek 1929, s. 234.

1784 a spojující Halič se zbytkem monarchie.¹⁵ Jelikož 6 % haličské populace tvořili židé,¹⁶ byli obchodníci přicházející z této oblasti na Frýdecko a Místecko z velké části židovského vyznání. Šetření provedené roku 1797 ukázalo, že do Koloredova přicházelo téměř každý den tři až šest „polských“ („pohlische“) židovských obchodníků, kteří si zde vždy objednali určitý počet kusů sukna či plátna, potom pokračovali ve své obchodní cestě dále buď do okolních měst (do Přílbora a Brušperku) nebo až do Brna či Vídně a při cestě zpět si v Koloredově vyzvedli objednané zboží.¹⁷

Další zásadní změny, jež měly vliv na židovské osídlení Frýdecka a Místecka, se uskutečnily jen několik let po záboru Haliče. Josef II. vydal toleranční patenty pro židy (1781 pro Slezsko, 1782 pro Moravu), které povolovaly soukromou náboženskou praxi, rozšiřovaly možnosti židovského podnikání (židé mohli vlastnit půdu a provozovat řemesla) a dovolovaly židům vzdělávat se dokonce na univerzitách. Nejednalo se nicméně o jakousi shovívavost k židům, jako spíše o snahu začlenit židy do společnosti. Proto zároveň s rozšířením možností obživy nařídil židům přijmout německá jména a povolení k uzavření sňatků se mělo nyní vydávat jen po prokázání znalosti němčiny. Podobně jako ostatní obyvatelstvo se Josef II. snažil také židy podříditi státní jurisdikci, a zrušil proto židovskou samosprávu.¹⁸ Familiantský zákon, segregace židů či zvláštní židovská daň navíc dále zůstávaly v platnosti. Toleranční patent z roku 1782 zdůraznil zákaz pobytu židů mimo ghetta a připouštěl jedinou výjimku, totiž když žid „chtěl v nějaké vesnici, na trhu nebo v nějakém městě, popřípadě na nějaké dosud nezastavěné ploše zřídit fabriku, nebo chtěl provozovat nějaké prospěšné řemeslo, nebo k tomu obdržel z nějakého obzvláštního důvodu povolení od Jeho Veličenstva“.¹⁹ Platnost segregáčnických opatření potvrdil také František II. roku 1798, když stanovil, že počet moravských židovských obcí má být 52.²⁰

¹⁵ JUŘÁK, P.: *Historie a současnost podnikání na Frýdecko-Místecku*. Žehušice 2005, s. 38–40.

¹⁶ KUDĚLA, Jiří: *Poznámky k dějinám Židů v habsburské monarchii v 16.–19. století*. Folia Historica Bohemica, 16, 1993, s. 29–31; FRAS, Zbygniew: *Galicja*. Wrocław 2003, s. 71–78; SPYRA, J.: *Židé*, s. 20.

¹⁷ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 2793, fol. 111–124.

¹⁸ SPYRA, J.: *Židé*, s. 21n.

¹⁹ SCARI, Hieronymus von: *Systematische Darstellung der in Betreff der Juden in Mähren und im k. k. Antheile Schlesiens erlassenen Gesetze und Verordnungen*. Brünn 1835, s. 3.

²⁰ MILLER, Michael Laurence: *Rabbis and Revolution: A Study in Nineteenth-Century Moravian Jewry*. Columbia University 2004, s. 48–52. Dizertační práce.

Pro většinu moravských židů zmíněná opatření znamenala, že museli žít dále až do poloviny 19. století ve stísněném prostoru ghett²¹ a že svobodní muži museli obtížně bojovat o přidělení familiantského čísla, aby se mohli legálně oženit, což se nezřídka pojilo s korupcí, podvody a poklesem soudržnosti židovských komunit.²² Výjimka obsažená v tolerančním patentu z roku 1782 sice spíše než nějaké převratné opatření představovala pouze legalizaci dlouhodobé praxe vrchnosti tolerovat „užitečné židy“, díky této výjimce však židé mohli pobývat na Místecku již nejen díky benevolenci hukvaldské vrchnosti jako dříve, ale také v souladu se zákony – ovšem stále za podmínky, že vrchnost nebo nějaký státní úřad uznal činnost židů v dané lokalitě za dostatečně prospěšnou. Podobnou rezignaci na vymáhání dodržování striktních opatření omezující rozvoj židovské populace lze pozorovat také na Těšínsku. Roku 1792 průzkum ukázal, že v této oblasti místo povolených 88 židovských rodin jich ve skutečnosti pobývalo 156. Dvorský dekret roku 1794 sice zakázal přijímat na toto území další židy, hospodářsky soběstačným židům ovšem pobyt dovolil, a tak de facto legalizoval nedodržování familiantského zákona ve Slezsku.²³

Změna postoje zeměpanských úřadů nejenže přinesla větší jistotu židům, kteří na Frýdecku a Místecku bydleli a získávali obživu, ale navíc povzbudila další židy, aby usilovali o zisk trafiky nebo nějaké vrchnostenské arendy. Na Frýdecku a Místecku se takovou lákavou „užitečnou“ činností staly zejména židovské jídelny zřizované pro židovské obchodníky z Haliče. Význam židovských jídelen ještě více zvyšuje skutečnost, že sehrály důležitou roli ve vývoji náboženského života místních židů: stávaly se místem jejich setkávání, na druhou stranu však boj o získání práva na provozování těchto jídelen místní židy značně rozděloval. Vážnost těchto sporů, často provázených udáváním a snahou svého židovského protivníka z oblasti úplně „vystrnadit“, způsoby, jakými se židé snažili ze všech sil získat obživu mimo ghetto, jakož i vztahy mezi vrchnostenskými a zeměpanskými úřady dobře ilustruje spor mezi Walentinem Löwem a Salomonem Zwillingерem, jenž se odehrál v letech 1795–1796.²⁴

²¹ DOKOUPILOVÁ, Marie: *Feith Ehrenstamm a jeho dědictví v Prostějově (1763–15. 10. 1827)*. Židé a Morava XIV., 2008, s. 34.

²² FIŠER, Rudolf: *Třebíčští familianti v první polovině 19. století: Familiantský zákon v každodenním životě ghetta*. In: *Židé a Morava XIV*. Kroměříž 2008, s. 7–20.

²³ SPYRA, J.: *Židé*, s. 24.

²⁴ Ke sporu viz také LIPOVSKI, Radek: *Spor Salomona Zwillingera s Valentinem Löwem na Koloreďově na konci 18. století*. Židé a Morava XV., Kroměříž 2009, s. 74–81.

Roku 1789 převzalo olomoucké arcibiskupství od moravskoslezského místodržitelství statek ve Sviadnově, kolem něhož vznikla osada Koloredov,²⁵ a roku 1795 pověřilo hukvaldský vrchní úřad, aby pronajal šenk, jenž tvořil součást statku.²⁶ O statek se ucházel osoblažský familiant Salomon Zwilling, již několik let pobývajícím ve Sviadnově (Koloredově) – jak se ovšem záhy zjistilo – bez příslušného vrchnostenského povolení. Na vrchní úřad navíc na Zwillingera často přicházely stížnosti, že se nesnese ani se svými sousedy a že přijímá podezřelé návštěvy. Z těchto důvodů vrchní úřad olomouckému arcibiskupství navrhl jeho vypovězení z Koloredova do jeho židovské obce v Osoblaze.²⁷ Této situaci využil další koloredovský žid Walentin (Foltin) Löw, jenž oficiálně patřil do holešovské židovské obce a ve Sviadnově provozoval pronajatou vrchnostenskou kořalnu.²⁸ Löw na vrchním úřadě udal, že Zwillinger ilegálně provozuje pohostinství pro procházející židovské obchodníky a cestující, čímž Löwovi a ve svém důsledku také vrchnosti způsobuje velké škody.²⁹ Zwillinger na udání reagoval dopisem, v němž přerovský krajský úřad (se sídlem v Hranicích) upozornil, že Löw získal vrchnostenský nájem, aniž by byl familiantem.³⁰ Po prošetření se však ukázalo, že Löw sice skutečně familiantem není, moravské gubernium jej však řadí do kategorie *überzahliger*,³¹ takže pronájem sviadnovské kořalny proběhl zcela legálně.³² Tento úskok tedy Zwillingerovi nijak neprospěl a hukvaldský vrchní úřad mu v březnu roku 1796 nařídil se vystěhovat z Koloredova.

Zwillinger se v této situaci snažil udržet v Koloredově tím, že usiloval o to, aby rychle získal nějakou obživu, díky níž by jej vrchnost začala považovat za trpělního. Na začátku roku 1796 se mu skutečně podařilo získat pacht na vybírání potravní daně od židů na Místecku.³³ Nedlouho poté se však Zwillingerovi náhodou dostal do rukou dopis adresovaný jeho odpůrci Löwovi, neoprávněně jej otevřel³⁴ a na základě tohoto prohřešku mu nadřič-

²⁵ LINHART, F.: *Kniha*, s. 75.

²⁶ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 2793, fol. 3–4.

²⁷ Tamtéž, fol. 5–6.

²⁸ Tamtéž, fol. 17.

²⁹ Tamtéž, fol. 7–14.

³⁰ Tamtéž, fol. 15–16.

³¹ Soupis „přespočetných“ židů byl proveden roku 1789 a zahrnoval všechny židy bez familiantského místa, jimž se nadále povoloval pobyt v zemi – SCARI, H.: *Systematische Darstellung*, s. 3.

³² ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 2793, fol. 17.

³³ Tamtéž, fol. 18.

³⁴ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 2791.

zený hranický výběrčí židovské potravní daně právě získaný pacht odebral a předal jej Löwovi.³⁵ Zwillinger se na podzim téhož roku před hranickým výběrčím dokázal znedůvěryhodnit ještě více, neboť byl přistižen při pašování košer masa, másla a sýra.³⁶

Pronájem vybírání potravní daně Zwillingerovi tedy „nevyšel“, a tak se snažil získat čas tím, že se proti vypovězení hukvaldským vrchním úřadem odvolal k tamnímu justičnímu úřadu,³⁷ arcibiskup jeho odvolání však zamítl,³⁸ podobně jako následně přerovský krajský úřad.³⁹ Nakonec se na počátku června odvolal k moravskoslezskému místodržitelství.⁴⁰ Zároveň stále hledal nějakou obživu, jíž by ospravedlnil svůj pobyt v Koloredově. Nakonec na konci května 1796 získal u těšínského komorního inspektorátního úřadu licenci k prodeji tabáku,⁴¹ což arcibiskupská kancelář považovala za dostatečný důvod k povolení pobytu za podmínky, že Zwillinger bude vrchnosti platit ročně toleranční poplatek 15 zlatých.⁴² Arcibiskupská kancelář navíc v objektu koloredovského statku zřídila vedle šenku a palírny také židovskou jídelnu, celý objekt Zwillingerovi pronajala, a dokonce pro něj na moravskoslezském místodržitelství vyjednala povolení k pobytu na následujících šest let.⁴³

4. Zárodky společného náboženského života

Ze stejné doby, kdy si Zwillinger musel vybojovávat u vrchnostenských i státních úřadů povolení k pobytu, pochází i první ucelenější zprávy o náboženském životě židů v Koloredově a okolí. Podle vyjádření hukvaldského vrchního úřadu pro moravskoslezské místodržitelství ohledně Zwillingerova odvolání žili v té době v Koloredově vedle Zwillingera také dva nejmenovaní židé s vrchnostenským oprávněním.⁴⁴ Vrchní úřad měl kromě již zmiňovaného Walentina Löwa jistě na mysli obchodníka Jakoba Lichtensterna, kterého roku 1795 někdo udal přerovskému krajskému úřadu, že vykonává ve svém

³⁵ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 2792, fol. 2–4.

³⁶ Tamtéž, fol. 9–12.

³⁷ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 2793, fol. 31–32.

³⁸ Tamtéž, fol. 40–41.

³⁹ Tamtéž, fol. 45.

⁴⁰ Tamtéž, fol. 68.

⁴¹ Tamtéž, fol. 60–61, 80.

⁴² Tamtéž, fol. 58–59.

⁴³ Tamtéž, fol. 95–96.

⁴⁴ Tamtéž, fol. 86.

domě bohoslužby se svitkem tóry, což bylo podle Generálního řádu z roku 1754 zakázáno. Krajský úřad předal tuto věc k vyšetření hukvaldskému vrchnímu úřadu.⁴⁵

Lichtenstern při vyšetřování uvedl, že se ještě nikdy neopovážil konat ve svém obydlí modlitbu s tórou, přiznal však, že když u něj někdy o šabatu přebývají polští židovští obchodníci, a sejde se tak minimální počet (*minjan*) deseti dospělých mužů (tedy podle *halachy* mužů starších třinácti let) potřebných k zahájení modlitby, pak tito jeho hosté někdy se svou přivezenou tórou modlitbu vykonávají. Lichtenstern popíral, že by takové modlitby inicioval a konání bohoslužeb vysvětloval tím, že jen z důvodů zachování dobrých vztahů nechce svým hostům bránit v modlitbách a nutit je k návštěvě synagogy v jen několik minut vzdáleném Frýdku.⁴⁶ Zmínka o „frýdecké synagoze“ (*Frideker Synagoge*) je hodna pozornosti, neboť se sotva mohlo jednat o synagogu v pravém slova smyslu (tedy o budovu určenou pouze pro náboženské účely). Ovšem dosud prozkoumané prameny se nezmiňují ani o modlitební místnosti v domě nějakého frýdeckého žida.⁴⁷ Například Janusz Spyra o „prvním zorganizovaném náboženském životě“ mluví až v souvislosti se založením „prvního modlitebního shromáždění ve Frýdku“ roku 1823.⁴⁸ Lichtensternova zmínka o „frýdecké synagoze“, vyslovená s naprostou samozřejmostí, ovšem ukazuje, že společný náboženský život v této oblasti existoval již na konci 18. století. Židovským bohoslužbám ve Frýdku však úřady nemusely věnovat pozornost, neboť toleranční patent pro Slezsko z roku 1781 na rozdíl od tolerančního patentu pro Moravu tolerovaným židovským rodinám soukromé modlitby s tórou povoloval.⁴⁹ Záležitost modliteb u Lichtensterna krajský úřad nakonec uzavřel s tím, že Lichtenstern nesmí polským židům bohoslužby s tórou dovolovat.⁵⁰

Po zřízení židovské jídelny v Koloredově se Zwillingер ocitl v podobné situaci jako Lichtenstern, neboť také v jím pronajaté jídelně cestující polští židé nezřídka a „bezstarostně“ vykonávali své modlitby a bohoslužby. Zwillingер

⁴⁵ Tamtéž, fol. 145–146.

⁴⁶ Tamtéž, fol. 147–148.

⁴⁷ O „frýdecké synagoze“ se nezmiňuje především popis stavu židovstva na Těšínsku z roku 1828, podle kterého onoho roku na Těšínsku neexistovala žádná synagoga a zřízení židovské modlitebny bylo povoleno pouze židům v Bílsku – MZA, f. B14 Moravské místodržitelství, karta č. 617, sign. J 25, složka Teschner Kreis, fol. 15–16. Jiné prameny sice zmiňují po roce 1800 kromě modlitebny v Bílsku také existenci modlitebny v Těšíně, o „frýdecké synagoze“ ovšem mlčí (SPYRA, J.: *Židé*, s. 27.).

⁴⁸ Týž: *Židovské rody*, s. 8.

⁴⁹ SCARI, H.: *Systematische Darstellung*, s. 82.

⁵⁰ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karta č. 608, inv. č. 1793, fol. 150–151.

se snad chtěl vyhnout dalším nepříjemnostem s úřady v případě prozrazení těchto nedovolených modliteb, a proto se v březnu roku 1797 rozhodl požádat přerovský krajský úřad o oficiální povolení modliteb se svitkem tóry v jím pronajaté židovské jídelně. Zdůvodňoval to také tím, že nejbližší místo, kde takové modlitby mohou konat, se nachází až ve dvě míle (15 kilometrů) vzdáleném Příboře.⁵¹ Navzdory doporučení hukvaldského vrchního úřadu⁵² krajský úřad žádost zamítl s tím, že židovští obchodníci si mají zařídit své záležitosti tak, aby se o šabat ubytovali v Příboře nebo v Těšíně, kde je bohoslužba s tórou povolena.⁵³ Zwillinger se nenechal odbýt a odvolal se k moravskoslezskému místodržitelství, přičemž tvrdil, že polští židé si cestu podle představ krajského úřadu uspořádat nemohou, neboť se u něj zdržují až pět týdnů, což doložil svědectvím jednoho místeckého a jednoho koloredovského křesťanského úpraváře látek.⁵⁴ Tato svědectví mu ovšem spíše uškodila, neboť hukvaldský vrchní úřad brzy zjistil, že Zwillinger výpovědi křesťanských svědků překroutil, neboť tyto svědci mu potvrzovali pouze jediný případ, kdy u něj nějaký žid zůstal čtyři týdny kvůli porouchanému vozu, zatímco Zwillinger tato svědectví interpretoval tak, jakoby takové dlouhodobé pobyty byly zcela pravidelné. Jak však již bylo zmíněno výše, polští židovští obchodníci se v Koloredově zdrželi maximálně dva dny a pak pokračovali za obchodem do měst v okolí nebo do Brna či Vídně.⁵⁵ Místodržitelství pak přirozeně Zwillingerovi, jenž se před úřady opět „znemožnil“, vykonávání modliteb s tórou v Koloredově nepovolilo.⁵⁶

Další šetření, jež provedl hukvaldský vrchní úřad jen o pár let později, roku 1805, dává nahlédnout do vztahu familiantů usazených na Místecku ke své domovské židovské obci. Vrchní úřad v Hranicích totiž zjistil, že tamní židovská obec neoprávněně vybírala peníze od židů, a požádal proto hukvaldský vrchní úřad o prošetření, zdali hranická židovská delegace nenavštívila také Isaiase Löwa, hranického familianta usazeného ve Frýdlantě.⁵⁷ Ten uvedl, že když byl před časem za obchody v Místku, potkal tam skutečně hranického žida Jakoba Adlera, jenž za ním zrovna mířil. Adler mu ukázal dva dopisy psané německy a jeden dopis v jidiš (*jüdisch geschrieben*), jež obsahovaly jednak informaci, že vybrané peníze jsou určeny na pokrytí

⁵¹ Tamtéž, fol. 101.

⁵² ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 1793, fol. 103–105.

⁵³ Tamtéž, fol. 106.

⁵⁴ Tamtéž, fol. 113–115.

⁵⁵ Tamtéž, fol. 118–124.

⁵⁶ Tamtéž, fol. 128.

⁵⁷ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 2795, fol. 2–3.

nákladů nějaké delegace vyslané hranickou židovskou obcí do Brna a Vídně, a pak také podpisy těch, kdo již do sbírky přispěli. Löw sice vlastně nevěděl, jaké poslání měla tato delegace mít, viděl však v seznamu dárců mnoho (zřejmě známých) jmen, a tak Adlerovi přispěl 20 zlatých.⁵⁸

Na přelomu 18. a 19. století se tedy společný náboženský život židů na Frýdecku a Místecku realizoval několika způsoby. Na Frýdecku mohli židé díky tolerančnímu patentu pro Slezsko z roku 1781 vykonávat soukromé modlitby ve svých obydlich, přičemž tyto pobožnosti navštěvovali kromě židů ze sousedního Místčka s největší pravděpodobností také cizí židovští obchodníci, neboť jinak by se zřejmě nedosáhlo *minjanu*. Na Místecku sice úřady konání bohoslužeb nepovolily, avšak vzhledem k malému respektu Salomona Zwillingera vůči úředním nařízením (viz neoprávněné otevření dopisu, pašování potravin, manipulace s výpověďmi svědků), lze dosti dobře předpokládat, že zejména v koloredovské židovské jídelně se bohoslužby konaly i přes zákaz úřadů, přičemž *minjan* pomáhali naplňovat opět cizí židovští obchodníci.

Značně silné vazby pojily židy žijící na Místecku k té židovské obci, při níž měli familiantské místo a které odváděli daně. Z případu Isaiase Löwa vysvítá, že místní židé sice samozřejmě neznali dění ve svých židovských obcích kvůli svému vzdálenějšímu bydlišti detailně, v žádném případě jim však nebylo lhostejné, neboť obcím ochotně přispívali i dobrovolnými dary. Podobnou vazbu na svou židovskou obec lze sledovat také u osoblažského familianta Salomona Zwillingera. Když jej totiž Walentin Löw udal, že nelegálně provozuje pohostinství, přidal k své výpovědi také seznam osob přebývajících u Zwillingera, z něhož vyplývá, že během října a listopadu roku 1795 u něj kromě židů z relativně blízkého okolí (Ostrava, Hranice, Lipník, Holešov, Kroměříž) a kromě polských židů (zřejmě obchodníků) velmi často přebývali židé z Osoblahy.⁵⁹

5. Zrod modlitebního společenství: střet ideálu a reality

O téměř třicet let později, roku 1823, uzavřeli frýdečtí a koloredovští židé smlouvu o pořádání společných bohoslužeb a nákupu základního vybavení potřebného k modlitbám.⁶⁰ Vznik takového modlitebního společenství (*Minjanverein*) mimo židovskou obec nebyl až zas tak výjimečný: již v druhé polovině 18. století vzniklo modlitební společenství jako první na Moravě

⁵⁸ Tamtéž, fol. 4–6.

⁵⁹ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 2793, fol. 11.

⁶⁰ AŽMP, ŽNO FM, sign. 1798, s. 14n.

na předměstí Brna,⁶¹ na předměstí Olomouce jej pak místní židé založili okolo roku 1810⁶² a právo veřejné bohoslužby s tórou měli již na přelomu 18. a 19. století také židé v Krásné (dnes součást Valašského Meziříčí).⁶³ Zvláštní situace panovala na Těšínsku, kde se segregační opatření neuplatňovala, židovské osídlení bylo rozptýlené a jediné viditelné pojitko představovalo společné placení daní. Židé se však snažili přidat k těmto ekonomickým vazbám také vazby náboženské, což se jim na počátku 19. století začalo dařit: roku 1800 vznikla židovská modlitebna v Bílsku, následujícího roku v Těšíně a roku 1836 v Polské (dnes Slezské) Ostravě.⁶⁴

Již první odstavec zakládací smlouvy ovšem naznačuje jakési další vzájemné spory mezi místními židy. Součástí smlouvy totiž bylo následující ustanovení: „Tato tóra bude určena k všeobecnému veřejnému používání israelitským modlitebním shromážděním židů bydlících ve Frýdku a Koloredově (s výjimkou koloredovského židovského provozovatele jídelny Bernarda Radiwilla), stejně jako také cizí cestující se mohou tohoto shromáždění účastnit...“.⁶⁵ Pro zodpovězení otázky, co vedlo zakladatele modlitebního spolku k tomu, aby svému židovskému sousedovi neumožnili účast na společných modlitbách, je opět potřeba prozkoumat dění okolo židovské jídelny v Koloredově.

Zřízení židovské jídelny v Koloredově mělo kromě zajištění stravy a ubytování pro židovské obchodníky také vyřešit spory mezi Walentinem Löwem a Salomonem Zwillingерem. Hukvaldský vrchní úřad nechal během roku 1797 při koloredovské vinopalně vystavět novou budovu, sestávající z před síně, tří místností, kuchyně, komory, sklepa a konírny a pronajal ji na šest let jakožto židovskou jídelnu Zwillingерovi.⁶⁶ Dokdy měl Zwillingер jídelnu pronajatu, není zcela jasné, jisté však je, že roku 1809 se novým nájemcem židovské jídelny i vinopalny stal křesťan Joseph Altmann. Když po šesti letech žádal o prodloužení nájmu, zdůvodňoval svou žádost takto: „Když se na něm [bývalém sviadnovském statku] dříve nacházel židovský nájemce jídelny, přicházely neustálé nářky a stížnosti kvůli pobytu nepořádné podezřelé chátry

⁶¹ BRUNNER, Moritz: *Geschichte der Juden in Brünn*. In: GOLD, Hugo: *Die Juden und Jugemeinden Mährens in Vergangenheit und Gegenwart*. Brünn 1929, s. 150.

⁶² OPPENHEIM, Berthold: *Geschichte der Juden in Olmütz*. In: GOLD, H.: *Die Juden*, s. 453; KOŠŤÁLKOVÁ, Veronika – NESLÁDKOVÁ, Ludmila: *Olomoucká židovská komunita v éře modernizace do konce trvání rakouské monarchie*. Židé a Morava XIV. Kroměříž 2008, s. 62n.

⁶³ BALETKA, Ladislav: *Židé v dějinách Valašského Meziříčí*. Vsetín 2004, s. 16.

⁶⁴ SPYRA, J.: *Židé*, s. 27; GOLD, H.: *Geschichte der Juden in Mährisch-Ostrau*. In: GOLD, H.: *Die Juden*, s. 372.

⁶⁵ AŽMP, ŽNO FM, sign. 1798, s. 39.

⁶⁶ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 637, inv. č. 2959, fol. 7–8.

a krádežím a často byla na denním pořádku policejní vyšetřování, takže ani on sám se neubráníl podezření...“. Prodloužení pronájmu pak mělo podle Altmanna zabránit opakování takové situace.⁶⁷ Brzy na to Altmann žádal o snížení nájmu ze 600 zl. na 400 zl. a jako důvod uvedl, že při vysokém nájmu by mohl jen obtížně konkurovat dvěma židovským jídelnám v sousedním Frýdku, jež jsou navíc zvýhodněny tím, že leží ve Slezsku, kde se na rozdíl od Moravy nevybírání žádná židovská potravní ani výčepní daň.⁶⁸

Olomoucký arcibiskup Maria Tadeáš Trauttmansdorff se snížením nájemného souhlasil, a tak došlo k uzavření nové nájemní smlouvy s Altmannem, tentokrát však již jen na tři roky.⁶⁹ Roku 1818 se hukvaldský vrchní úřad již postavil proti tomu, aby jídelnu získal do nájmu křesťan, neboť ten pak stejně potřebuje židovského podnájemce kvůli židovským náboženským předpisům o stravování (*kašrut*). Takovým způsobem Joseph Altmann pronajímal koloredovskou jídelnu Josephu Lichtensternovi.⁷⁰ Vrchní úřad proto před Altmannem upřednostňoval židovského uchazeče Jakoba Lichtensterna, jenž nabízel platit nájem 300 zl. a jehož hukvaldský vrchní úřad znal, neboť v Koloredově bydlel již 26 let⁷¹ a od roku 1807 zde provozoval kožedělnu (tu předal roku 1817 svému synovi Dawidovi, jenž ovšem záhy zemřel).⁷² Výše zmíněný lipnický familiant Bernard Radiwill se snažil Lichtensternovu nabídku přebít tím, že kromě nájmu 300 zl. navrhl, že by jídelnu včetně deseti měřic pole a dvou měřic luk získal za 2 000 zl. do emfiteutického vlastnictví, tedy do časově neomezeného nájmu.⁷³

Vrchnímu úřadu se prodej židovské jídelny nezdál výhodný, neboť pak by již nebylo možné snadno upravovat výši nájmu v případě proměny hodnoty peněz.⁷⁴ Olomoucký arcibiskup se nicméně k návrhu prodeje jídelny přiklonil, požadoval však uspořádání veřejné dražby.⁷⁵ Ta se vrchnosti vskutku vyplátila, neboť dražbu sice vyhrál Radiwill, avšak nikoli za jím navrhovaných 2 000 zl., nýbrž za 5 000 zl.⁷⁶ Tak vysokou částku, jejíž splácení se ostatně

⁶⁷ Tamtéž, fol. 11–12.

⁶⁸ Tamtéž, fol. 15–16.

⁶⁹ Tamtéž, fol. 17–24.

⁷⁰ Tamtéž, fol. 28.

⁷¹ Tamtéž, fol. 29.

⁷² Tamtéž, fol. 91.

⁷³ Tamtéž, fol. 27.

⁷⁴ Tamtéž, fol. 30.

⁷⁵ Tamtéž, fol. 33.

⁷⁶ Tamtéž, fol. 48.

protáhlo,⁷⁷ byl Radiwill ochoten zaplatit zřejmě jen proto, že provozování židovské jídelny mohlo legalizovat jeho pobyt v oblasti. Již roku 1805 totiž hukvaldský vrchní úřad Radiwilla, „častěji se zdržujícího v Místku“ z tohoto města vypověděl, neboť „nebyl způsobilý k toleranci.“⁷⁸ Velmi pravděpodobně se pak v oblasti zdržoval, až se mu nakonec podařilo získat židovskou jídelnu.

Nepřijetí Radiwilla zakladateli místního modlitebního společenství, mezi něž patřila také vdova po Dawidu Lichtensternovi, přitom nelze považovat za pouhý projev uraženosti plynoucí z prohrané dražby. Radiwill totiž získáním časově neomezeného pachtu židovské jídelny zpochybnil oprávněnost pobytu Lichtensternů v Koloredově. Navíc požádal vrchní úřad, jenž nyní disponoval půdou bývalého sviadnovského velkostatku, donedávna pronajatou Dawidu Lichtensternovi, aby tuto půdu pronajal jemu.⁷⁹ Olomoucký arcibiskup Radiwillově žádosti skutečně vyhověl,⁸⁰ čímž v podstatě zanikly všechny důvody, proč by Lichtensternové měli být v Koloredově dále trpěni. Nelze se tedy vůbec divit, že místní židé Radiwilliho mezi sebe nepřijali. Lichtensternové nakonec Koloredov opustit nemuseli, a to zřejmě díky tomu, že Ignaz Lichtenstern, polosírotek po Dawidu Lichtensternovi, brzy navázal na provozování otcovy kožedělny, čímž pobyt své rodiny v Koloredově legalizoval.⁸¹

6. Zakladatelé modlitebního společenství

Kromě Ewy Lichtensternové, vdovy po Dawidu Lichtensternovi, se pod zakládací smlouvu modlitebního spolku (Gessellschafts-Vertrag, dále Ver)⁸² podepsal také Leopold Lewin, Josef Munk a Aron Spitzer. Modlitebnu si zařídili nejdříve v budově koloredovského hostince Bykovna, později ji přesunuli do dřevěného domu na frýdeckém břehu Ostravice a nakonec do domu rodiny Samuelů v Koloredově. Zakládající čtveřice zakoupila základní bohosl-

⁷⁷ Tamtéž, fol. 70.

⁷⁸ SOKA Frýdek-Místek, f. Archiv města Místek (dále AM Místek), karton č. 5, inv. č. 331, fol. 167; LIPOVSKÝ, R.: *Usidlování*, s. 86–87 uvádí, že pokyn k vypovězení dal ve svém přípisu místecký úřad, což je ovšem evidentně mylné tvrzení, neboť tento přípis je datován na Hukvaldech a podepsal se pod něj hukvaldský vrchní úředník Svoboda.

⁷⁹ ZAO-O, Vs Hukvaldy, inv. č. 2959, karton č. 637, fol. 67–68.

⁸⁰ Tamtéž, fol. 70.

⁸¹ Ignaz Lichtenstern je uveden na indikační skice obce Sviadnov jako majitel domu čp. 96 (MZA, f. D9 Indikační skici, sign. MOR263618330).

⁸² AŽMP, ŽNO FM, sign. 1798, s. 39–42.

žebné předměty: svitek tóry, svatostánek (*aron ha-kodeš*) i oponu (*parochet*), pult, několik svíců a zástěnu (*mechica*) k oddělení prostoru pro ženy.⁸³

Nákup náboženských předmětů pro modlitebnu nepředstavoval levnou záležitost; jen základní vybavení nakoupené roku 1823 stálo 129 zlatých a 12 krejcarů, přičemž každý zakládající člen se na této investici podílel jednou čtvrtinou (Ver § 1). Zřízení modlitebního spolku tudíž nebylo pouze projevem rostoucího počtu židů, nýbrž také jejich relativně dobrého ekonomického zázemí. Obživu koloredovské rodiny Lewinů se zatím nepodařilo zjistit, u ostatních tří zakladatelů však významný zdroj příjmů představovaly židovské jídelny. Význam židovské jídelny pro Lichtensterny již byl zmíněn, stranou ovšem doposud zůstaly frýdecké židovské jídelny.

První židovskou jídelnu ve Frýdku v lokalitě Veselá provozovala rodina Munků,⁸⁴ jež ve Frýdku tou dobou bydlela již více než sto let. Roku 1821 jídelnu po svém otci Abrahámovi zdědil právě Josef Munk,⁸⁵ který podle seznamu desíti frýdeckých obchodníků z roku 1822 „spekuloval s kapesními hodinkami a jinými drobnostmi“, aniž by ovšem měl k této činnosti licenci nebo živnostenské oprávnění.⁸⁶ Pustil se také do obchodu s bavlněným sukem a nakonec se rozhodl látky také sám upravovat. Roku 1832 získal řádné tovární oprávnění na provozování manufaktury, v podzámčí zakoupil starý mlýn a tam začal barvit a bělit látky odkupované od domácích tkalců.⁸⁷ Nadále provozoval svou židovskou jídelnu, jež roku 1836 představovala třetí největší nálevnu ve Frýdku a pokrývala 9 % veškerého výčepu ve Frýdku.⁸⁸

Vznik druhé frýdecké jídelny povolilo moravskoslezské místodržitelství roku 1803 a provozoval ji Michael Spitzer, s nímž snad byl opavský familiar a spoluzakladatel modlitebního společenství Aron Spitzer příbuzný. Není zcela jasné, jestli Aron Spitzer jídelnu později provozoval, jeho příjmy každopádně plynuly přinejmenším z jeho činnosti drobného obchodníka

⁸³ Tamtéž, s. 38n.

⁸⁴ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 637, inv. č. 2959, fol. 15, 142.

⁸⁵ JUŘÁK, P.: *Historie*, s. 109; SPYRA, J.: *Židovské rody*, s. 8.

⁸⁶ SOKA Frýdek-Místek, f. Archiv města Frýdek (dále AM Frýdek), karton č. 33, inv. č. 536, složka 1823, č.j. 1191/1822.

⁸⁷ POLÁŠEK, Jaromír – POLÁŠKOVÁ, Jiřina: *Židovské podniky a domy ve Frýdku-Místku. Židé a Morava XII. Kroměříž 2006*, s. 51–52; JUŘÁK, P.: *Historie*, s. 109.

⁸⁸ SOKA Frýdek-Místek, AM Frýdek, karton č. 33, inv. č. 536, složka 1836, č.j. 1820/1836.

(Krämmer, 1828)⁸⁹ se střížným zbožím (*Schnitwarenhandel*, 1823).⁹⁰ Roku 1848 se věnoval obchodování s potravinami.⁹¹

Zakládání židovského modlitebního společenství se zúčastnili snad všichni židé z Frýdku a Koloredova kromě Radiwilla, neboť pobyt nějaké jiné rodiny okolo roku 1823 není v této lokalitě doložen. Počet místních židů příliš nestoupl ani během následujících desetiletí, jelikož až do poloviny 19. století mohli na Frýdecku a Místecku bydlet pouze ekonomicky dobře situovaní židé, kteří měli dostatek prostředků na to, aby si mohli pronajmout nějakou vrchnostenskou arendu. V případě chudších židů se i nadále důsledně uplatňovala protizidovská opatření, takže tempo nárůstu židovské populace v této oblasti nicméně stále zůstávalo pozvolné. Dlouhodoběji se do Koloredova přistěhoval snad jen na konci dvacátých let 19. století Isaak Löw z blízkého Frýdlantu, jenž vlastnil familiantské místo v Opavě a v Koloredově si pronajal vinopalnu.⁹²

Gregor Wolny ve svém místopise z roku 1835 uvádí, že v místecké části hukvalského panství žilo celkem jen 36 židů (19 v Koloredově, 10 ve Frýdlantě a sedm na Hukvaldech).⁹³ Podle Radka Lipovského stoupl počet židů v Koloredově do roku 1848 na 30.⁹⁴ O něco méně židů bydlelo ve Frýdku: podle Lipovského a Ivany Slezáčkové se roku 1837 jednalo o 18 židů.⁹⁵ Několik židů žilo také v Brušperku. Celkem tedy ještě roku 1848 sídlilo na Frýdecku a Místecku jen několik desítek židů. Společného náboženského života se ovšem kromě nevelkého počtu místních židů mohli účastnit také židovští obchodníci přicházející především z Haliče, kteří nejen vykupovali od místních venkovských tkalců jejich výrobky, ale také začali jejich práci organizovat jakožto nákladníci.⁹⁶

⁸⁹ MZA, f. B14 Moravské místodržitelství, karton č. 617, složka Teschner Kreis, fol. 14.

⁹⁰ NA, f. Židovské kontrolní matriky (dále HBM), inv. č. 941, matrika narozených, č. 13.

⁹¹ SOkA Frýdek-Místek, AM Frýdek, karton č. 33, inv. č. 536, složka 1847–1847, č. j. 1735/1848.

⁹² LIPOVSKI, R.: *Usidlování židovského obyvatelstva*, s. 90; POLÁŠEK, J.: *Židovská komunita*, s. 159.

⁹³ WOLNY, Gregor: *Die Markgrafschaft Mähren. I. Band: Prerauer Kreis*. Brünn 1835, s. 144.

⁹⁴ LIPOVSKI, R.: *Usidlování*, s. 97.

⁹⁵ LIPOVSKI, Radek – SLEZÁČKOVÁ, Ivana: *Analýza židovské populace města Frýdek podle teritoriálního původu a socioekonomického postavení*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Ostraviensis, Historica 14, Ostrava 2007, s. 210n.

⁹⁶ LIPOVSKI, R.: *Usidlování*, s. 94.

7. Legalizace modlitebního společenství

Místní židé ovšem své modlitební společenství roku 1823 s největší pravděpodobností založili bez vědomí úřadů a modlitby s tórou vykonávali ilegálně. Roku 1844 totiž Jakob Lichtenstern požádal moravskoslezské místodržitelství o povolení držet tóru,⁹⁷ což implikuje, že dříve modlitby probíhaly nezákonně. Rozhodnutí legalizovat držení tóry snad souvisí s dvěma dalšími událostmi.

Roku 1834 emfyteutický vlastník židovské jídelny Wenzl Habernal prodal toto zařízení Jakobu Lichtensternovi, úřady však tento prodej nepotvrdily, a celá záležitost zůstala nevyřízena.⁹⁸ O deset let později Habernal úřady urgoval s tím, že by rád věc uzavřel ještě před svou smrtí. Tentokrát jej hukvaldský vrchnostenský úřad vyslyšel, prodej schválil a uzavřel s Lichtensternem v únoru 1845 nájemní smlouvu.⁹⁹ Lichtenstern tak nyní židovskou jídelnu nevlastnil již jen *de facto*, nýbrž *de iure*. Stejně tak chtěl Lichtenstern dát do pořádku také právní náležitosti spojené s užíváním tóry. Další událost ovšem naznačuje, že se z Lichtensternovy strany nemuselo jednat o pouhé tíhnutí k naplnění práva, ale zřejmě taky o obavy z vyzrazení modlitebního spolku. Naznačuje to výslech Philippa Landsbergera na podzim roku 1845, zdali nedrží nedovoleně tóru. Landsberger u výslechu uvedl, že tóru sice vlastní, je však uložena nikoli u něj doma, nýbrž v těšínské synagoze.¹⁰⁰ To mohla být skutečně pravda, neboť statuta modlitebního spolku se zmiňují o dvou náboženských knihách: o „svitcích tóry“ („*Thorarollen*“), které vlastnil Josef Munk a Ignatz Lichtenstern a užívaly se zřejmě při modlitbách místních židů, a o „knize“ („*Sefer*“, zřejmě exemplář Talmudu), kterou vlastnil Landsberger a jež skutečně mohla být v Těšíně uložena.¹⁰¹

Ať už byla Lichtensternova žádost motivována jakkoli, úřady ji začaly řešit. Přerovský krajský úřad, do jehož kompetence schválení modliteb s tórou spadalo, se zajímal především o počet potenciálních účastníků těchto modliteb. Hukvaldský vrchní úřad tedy krajskému úřadu zaslal seznam místních židů, z něhož vyplynulo, že v Koloredově žilo 26, ve Frýdlantě devět a na Hukvaldech 11 židů, v místecké části hukvaldského panství tedy celkem 46 židů, přičemž oblastí procházelo také množství obchodníků s dobyt看em

⁹⁷ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 2793, fol. 144.

⁹⁸ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 637, inv. č. 2959, fol. 113–119.

⁹⁹ Tamtéž, fol. 120–127.

¹⁰⁰ ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 2793, fol. 172–173.

¹⁰¹ AŽMP, ŽNO FM, sign. 1798, s. 16.

a textilním zbožím.¹⁰² Na jiném seznamu hukvaldský vrchní úřad navíc uvedl také po jedné židovské rodině v Paskově a v Žabni.¹⁰³ Nejbližší synagogy se nacházely v sedm mil vzdálených Hranicích a ve tři míle vzdáleném Těšíně. Na doporučení vrchního úřadu koncem roku 1845 moravskoslezské místo-držitelství Lichtensternovi držení tóry povolilo, čímž mu jakožto hranické-mu familiantovi vznikla povinnost za užívání tóry odvádět hranické židovské obci 50 zl. ročně.¹⁰⁴

Legalizace židovského modlitebního spolku pak měla ještě dohru. Jen několik měsíců poté si totiž ostatní koloredovští židé u hukvaldského vrchního úřadu stěžovali, že Lichtenstern podepsal žádost o držení tóry jejich jménem, ale pak je o udělení povolení neinformoval a zabral si celou modlitebnu pro sebe a pro „polské“ („pollische“) židy, kteří se v jeho židovské jídelně ubytovali.¹⁰⁵ To by naznačovalo, že Jakobu Lichtensternovi se nejednalo ani tak o to, aby legalizoval modlitby místních židů, nýbrž spíše o to, aby zajistil dobré a zákonné služby židovským obchodníkům přicházejícím do židovské jídelny, jejímž právoplatným vlastníkem se právě stal. Podpisů místních židů pak – alespoň podle jejich tvrzení – využil jenom k tomu, aby příslušné povolení získal.

Záznam o reakci vrchnosti se v příslušném aktovém materiálu nedochoval, zřejmě stačilo pouhé napomenutí Lichtensterna. Dochovala se však zmínka o jiném dokumentu, jenž měl podobným nedorozuměním zabránit. Jedná se o statuta (*takanot*) židovského modlitebního spolku (T'kanoth w'hinhagoth für das Beth ha'knesseth im Dorfe Kolloredow, dále TakKol) – shrnutí jednotlivých bodů těchto statut se dochovalo v pamětním zápise sepsaném v letech 1925–1926 Bernhardem Krausem, bývalým ředitelem frýdecké židovské školy.¹⁰⁶ Originál se s největší pravděpodobností nedochoval, takže Krausův souhrn představuje jediný dostupný zdroj poznání fungování židovského modlitebního spolku v Koloredově. Dokument není datován, jména v něm zmíněná jej ovšem umožňují zařadit právě do období legalizace koloredovského modlitebního spolku.¹⁰⁷ Co se týče jazyka, Kraus uvádí, že

¹⁰² ZAO-O, Vs Hukvaldy, karton č. 608, inv. č. 2793, fol. 172–173.

¹⁰³ Tamtéž, fol. 140.

¹⁰⁴ Tamtéž, fol. 133.

¹⁰⁵ Tamtéž, fol. 174–177.

¹⁰⁶ AŽMP, ŽNO FM, sign. 1798, s. 14–17.

¹⁰⁷ TakKol § 11 zmiňuje čtyři jména. Josef Munk bydlel již desetiletí ve Frýdku, Isaak (Ignatz) Lichtenstern taktéž v Koloredově. (Philipp) Landsberger se ovšem v dalších pramenech objevuje až právě v polovině čtyřicátých let a Dr. (Josef) Ziffer dokonce až ke konci téhož desetiletí.

statuta byla „zapsána hebrejskými písmeny v německé řeči s příměsí mnoha hebrejských slov“, čímž měl zřejmě na mysli jidiš.

V širším slova smyslu se výrazem *takanot* označují ustanovení, jež řeší požadavky nové doby, se kterými *halacha* nepočítala.¹⁰⁸ V užším slova smyslu pojem *takanot* (resp. *takanot ha-kahal*, tj. „obecní *takanot*“) označuje ty regule, které ošetřovaly vztahy mezi členy určité židovské komunity anebo mezi celými židovskými obcemi.¹⁰⁹ Základním rysem *takanot* je tedy zejména jejich aktuálnost, přízpusobivost a tvárnost.¹¹⁰ Aktuálnost *takanot* ovšem nezřídka šla na úkor systematickosti, což se projevovalo třeba v podobě množství přídavků k základnímu textu statut. Ustanovení se také mnohdy dotýkala jen problematických otázek, měla vymýtit nějaký nešvar v komunitě anebo potenciálním nevhodným praktikám předejít. O samozřejmých a nekonfliktních záležitostech se *takanot* často ani nezmiňují a zaběhnuté instituce a funkce prostě předpokládají, aniž by popisovaly jejich detailnější podobu.¹¹¹ Stejný nesystematický charakter vykazují i koloredovské *takanot*.

Rozvoj *takanot* ovšem ve velké míře závisel na rozsahu autonomie židovských obcí, takže s klesajícími možnostmi židovských komunit spravovat své záležitosti upadal i význam *takanot*. Již od roku 1720 statuta jednotlivých židovských obcí podléhala státní kontrole, roku 1754 pak Marie Terezie nahradila zemské *Šaj takanot*¹¹² vlastním Generálním řádem¹¹³ a úpadek moravských *takanot* pak dovršil Josef II., když roku 1784 razantně omezil soudní autonomii židovských obcí, čímž se výrazně zmenšil rozsah oblastí, jež statuta regulovala. Také koloredovské *takanot* mohly stanovovat pravidla jen pro omezený okruh oblastí, na druhou stranu představují jedny z vůbec posledních statut židovských obcí na Moravě a ve Slezsku, která si židovská

¹⁰⁸ Heslo *Takkanot ha-kahal*. In: Encyclopaedia Judaica. Vol. 19. 2nd ed. Detroit: Thompson Gale 2007, s. 454.

¹⁰⁹ FINKELSTEIN, Louis: *Jewish self-government in the middle ages*. New York 1924, s. 23.

¹¹⁰ ספר תקנות ניקולסבורג [אברהם נפתלי צבי רות]. ירושלים – תל אביב : מ. נימן, תשכ"ב = *Constitutiones Communitatis Judaearum Nikolsburgiensis* [ed. ROTH, Ernest]. Jerusalem; Tel Aviv 1961. [*Takanot Nikolsburg*, dále *TakNik*] § 265–266; ABRAHAMS, Israel: *Jewish life in the middle ages*. London 1932.

¹¹¹ FINKELSTEIN, L.: *Jewish self-government*, s. 32.

¹¹² Název *תקנות מדינת מעהרין* (ת"י – תק"ח) podle počtu 311 paragrafů. Edice: תקנות מדינת מעהרין (ת"י – תק"ח) : חברת מקיצי נרדמים, תשי"ב = *Constitutiones Congressus Generalis Judaearum Moraviensium (1650–1748)* [ed. HALPERN Israel]. Jerusalem 1951.

¹¹³ MARADA, Miroslav: *Kodifikace právního postavení židovského obyvatelstva na Moravě v Generálním řádu Marie Terezie z roku 1754*. Časopis Matice moravské, 106, 1987, č. 1, s. 94–107.

komunita vytvořila sama, neboť od druhé poloviny 19. století jejich formu z podstatné části ovlivňoval spolkový zákon.

Stephan Litt považuje za základní témata *takanot* následující: volby, členství, finanční záležitosti, náboženské instituce (synagoga, rituální lázeň, hřbitov), dobročinnost, nemovitosti, disciplinární opatření.¹¹⁴ Jelikož židovské náboženské instituce se v Koloredově teprve rodily, otázku nemovitostí *takanot* zcela opominuly a také problematiku náboženských institucí redukovaly spíše jen na náboženské funkce.

Polovina koloredovských *takanot* (TakKol) řeší majetkoprávní a finanční záležitosti. *Minjanverein* totiž nedisponoval právem vybírat od svých členů daně, toto právo měly pouze židovské obce, takže místní židé museli platit daně té židovské obci, v níž vlastnili familiantské místo. Zdrojem příjmů modlitebního spolku tedy zůstaly jen dobrovolné příspěvky do fondu *cdaka* („*Z'dakah*, צדקה“). Podobně jako v jiných moravských židovských komunitách proudily peníze do *cdaky* třemi způsoby: skrze kasičku umístěnou v modlitebně (TakKol § 5: „*Z'dakahbüchse*“; TakNik¹¹⁵ § 66: „מתן סתר *matan seter*“, „skrytý dar“), zpoplatněním předčítání z tóry při bohoslužbě („עליה לתורה *alija le-tora*“, „výstup k Tóře“) a skrze pokuty ukládané za přestoupení dohodnutých pravidel.

Zatímco první způsob v Koloredově nevykazuje žádné zvláštnosti, u druhého zdroje příjmu stojí za to se zastavit. V Mikulově probíhalo zpoplatnění předčítání z tóry (nazýváno jako „מכירת המצות *mechirot ha-micvot*“, „prodej *micvot*“, TakNik § 32) a dalších úkonů s tím spojených následujícím způsobem: *šamaš* v synagoze obcházel celou *bimu* a ptal se přítomných, kdo by se chtěl připojit ke koupi některé z *micvot*, přičemž se lišila sazba pro všední den, šabat a svátky a pohybovala se od 10 do 200 krejcarů. V Koloredově však do prodeje *micvot* vstoupil prvek soutěživého napětí: před každým předčítáním z tóry probíhala dražba (Ver § 1) a předčítal pak ten, kdo nabídl nejvyšší částku. Vítěz dražby navíc musel ještě ke každému stu krejcarů připlatit šest krejcarů do kasičky *cdaka* (TakKol § 5). Tento zvyk, který Kraus nazývá *schnodern* (šnudrování, od „שנדר *še-nadar*“, „ten, který daroval“) anebo *Aliyothversteigerung* („dražba *alije*“), se ve frýdecko-místecké židovské komunitě dochoval až do třicátých let 20. století.¹¹⁶ Vítězství v dražbě čtení z tóry tedy představovalo značně prestižní záležitost, při níž mohli

¹¹⁴ LITT, Stefan. *Pinkas, Kahal and the Mediene: The Records of Dutch Ashkenazi Communities in the Eighteenth Century as Historical Sources*. Leiden 2008, s. 7.

¹¹⁵ *Takanot* mikulovské židovské obce, sepsány po roce 1720; srov. pozn. 110.

¹¹⁶ AŽMP, Dokumenty persekuce, vzpomínky Evy Kalinové. – Paměť národa, *Eva Kalinová* (1913). Online: <http://www.pametnaroda.cz/witness/recording/id/1450>. Úsek stopáže: 1:01:55–1:10:40. Datum přístupu 6. 3. 2011. Nahrávka přístupna jen po registraci.

židé demonstrovat své finanční možnosti (Kraus: „Vyvolání k Tóře představovalo pro tehdejší „Baltatin“ [hlavy rodin] něco váženého a hodnotného.“ – TakNik § 48, 51).

Případný zdroj příjmů mohly konečně tvořit pokuty od jednoho do tří zlatých, pokud si někdo „svévolně troufl začít s modlitbami dříve“ (TakKol § 3). Těžko ovšem odhadnout, zdali vůbec někdy fond modlitebního společenství takovým způsobem k penězům přišel. Spíše se jednalo o hrozbu, jež měla odradit od nedisciplinovaného jednání. Ustanovení o penalizacích ostatně tvořila běžnou součástí *takanot*¹¹⁷ a obsahují je i mikulovské a kyjovské (TakGaj)¹¹⁸ *takanot*: pokutu měl platit pozdě přichozí na bohoslužbu (TakGaj § 1), *chazan* či *šamaš*, který by připravil špatný text k předčítání z tóry (TakNik § 26), ale také třeba ženy, které by otvíraly okýnka v *mechice* během čtení tóry (TakNik § 71).

Vybrané peníze se v Koloredově po založení ilegálního společenství podle smlouvy nejdříve rozdělovaly rovným dílem mezi zakladatele společenství a poté, co se jim tímto způsobem peníze investované do nákupu vybavení modlitebny vrátily, se měly využívat na podporu chudých pocestných („Orchim, Gäste, jüdische Bettler“) nebo na pokrytí výdajů spojených s provozem modlitebny, např. na opravu vybavení nebo na nákup dekorace tóry či svatostánku (Ver § 1, 4; TakKol § 7). Nakládání s výnosem z prodeje *micvot* tedy odpovídá tehdejšími standardními postupům: mikulovské *takanot* například stanovují, že *parnas ha-chodeš* dostane každý měsíc z fondu tři zlaté, které pak rozděluje místním chudým a žebrajícím pocestným (TakNik § 63), anebo že oprava svitku tóry se má hradit opět z fondu *cdaka* (TakNik § 27).

Za povšimnutí stojí také jistý posun, jenž se odehrál mezi uzavřením zakládací smlouvou roku 1823 a sepsáním *takanot*. Podle zakládací smlouvy nesli všichni čtyři zakladatelé za zakoupené vybavení stejnou zodpovědnost (Ver § 1). Toto uspořádání se však zřejmě v následujících letech ukázalo jako nevyhovující, a *takanot* tedy vlastnictví některých předmětů rozdělily: „Reb Josef Munk a Reb Isaak Lichtenstern, zakladatelé místního Beth ha'nesseth, vlastní svitky tóry a jejich obal, s výjimkou knihy a jejího obalu [eines Sefers und seiner Bekleidung], které patří panu Landsbergerovi, a kromě opony, která patří panu Dr. Zifferovi.“ (TakKol § 11).¹¹⁹

Ačkoli majetkoprávními a finančními záležitostmi se zaobírá téměř polovina koloredovských *takanot* (TakKol § 3, 5, 7, 8, 11), nelze zapomínat, že

¹¹⁷ ABRAHAMS, I.: *Jewish life*, s. 72; LITT, S.: *Pinkas*, s. 7.

¹¹⁸ Sepsány roku 1680. FLESCHE, Heinrich: *Die Tekkanoth (Statuten) der Gemeinde Gaya*. In: GOLD, H.: *Die Juden*, s. 31–44.

¹¹⁹ K jednotlivým osobám srov. pozn. 107.

tmelícím prvkem vznikající komunity nebyl nějaký společný investiční zá-
měr, nýbrž společná bohoslužba. Ostatně již zakládací smlouva zdůrazňuje,
že pokojné vykonávání společných modliteb má absolutní přednost před
jakýmkoli spory a neshodami: „V případě neshod... se nesmí nikomu klást
nejmenší překážky v přístupu na modlitby, kvůli těmto rozepřím se nesmí
nikomu ani v nejmenším zabráňovat v předčítání tóry, nýbrž každá modlit-
ba nebo předčítání se má konat v klidu a s takovou zbožností, jakoby chtěli
[všichni účastníci vyjádřit, že chtějí] žít v nejlepší harmonii.“ Význam tohoto
usnesení měla posílit vůbec nejtvrdsí pokuta v případě jeho porušení: pokud
by se tak stalo poprvé, měl provinilec zaplatit pět zlatých, v případě opako-
vání měl ztratit veškerá práva vůči modlitebnímu spolku (Ver § 5) Integritu
společenství měla zajistit i některá ustanovení *takanot*. Neměl ji narušit ani
příchod cizích židů, kteří se neměli „chovat svévolně“, nýbrž se měli začle-
nit do existujícího společenství, jež je mělo přijmout za rovnocenné členy
(TakKol § 12). Smysl Krausova stručného popisu dalšího ustanovení, jež za-
kazovalo konání modliteb s předčítáním tóry jinde než v modlitebně (TakKol
§ 10), pomáhají přiblížit mikulovské *takanot*: „Shodli jsme se na tom, že ni-
kdo nesmí ve svém domě ustavit trvale minjan... a také nikdo nesmí odnášet
do svého domu svítky tóry...“ (TakNik § 69). Zákaz předčítat tóru mimo
modlitebnu tedy nemotivovala ani tak obava z poškození posvátného svit-
ku, ale především se existující židovské komunity těmito opatřeními snažily
zabránit vzniku konkurenční modlitebny a rozpadu stávajícího společenství.

Průběh bohoslužeb k naší škodě Kraus shrnul při popisu *takanot* velmi
stroze, ačkoli se jednalo o centrální bod celého společenství: „§ 3. upravuje
řád modliteb o šabat a svátcích...“ Kraus tento řád pravděpodobně nepova-
žoval za nijak zvláštní. Ustanovení, že o všedních dnech se mají bohoslužby
konat alespoň v pondělí, ve čtvrtek a o *Jahrzeit* (ve výročí úmrtí člena komu-
nity, TakKol § 2), skutečně není nijak překvapující. Zajímavější je však zmín-
ka o tom, že k započetí modlitby o *Jahrzeit* postačuje „poloviční minjan“, tedy
přítomnost pouhých pěti dospělých mužů (TakKol § 4).

Poslední oblastí, již *takanot* věnují pozornost, je způsob organizace ži-
dovského modlitebního spolku. I zde zůstal Kraus dosti stručný, takže se
dozvídáme pouze to, že každoročně probíhaly volby „dvou správců mod-
litebny, gabaje [der Gabbai] a pokladníka [der Kassier]“ (TakKol § 6). Zde
není Kraus s největší pravděpodobností úplně přesný, neboť termíny *gabaj*
a *pokladník*, jsou v podstatě totožné. Zřejmě zde měl na mysli funkci zva-
nou *parnas* (předního správce) a *gabaj cdaka* (pokladníka). Volby probíhaly
některý den v období mezi svátky Pesach a Sukot za přítomnosti alespoň
pěti šestin představitelů rodin (*Baale habathim*) poté, co proběhla revize

a uzavření účetnictví modlitebního spolku (TakKol § 8). Konečně se z koloredovských *takanot* dozvídáme o funkci *Andachtsgeschlechter* (snad *šamaš?*) a *šocheta* (TakKol § 1) a také o tom, že o vysokých svátcích byl do obce „přijímán“ – tedy pravděpodobně najímán – *chazan* (*Vorbeter*, TakKol § 9). Funkci rituálního řezníka a běžného *chazana* zastával dlouhou dobu Isak Fried,¹²⁰ jenž se v koloredovské židovské kontrolní matrice v těchto funkcích poprvé objevil roku 1842.¹²¹

8. Závěr

Na základě prozkoumání života židů na Frýdecku a Místecku lze stanovit dva základní faktory ovlivňující možnosti usidlování židů mimo židovské obce: 1) snaha zeměpanských úřadů mít židovskou populaci co nejvíce pod kontrolou a maximalizovat daňové příjmy vybírané od této složky obyvatelstva; 2) ochota vrchnostenských úřadů židy na svých panstvích tolerovat, pokud jim z toho měl plynout nějaký příjem (obvykle z pronájmu nějaké vrchnostenské arendy). Pokud to pro ně bylo výhodné, tolerovaly vrchnostenské úřady dokonce i ty židy, kteří z pohledu státních úřadů nespadali do kategorie „užitečných židů“.

Vrchnostenské úřady ovšem stále tolerovaly pouze „užitečné židy“, byt tuto skupinu chápaly poněkud šířeji než státní úřady. Počet vrchnostenských arend, jež bylo možné pronajmout židům, byl omezený, takže zdravá soutěživost mezi uchazeči až příliš často přerůstala v nekompromisní boj, při kterém židé neváhali proti svým souvěrcům použít nejrůznějších úskoků. Tyto boje pak přirozeně narušovaly vztahy mezi židy žijícími v dané lokalitě, což bylo markantní zejména v případech, když arendu získal nějaký cizí žid a tím pádem zpochybnil nárok některého ze „starousedlíků“ v příslušné oblasti nadále bydlet. Odpor „starousedlíků“ vůči nově přistěhovalým židovským souvěrcům mohl být někdy až tak silný, že s nimi odmítali sdílet svůj náboženský život (případ vyloučení Radiwilla z modlitebního společenství).

Specifikem možností obživy židovského obyvatelstva na Frýdecku a Místecku bylo relativně velké množství židovských jídelen pro židovské obchodníky z Haliče, jejichž množství prudce vzrostlo po připojení Haliče k habsburské monarchii. Tito obchodníci s sebou nezřídka přinášeli vlastní tóru, takže se židovské jídelny stávaly přirozeným místem vykonávání bohoslužeb. Zatímco na slezském Frýdecku se tak dělo naprosto legálně,

¹²⁰ AŽMP, ŽNO FM, sign. 1798, s. 15.

¹²¹ NA, HBM, inv. č. 977, úmrtní matrika, fol. 1 (1842); Tamtéž, rodná matrika, fol. 4 (1845); Tamtéž, úmrtní matrika, fol. 1 (1853).

na moravském Místecku se tak kvůli odlišné legislativě dělo pokud možno tajně, aby místní židé nemuseli za vyžadované povolení každoročně platit poplatek; v případě prozrazení pak samozřejmě následovaly výslechy a hrozby úřadů. Navzdory všem nesnázím se židům na Frýdecku a Místecku podařilo zřídit a posléze legalizovat modlitební společenství, takže neustálá touha věřícího člověka po sdílení své náboženské zkušenosti došla v daném okamžiku konečně svého naplnění.

RESUMÉ

ŽIVOT MIMO GHETTO: ŽROD ŽIDOVSKÉHO NÁBOŽENSKÉHO SPOLEČENSTVÍ NA FRÝDECKU A MÍSTECKU

Dosavadní výzkum života židů na Moravě a ve Slezsku žijících před rokem 1848 mimo židovské obce se zaměřoval především na zodpovězení otázky, jaké důsledky mělo zpřísnování a uvolňování protizidovských restrikcí na počet, územní rozšíření a právní postavení židovské populace. Tento článek si všímá také dalších stránek života židů bydlících mimo ghetta, konkrétně na Frýdecku a Místecku. Pozornost věnuje zejména jejich společnému náboženskému životu, při jehož realizaci se střetávala touha věřících lidí prožívat svou víru společně s jejich úsilím o zajištění obživy mimo ghetto. Sleduje také teritoriální specifika života židů v této oblasti, zejména význam židovských jídelen, budovaných pro židovské obchodníky přicházející z Haliče, pro obživu i náboženský život zdejších židů.

SUMMARY

LIFE OUTSIDE A GHETTO: THE BIRTH OF THE JEWISH RELIGIOUS COMMUNITY IN THE REGION OF FRÝDEK AND MÍSTEK

Recent research on the life of the Jews in Moravia and Silesia who lived before 1848 outside the Jewish communities is focused primarily on answering the question what the consequences of tightening and lightening of the restrictions against the Jews were as for the multitude, territorial enlargement and form of the legal status of the Jewish population. However, this article pays attention also to other aspects of life of the Jews who were living outside the ghetto, especially to the communal religious life of the Jews in the Frýdek and Místek region. In realization of the communal religious life

the desire of religious people to share their faith interfered with their effort to earn a living outside a ghetto. This article deals also with the territorial specifics of the Jewish life in this area, particularly with the importance of the Jewish restaurants – built for Jewish merchants from Galicia – for the religious life and the livelihood of the local Jews.

Mgr. Daniel Baránek
Ústav českých dějin
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1

VÁCLAV KRÍŽEK

A TÁBORSKÉ REÁLNÉ GYMNÁZIUM

Barbora Tomanová

1. Úvod

Václav Krížek byl pedagog, jenž se zapsal do dějin školství druhé poloviny 19. století realizací a výtečnou organizací reálného gymnázia jakožto nového typu střední školy.¹ Ve své době byl v pedagogice velmi uznávanou autoritou, dnes je však již opomíjenou, ne-li přímo zapomenutou osobností. Povědomí o něm zůstalo snad jen v jeho rodišti, šumavském městečku Strážově, a pak v Táboře, kde po dobu 19 let vedl první reálné gymnázium v zemi a zároveň výrazně přispěl k rozvoji tamního kulturního a společenského života. Krížkův přínos v pedagogice a školství měl však takový rozsah a význam, že by s jeho životem a dílem měla být seznámena podstatně širší veřejnost. Byl velkým propagátorem a realizátorem tehdy moderních pedagogických zásad a výrazně do budoucna ovlivnil tvorbu učebnic. Svým příkladem se stal také vzorem pro další generace profesorů.

Tento příspěvek si klade za úkol právě alespoň v základní rovině představit či připomenout život a dílo Václava Krížíka, jelikož o něm doposud taková biografická studie zpracována nebyla, rozhodně ne v takovém rozsahu, jenž by zasluhoval. Zároveň je cílem této práce seznámit čtenáře s jedním z typů středních škol druhé poloviny 19. století, reálným gymnáziem, jež bylo tehdy v řadě ohledů výjimečné. Podobu a organizaci reálného gymnázia naznačím na konkrétním příkladě, který bude představovat právě „Krížkovo“ první reálné gymnázium v Táboře.

Literatura, která umožňuje poznat osobnost Václava Krížíka, není příliš rozsáhlá. Zpravidla se jedná o dílčí články či krátké životopisné črty, které nelze považovat za dostačující k popisu tak výjimečné osobnosti. Navíc tyto články převážně vycházejí pouze ze dvou stručných životopisů Krížíka, z nichž jeden je součástí posmrtně vydaného Krížkova díla a druhý je sou-

¹ Reálné gymnázium vzniklé v šedesátých letech 19. století je prvním typem tohoto druhu středních škol. Všeobecně známější je ovšem typ reálného gymnázia vzniklý v roce 1908. Tyto dva typy mají společný pouze název, jejich charakter a osnovy byly zcela odlišné. K reálnému gymnáziu zavedenému na počátku 20. století srov. ŠAFRÁNEK, Jan: *Reálné gymnasium. Obráz jeho vzniku, vývoje a osudů. Přehled jeho učebních osnov k poučení rodičů*. Praha 1913, s. 18.

částí výroční zprávy reálného gymnázia z roku 1881.² Další velmi stručná pojednání o životě Václava Křížka jsou obsažena v příležitostné literatuře vydané k různým výročím táborského reálného gymnázia, cenné jsou v nich zejména informace o Křížkově vedení tohoto vzdělávacího ústavu.³ K shrnujícím a doplňujícím informacím mohou posloužit rovněž některé novinové články.⁴ Křížkovi jako rodákovi města Strážova jsou rovněž věnované kapitoly v publikacích zabývajících se historií města a poměrně nedávno vyšel článek o životě a díle Křížka v místním časopise, jenž vychází na náklady obce.⁵

K utvoření si obrazu o tom, jak fungovalo školství v druhé polovině 19. století a jakou pozici mezi tehdejšími typy středních škol zastávalo reálné gymnázium, se ukázaly jako ideální dobové publikace Jana Šafránka. Jako učitel působící několik let přímo na táborském reálném gymnáziu měl možnost realisticky zhodnotit výlučnost tohoto vzdělávacího ústavu.⁶ Z novější literatury k dějinám českého středního školství je třeba zmínit především práci Kateřiny Řezníčkové, která se objevně věnuje především různým faktorům středoškolského života.⁷ Konečně jsem hojně využívala vysokoškolské učební texty Zdenky Veselé. Ačkoli mají formu tzv. skript, informace, jež poskytují, jsou natolik kvalitní a specifické, že je možné je ke studiu tohoto tématu použít.⁸

² KŘÍŽEK, Václav: *Z dějin starých Slovanů. Studie z literární pozůstalosti Václava Křížka. Se životopisem spisovatelovým, jež napsal F. A. Slavík.* Tábor 1883, s. 158–163; *Výroční zpráva c. k. vyššího reálného gymnasia v kr. městě Táboře za školní rok 1881.* Tábor 1881, s. 47–48.

³ ZENKL, František Dušan: *Tricet let real. gymnasia táborského 1862–1892. Ku sjezdu žáků tohoto ústavu dne 14., 15., 16. srpna 1892 v Táboře.* Tábor 1892, s. 47–48; *Gymnázium Tábor, nositel státního vyznamenání Za vynikající práci. Almanach ke 125. výročí založení školy 1862–1987.* s. 1. 1987, s. 13–19.

⁴ KOŘALKA, Jiří: *Václav Křížek (1833–1881).* Tábořský herold. Revue pro kulturu a společenské dění, 1, 1991, č. 6, s. 1; KUKAČKA, Rudolf: *U desek dvou Václavů – Křížka a Kaplického – (nejen) o táborském gymnáziu.* Kotnov, 2, 2005, č. 33, s. 5; *Tábor důstojně oslavil sté výročí narozenin svého buditele Václava Křížka.* Český Jih, 61, č. 48, 2. 12. 1933, s. 1; *Významní rodáci a hosté.* Tábořský herold, 3, 1997, č. 39, s. 4; *Vzpomeneme a jak?* Český Jih, 61, 14. 10. 1933, č. 41, s. 2; WIMMER, Jaroslav: *Pamětní deska připomíná ředitele gymnázia.* Tábořské listy, 11, č. 38, 14. 2. 2002, s. 19.

⁵ ROUSEK, Pavel: *Václav Křížek.* Strážovský občasník, 11, 2009, č. 41, příloha; *Z historie Strážova a jeho okolí.* Strážov 1995, s. 59–60.

⁶ ŠAFRÁNEK, J.: *Za českou osvětou. Obrázky z dějin českého školství středního v zemích koruny svato-václavské.* Praha 1898; Týž: *Reálné gymnasium.*

⁷ ŘEZNÍČKOVÁ, Kateřina: *Študáci a kantoři ze starého Rakouska. České střední školy v letech 1867–1918.* Praha 2007.

⁸ VESELÁ, Zdenka: *Česká střední škola od národního obrození do druhé světové války.* Praha 1972; Týž: *Dokumenty z vývoje české střední školy 1849–1939.* Praha 1973, s. 7–21; Týž: *Vývoj českého školství.* Praha 1988.

Pokud jde o prameny, které jsou hlavním zdrojem informací o Křížkovi, lze čerpat zejména z matrik a kronik.⁹ Matriky farnosti Strážov (včetně samostatné knihy obce Opálka) napomohly k získání základních osobních údajů o Václavu Křížkovi a jeho rodině, které z větší části obsahuje i strážovská obecní kronika. Je vedena velmi pečlivě a obsahuje také životopisnou pasáž o Křížkovi, z níž lze získat i řadu dalších poznatků ohledně Křížkových příbuzných žijících v okolí Strážova. Pro léta působení Václava Křížka ve funkci ředitele táborského reálného gymnázia jsem využívala výroční zprávy této školy a kroniku. V obou případech byl autorem podle všeho sám Václav Křížek.

2. Mládí

Václav Křížek se narodil 25. listopadu roku 1833 na samotě nazývané Loužek,¹⁰ patřící pod správu městečka Strážov na Šumavě, do rodiny Tomáše a Evy Křížkových, obývajících dům č. p. 141. Na jeho místě stávala dříve hájovna s rovněž již zrušeným rybníkem, kterou roku 1804 zakoupil od panské vrchnosti z Opálky Václavův děd Linhart Křížek ze Strážova č. p. 6 a postavil si zde roku 1805 nový dům.¹¹ Linhart byl ve své době známý zednický mistr, který se do historie Václavova rodného kraje zapsal v letech 1806 a 1807 postavením strážovské radnice podle svých vlastních plánů a návrhů.¹² Jeho manželka Barbora, rozená Uldrichová, pocházela z panského mlýna na Opálce.¹³ Otec Václava, Tomáš Křížek, se živil jako koželuh a jirchář.¹⁴

⁹ Městský úřad Strážov (dále MěÚ Strážov), Strážovská kronika; SOA v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených, oddaných a zesnulých Strážov 1826–1855, SM 3042, sign. 12; Tamtéž, Matrika oddaných Strážov 1856–1891, SM 3043, sign. 13; Tamtéž, Matrika narozených, oddaných a zesnulých Opálka 1823–1847, SM 3052, sign. 22; Tamtéž, Matrika narozených, oddaných a zesnulých Opálka 1857–1871, SM 3053, sign. 23; SOkA Tábor, f. Gymnázium Tábor, Kronika reálného gymnázia, č. knihy 167 a, b; Výroční zprávy reálného gymnázia v král. městě Táboře za školní roky 1863–1867, 1871–1872, 1874, 1876–1877, 1879 a 1881. Tábor 1863–1867, 1871–1872, 1874, 1876–1877, 1879, 1881.

¹⁰ Samota Loužek se nachází na trase mezi Strážovem a vsí Zahorčice. Své jméno dostala na základě charakteru krajiny a polohy této samoty. MěÚ Strážov, Strážovská kronika, část I, s. 21.

¹¹ Tamtéž, s. 18; SOA v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, Matrika narozených, oddaných a zesnulých Strážov 1826–1855, SM 3042, sign. 12, s. 58.

¹² MěÚ Strážov, Strážovská kronika, část XI, s. 253.

¹³ Tamtéž, část I, s. 18. Panský mlýn (dnes č. p. 5) je nejstarším z mlýnů na řece Jelence, náležel do velkostatku Opálka již od roku 1393. Od roku 1657 byl nejprve nájemníkem a později majitelem tohoto mlýnu rod Uldrichů, který ho vlastní dodnes. I v současnosti je zde využívána povrchová voda, avšak za jiným účelem, jako zdroj pro výkon domácí elektrárny. Tamtéž, část XII, s. 326.

¹⁴ Jirchář nebo též bělokožešník zpracovával kožešiny odlišným pracovním postupem než koželuh, tzv. černokožešník; jirchář používal k vydělání kůže kamenec, takže nedocházelo k jejich zahnívání, výsledkem byla tzv. jircha.

Matka Eva, rozená Cílová, pocházela ze Strážova č. p. 83.¹⁵ Václav vyrůstal se šesti sourozenci: bratrem Josefem, který v dospělosti působil jako farář v Železně Rudě, a pěti sestrami, Apolonií, Ludmilou, Kateřinou, Annou a Marií. Všechny sestry zůstaly v rodném kraji a vdaly se do vsí na Strážovsku. Ludmilu dokonce oddával její bratr Josef.¹⁶

Václav byl velmi nadaný chlapec, a proto po ukončení docházky do strážovské obecné školy pokračoval ve studiu na gymnáziu v Klatovech, které absolvoval s vyznamenáním. V roce 1851 vstoupil jako novic do emauzského benediktinského kláštera v Praze Na Slovanech.¹⁷ Pobýval zde pouze půl roku, avšak již za tohoto pobytu sepsal svůj první odborný text – článek *Dějiny kláštera na Slovanech za doby mnichů slovanských*, který byl roku 1855 uveřejněn v Památkách archaeologických a místopisných.¹⁸ Benediktinský řád i klášter však záhy opustil a jako sedmnáctiletý se zapsal na Karlo-Ferdinandovu univerzitu v Praze, kde se vzdělával v oborech zeměpis, dějepis a klasická i slovanská filologie.¹⁹ Těmto disciplínám zůstal věrný celý svůj život.

Po ukončení studia na univerzitě se plně oddal historii a roku 1854 se stal muzejním asistentem Muzea Království českého.²⁰ Zde svou prací přispěl k uspořádání archivu a archeologické sbírky. Poněvadž jejich obsah nebyl českému obyvatelstvu příliš znám, rozhodl se ve svém zapálení pro historii přispět k rozšíření povědomí o nich prostřednictvím dvou publikací určených široké veřejnosti. První z nich byl *Popis archeologických sbírek v českém muzeu. Kabinet menší naznačený číslem IV.*, který vyšel roku 1855 v Památkách archaeologických a místopisných,²¹ druhou pak *Zpráva o archivu Musea*

¹⁵ SOA v Plzni, Sběrka matrik západních Čech, Matrika oddaných Strážov 1856–1891, SM 3043, sign. 13, s. 54.

¹⁶ Tamtéž, s. 15, 23, 39 a 54; SOA v Plzni, Sběrka matrik západočeského kraje, Matrika narozených, oddaných a zesnulých Strážov 1826–1855, SM 3042, sign. 12, s. 149.

¹⁷ KRÍŽEK, V.: *Z dějin*, s. 158.

¹⁸ Týž: *Nástin dějin kláštera benediktinů „na Slovanech“, vůbec Emaus nazvaného, v Novém městě Pražském za doby mnichů slovanských*. Památky archaeologické a místopisné, 1, 1855, svazek 1, sešit 5, s. 193–199.

¹⁹ KRÍŽEK, V.: *Z dějin*, s. 158.

²⁰ Muzeum Království českého bylo členěno na sbírky neboli na kabinety. Václav Krížek měl na starost archiv a sbírku rukopisů, v nichž se shromažďovaly památky, prameny a literatura, které se vztahovaly k českým dějinám. Místo muzejního asistenta bylo zřízeno právě za účelem uspořádání a opatrování sbírek. ČERNÝ, Jan Matouš: *Museum Království českého. Stručná zpráva historická i statistická*. Praha 1884, s. 17, 21, 29.

²¹ KRÍŽEK, V.: *Archeologické sbírky Musea Království českého. Kabinet menší naznačený číslem IV*. Památky archaeologické a místopisné, 1, 1855, svazek 1, sešit 7, s. 329–333.

Království českého,²² která byla vydána roku 1855 Maticí českou a sloužila jako určitá náhrada za dosud neexistujícího tištěného průvodce po sbírce.²³

Po dobu svého působení v muzeu byl Václav Krížek velmi literárně činný. Vedle uvedených dvou publikací napsal dva články věnované dějinám svého rodného kraje. Oba – *Historické paměti Strážova a jeho okolí* i *Pojednání o klatovském kancionálu z r. 1560*²⁴ – byly uveřejněny opět v Památkách archaeologických a místopisných v letech 1854 a 1855. Již o rok dříve vyšel v tomto časopise další článek s názvem *Staré vojenské prapory v kostele Emauském v Praze*.²⁵ V neposlední řadě byl Krížek rovněž autorem kapitoly o českých královských věnných městech v tehdy relativně prestižním sborníku *Perly české*,²⁶ jenž vyšel také v roce 1855.²⁷

3. Pedagogická činnost

Po roce Václav Krížek ukončil svoji práci v muzeu a započal svoji pedagogickou dráhu. V roce 1855 přijal místo suplenta na gymnázium v chorvatském Varaždině. S místní řečí neměl problémy, jelikož se před odjezdem naučil jihoslovanské jazyky – srbštinu, chorvatštinu a slovinštinu u svého přítele Matiji Mesiče, pozdějšího rektora záhřebské univerzity.²⁸ O rok později byl na této škole jmenován profesorem dějepisu a chorvatštiny a působil zde do roku 1860. Při svém pobytu v tomto chorvatském městě poznal důkladně jazyk, literaturu a dějiny jižních Slovanů, což přispělo k jeho budoucí vědecké

²² Týž: *Zpráva o archivu Musea Království Českého*. Praha 1855.

²³ ČERNÝ, J. M.: *Museum*, s. 22, 23.

²⁴ KRÍŽEK, V.: *Historické paměti Strážova a jeho okolí*. Památky archaeologické a místopisné, 1, 1855, svazek 1, sešit 6, s. 252–255; *Pojednání o klatovském kancionálu z r. 1560*. Památky archaeologické a místopisné, 1, 1854, svazek 1, sešit 4, s. 188–189.

²⁵ Týž: *Staré vojenské prapory v kostele Emauském v Praze*. Památky archaeologické a místopisné, 1, 1854, svazek 1, sešit 4, s. 189.

²⁶ Týž: *Pojednání o královských věnných městech v Čechách*. In: VRÁTKO, Antonín Jaroslav (ed.): *Perly české*. Praha 1855, s. 241–255. Sborník *Perly české* byl vydán jako upomínka na pobyt císaře s rodinou v Praze roku 1854. Obsahoval vybraná díla autorů české poezie a prózy, např. Václava Hanky, Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena či Františka Douchy. Pro obálku sborníku nakreslil podobiznu císařského manželského páru Josef Mánes.

²⁷ KRÍŽEK, V.: *Z dějin*, s. 159.

²⁸ Tamtéž, s. 159; MěÚ Strážov, Strážovská kronika, část VI, s. 137; ZENKL, F. D.: *Slavnostní spis*, s. 47; ŠAFRÁNEK, J.: *Za českou osvětou*, s. 147. Varaždin je město v severním Chorvatsku, které se v první polovině 18. století stalo centrem této země patřící pod uherskou korunu. Ve městě v té době započala rozsáhlá výstavba veřejných budov, včetně gymnázia, které bylo postaveno v barokním stylu a dodnes představuje významnou architektonickou památku města. Po požáru v druhé polovině 18. století však došlo k postupnému úpadku významu města, jež tak zároveň ztratilo své postavení centra země.

orientaci na výzkum kultury jihoslovanských národů a její propagaci mezi Čechy. Již za svého pobytu napsal článek *O pravosti, rozšíření a prvotním rozvoji Slovanů*,²⁹ který byl vydán ve výroční zprávě varaždínského gymnázia za rok 1857.³⁰ Dalšími články věnovanými tomuto tématu, jsou *Přehled veškeré literatury jihoslovanské*,³¹ který byl uveřejněn v Časopise Musea Království českého roku 1859 a 1860,³² a historicko-genealogické pojednání *O slavném chorvatském rodu Šubiců-Zrinských*,³³ otištěné téhož roku v časopise Světozor.³⁴ Největší přínos – zejména pro vlastní výuku – však představoval Křížkem sestavený *Latinsko-německo-chorvatský slovník pro nižší gymnázia*.³⁵ Strážovský rodák se k jeho vytvoření rozhodl poté, co zjistil, že žádný takový slovník jeho studenti k dispozici nemají. O tom, že šlo skutečně o zásadní počín, svědčí i skutečnost, že slovník byl vydán roku 1862 ve Vídni na náklady chorvatského školního fondu.

Z varaždínského gymnázia přesel Křížek na gymnázium v Litoměřicích, kde učil následující dva roky (1860–1862). I zde byl literárně činný. Podle vzoru svého úspěšného latinsko-německo-chorvatského slovníku zde ve velmi krátké době vytvořil *Latinsko-česko-německý slovník pro gymnasia*.³⁶ Při svém působení v tomto městě byl jmenován čestným členem místní České besedy jako ocenění za své vystupování vůči studentům, kdy jim byl nejen učitelem, ale taktéž rádcem a přítelem.³⁷

4. Tábořské reálné gymnázium

Roku 1862 vyhlásilo město Tábor výběrové řízení na post ředitele gymnázia a řemeslné školy v Táboře. Tomuto kroku předcházelo dlouhé vyjednávání městského zastupitelstva s c. k. ministerstvem vyučování, ostatně o zřízení gymnázia usilovalo královské město Tábor již od poloviny 18. století. Do Vídně byly posílány žádosti i osobní deputace, a to jak k ministru

²⁹ KRÍŽEK, V.: *Über die Ursitze, Ausbreitung und erste Entwicklung der Slaven*. Agram 1857.

³⁰ Týž: *Z dějin*, s. 159; ZENKL, F. D.: *Slavnostní spis*, s. 47–48.

³¹ KRÍŽEK, V.: *Stručný přehled veškeré literatury jihoslovanské*. Časopis Musea Království českého, 33, 1859, s. 107–118, 264–275, 405–421, 519–527; Týž: *Stručný přehled*. Časopis Musea Království českého, 34, 1860, s. 89–107, 238–246, 364–372.

³² Týž: *Z dějin*, s. 159; ZENKL, F. D.: *Slavnostní spis*, s. 47–48.

³³ Tamtéž, s. 159; KRÍŽEK, V.: *O slavném chorvatském rodu Šubiců-Zrinských*. Světozor, 3, č. 8, 17. 4. 1860, s. 57–59; Týž: *O slavném chorvatském rodu*. Světozor, 3, č. 9, 1. 5. 1860, s. 69–71.

³⁴ Týž: *Z dějin*, s. 159; ZENKL, F. D.: *Slavnostní spis*, s. 47–48.

³⁵ KRÍŽEK, V.: *Rěčnik latinsko-němacko-chrvatski za dolnje gymnazije*. Wien 1862.

³⁶ Týž: *Latinsko-česko-německý slovník pro gymnasia*. Praha 1861.

³⁷ MěÚ Strážov, Strážovská kronika, část VI., s. 137.

vyučování, tak i k panovníkovi, avšak stát o zřízení tohoto ústavu v Táboře neměl zájem a všechny žádosti byly odmítány. Proto byla ve městě zřízena roku 1851 alespoň nižší reálka, což ovšem zároveň vneslo mezi Táborské určitý rozkol – část z nich dále usilovala o zřízení gymnázia, část požadovala spíše rozšíření dosavadní reálky o vyšší stupeň. Ideální řešení, totiž zřízení obou ústavů, si město dovolit nemohlo. Nakonec došlo ke kompromisu a městským zastupitelstvem byla roku 1859 podána žádost c. k. ministerstvu vyučování o přeměnu reálky v kombinované nižší reálné gymnázium na základě návrhu osnov vypracovaném Emanuelem Kregczem.³⁸ Zpočátku byly i na tuto žádost odpovědi odmítavé, v roce 1860 však Vídeň povolila městu Táboru zřídit na své náklady gymnázium, o něž bylo tak dlouho usilováno. Tábor si ale na ministerstvu – opět po několika odmítnutích – vynutil zřízení reálného gymnázia, aby tak byl naplněn kompromis, na němž se městské zastupitelstvo dohodlo. Zastánci vyšší reálky se totiž zjevně cítili podvedeni a začali znovu prosazovat její zřízení.³⁹ Ačkoli první i následující návrh osnov vypracoval již zmíněný Emanuel Kregcz, reálné gymnázium bylo nakonec zřízeno podle osnov, jejichž autorem byl zřejmě tehdejší zemský školní rada a inspektor Václav Svoboda.⁴⁰

Úspěšné prosazení nového typu školy souviselo s určitou obrodou českého školství. Na počátku šedesátých let 19. století byl tento proces obrody zahájen, avšak k nejvýznamnějším změnám došlo až v druhé polovině šedesátých let. Jedná se především o zrovnoprávnění češtiny a němčiny jako vyučovacího jazyka na středních školách, které bylo uzákoněné v roce 1866, a vymanění vzdělávání z vlivu církve, k čemuž došlo v roce 1868. V neposlední řadě také k prosazování úprav středoškolského všeobecného vzdělání, jejichž cílem bylo maximální možné sjednocení dosavadních typů středních škol v jakýsi kombinovaný a univerzální vzdělávací ústav. Vznik táborského reálného gymnázia tak vycházel vstříc požadavkům ze strany pedagogických odborníků v otázce předčasné specializace dětí a také uspokojoval poptávku rodičů po dalším typu středoškolského vzdělání.⁴¹

³⁸ SOKa Tábor, f. Gymnázium Tábor, Kronika reálného gymnázia, č. knihy 167a, b, s. 46; Emanuel Kregcz (1829–?) – profesor přírodních věd, který je považován za původce myšlenky reálného gymnázia. Působil na nižších reálkách v Českých Budějovicích, v Táboře, na reálném gymnáziu v Táboře, na vyšší reálce v Rakovci a Vinkovci v Chorvatsku a v Pančevě v Srbsku. Je autorem učebnic: KREGCZ, Emanuel: *Elementární mluvnice jazyka francouzského*. Praha 1863; Týž: *Chrestomatie francouzská pro střední školy*. Praha 1864.

³⁹ SOKa Tábor, f. Gymnázium Tábor, Kronika reálného gymnázia, č. knihy 167a, b, s. 47; *Gymnázium*, s. 11–12.

⁴⁰ ŠAFRÁNEK, J.: *Reálné gymnásium*, s. 5–6.

⁴¹ ŘEZNIČKOVÁ, K.: *Študáci*, s. 21; KRÍŽEK, V.: *Slovo o reálných gymnasiích v nynější soustavě školské*. In: Výroční zpráva cís. král. reálného gymnázia v král. městě Táboře za školní rok

Před tím, než Tábor získal povolení k ustavení soukromého reálného gymnázia, rozhodlo městské zastupitelstvo na svých schůzích konaných 11. června a 20. srpna 1862, že tato škola bude zřízena z obecních prostředků (tím totiž ministerstvo své svolení se zřízením nové školy podmínilo a za tímto účelem byl městem zřízen fond reálného gymnázia) a že se na ní bude vyučovat výlučně česky. Zároveň bylo vypsáno již zmiňované výběrové řízení na obsazení místa ředitele nově vzniklého ústavu. Dne 23. září 1862 zvolilo tábořské městské zastupitelstvo z celkem 37 uchazečů z Čech i zahraničí ředitelem Václava Křížka.⁴² Hlavně se tak stalo na doporučení již zmíněného pražského školního rady a inspektora Václava Svobody,⁴³ jenž byl do Tábora vyslán jako organizační poradce pro zahájení činnosti reálného gymnázia.

Na základě jeho doporučení byl spolu s Václavem Křížem vybrán rovněž pětičlenný profesorský sbor, jehož členové byli povětšinou přední odborníci a tvůrci učebnic ve svých oborech. František Šanda (od roku 1863 zástupce ředitele školy) vyučoval měřičství, rýsování, stavitelství a matematiku, Antonín Tille zeměpis, dějepis a rovněž matematiku, František Patočka, který sestavil první českou mluvnici latinského jazyka pro začátečníky, latinu a němčinu, Martin Kolář latinu a řečtinu, češtinu, němčinu a francouzštinu (vedle toho měl na starost také školní knihovnu) a katecheta Josef Landkammer, který působil v této funkci již na reálné a hlavní škole. Ředitel Václav Křížek vyučoval zeměpis, dějepis a fyziku.⁴⁴ Během několika let se profesorský sbor rozšířil o mnoho dalších významných pedagogů jako například o Augusta Švarcera, Jakuba Husníka,⁴⁵ Hynka Mejsnara, Bohumila Bauše, Františka Hromádku, Augusta Sedláčka⁴⁶ či Františka Augustina Slavíka.⁴⁷

1872. Tábor 1872, s. 3–4.

⁴² KOŘALA, J.: *Tábor. Vznik tábořského muzea roku 1878*. Tábor 1978, s. 19; *Školy na Táboře. Nástin historický*. In: První roční zpráva reálného gymnasia, průmyslové a vyšší dívčí školy v král. městě Táboře za školní rok 1863. Tábor 1863, s. 21; KUKAČKA, R.: *U desek*, s. 5.

⁴³ ŠAFRÁNEK, J.: *Za českou osvětou*, s. 147.

⁴⁴ *Gymnázium*, s. 14–15; *Školy*, s. 20 a 32.

⁴⁵ Jakub Husník (1837–1916), malíř, grafik, fotograf, vynálezce dvoutónových fotografií či tisku vodoznaků, na reálném gymnázium v Táboře působil v době 1863–1873, vyučoval zde těsnopis a kreslení.

⁴⁶ August Sedláček (1843–1926), historik, genealog, sfragistik a heraldik, jehož nejvýznamnější díla jsou: SEDLÁČEK, August: *Hrady, zámky a tvrze Království českého I–XV*. Praha 1882–1937; Týž: *Českomoravská heraldika II*. Praha 1925; Týž: *Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou I. Od nejstarší doby až do zřízení král. úřadu*. Písek 1911; Týž: *Dějiny královského krajského města Písku nad Otavou II. Od zřízení král. úřadu až do dnešní doby*. Písek 1912. Ve své práci byl ovlivněn prací svého kolegy Martina Koláře, jenž je autorem práce: KOLÁŘ, Martin: *Českomoravská heraldika I. Část všeobecná*. Praha 1902.

⁴⁷ *Gymnázium*, s. 14; *První roční zpráva*, s. 32.

Táborské reálné gymnázium, jež do sebe integrovalo stávající nižší reálku, bylo otevřeno 4. října roku 1862,⁴⁸ tedy ani ne dva týdny po výběru ředitele a učitelského sboru. Sídlem ústavu se stala budova nižší reálky, která se nacházela na tehdejší Klášterním náměstí, dnes náměstí Mikuláše z Husi.⁴⁹ Jednalo se o poměrně novou školní budovu vystavěnou v roce 1856 podle plánů, jež vypracoval c. k. stavitelský úředník Štěpán Veiss.⁵⁰

Reálné gymnázium v Táboře bylo ve své době zcela výjimečné. Prvenství dosáhlo ve dvou oblastech. Jako první střední škola v českých zemích si vymínilo (přesněji si to vymínilo městské zastupitelstvo, které bylo jejím zřizovatelem), že vyučovacím jazykem bude výlučně čeština. Do té doby platilo pravidlo, že na středních školách se vyučovalo v jazyce německém nebo dvojjazyčně, tedy v kombinaci jazyka českého a německého.⁵¹ Druhým prvenstvím bylo sloučení dvou středoškolských ústavů, které byly zdánlivě obsahově protichůdné. Jak již bylo naznačeno, do té doby existovaly pouze reálky a gymnázia, která poskytovala rozdílné středoškolské znalosti. Absolventi gymnázií byli až „nemotorně nepraktičtí teoretici,“ absolventi reálek byli označováni za „přílišné materialisty bez učenosti.“⁵² Reálné gymnázium v sobě spojovalo klasické osmileté gymnázium a sedmitřídní reálku. Osoby tohoto typu střední školy byly několikrát přepracovány, než došlo konečně k jejich schválení a zavedení do praxe. Na jejich tvorbě se podíleli přední čeští pedagogové jako například František Čupr,⁵³ Josef Weber, výše zmínění Vác-

⁴⁸ Školy, s. 21.

⁴⁹ Reálné gymnázium bylo 1. 7. 1906 přesunuto do nové budovy, jejíž výstavba trvala necelé dva roky. Ta se dodnes nachází u rybníka Jordán a fasáda je zdobena alegorickými obrazy vlastivědy a stavitelství. KUKAČKA, R.: *U desek*, s. 5. Dnes se v budově na náměstí Mikuláše z Husi nachází mateřská a základní škola.

⁵⁰ *Alamanach gymnázia Pierra de Coubertina. Tábor. 100 let budovy (1906–2006)*. Tábor 2006, s. 9; ZENKL, F. D.: *Tricet let*, s. 6.

⁵¹ ROUSEK, P.: *Václav*, s. 2; *Gymnázium*, s. 12; KUKAČKA, R.: *U desek*, s. 5; *Školy*, s. 20.

⁵² KRÍŽEK, V.: *Slovo*, s. 7; srov. ŘEZNÍČKOVÁ, K.: *Študáci*, s. 21; VESELÁ, Z.: *Česká střední škola*, s. 28; *Táž: Vývoj*, s. 40.

⁵³ František Čupr (1821–1882) – pedagog, významný český filozof, prosazující Hebartovu filozofii. Jako profesor přednášel poprvé v českém jazyce na pražské univerzitě logiku, hodgegiku (tj. přípravu k vědeckému poznání neboli návod na metodické studium vědního oboru) a vědeckou encyklopedii. Založil soukromé gymnázium v Praze, reálku také v Praze a vyšší hospodářskou školu na svém statku v Libni u Prahy, v tzv. Kolčavce. V letech 1861–1865 působil jako poslanec českého zemského sněmu a poslanecké sněmovny říšské rady, kde usiloval o reformu rakouského středního školství, zejména o reformu gymnázií. Byl autorem několika filozofických děl: ČUPR, František: *Učení staroindické, jeho význam u vznikání a vyvinování názorů zvlášť křesťanských a vůbec náboženských I*. Praha 1874; Týž: *Učení staroindické, jeho význam u vznikání a vyvinování názorů zvlášť křesťanských a vůbec náboženských II, část prvá*. Praha 1877; Týž: *Učení staroindické, jeho význam u vznikání a vyvinování názorů zvlášť*

lav Svoboda⁵⁴ a Emanuel Kregcz a v neposlední řadě Václav Křížek, který vypracoval spolu se svým profesorským sborem definitivní osnovy na základě svých praktických zkušeností po prvním roce fungování reálného gymnázia. Tyto osnovy byly schváleny ministerstvem v červenci 1863, kdy bylo zároveň škole propůjčeno právo veřejnosti.⁵⁵

Podle těchto osnov bylo reálné gymnázium v podstatě zároveň reálkou i gymnáziem, přičemž nižší stupeň těchto škol byl pro studenty obou škol společný. Doposud šestitřídní reálka byla rozšířena na sedmitřídní, čímž došlo k rovnoměrnému rozprostření všech předmětů a žáci nebyli přetěžováni. Jednou ze zásad táborského reálného gymnázia totiž bylo, že v žádné třídě nesmí počet hodin za týden přesáhnout 30 a u jednotlivého předmětu šest. Dalším důvodem, proč došlo k rozšíření reálky o jeden ročník, byla větší fyzická a psychická vyspělost žáků po absolvování sedmi tříd reálky, a tudíž i lepší připravenost pro další studium. Zároveň se tím vyřešil rozdíl vznikající jinak mezi žáky čtvrtého ročníku gymnázia, což byl poslední ročník nižšího gymnázia, a čtvrtým ročníkem reálky, který byl již považován za první ročník vyšší reálky.⁵⁶ V neposlední řadě s tímto „prodloužením“ studia reálky však vyslovil Křížek pro realisty závazek maturitní zkoušky.⁵⁷

V prvních dvou ročnících reálného gymnázia probíhala pro budoucí realisty i gymnazisty společná výuka základů s latinou.⁵⁸ Teprve od třetího ročníku se museli žáci rozhodnout, kam se jejich studium bude dále ubí-

křesťanských a vůbec náboženských II, část druhá. Praha 1878; či učebnic jako: *Böhmisches Lesebuch. Band 1–3.* Praha 1852; Týž: *Grieschische-deutsch-böhmisches Taschenwörterbuch zunächst für Gymnasien.* Praha 1854.

⁵⁴ Václav Svoboda (1813–1888) – filolog, pedagog, školní rada a inspektor, spoluautor návrhu tzv. kombinované střední školy a autor učebnic (např. SVOBODA, Václav: *Slovosklad (Syntaxis) jazyka latinského.* Praha 1853). Zasloužil se o organizaci českých středních škol, jejichž byl dozorcem, působil také jako člen komise Matice české. Mimo jiné se podílel na tvorbě některých hesel v *Ottově slovníku naučném. Ilustrovaná encyklopedie obecných znalostí.* Praha 1888–1909. S velkou pravděpodobností byl autorem prvních osnov táborského reálného gymnázia, na jejichž základě bylo povoleno rakouským ministerstvem kultu a vyučování.

⁵⁵ Právo veřejnosti umožňuje škole konat maturitní zkoušku a studentům po jejím složení pokračovat ve studiích na vysoké škole. ŘEZNÍČKOVÁ, K.: *Študáci*, s. 22; ŠAFRÁNEK, J.: *Reálné gymnasium*, s. 5–6.

⁵⁶ KŘÍŽEK, V.: *Slovo*, s. 11; *Čtvrtá roční zpráva reálného gymnasia v král. městě Táboře za školní rok 1866.* Tábor 1866, s. 13.

⁵⁷ KŘÍŽEK, V.: *Slovo*, s. 35.

⁵⁸ Společným základem se rozumělo vyučování těchto předmětů: náboženství, čeština, němčina, zeměpis, dějepis, matematika a přírodopis. *Sjezdový věstník vydaný k slavnosti 50letého jubilea c. k. gymnasia dříve real. gymnasia v Táboře a 40letého jubilea krajského spolku „Štítiny“, která se koná za protektorátu sl. měst. rady král. Tábora v Táboře ve dnech 27.–29. září 1912.* Tábor 1912, s. 3; *Školy*, s. 20, 24.

rat, zda směrem gymnaziálním či reálným. Ovšem pokud došlo k tomu, že žák v průběhu třetího ročníku poznal, že směr, pro který se rozhodl, není pro něho vhodný, bylo mu umožněno přejít do čtvrtého ročníku opačného směru, jelikož ve třetím ročníku ještě nebylo tolik rozdílných předmětů, aby tento přechod žák nebyl schopen zvládnout.⁵⁹

Od třetího ročníku měli gymnazisté a realisté společnou výuku náboženství, češtiny, němčiny, zeměpisu, dějepisu, matematiky, přírodopisu a fyziky. Ve výuce některých předmětů docházelo k různým kombinacím – například ve fyzice měli realisté ze sedmé třídy společnou výuku s gymnazisty z osmé třídy, počet hodin matematiky byl v týdenním souhrnu jiný pro realisty a jiný pro gymnazisty apod. Samostatně navštěvovali gymnazisté hodiny latiny, řečtiny a filozofické propedeutiky, realisté hodiny chemie, deskriptivní geometrie, stavitelství, strojnictví, francouzštiny a kreslení. Aby došlo k užšímu prolínání mezi gymnáziem a reálkou a zároveň aby žáci nabyli i nové vědomosti a dovednosti, byly osnovy gymnazistů doplněny o krasopis v prvních dvou třídách, o geometrické rýsování v prvních třech třídách, o kreslení ve druhé třídě a o chemii v třetí a páté třídě. Stejně tak byla do osnov realistů včleněna latina v prvních třech třídách a francouzština od čtvrté do sedmé třídy. Protože se jednalo o českou střední školu, došlo také k úpravě počtu hodin v poměru mezi češtinou a němčinou. U němčiny byl počet hodin navýšen, aby studenti získali požadující jazykové znalosti, což v češtině nebylo tolik nutné, jelikož se v češtině vyučovalo.⁶⁰ Výhodou těchto osnov bylo vzájemné ovlivňování gymnazistů a realistů. Studenti gymnaziálního směru na tomto ústavu získali větší znalosti matematiky a fyziky než studenti klasických gymnázií, studenti reálného směru byli zase zpravidla úspěšnější na vysokých školách než absolventi běžných reálék.⁶¹

Václav Krížek se v době svého ředitelského působení na této škole plně oddal své funkci, v níž mohl naplno rozvinout své organizační a pedagogické schopnosti. Tábořské reálné gymnázium pod jeho vedením (ve své době běžně nazývané gymnáziem Krížkovým)⁶² překročilo svým vřelým záhy hranice tehdejšího tábořského kraje. Jakožto přední vzdělávací ústav české-

⁵⁹ Tamtéž, s. 12; *Čtvrtá roční zpráva*, s. 14.

⁶⁰ KRÍŽEK, V.: Slovo, s. 12–13; KLÍMOVÁ, Jarmila: *Reforma středního školství v roce 1908*. In: NAVRÁTIL, Ivo (ed.): *Minulost, současnost a budoucnost gymnaziálního vzdělávání*. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně. Z Českého ráje a Podkrkonoší – Supplementum 5. Semily 2000, s. 73.

⁶¹ *Gymnázium*, s. 13.

⁶² ŠAFRÁNEK, J.: *Reálné gymnázium*, s. 6. Šafránek toto označení gymnázia používá ve svých pracích pojednávajících o českém školství při rozlišování jednotlivých typů reálných gymnázií. Krížkovo reálné gymnázium je zde synonymem pro gymnázia, jež vznikala v šedesátých le-

ho školství se stalo vzorem pro další reálná gymnázia v zemi, ať už vznikala zcela nově tzv. na zelené louce či sloučením dosavadních klasických gymnázií s reálkami, což bylo častějším případem.⁶³ Mezi středními školami, které následovaly tábořský vzor, můžeme jmenovat například ústavy v Chrudimi, v Praze na Malé Straně, Uherském Hradišti, v Plzni, v Litomyšli, v Třeboni, Domažlicích, Vidni aj.⁶⁴ Nemalý počet vyjmenovaných míst nasvědčuje tomu, že reálné gymnázium jako další typ středoškolského vzdělání bylo velmi oblíbené, jelikož umožňovalo posunout rozhodnutí studentů o směru studia na pozdější dobu a zároveň vzdělání na něm získané nabízelo větší profesní uplatnění absolventům.

Křížek byl všeobecně uznáván jako výtečný pedagog a organizátor reálných gymnázií. Tábořské reálné gymnázium po celou dobu své existence vykazovalo řadu úspěchů, především však bylo zdrojem informací a rad pro ostatní školy a jejich zřizovatele ve věcech realizace sloučení vyšší reálky s vyšším gymnáziem a vedení rozpočtu takové školy.⁶⁵ Vedle již zmíněných českých následovníků se podle tábořského vzoru utvářela či reorganizovala reálná gymnázia v Chorvatsku, Haliči a Štýrsku. Všude tam se vyučovalo podle závazného učebního plánu, který pro nižší reálná gymnázia Křížek na žádost ministerstva vypracoval.⁶⁶ Těmito osnovami se nižší reálné gymnázium od nižšího gymnázia klasického odlišovalo v povinném kreslení, které se vyučovalo ve všech třídách nižšího stupně, a dále byla ve třetí a čtvrté třídě kvůli výuce jazyků vytvořena oddělení s francouzštinou a s řečtinou. Také byl pevně stanoven počet hodin v týdnu.⁶⁷

Václav Křížek do tábořského reálného gymnázia zval i zahraniční studenty, zejména z jihoslovanských zemí, které mu byly blízké (Srbsko, Bulharsko, Chorvatsko). Sám na ústavu vedle svých ředitelských i kantorských

tech 19. století podle vzoru reálného gymnázia v Táboře. Podobně operuje Šafránek ve svých textech například s reálným gymnáziem děčínského typu.

⁶³ *Výroční zpráva c. k. vyššího reálného gymnasia v kr. městě Táboře za školní rok 1881*. Tábor 1881, s. 47.

⁶⁴ ŘEZNIČKOVÁ, K.: *Študenti*, s. 21; VESELÁ, Z.: *Česká střední škola*, s. 28, 29; TÁŽ: *Vývoj*, s. 40–41; ŠAFRÁNEK, J.: *Reálné gymnasium*, s. 8; KŘÍŽEK, V.: *Slovo*, s. 13.

⁶⁵ KŘÍŽEK, V.: *Slovo*, s. 10.

⁶⁶ *Vzpomeneme a jak?*, s. 2.

⁶⁷ *Výroční zpráva cís. král. vyššího reálného gymnasia v král. městě Táboře za školní rok 1874*. Tábor 1874, s. 19; VESELÁ, Z.: *Česká střední škola*, s. 33; ŠAFRÁNEK, J.: *Reálné gymnasium*, s. 11.

povinností vyučoval srbochorvatštinu.⁶⁸ Jeho kolega profesor Martin Kolář⁶⁹ o Křížkově zanícenosti napsal: „Vzorná píle, kterou Křížek věnoval úřadu svému ředitelskému, a vzorná činnost, kterou si vedl v povolání svém učitelském, nemohla zůstatí beze vlivu a účinku u kolegů...“⁷⁰ Na základě svých zkušeností s vedením reálného gymnázia publikoval Křížek již v roce 1864 německy psanou práci *Reálné gymnasium ve světle reformy rakouského středního školství*⁷¹ a ve Výroční zprávě reálného gymnázia z roku 1872 bylo otištěno jeho *Slovo o reálných gymnasiích v nynější soustavě školské*, které zároveň vyšlo i samostatně ve zvláštním výtisku.⁷²

Jako pedagog razil Václav Křížek názor, podle nějž „úlohou veřejného vyučování jest, aby se jím kladly základy ku vzdělání a blahobytu národa; za příčinou tou musí se čím dále tím více přispůsobovati praktickým účelům života, jakož neméně i hověti musí skutečným potřebám všech vrstev národa; neboť nejde jen o vzdělání několika vyvolených, nýbrž o vzdělání lidu vůbec.“⁷³ Sám sestavoval učebnice a zejména učební pomůcky, které se staly v jednotlivých předmětech průkopnické. Při svém vyučování používal závěsných map, tabulí a statistik, sám je autorem několika map horopisných, vodopisných, němých⁷⁴ apod. (s hrdostí se později hlásil např. k autorství Školní závěsné mapy Čech, Moravy a Slezska s pohyblivým označováním měst čítajících víc než 5000 obyvatel, Závěsné školní mapy království Českého nebo

⁶⁸ Srbochorvatština je jazyk uměle vytvořený v 19. století, svým charakterem je přirovnáván k českoslovenštině. Srbochorvatština je směsí chorvatštiny, srbštiny a bosenštiny, která má dvojí způsob psaní – cyrilicí nebo latinkou. K jejímu vzniku došlo na základě snahy sjednotit a sblížit jazyky jižních Slovanů na Balkánském poloostrově v roce 1848. *Sjezdový věstník*, s. 8.

⁶⁹ Martin Kolář (1836–1898), gymnaziální profesor, historik a heraldik, městský archivář v Táboře, první ředitel Městského muzea v Táboře, autor knih: KOLÁŘ, M.: *Českomoravská heraldika I*; Týž: *Nejstarší pečeteř slechty českého roku 1300*. Tábor 1883; Týž: *Historické paměti města Tábora*. In: Pátá roční zpráva reálného gymnasia v král. městě Táboře za školní rok 1867. Tábor 1867, s. 1–12; Týž: *Obraz města Tábora a jeho okolí v letech 1432–1450*. In: Výroční zpráva c. k. reálného gymnasia v král. městě Táboře za školní rok 1871. Tábor 1871, s. 1–13.

⁷⁰ *Výroční zpráva c. k. vyššího reálného gymnasia v kr. městě Táboře za školní rok 1881*. Tábor 1881, s. 47.

⁷¹ KRÍŽEK, V.: *Das Realgymnasium erörtert vom Standpunkte einer Reform des österreichischen Mittelschulwesens*. Prag 1864. Práce mapuje vznik a rozvoj reálných gymnázií a rozebírá reformy, které byly vydány v rámci rakouského školství a týkaly se reálných gymnázií jako jednoho druhu středních škol.

⁷² Týž: *Slovo*.

⁷³ Týž: *Z dějin*, s. 159.

⁷⁴ Němou mapou se rozumí mapa bez popisků, obsahující pouze některé liniové prvky polohopisu. Dodnes se ve výuce používá.

Vyobrazení živočichů zemědělství užitečných a některých jeho škůdců).⁷⁵ Jeho tabule graficky znázorňující vývoj lidstva od pračlověka po současnost byla roku 1879 vystavována na etnografické výstavě v Moskvě. Velice pilným byl i nadále při psaní učebnic. Během svého působení na reálném gymnáziu v Táboře vydal tyto učební texty: *Anthologie jihoslovanská*; *Čítanka česko-německá*; *Latinsko-česko-německý slovník*; *Dějiny národů slovanských*; *Statistika císařství Rakouského*; *Zeměpis všeobecný a rakouský*; *Stručný dějepis říše rakousko-uherské*; *Učebná kniha statistiky říše rakousko-uherské*; *Genealogische Tabellen und die wechselseitigen verwandschaftlichen Beziehungen der Regentenhäuser a Die Völker- und Sprachstämme der Erde*.⁷⁶

Sám neustále podněcoval členy svého učitelského sboru, aby se také více věnovali bádání a vědecké činnosti ve svých oborech. Svým přístupem k podřízeným přispíval k dobré atmosféře na škole. Křížek členy pedagogického sboru považoval vždy za své přátele, a pokud mohl, volil možnost trávit čas s nimi ve sborovně, místo osamocení v ředitelně. Obklopoval se jimi i v soukromí.⁷⁷ Díky tomuto pozitivnímu přístupu bývají členové profesorského sboru působící na tábořském reálném gymnáziu někdy označováni jako tzv. generace Václava Křížka,⁷⁸ zejména ti, kteří byli přijati hned při otevření reálného gymnázia. Jednalo se o mladou průbojnou generaci národně smýšlejících učitelů, které na ústav přilákala zejména možnost vyučovat v českém jazyce. To dokazuje již jednou zmiňovaná skutečnost, že mnozí z nich se později stali autory prvních česky psaných učebnic. Druhým důvodem, proč je uvedená generace profesorů nazývána Křížkovou, byla bezesporu jeho podpora mladších kolegů v jejich vědecké a literární činnosti. Za Křížkova vedení se také celý učitelský sbor dvakrát podílel na tvorbě či úpravě učebního plánu pro reálná gymnázia v českých zemích, jak již bylo rovněž zmíněno. V neposlední řadě celá tato generace velice aktivně působila i na veřejnosti a přispěla tak výrazným způsobem k rozvoji kulturního a politického života ve městě Táboře.⁷⁹

V době působení Křížka v Táboře mělo reálné gymnázium jednu z nejrozsáhlejších školních knihoven, čítala totiž přes pět tisíc knih. Jejím knihov-

⁷⁵ Křížek, V.: *Z dějin*, s. 160.

⁷⁶ Tamtéž, s. 160; ZENKL, F. D.: *Slavnostní spis*, s. 48; Křížek, V.: *Řeči školní, jež při slavnostních ukončeních jednotlivých školních roků na vyšším reálném gymnasiu Tábořském k studující mládeži a ctěným hostům mluvil ředitel téhož ústavu Václav Křížek*. Tábor 1880, s. 120, 121.

⁷⁷ *Výroční zpráva c. k. vyššího reálného gymnasia v kr. městě Táboře za školní rok 1881*, s. 47.

⁷⁸ Např. *Gymnázium*, s. 13.

⁷⁹ *Almanach*, s. 13–15.

nikem byl profesor Martin Kolář.⁸⁰ Kromě knihovny bylo reálné gymnázium bohatě vybaveno několika sbírkami. Sbírkou starožitností například ústav převzal po nižší reálce, ovšem po vzniku městského muzea byla školou věnována tam.⁸¹ Další sbírkou se stala sbírka numismatická, kterou v době svého působení v Táboře spravoval August Sedláček, či sbírka obsahující zeměpisné a historické obrazy, dále sbírky chemické, přírodopisné, fyzikální a kreslířské. Předměty shromážděné ve sbírkách byly hojně využívány při výuce. Václav Krížek patřil k předním propagátorům tehdejších moderních pedagogických metod, přičemž jednou z nejdůležitějších bylo právě využití nejrůznějších pomůcek k demonstraci probírané látky. I proto byly uvedené sbírky systematicky rozšiřovány a obsahovaly tak velmi zajímavé a kvalitní knihy, časopisy či předměty.⁸²

Během éry Václava Krížka studovalo na reálném gymnáziu každý rok průměrně přes 420 studentů, kteří naplnili při otevření všech ročníků 13 tříd. Počet žáků v jednotlivých třídách byl různý, avšak lze vysledovat sestupnou tendenci se zvyšujícím se ročníkem.⁸³ Na ústavu panovala velmi přátelská atmosféra, v níž měli studenti možnost rozvíjet svá nadání. Mezi významné absolventy ústavu patřili například Bohuslav Čermák, Miroslav Krajník, Hynek Lang a Ladislav Quis.⁸⁴ Reálné gymnázium pod vedením Krížka získalo ně-

⁸⁰ Viz pozn. 69.

⁸¹ Výroční zpráva c. k. vyššího reálného gymnasia v král. městě Táboře za školní rok 1879. Tábor 1879, s. 50.

⁸² Školy, s. 33–37.

⁸³ Výroční zprávy operují s termínem přijetí studenti, z čehož lze usoudit, že se každoročně konal zápis do jednotlivých ročníků. To potvrzují i čísla, která se různí v počtu absolvovaných v jednom roce a v počtu přijatých v následujícím roce do vyššího ročníku.

⁸⁴ Ladislav Quis (1846–1913) byl vzděláním právník, ale všeobecně je znám spíše jako básník, spisovatel, překladatel; byl představitelem ruchovců. Působil jako redaktor ve Slovanu, kde nahradil Karla Sabinu, a v Národních listech. Mezi jeho literární počiny patří sbírky básní: Quis, Ladislav: *Z ruchu*. Praha 1872; Týž: *Ballady*. Praha 1883; Týž: *Písničky*. Praha 1887; Týž: *Epigramy*. Praha 1897; veršovaný cyklus *Hloupý Honza. České pohádky*. Praha 1881; povídka *Třešně. Humoristická povídka*. Praha 1884; črta *Posvícenská mše. Obrázek z dob vlasteneckých*. 2. vyd. Praha 1900; autobiografická *Kniha vzpomínek*. Praha 1902, jež je považována za jeho nejhodnotnější dílo, dokumentující dobu, v níž žil. Quis také uveřejnil úplnou korespondenci Karla Havlíčka Borovského a vydal s úvodem a poznámkami Erbenovu *Kytici* či Čelakovského *Ohlasy*.

Bohuslav Čermák (1846–1899) byl básník, spisovatel, pedagog a knihovník. Z jeho děl uvedme: ČERMÁK, Bohuslav: *Malé povídky*. Praha 1895; Týž: *Základové knihovnictví*. Praha 1893; Hynek Lang (1847–?) působil jako advokát, poslanec a starosta sokolské Žižkovy župy v Táboře; Miroslav Krajník (1850–1907) byl básník, spisovatel, překladatel, dramatik a rovněž právník. Je autorem básnických sbírek, například KRAJNÍK, Miroslav: *Básně*. Praha 1875 či dramatu *Roháč z Dubé*. Praha 1880. Překládal zejména ze slovanských jazyků a z francouzštiny. Svá díla uveřejňoval pod pseudonymy M. K. Starohradský či Jaroslav Kopecký. Všichni

kolik významných ocenění – např. velkou stříbrnou medaili C. k. vlastenecké hospodářské společnosti na hospodářské výstavě v Milevsku v roce 1865, dále čestné vyznamenání na světové výstavě v Paříži v roce 1867, pochvalný diplom Hospodářské jednoty tábořské na výstavě v Táboře v roce 1868 nebo diplom uznání na světové výstavě ve Vídni v roce 1873.⁸⁵

Jelikož využívání učebních pomůcek na reálném gymnáziu v Táboře mělo velký úspěch, konala se v roce 1870 v Táboře první učitelská konference o učebních pomůckách a názorném vyučování. Předsedou této konference nebyl nikdo jiný než její hlavní organizátor a propagátor, Václav Krížek.⁸⁶

5. Krížkovy další aktivity

Krížek se jako „otcovský“ pedagog zajímal nejen o duševní nasycení svých studentů, ale i o jejich hmotné zabezpečení. Chápal, že mnoho nadaných studentu nepochází z poměrů, jež by jim byly schopny poskytnout vše potřebné ke studiu. Hned první rok ve svém úřadě proto založil Spolek k podporování chudých studujících,⁸⁷ který se po jeho smrti přejmenoval na Krížkův spolek na podporování chudých studujících.⁸⁸

Výrazně se podílel i na zakládání dalších tábořských škol. Spolu se starostou Tábora Jakubem Zeisem⁸⁹ byl hlavním iniciátorem žádosti o zřízení tábořské Vyšší zemské hospodářské školy,⁹⁰ která byla slavnostně otevřena 26. listopadu 1866.⁹¹ Když se později projednával neuskutečněný přesun této školy mimo Tábor, byl Krížek jeho velkým odpůrcem. Zasloužil se rovněž o zřízení dalších vzdělávacích ústavů jako například Vyšší dívčí školy v Táboře, podpořil rozšíření 23 obecních škol na Tábořsku a vytvoření sedmi nových. V neposlední řadě se také zasadil o zřízení městské opatrovny či

čtyři maturovali na reálném gymnáziu v roce 1867 ve dnech 26.–29. července, což byly první maturitní zkoušky na tomto ústavu. Viz *Výroční zpráva c. k. vyššího reálného gymnasia in král. městě Táboře za školní rok 1871*. Tábor 1871, s. 28.

⁸⁵ KRÍZEK, V.: *Z dějin*, s. 162; *Čtvrtá roční zpráva 1866*, s. 21; *Výroční zpráva 1874*, s. 25.

⁸⁶ KUKAČKA, R.: *U desek*, s. 5.

⁸⁷ SOKA Tábor, f. Gymnázium Tábor, Seznam oudů a účetní výkaz spolku k podporování chudých studujících na reálném gymnasiu v Táboře v pátem spolkovém roku od 1. října 1866 až do 1. října 1867, inv. č. 548a, sign. C-93; *Školy*, s. 41.

⁸⁸ *Výroční zpráva 1881*, s. 48; ZENKL, F. D.: *Slavnostní spis*, s. 48.

⁸⁹ Jakub Zeis, koželužský mistr a v letech 1850–1872 první starosta města Tábora.

⁹⁰ Dnes Vyšší odborná škola a střední zemědělská škola Tábor.

⁹¹ *Významní rodáci*, s. 4.

sirotčince v Táboře.⁹² V letech 1869–1880 působil také jako c. k. okresní inspektor školství v Táborském kraji.⁹³

Především se ale velmi angažoval v záležitosti převzetí reálného gymnázia v Táboře do státní správy. Doposud totiž školu zřizovalo a také financovalo město a školné, které činilo od šesti zlatých a 30 krejcarů do 12 zlatých za každý semestr (každý nový školní rok byla stanovena jiná částka), platili pouze žáci, kteří nepocházeli z Tábora. Jejich počet byl velmi nízký, protože žáci pocházející z obcí, které přispívaly do fondu reálného gymnázia, a stejně tak děti rodičů, kteří do tohoto fondu posílali své vlastní příspěvky, byli od školného taktéž osvobozeni. Jako předseda finančního odboru města dospěl Krížek k závěru, že není do budoucna možné trvale finančně vydržovat reálné gymnázium z obecního důchodu. Proto bylo na zasedání městské rady 9. června roku 1868 rozhodnuto o podání žádosti na c. k. ministerstvo vyučování o subvence reálného gymnázia nebo jeho přijetí pod správu státu. Vypracováním této žádosti nebyl opět pověřen nikdo jiný než Václav Krížek. Vyjednávání probíhalo několik měsíců a teprve 10. října 1869 byla schválena věnovací listina města Tábora ministerstvu vyučování za podmínky, že vyučovacím jazykem na reálném gymnáziu zůstane jazyk český. Tak se také skutečně stalo a ústav byl převzat státem s konečnou platností 1. května 1870.⁹⁴

V městě Táboře nezůstal Václav Krížek činný jen v oblasti školství a pedagogiky, ale angažoval se také v oblasti politické a občanské. Po dvě volební období byl členem městského zastupitelstva, a to za národní liberály (tzv. mladočechy).⁹⁵ Na starost měl, jak již bylo zmíněno výše, finanční odbor městské správy a předsedal komisi k prozkoumání majetku a příjmů města. Nejvíce je oceňováno jeho sestavení prvního rozpočtu města z roku 1869, který byl zaměřen především na evidenci veškerých nákladů na vedení reálného gymnázia a zemské hospodářské školy, protože až do této doby neexistoval jasný přehled o těchto výdajích.⁹⁶ Zároveň byl v letech 1863–1880 kronikářem města a od roku 1867 také poslancem českého zemského sněmu za Tábor, Pelhřimov a Kamenici nad Lipou. Tohoto postu se však v roce 1869 sám vzdal, aby nijak neohrozil probíhající jednání města Tábora se státní správou o financování a převzetí reálného gymnázia.⁹⁷ Česká opozice na zemském

⁹² KOŘALA, J.: *Tábor*, s. 20; *Vzpomeneme a jak?*, s. 2.

⁹³ KRÍŽEK, V.: *Z dějin*, s. 162; *Gymnázium*, s. 17–18.

⁹⁴ *Výroční zpráva cís. král. vyššího reálného gymnasia v král. městě Táboře za školní rok 1871*, s. 12–21; *Gymnázium*, s. 17–18.

⁹⁵ KOŘALA, J.: *Václav*, s. 1.

⁹⁶ Týž: *Tábor*, s. 21.

⁹⁷ KUKAČKA, R.: *U desek*, s. 5.

sněmu se totiž od vídeňské vlády distancovala. Václav Křížek jako příslušník této opozice podepsal 22. 8. 1868 ostře formulovanou státoprávní deklaraci českých poslanců požadující federalismus a svébytnost českého státu. V důsledku toho byl obviněn, že pracuje vlastně proti zestátnění svého gymnázia, ačkoli právě on předvídal finanční nesnáze reálného gymnázia a v rámci toho na ně upozorňoval. Proto také byl pověřen městským zastupitelstvem o vytvoření a zaslání žádosti o převzetí ústavu pod státní správu.⁹⁸

V občanské sféře se Křížek rovněž zasloužil o založení několika tábořských spolků a institucí, např. roku 1870 spoluzakládal ženský spolek Zora,⁹⁹ jehož čestnou členkou se v roce 1917 stala i známá spisovatelka Eliška Krásnohorská. Tento spolek nechal později v roce 1930 na památku Václava Křížka opatřit dům, v jehož prostorách se nacházelo sídlo spolku, pamětní deskou, kterou vytvořil akademický sochař Jan Vítězslav Dušek.¹⁰⁰ Zmiňovaný dům č. p. 36/9 můžeme najít na náměstí Mikuláše z Husi v Táboře.¹⁰¹ Vedle toho stál Křížek u zrodu tábořské Hospodářské jednoty.¹⁰²

Kromě uvedených spolků, které Křížek sám zakládal, byl aktivním členem i v řadě dalších. V roce 1875 se stal prvním předsedou Klubu přátel věd a umění, jehož jménem pak v roce 1878 navrhl zřízení tábořské městské knihovny a muzea.¹⁰³ Muzeum bylo založeno ještě týž rok, ale přístupné pro veřejnost bylo až od 1. června roku 1884. Jeho prvním ředitelem se stal Martin Kolář.¹⁰⁴ Dále byl Křížek mimořádným členem Královské české spo-

⁹⁸ *Gymnázium*, s. 17.

⁹⁹ Ženský spolek Zora byl založen původně jako pěvecký, v průběhu času se však začal věnovat zejména organizaci práce žen a jejich vzdělávání. Vytvořil svoji vlastní knihovnu s čítárnou, pořádal přednášky a různá divadelní či hudební představení, při spolku pracoval také vlastní tělovýchovný odbor. Pod tlakem konkurenčního spolku Hlahol se Zora posléze více zaměřila na sociální a humanitární činnost. Členkami spolku byly i manželka Václava Křížka Marie, která byla také zvolena první starostkou spolku, ale tuto funkci odmítla, a jeho dcera Marie Farská, autorka knihy o činnosti spolku v období prvních 25 let jeho působení: FARSKÁ, Marie: *K jubileu 25letého trvání ženského spolku Zora v Táboře*. Tábor 1896; *Památník ženského spolku Zora v Táboře na paměť padesátiletého jubilea 1870–1920*. Tábor 1920, s. 10–12, 14–16.

¹⁰⁰ Jan Vítězslav Dušek (1891–1966), rodák z Makova, významný jihočeský sochař třicátých let 20. století, autor mnoha soch, pomníků a pamětních desek.

¹⁰¹ KUKAČKA, R.: *U desek*, s. 5; WIMMER, J.: *Pamětní deska*, s. 19.

¹⁰² Hospodářská jednota byl spolek ustavený za účelem rozvoje hospodářství, a to jak v zemědělství, tak i v oblasti ochrany přírody. Podporovala vznik různých družstev a také vznik dalších hospodářsky zaměřených spolků, které nejednou zastřežovala a navenek zastupovala.

¹⁰³ KOŘALKA, J.: *Vznik tábořského muzea roku 1787*. Tábor 1978; *Výroční zpráva c. k. vyššího reálného gymnasia v král. městě Táboře za školní rok 1879*. Tábor 1879, s. 48, 50; ZENKL, F. D.: *Třicet let*, s. 35.

¹⁰⁴ KUKAČKA, R.: *U desek*, s. 5.

lečnosti nauk, čestným členem Učitelské jednoty v Písku, Besedy učitelské v Praze a Komenského besedy v Soběslavi, dopisujícím členem Sboru musejního pro vědecké vzdělání řeči a literatury české v Praze, c. k. geologického říšského ústavu ve Vídni a knihovny při slovanském komitétu v Oděse.¹⁰⁵

Angažoval se také v podnikatelské oblasti. V roce 1877 zakoupil lázně a pozemky u Svaté Anny poblíž Černovic u Tábora. Starý lázeňský dům nechal strhnout a vystavět nový. Sám napsal propagační prospekt o těchto lázních, aby podpořil zájem turistů a lázeňských hostů.¹⁰⁶

Václav Krížek v únoru roku 1879 onemocněl oční chorobou. Jeho zrak se rychle zhoršoval, takže byl v červnu roku 1880 nucen rezignovat na místo ředitele reálného gymnázia. Ústav místo něho prozatímně vedl místoředitel František Šanda.¹⁰⁷ Zdraví Krížka se však stále zhoršovalo, následně došlo k ochrnutí mozku a 4. července 1881 o třetí hodině odpolední Václav Krížek v nedožitých osmačtyřiceti letech zemřel.¹⁰⁸ V jeho nekrologu kolega z gymnázia, prof. Mejstnar, neváhal sáhnout k patetickým slovům: „Klesla bystrá ducha jeho peruť, dobylo [sic!] srdce šlechetné...“¹⁰⁹

6. Krížkův odkaz

K uctění památky tak významné táborské osobnosti, jakou Václav Krížek byl, se uskutečnil pohřební průvod, který dle přání zesnulého vycházel z reálného gymnázia, kam profesori přenesli Krížkovo tělo z jeho bytu. Průvod se ubíral okolo městské radnice na hřbitov, kde v prostorách hřbitovní kaple při zádušní mši pronesl řeč Karel Konrád, katecheta reálného gymnázia. Krížkovo tělo bylo poté uloženo v nově zbudované rodinné hrobce.¹¹⁰ Krížek po sobě zanechal manželku Marii, rozenou Strouhalovou, pocházející z Opálky č. p. 1, syna a dvě dcery.¹¹¹ S Marií Václav uzavřel sňatek 18. července 1857 ve Strážově.¹¹² Otec Marie Johan Strouhal měl od roku 1800 v pod-

¹⁰⁵ KRÍŽEK, V.: *Z dějin*, s. 162; ZENKL, F. D.: *Slavnostní spis*, s. 48.

¹⁰⁶ KRÍŽEK, V.: *Léčivé lázně u Svaté Anny blíže Černovic v okresu Táborském*. Tábor 1878. Srov. CIKHART, Roman: *Táborsko. Popis přírodní, historický a národopisný. Povšechný popis okresu*. Tábor 1921, s. 7–8.

¹⁰⁷ *Výroční zpráva 1881*, s. 46.

¹⁰⁸ KRÍŽEK, V.: *Z dějin*, s. 163; *Výroční zpráva 1881*, s. 49. Po smrti Václava Krížka nastupuje do funkce ředitele reálného gymnázia Josef Riss. *Gymnázium*, s. 130.

¹⁰⁹ *Vzpomeneme a jak?*, s. 2; KRÍŽEK, V.: *Z dějin*, s. 163.

¹¹⁰ *Výroční zpráva 1881*, s. 49.

¹¹¹ MěÚ Strážov, Strážovská kronika, část III, s. 34; *Tábor*, s. 1.

¹¹² SOA v Plzni, Sbírka matrik západních Čech, Matrika narozených, oddaných a zesnulých Opálka 1857–1871, SM 3053, sign. 23, s. 1.

nájmu pivovar na opáleckém panství.¹¹³ Pocházel z Úpice u Náchoda, jeho manželka Marie zřejmě z Volšov u Sušice.¹¹⁴

Celoživotní Křížkova snaha o vzdělávání a zušlechťování mladé generace a jeho přínos v pedagogice a kultuře byl ohodnocen několika vyznamenáními, poctami a oceněními. Samotné město Tábor se Křížkovi ještě za jeho života odměnilo udělením čestného měšťanství, rovněž ještě za svého života byl vyznamenán velkou zlatou medailí s Nejvyšší devizou Jeho císař. král. apošt. Veličenstva.¹¹⁵

Po smrti Václava Křížka nechalo město Tábor v přízemí budovy reálného gymnázia zasadit 28. září 1882 mramorovou desku se zlatým nápisem: „Zasloužilému prvnímu řediteli reálného gymnasia a čestnému měšťanu VÁCLAVU KŘÍŽKOVÍ NA VDĚČNOU PAMĚŤ (1862–1881) zřídila obec král. města Tábor.“¹¹⁶ Odhalení a posvěcení desky bylo spojeno se slavností, při níž o Václavovi Křížkovi a jeho zásluhách promluvil tehdejší ředitel reálného gymnázia Josef Riss.¹¹⁷ Samotné reálné gymnázium bylo v letech 1889–1892 postupným rušením reálných tříd přeměněno na klasické gymnázium.¹¹⁸

V roce 1933 si město Tábor připomnělo osobnost Václava Křížka u příležitosti stého výročí jeho narození. Oslavy proběhly 26. listopadu v prostorách tábořské radnice. Hlavním řečníkem byl profesor dr. Jan Kolář, po něm vystoupily se svými příspěvky další osobnosti, které měly nějakou vazbu na působení Václava Křížka, jako například předsedkyně spolku Zora K. Ježková či ředitel gymnázia František Prchlík. Oslavy doplňovala výstava památek na Václava Křížka, kterou uspořádal ředitel městského musea dr. František Kroupa.¹¹⁹

Město Tábor však nebylo jediné, které formou pamětní desky vyjádřilo Křížkovi uznání za jeho celoživotní práci. Klatovská literární jednota nechala opatřit jeho rodný dům v Loužku pamětní deskou s textem: „Zde se naro-

¹¹³ MěÚ Strážov, Strážovská kronika, část III, s. 40. Rod Strouhalů v pozdější době získal celé opálecké panství čítající opálecký dvůr, lihovar a budovy zámku do nájmu. Po druhé světové válce, kdy probíhala parcelace pozemků, se majitelem tvrze s přílehlými hospodářskými budovami a cca 70 ha pozemků stal Pavel Strouhal, avšak veškerý tento jeho majetek byl státem vyvlastněn a zpět do majetku rodiny Strouhalů se dostal až po roce 1989. MěÚ Strážov, Strážovská kronika, část III, s. 43; ROUSEK, Josef (ed.): *Vzpomínky Strážováků*. Strážov 2004, s. 11.

¹¹⁴ SOA v Plzni, Sbírka matrik západních Čech, Matrika narozených, oddaných a zesnulých Opálka 1825–1847, SM 3052, sign. 22, s. 39.

¹¹⁵ KŘÍŽEK, V.: *Z dějin*, s. 162.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 163; *Sjezdový věstník*, s. 17.

¹¹⁷ ZENKL, F. D.: *Třicet let*, s. 37–38.

¹¹⁸ *Almanach*, s. 19–20.

¹¹⁹ *Tábor*, s. 1.

dil Václav Krížek, c. k. gymn. ředitel v Táboře, zakladatel reálných gymnasií. Nar. 1833. Zemř. 1881.¹²⁰ Deska byla zasazena 18. června 1882 při honosné slavnosti, jejímž nejvýznamnějším organizátorem a iniciátorem byl historik a profesor klatovského gymnázia Justin Václav Prášek.¹²¹ Rodný dům Krížka stojí dodnes, avšak probíhá na něm rozsáhlá rekonstrukce prováděná nynějšími majiteli, kvůli níž byla pamětní deska dočasně sejmuta a uložena u majitelů domu. Po dokončení stavebních prací bude zasazena opět na své původní místo.

Město Strážov také pamatovalo na svého rodáka a rozhodlo se po něm pojmenovat ulici, která dodnes vede z Dolejšího na Horní náměstí. Tehdy spojovala příznačně budovu měšťanské školy a budovu tzv. staré školy, dnes dům č. p. 124.¹²² Dnes se však pro označení ulice nepoužívá název Krížkova, ale Jablečná.¹²³ Obyvatelům Strážova tak zbyla jen jedna připomínka na osobu Václava Krížka, a to „Strážovská hymna“,¹²⁴ kterou Václav Krížek napsal na oslavu svého rodiště v době svých studií na gymnáziu v Klatovech. Nápěv ke Krížkovu textu složil jeho přítel a spolužák Jan Ludevít Procházka, pozdější český hudební skladatel a kritik. Ve Strážově byla a je tato hymna s oblibou zpívána, ostatně dodnes se jí učí děti na prvním stupni zdejší základní školy.

¹²⁰ MěÚ Strážov, Strážovská kronika, část IV, s. 137.

¹²¹ Tamtéž, s. 137.

¹²² Tamtéž, část VI, s. 138.

¹²³ Název ulice Jablečná není oficiálním názvem stanoveným Městským úřadem Strážov, a tak není možné dohledat, v jaké době se této ulici přestalo říkat Krížkova. Pojmenování Jablečná ulice je odvozeno od toho, že v prostorách stodoly domu č. p. 136, kde se dodnes říká „u Perníklů“, ovšem tehdy patřila rodině Jiříků, se nacházela v druhé polovině 20. století výkupna padaných jablek.

¹²⁴ Strážovská hymna (MěÚ Strážov, Strážovská kronika, část III, s. 35; *Z historie Strážova a jeho okolí*, s. 60):

Na šumavské nivě
proč tak zádumčivě;
ten Strážov tam vyhlíží?
Věrný zamyslí se Čech,
až v něm zatají se dech,
/: když se k němu přiblíží :/
Staré lúno tvoje
tam se v mnohém boji
nepříteli opřelo,
mnohé srdce udatné
mnohé rameno statné
/: pro vlast tam krvácelo :/

Strážove, Strážove,
ach, kde jsou ti dnové,
kdy jsi se vynasnažil,
věrných Čechů kolebku,
lúno udatných reků
/: před nepřáteli strážil :/
Nyní jest náš osud,
být na stráži posud,
proti vlivu cizoty,
jenž by nás rád odrodil,
odcizil a odhodil -
/: bdi a střež od té zloty! :/“

RESUMÉ

VÁCLAV KŘÍŽEK A TÁBORSKÉ REÁLNÉ GYMNÁZIUM

Václav Křížek, pedagog, politik, autor a organizátor kulturního dění (25. listopadu 1833 Loužek, Strážov na Šumavě – 4. července 1881 Tábor) se význačně zapsal do dějin pedagogiky. Používal moderní pedagogické zásady a didaktické techniky, které měly průkopnický význam. Ovlivnil celé generace profesorů a studentů. Na vrcholu své pedagogické dráhy byl v letech 1862–1881, kdy působil jako ředitel prvního reálného gymnázia s českým vyučovacím jazykem v Táboře, které bylo vzorem pro další reálná gymnázia. Vyučovala zde řada vynikajících učitelů tzv. generace Václava Křížka. V Táboře a okolí působil Václav Křížek také v řadě občanských spolků, z nichž mnohé zakládal. A pro Strážov, své rodiště, složil tzv. Strážovskou hymnu.

Studie shrnula informace o životě a díle Václava Křížka a pokusila se určit jeho vliv a význam pro úroveň vzdělání a kultury české společnosti v druhé polovině 19. století, zejména ve spojení s charakteristikou reálného gymnázia v Táboře. Čerpá z archivních materiálů, z dostupné literatury a regionálních časopisů a článků.

RESÜMEE

VÁCLAV KŘÍŽEK UND DAS REALGYMNASIUM IN TÁBOR

Václav Křížek, der Pädagoge, Politiker, Verfasser und Organisator kultureller Veranstaltungen (25. November 1833 Loužek bei Strážov na Šumavě – 4. Juli 1881 Tábor) ist bedeutend in die Geschichte der Pädagogik eingegangen. Er verwendete moderne pädagogische Prinzipien und didaktische Methoden, die bahnbrechende Bedeutung hatten. Er beeinflusste ganze Generationen von Professoren und Studenten. Auf dem Höhepunkt seiner pädagogischen Karriere stand Křížek in den Jahren 1862 bis 1881, als er Direktor des ersten Realgymnasiums mit Tschechisch als einziger Unterrichtssprache in Tábor war, welches als Vorbild für andere Realgymnasien diente. An diesem Realgymnasium in Tábor unterrichtete eine Reihe von ausgezeichneten Lehrern, die als die so genannte Václav-Křížek-Generation bezeichnet wurden. In Tábor und der Umgebung war Václav Křížek auch Mitglied zahlreicher bürgerlicher Vereinigungen, von denen er viele selbst

gegründet hatte. Und für Strážov, seinen Geburtsort, schrieb er die so genannte Strážov-Hymne.

Die Studie fasst die Erkenntnisse über Křížeks Leben und Werk zusammen und versucht seinen Einfluss und seine Bedeutung für das Niveau der Bildung und Kultur der tschechischen Gesellschaft in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts einzuordnen, besonders in Verbindung mit der Charakteristik des Realgymnasiums in Tábor. Die Studie schöpft aus Archivmaterial, verfügbarer Literatur, Zeitschriften und Regionalzeitungen.

Bc. Barbora Tomanová
Katedra historie
Pedagogická fakulta
Západočeská univerzita v Plzni
Veleslavínova 42
301 00 Plzeň

ČESKOSLOVENSKÁ STÁTNÍ STŘEDNÍ ŠKOLA VE VELKÉ BRITÁNII (1940–1945)

Zora Damová

Československé školství v zahraničí je poměrně málo prozkoumanou kapitolou českého školství. Tyto české a československé školy mají přitom dlouhou tradici; tzv. doplňovací školy zakládali krajané již na konci 19. století, aby u svých dětí udrželi znalost českého jazyka. Výjimečným fenoménem je v tomto ohledu školství organizované exilovou československou vládou ve Velké Británii, které žákům poskytovalo komplexní vzdělání. Práce je zaměřena na jednu část tehdejší školní soustavy – na Československou státní střední školu ve Velké Británii, jejíž materiály byly po osvobození Československa převezeny do Prahy a nyní se nacházejí v Národním archivu ČR. Střední školu jsem zvolila také z důvodu, že s ohledem na věk žáků se již jedná o instituci, jejíž žáci jsou schopni sami formulovat myšlenky, více přemýšlejí o své situaci a budoucnosti. Kromě oficiálních informací vydávaných školou bude tak možno v práci využít materiálů sepsaných žáky v době studia i jejich pozdějších vzpomínek.

Tato i další jmenované školy ovšem vznikly v době válečného konfliktu, v cizí, byť spřátelené zemi. Jejich vývoj a postavení se tak odlišují od běžných škol, stejně jako byl odlišný i jejich význam. Práce se zaměřuje na okolnosti vzniku této školy a na její vnitřní uspořádání, přičemž věnuje prostor i samotným žákům a jejich dalším osudům. Škola byla výjimečná též svým myšlenkovým základem; jakožto instituce vedená oficiálním československým exilem byla prodchnuta duchem první republiky. Pokusím se tedy osvětlit zájmy jejich zakladatelů, cíle, s nimiž byla zakládána, i její výsledky. Využiji přitom dochované prameny, obraz školy v tehdejšímu tisku i již zmíněné paměti žáků.

1. Rozbor pramenů a literatury

Literatura se československým exilovým školstvím téměř nezabývá, nebo o něm pojednává pouze okrajově; článek proto vychází hlavně z dochovaného archivního materiálu a dobové publicistiky, případně z pamětí samotných žáků školy.

V první řadě se jedná o materiály uložené ve fondech Národního archivu, kde jsou uchovány jak přímo dokumenty školy¹, tak fondy Ministerstva vnitra v Londýně, které školu spravovalo. Dále jsem využila materiálů z archivu Ministerstva zahraničních věcí, fond MZV-Londýn, jehož osvětový odbor se školstvím rovněž zabýval. K doplnění informací o organizaci exilového školství jsem využila též fondů dalších exilových institucí. Dochované materiály pokrývají dobu existence školy (1940–1945) značně nerovnoměrně. Nejvíce materiálů se dochovalo z pozdějších let, zvláště z posledních dvou let fungování školy, prameny z doby založení školy nejsou dochované v úplnosti a projevuje se na nich i prvotní organizační nejednotnost.

Dalším okruhem zdrojů jsou články uveřejněné v době působení školy; čerpala jsem hlavně z časopisu *Čechoslovák*, dříve *Čechoslovák v Anglii*, který vycházel jako polooficiální tisk exilové vlády. Pro srovnání pak byly přínosné také sbírky výstřížků týkající se školy z dalších tiskovin, zachované ve výše zmíněných fondech. Specifickým pramenem je časopis *Abernantské zprávy*, který v letech 1943–1945 vydávali sami žáci.

Posledním pramenem pro mne byly paměti žáků školy. Zde byl neocenitelnou pomocí fond *Sbírka československé školy ve Velké Británii*, který bývalí žáci ze svého podnětu sami uspořádali. Kromě samotných vzpomínek na školu zde jsou uloženy různé materiály z doby existence školy. Jak již bylo zmíněno, využila jsem i možnosti přímého kontaktu s žáky. Jejich vzpomínky jsou ovšem většinou zkresleny nejenom dlouhým odstupem od událostí, ale i několika srazy bývalých žáků školy, které do jisté míry sjednotily vzpomínky jednotlivých žáků.

Posledních dvou skupin zdrojů, tj. novinových článků a vzpomínek žáků, jsem využívala především k dokreslení atmosféry tehdejší školy. Jako hlavní prameny jsem tyto materiály využívala jen v případech, kdy se k dané otázce nedochovaly oficiální materiály. V ostatních případech mi vzpomínky pomohly zvláště jako možnost komparace s oficiálními prameny vydávanými školou či Ministerstvem vnitra.

2. Stručný historický úvod

Předválečné období, zvláště pak doba po vzniku Protektorátu Čechy a Morava, přinutilo řadu obyvatel Československé republiky k odchodu do zahraničí. Kromě politických a židovských uprchlíků, které k emigraci vedly čistě existenční důvody, odcházela inteligence, zejména z humanitních

¹ Fond Československá střední státní škola ve Velké Británii (1940–1945) a *Sbírka československé školy ve Velké Británii* (1939) 1941–1945 (2005).

oborů, která pocítovala omezení ve svém působení. Zklamání z kapitulace a následného rozpuštění armády přivedlo do zahraničí také řadu převážně mladších lidí, kteří chtěli bojovat za obnovení republiky.²

Z hlediska časového proběhly do počátku války tři vlny emigrace z území bývalého Československa. První, způsobená podpisem Mnichovské dohody, respektive odstoupením českého pohraničí, se týkala především osob s německou či rakouskou státní příslušností, které přišly na území Československé republiky jako utečenci během třicátých let. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava odcházejí již občané původní Československé republiky. Třetí fáze pak byla emigrace po vypuknutí války, ta již byla díky mnohým omezením a praktickému obležení protektorátu ojedinělá.

Kromě Francie či Palestiny směřovalo mnoho lidí také do Velké Británie, která na podporu uprchlíků z Československa zřídila roku 1939 podpůrnou organizaci Czech Refugee Trust Fund; ta zajišťovala emigrantům základní sociální péči.³ Po vzniku prozatímní československé vlády v Londýně, která byla Velkou Británií uznána až v létě roku 1940, přechází péče o většinu československých občanů právě na tuto vládu. Vznik samostatné vlády také vedl k řešení konkrétnějších problémů, jako byla péče a výchova československé mládeže ve Velké Británii.

Z finančních důvodů nebylo možné zřídit samostatné Ministerstvo školství, péče o školství tedy byla v rámci prozatímní československé vlády přidělena Ministerstvu vnitra. Školský odbor, který zde vznikl, měl ale v rámci ministerstva výjimečné postavení, nepodléhal prezidiu ministerstva, ale přímo osobě ministra, kterým byl Juraj Slávik. Již několik měsíců po svém zřízení, v říjnu roku 1940, zabezpečil odbor vzdělání dětí školou povinných otevřením Československé státní školy. Její další vývoj souvisí se vznikem Československé státní střední školy, a bude proto uveden v kapitole následující.

Kromě této školy byly postupně otevřeny tři doplňovací školy, které byly zřízeny ve městech s vyšší koncentrací Čechoslováků, v Newcastlu upon Tyne, v Londýně a v blízkém Oxfordu. Jejich účelem bylo poskytnout alespoň základy češtiny a vlastivědy dětem československých občanů.⁴

Samostatnou kapitolu představovalo školství vysokoškolské. Po uzavření škol 17. listopadu 1939 odešli mnozí vysokoškoláci do zahraničí, aby zde

² KŘEN, Jan: *Do emigrace (1938–1939)*. Praha 1963, s. 236.

³ KUKLÍK, Jan – ČECHUROVÁ, Jana: *Czech Refugee Trust Fund a československá emigrace*. Soudobé dějiny, XIV, 2007, č. 1, s. 34.

⁴ Národní archiv (dále NA), f. Ministerstvo vnitra, Londýn (dále MV-L), karton č. 111, inv. č. 1502, sign. 2-8-32, Odbor školský a osvětový, různé zprávy, Informace pro časopis Čechoslovák, s. 7.

bojovali proti Hitlerovi; ve Velké Británii byl symbolicky k 17. listopadu 1940 obnoven Ústřední svaz československého studentstva. Kromě osvobození vlasti si svaz kladl za cíl sdružovat vysokoškolské a středoškolské studenty, zastupovat jejich zájmy a reprezentovat je na mezinárodním fóru.⁵ Po jednání s britskými úřady bylo 12. května 1941 dosaženo dohody mezi Ministerstvem vnitra a Examining Board in England, z níž vyplývalo, že českoslovenští studenti mohou dokončit studium na britských univerzitách.

Je ovšem třeba zdůraznit, že ne všichni českoslovenští studenti studovali na školách zřízených československou vládou, mnohým rodičům vyhovovaly anglické školy, které studenty poměrně ochotně přijímaly. V případě československých dětí přivezených dětskými transporty rozhodovali o vzdělání jejich opatrovníci. Po návratu do Československa se ovšem uznání studia na britských školách stalo problémem. Vláda oznámila, že tato vysvědčení nebudou uznávána, a mnozí absolventi britských škol se tak snažili doplnit si na české státní střední škole alespoň maturitu.⁶

3. Vznik Československé státní střední školy ve Velké Británii

Otázka výchovy československých dětí ve Velké Británii byla otevřena již roku 1939 farářem Bohumilem Vančurou, plně se jí věnovat umožnilo ale až uznání prozatímní vlády a příchod dalších Čechoslováků, kteří byli evakuováni z Francie v květnu a červnu roku 1940. Mezi uprchlíky z Francie patřil i profesor Miloš Sova, který předložil v létě roku 1940 vlastní návrh na rámcovou střední školu v Londýně. Mělo se na ní vyučovat podle československých předpisů, ovšem s individuálním zřetelem na potřeby žáků. Vzhledem k nutnosti výuky anglického jazyka se plán přikláněl k modelu, kdy by na výklad českého učitele navázalo procvičení s anglickým rodilým mluvčím.⁷

O zřízení ústavu byla veřejnost informována obsáhlým článkem v Čechoslováku ze dne 16. srpna 1940, termín zápisu byl stanoven na září téhož roku a byl pořádán pouze v Londýně.⁸ Ač se původně počítalo s přibližně stem dětí, počet zapsaných nedosáhl ani poloviny. Podle údajů z 15. září se zapsalo celkem 43 dětí ve věku od osmi do 20 let, tedy ve věku měšťanské školy či

⁵ ŠULC, Bohuslav: *Ústřední svaz československého studentstva v exilu za války 1940–45*. Praha 1990, s. 17.

⁶ NA, f. Ministerstvo sociální péče, Londýn (dále MSP–L), karton č. 86, inv. č. 966, sign. 189/8, Oprávnění zahraničních škol, Dopis od Ministerstva vnitra z 6. ledna 1944, č.j. 469.

⁷ NA, f. MV–L, karton č. 109, inv. č. 1495, sign. 2-8-25, Čsl. škola v Londýně, stav žactva po 1. zápisu.

⁸ Tamtéž, karton č. 111, inv. č. 1501, sign. 2-8-31/1-20, Zpráva o plánech a uskutečnění Československé školy v Anglii, s. 4.

nižších ročníků školy střední. Z finančních a organizačních důvodů byla škola založena jako koedukační internátní ústav, v němž byla sloučena obecná a střední škola.⁹

4. Umístění školy

4.1 Camberley v hrabství Surrey

Podle původních plánů měla být škola zřízena přímo v Londýně, kde se nacházel největší počet emigrantů. Vzhledem k náletům na Londýn a další průmyslová města bylo ovšem nutné najít vhodnou budovu mimo Londýn, což bylo vzhledem k probíhající hromadné evakuaci obtížné, budovy v bezpečné oblasti byly vyhrazeny pro britské školy či je obstavil War Office pro možné vojenské využití.

Konečně v říjnu roku 1940 byla sjednána nájemní smlouva na budovu v Camberley (Surrey); ta původně sloužila Cordwalles School, plně tedy vyhovovala účelům školy. Ústav zde měl zahájit činnost 21. října. Záhy se ovšem ukázalo, že i tuto budovu si nárokuje War Office, o čemž majitel budovy údajně nevěděl. Přes veškerou snahu změnit toto rozhodnutí musel ústav budovy uvolnit do vánočních svátků roku 1940.¹⁰ Ministerstvo vnitra tedy škole přidělilo objekt Hinton Hall nedaleko Whitchurche, v kraji Shropshire, rozkládajícím se na severu Anglie na hranicích s Walesem.¹¹

4.2 Hinton Hall u Whitchurche v Shropshiru

Budova Hinton Hall, ve které škola sídlila, byla starým panským sídlem ve velmi špatném stavu. „V ložnicích chybějí stropy, okna jsou vybita, elektrika není, záchody jsou dvě sedadla, umývárny nejsou, natož sprchy, o nábytku ani nemluvíme...“¹² Budova tedy vyžadovala rozsáhlejší úpravy, ty byly ovšem znesnadněny zimou a nedostatkem dělníků, mnohé opravy tak prováděli profesori a starší žáci. Technický stav budovy přesto zůstával i nadále havarijní a vyžadoval stále opravy. Celkově se také jednalo o menší budo-

⁹ Tamtéž, karton č. 109, inv. č. 1495, sign. 2-8-25, Čsl. škola v Londýně, stav žactva po 1. zápisu.

¹⁰ NA, f. MV-L, karton č. 111, inv. č. 1501, sign. 2-8-31/1-20, Zpráva o plánech a uskutečnění Československé školy v Anglii, s. 3.

¹¹ Tamtéž, Zpráva o plánech a uskutečnění Československé školy v Anglii, s. 3.

¹² NA, f. MV-L, karton č. 111, inv. č. 1501, sign. 2-8-31/1-20, Výpis, informace o poměrech v české škole.

vu než v Surrey. Bylo zde možné ubytovat pouze 64 žáků a dalších 10 osob personálu.

Výuka v nové školní budově byla zahájena 24. února 1941. První rok byl tak podstatně zkrácen a stále přerušování vedlo k narušení výuky. Po začátku školního roku 1941/1942 došlo zároveň ke změně vedení školy. Dosavadní ředitel Miloš Sova odešel 21. října 1941 na služební dovolenou a vedení školy převzal Dr. Jan Havlíček.¹³ Nové vedení a ustálení organizace vedlo k nárůstu žáků do té míry, že část z nich musela škola pro nedostatek prostor odmítnout.

Pro zájem žactva přihlášeného koncem školního roku 1941/1942 bylo přistoupeno k rozdělení základní a střední školy na dvě části.¹⁴ Střední škola zůstala pod stávajícím vedením v objektu Hinton Hall a Hinton Manor. Pro školu základní byla pronajata budova panského sídla Maesfen Hall u Malpasu, které již dříve sloužilo jako škola a kde bylo možno ubytovat až 100 dětí. Ústav byl slavnostně otevřen 3. října roku 1942 pod názvem Československá státní škola národní Hany Benešové.

4.3 Llanwrtyd Wells ve Walesu

Do střední školy se na školní rok 1943/1944 zapsalo 121 žáků, čímž byly opět překročeny kapacity obou stávajících budov, Hinton Hallu i Hinton Manoru. Bylo proto rozhodnuto, že se střední škola přestěhuje do městečka Llanwrtyd Wells ve středním Walesu. Budova Hinton Hallu byla přenechána obecné škole a nájemní smlouva na budovu v Hinton Manoru byla zrušena, protože jí již nebylo zapotřebí.¹⁵

Budova Abernant Lake Hotelu v Llanwrtyd Wellsu, kterou škola pronajala, sloužila předešlé čtyři roky Bromsgrove Public School, byla tedy vhodná pro školní výuku.¹⁶ Celkem zde byl prostor pro sedm tříd a dostatečné ubytovací kapacity pro žáky i profesory, dohromady 65 ložnic. Bylo zde ústřední topení, tekoucí teplá i studená voda na každém pokoji a elektrické osvětlení poháněné vlastní elektrárnou v objektu. I okolí školy bylo příhodné, na rozsáhlých pozemcích se dalo zbudovat několik hřišť a nedaleko se nacházelo jezero.

¹³ NA, f. Československá státní střední škola ve Velké Británii (ČSSŠ VB), karton č. 5, inv. č. 49, Dopis z 22. 10. 1941, č.j. 1006; Tamtéž, karton č. 4, inv. č. 48, Zápis o převzetí úředních spisů z 21. 10. 1941.

¹⁴ NA, f. ČSSŠ VB, karton č. 16, inv. č. 52, Dopis Ministerstva vnitra z 6. 8. 1942, č. j. 769.

¹⁵ NA, f. MV-L, karton č. 111, inv. č. 1502, sign. 2-8-32, Odbor školský a osvětový, různé zprávy, Přemístění škol.

¹⁶ Tamtéž, karton č. 112, inv. č. 1505, sign. 2-8-35, Zpráva pro pana ministra z 27. 7. 1943.

V době působení v tomto středovělšském městečku nastal největší rozvoj školy, organizace již byla plně stabilizována, škola se účastnila řady akcí jak v rámci města, tak i mezinárodních oslav a konferencí. Městečko Llanwrtyd Wells se tak stalo symbolem československé školy ve Velké Británii, dodnes se zde konají setkání bývalých žáků této školy. Na jednom z těchto setkání zde byla v upomínku zasazena lípa s tabulkou, na níž je nápis: „THE SMALLEST TOWN IN THE LAND, BUT FOREVER GREATEST IN OUR HEARTS.“, který dokládá vřelý vztah žáků k tomuto místu a jeho obyvatelstvu.¹⁷ Vzpomínkou na československé studenty je také partnerský svazek města s jihočeským Českým Krumlovem, odkud pochází jedna bývalá žákyně.¹⁸

5. Žáci školy v poválečné době

Již na začátku roku 1944 bylo jasné, že se válka chýlí ke konci. Žáci pravidelně sledovali nejnovější zprávy, pořádaly se diskuse na témata spojená s návratem domů, konaly se přednášky o situaci v protektorátu, a o budoucnosti žáků školy. Žákům bylo přitom vštěpováno, že se stanou inteligencí, která půjde příkladem německou výchovou zanedbaným československým studentům.

Škola ukončila činnost v červnu roku 1945 a během prázdnin probíhala repatriace. Návrat do Československa byl pro emigranty těžký. Z pohledu domácího obyvatelstva byli pomíjeni jako ti, co „se celou válku váleli v banánech a pomerančích.“¹⁹ Celkový poválečný stav ale neumožnil vyvinout ani onu slibovanou obrodnou činnost, i když zkušenost s britským školstvím mohla pomoci např. při reformě československého školství, která po válce začínala. Navrátilci přesto Československo i nadále považovali za svou vlast. Někteří zde zůstali i po převratu, většina ale zvolila odchod. Na rozdíl od jiných poúnorových emigrantů měli kam odejít, měli v Británii přátele a uměli si zde poradit. Velkou roli také hrály za války zpretrhané či smrtí ukončené rodinné vztahy, jež by je vázaly k Československu.

Dnes jsou proto studenti Československé státní střední školy roztroušeni po celém světě. Řada z nich se vrátila do Británie, jiní odjeli do Spojených

¹⁷ „Nejmenší město v kraji, ale navěky největší v našich srdcích.“ Dle NA, Sběrka československé školy ve Velké Británii (dále Sb. ČŠ-VB), karton č. 1, inv. č. 2, sign. 200, Vzpomínky Johna Wolta.

¹⁸ GISSINGOVÁ, Věra – EMANUELOVÁ, Muriel: *Nicolas Winton a zachráněná generace*. Praha 2002, s. 198.

¹⁹ NA, f. Sb. ČŠ-VB, karton č. 4, inv. č. 31, sign. 600.07, Abernantské zprávy, 3, č. 1, z 1. 6. 1946.

států, v České republice žije pouze devět z nich.²⁰ Ač za války absolvovali československou školu, většina z nich celý život komunikuje anglicky či jinými jazyky, z češtiny pak velká část umí jen ty nejběžnější fráze.²¹

6. Výuka

6.1 Cíle a organizace školy

Škola byla založena jakožto protiváha k devastovanému českému školství v protektorátu, vyzdvihovaly byly prvorepublikové ideály a český jazyk. Čeština, již se v protektorátu snažili okupanti nahradit němčinou, totiž skomírala i v kruzích československé emigrace ve Velké Británii. Vzhledem k tomu, že státní škola ve Velké Británii vystupovala jako jediná svobodná střední československá škola ve světě, bylo často zdůrazňováno její poslání vychovat uvědomělé občany svobodného a demokratického Československa. V době, kdy návrat do Československa již nebyl jen toužebným přáním, ale reálnou myšlenkou, bylo žákům vštěpováno jejich budoucí postavení inteligence nové republiky.

Střední škola se řídila československými osnovami pro osmileté reálné gymnázium s angličtinou jako druhým hlavním jazykem.²² Celkově byl ale rozvrh školy hodinově rozsáhlejší než v Československu. Panovala totiž snaha plně využít internátní způsob výuky a zároveň vyhovět požadavkům rodičů, kteří chtěli, aby jejich děti využily možnost rozšířit si znalost jazyků. Na základě častých stížností profesorského sboru byl ovšem rozvrh později zmírněn.²³

Zároveň je ovšem vidět zájem vyšších úřadů, aby na škole studovalo co nejvíce žáků: „Výchovným úkolem není vyřadit žáky, ale přemoci překážky, které se zvláště zde v emigraci vyskytují, tak aby žactvo bylo přivedeno na průměrně dobrou úroveň.“²⁴ Nedostatečné znalosti tak byly omlouvány potřebou dětí být v českém kolektivu. Škola se stala také sociální institucí, byla to, jak říkají sami žáci: „polepšovna, nalezinec a škola v jednom“.²⁵ Škola

²⁰ Tamtéž, karton č. 11, inv. č. 5, sign. 300.03, Seznam žáků z roku 2005, s. 11.

²¹ Tamtéž, karton č. 6, inv. č. 53, Setkání 1985, 1990, Kazeta s pozdravy profesorovi Krušinovi.

²² NA, f. MV-L, karton č. 111, inv. č. 151, sign. 2-8-31, Národní škola, zpráva o ČSSS za šk. r. 1942/43, s. 31.

²³ NA, ČSSS VB, karton č. 16, inv. č. 53, Zápis z porady ze dne 5. 2. 1942.

²⁴ Tamtéž, karton č. 12, inv. č. 49, Dopis od Ministerstva vnitra z 18. 4. 1944, č. j. 478.

²⁵ NA, f. Sb. ČŠ-VB, karton č. 7, inv. č. 60, sign. 1400, Kazeta, záznam pořadu televize Prima Svět 2005.

totiž pro žáky, kteří prošli mnohými útrapami emigrantů, znamenala místo, které jim poskytovalo pevné zázemí a kolektiv lidí se stejným osudem.

6.2 Problémy spojené s vyučováním

Úroveň znalostí jednotlivých studentů byla různá, do emigrace odcházeli s nedokončenými ročníky a mnohdy bez vysvědčení, které by dokládalo jejich dosažené vzdělání. Největším problémem školy se však ukázal být samotný vyučovací jazyk. Mnoho dětí za dlouhého pobytu v Anglii či Francii zapomnělo spisovnou češtinu, bylo tedy třeba věnovat zvýšenou pozornost výuce jazyka samotného, a to zvláště u menších dětí.

Problémem, který citelně ovlivnil způsob vyučování, byl nedostatek vhodných českých učebnic. Ústav měl k dispozici pouze učebnice, které jim darovala česká kolonie v Londýně a krajané ze Spojených států.²⁶ Tyto texty byly většinou zastaralé, vydané ještě za Rakouska-Uherska. Škola tedy začala vydávat učebnice vlastní, první již roku 1941. Po schválení školským odborem Ministerstva vnitra byly tyto učebnice kopírovány převážně za pomoci vojenských sil. Takto vzniklé učební pomůcky slavily značný úspěch, byly zasílány externím studentům a zájem o ně měly i další československé školy v zahraničí i jednotliví krajané.²⁷

6.3 Maturitní zkoušky

Na československé státní škole ve Velké Británii bylo možno skládat maturitní zkoušky z reálného gymnázia nebo z reálky.²⁸ I když počet žáků ústavu v pozdějších letech přesáhl stovku, samotných absolventů měla škola poměrně málo, počet vlastních maturantů nepřekročil desítku ročně a tradičně se pohyboval spíše kolem pěti. Kromě samotných žáků školy ovšem maturity absolvovala řada studentů externích, kterým vojenská služba, práce či věk nedovolovaly školu navštěvovat pravidelně. Na tyto externisty bylo myšleno již při zakládání školy, první maturita se na škole konala koncem ledna roku 1941.²⁹ Pro další maturanty z řad vojáků byly posléze pořádány speciální kurzy. Profesor Sova původně navrhoval alespoň dvouměsíční kurzy, nakonec byly zkráceny na několik týdnů.

²⁶ Tamtéž, karton č. 1, inv. č. 4, sign. 300.02, Sborník Čsl. státní školy, 1941, s. 13.

²⁷ NA, f. MV-L, karton č. 111, inv. č. 151, sign. 2-8-31, Národní škola, Školy v zahraničí, mimo Anglii, s. 39–40.

²⁸ Tamtéž, karton č. 16, inv. č. 51, Oběžník č. 3.

²⁹ NA, f. Sb. ČŠ-VB, karton č. 4, inv. č. 31, sign. 600.07, Abernantské zprávy, 2, č. 10, z 27. 6. 1945.

Bohužel neexistuje žádná přesná statistika absolvovaných maturitních zkoušek na této škole. V létě 1941 se pořádalo celkem 50 maturit, z toho pět externistů a 40 vojáků, v druhém roce školy bylo konáno 55 maturit, z toho 50 vojenských.³⁰ Zpráva z následujícího roku uvádí, že do této doby absolvovalo maturitu 80 vojáků. Podle protokolů z předběžných maturitních zkoušek se ještě ve školním roce 1944/45 celkový počet maturantů pohyboval kolem padesáti.

6.4 Forma péče o žáky školy

Neobvyklá situace, bombardování Londýna a nemožnost mnohých rodičů starat se plně o své děti vedly k zavedení internátního systému. Děti tedy bydlely po celou dobu studia v internátu při škole a domů jezdily jen na prázdniny. Toto uspořádání, ve Velké Británii naprosto běžné, řešilo i problém žáků, kteří neměli na ostrovech své rodiče. Velkou výhodou představovalo také vytvoření téměř výlučně československé společnosti, která mezi sebou mluvila česky či slovensky, což vedlo ke zlepšení jazykových schopností žáků.

Internát byl přísně rozdělen na dívčí a chlapecký, na každý z nich dohlížel jeden z profesorů, a ač byl podřízen škole, byl internát samostatný. Jistou samosprávu na internátu měli také sami žáci, plně byla zavedena školním rokem 1942/1943.³¹ Škola se řídila britským vzorem, za pořádek na internátě tak zodpovídal *head boy* či *head girl*, kterým podléhali vedoucí jednotlivých pokojů.³²

Škole také připadla řada povinností souvisejících s péčí o děti, bylo třeba postarat se o jejich výchovu i osobní věci. O žáky denně pečovaly zdravotní sestry Československého červeného kříže, které dohlížely na to, aby děti dodržovaly správné hygienické návyky. Škola měla také svého školního lékaře.³³ Žáky ze sociálně slabších rodin škola navíc finančně podporovala, nebo jim alespoň zajišťovala přísun oděvů a obuvi od Československého červeného kříže. Ze sociálního fondu školy bylo nemajetným dětem propláceno cestovné do školy a tito žáci také pravidelně dostávali „kapesné“.³⁴

³⁰ Masarykův ústav a Archiv AV ČR, f. Edvard Beneš oddíl II., karton č. 312, inv. č. 722, sign. EB L 74, MV, školský odbor, s. 1.

³¹ NA, f. ČSSS VB, karton č. 16, inv. č. 53, Zápis o poradě sboru z 7. září 1942, s. 3.

³² Tamtéž, Zpráva Kroužku za druhé pololetí roku 1944/5.

³³ Tamtéž, inv. č. 51, Směrnice pro školního lékaře, 29. ledna 1943.

³⁴ Tamtéž, Směrnice pro poskytování sociálních podpor na čs. státní škole ve VB, v platnosti od 1. února 1944.

V ústavu byla také pevnou součástí vyučování výuka náboženství. Ve škole byl vysoký podíl židovských dětí, téměř 40 %, děti římskokatolického náboženství bylo kolem 20 %.³⁵ Do školy proto dojížděli dva duchovní, rabín Dr. Erich Kurzweil, kterého později nahradil rabín Hugo Stránský, a katolický kněz Dr. Václav Špaček, děti evangelického náboženství navštěvovaly výuku u místního pastora.³⁶

6.5 Profesorský sbor

Kromě ředitele Miloše Sovy tvořilo profesorský sbor v Camberley devět členů, většinou se jednalo o učitele obecné školy, kteří působili již v českých doplňovacích školách ve Francii či Belgii a po rozdělení školy odešli na základní školu.³⁷ Podle výroční zprávy za rok 1941/1942 měl již učitelský sbor střední školy devět členů včetně ředitele, dalších šest učitelů měla škola obecná.

Odchodem Miloše Sovy nastala škole nová doba, ředitelem byl 21. října 1941 ustanoven nadporučík RNDr. Jan Havlíček, který svým vojenským přístupem školu sjednotil po personální i organizační stránce. Profesorský sbor se ustálil po rozdělení školy; v Llanwrtydu do sboru kromě ředitele Jana Havlíčka patřili zástupce ředitele Dr. A. R. Weir, Alois Krušina, Alžběta Schlesingerová, Mariana Stixová, Dr. Vilém Friedl, Ing. Karel Komínek, Alois Zajíček, Růžena Herlingerová, Miss Mackenzie, Dr. A. Türk, K. Klauz a Milada Kříženecká, dále zde působil katolický kněz Dr. Václav Špaček a rabín Hugo Stránský.³⁸

Zajímavou a pro vztahy s Brity důležitou osobou byl RNDr. Arthur Weir.³⁹ Tento britský profesor od října roku 1931 až do března roku 1939 vyučoval na Anglickém reálném gymnáziu v Ječné ulici v Praze. Po zabrání Československa spolu s manželkou odjel do Británie a během jara 1941 se přihlásil ke službě u československého Ministerstva vnitra. Záhy byl přidělen na školu v Hinton Hallu, kde byl jmenován zástupcem ředitele pro styky s anglickými úřady. Sám patřil mezi učitele podporující žáky v jejich samostatné činnosti, podílel se např. na založení Kroužku středoškoláků. Po válce se opět

³⁵ Údaje z počtu 87 dětí. Dle NA, f. MV-L, karton č. 111, inv. č. 151, sign. 2-8-31, Národní škola, zpráva o ČSSŠ za šk. r. 1942/43, s. 34.

³⁶ NA, f. Sb. ČS-VB, karton č. 1, inv. č. 2, sign. 200, Vzpomínky Petra Strosse, 2005, s. 2.

³⁷ Masarykův ústav a Archiv AV ČR, f. Edvard Beneš oddíl II., karton č. 312, inv. č. 722, sign. EB L 74, Československá škola ve Whitchurchu.

³⁸ Tamtéž, karton č. 12, inv. č. 49, Seznam zaměstnanců, č. j. 490.

³⁹ Tamtéž, karton č. 18, inv. č. 61, Dotazník o osobních poměrech zaměstnanců, RNDr. Arthur Weir.

vrátil do Československa, i jeho ovšem únor 1948 přinutil k definitivnímu návratu do Velké Británie.

Podstatnou roli na škole hrály také angličtinářky, které přidělil na školu British Council. Tyto učitelky jakožto rodilé Britky zprostředkovávaly styky s blízkým okolím školy a zároveň za školu jednaly s British Councilem. V prvních letech to byla Miss Mary Turpin a Miss Kathleen Mary Burke. Od podzimu roku 1943 zde pak působila Miss Elizabeth Murray Mackenzie. Ta se vyznačovala velkým zájmem o žáky, pomáhala při organizaci žákovských výprav, nacvičování divadla a později působila jako vedoucí dívčího internátu, přičemž si mezi dívkami získala velkou oblibu. Po skončení války dokonce po nějaký čas pracovala na Pražském anglickém gymnáziu.⁴⁰

7. Propagační a kulturní činnost školy

Škola za svého působení navázala spolupráci se vzdělávacími institucemi v severní Anglii a později ve Walesu. Zároveň díky častému stěhování působila na několik městských komunit ve své blízkosti, pro které pořádali žáci kulturní akce. Ve Whitchurchi a později v Llanwrtyd Wellsu vznikly kluby společnosti Friends of Czechoslovakia.

Kromě bezprostředních kontaktů se školami, jako byla např. Grammar School ve Whitchurchi, ústav navazoval vztah i se vzdálenějšími školami, pravidelné styky udržoval se školami v Liverpoolu a Manchesteru. Tyto svazky přinesly možnost vzájemných návštěv, které byly doprovázeny krátkým kulturním programem. Ač se škola přestěhování do Walesu ocitla v celkem odlehlejší kraji, kontakt s britskými školami pokračoval.

V Llanwrtyd Wellsu byly rozšířeny možnosti tělesné výchovy a vzniklo zde kvalifikované chlapecké fotbalové družstvo, které se účastnilo zápasů s anglickými školami. Ani dívky nezhálely, jezdily na turnaje pozemního hokeje. K dalšímu rozvoji kontaktů školy přispěla též práce studentského kroužku, zvláště oddílu skautů a jednotky Air Training Corps (A.T.C.), jež byly plně zapojeny do celobritské, v případě skautů i celosvětové sítě. Žáci se tak jménem školy zúčastňovali kurzů a setkání těchto organizací.

Mezi vítané návštěvy na škole patřili reportéři, jejich články pak do světa šířily zprávu o ojedinělém úkazu, jakým byla existence československé školy v Británii. Na podzim roku 1944 si Ministerstvo zahraničních věcí dokonce nechalo natočit krátký propagační film.⁴¹ Jeho režisérem byl Jiří Weiss. Pod názvem *Children in Exile* seznamoval diváka s existencí střední státní školy

⁴⁰ Výroční zpráva státního anglického gymnasia v Praze II, za šk. r. 1947–1948. Praha 1948, s. 8.

⁴¹ NA, F. Sb. ČŠ-VB, karton č. 11, inv. č. 91, videokazeta *Children in Exile*.

v Llanwrtydu a jejím denním řádem. Film je namluven anglicky, byl tak jistě určen pro britské diváky. Kromě pravidelných zpráv v časopisu Čechoslovák zajišťovalo propagaci školy mezi krajany české vysílání BBC.

Školský odbor ale neponechával nic náhodě, o akcích školy byla kromě československých tiskovin informována i média britská. Článků vycházelo poměrně dost, byť většina z nich obsahovala identické informace.

Propagační činnost školy byla v celku úspěšná, ústav získal mnohé kontakty a přivedl několik škol k živému zájmu o Československo, i když tento zájem byl patrně podpořen již předešlým zájmem tamních učitelů. Vzhledem k působení školy se tak rozšířilo povědomí o české kultuře a Československu vůbec. Škola samozřejmě nebyla jedinou institucí, která tento vztah budovala, prostřednictvím široké společenské činnosti svých žáků ovšem pronikala i tam, kam se oficiální orgány nedostaly.

8. Mimoškolní činnost

Škola působila ve Velké Británii čtyři školní roky, díky internátnímu systému zde děti trávily většinu svého času, bylo tedy přirozené, že zde vznikaly studentské spolky a různé jiné organizace. Ze starších žáků byl například zřízen samostatný hasičský oddíl, někteří studenti se přihlásili i do místní Home Guard (domobrana).⁴² Při škole fungoval pěvecký sbor. Spojení národních a středních škol ovšem přinášelo společenství s rozličnými zájmy, menší děti také potřebovaly pevnější vedení učitelů. Studentská činnost se tak plně rozvinula až po oddělení národní školy. Tím se zvýšil průměrný věk žactva, projevovaly se zde sice rozdíly mezi nižším a vyšším gymnáziem, oproti předchozímu stavu se ale situace značně zlepšila.

Z podnětu profesora Arthura Weira byl na podzim 1942 v Hinton Hallu založen Kroužek československých středoškoláků.⁴³ Ač vznikl jako kroužek debatní, časem mu byly přiděleny jisté pravomoci studentské správy. Spolek měl sloužit k vybudování užšího kontaktu mezi žáky a k vzájemné komunikaci.⁴⁴ Činnost kroužku se postupně rozvíjela, vznikly díky němu školní noviny, jeho členové pořádali zájezdy na mezinárodní sjezdy. Kroužek organizoval též kulturní a sportovní činnost žáků. Spolek nakonec zastřešoval i ostatní žakovské organizace, staral se o žakovskou správu internátu, dohlí-

⁴² NA, f. MV-L, karton č. 111, inv. č. 151, sign. 2-8-31, Národní škola, zpráva o ČSSŠ za šk. r. 1942/43, s. 33.

⁴³ NA, f. ČSSŠ VB, karton č. 16, inv. č. 53, Zápis o poradě sboru z 7. září 1942.

⁴⁴ Tamtéž, Závěrečná klasifikační porada z 7. 7. 1943, Zpráva Kroužku za první rok 1942/43.

žel na organizaci skautů i oddílů A.T.C., na základě jeho přímlyvy vznikaly i odborné kroužky.

V rámci kroužku byly vydávány také školní noviny Abernatské zprávy, prvních pět čísel bylo nástěnných, ale již šesté číslo ze dne 19. ledna 1944 vyšlo ve větším nákladu v sešitové podobě. Obsah byl rozmanitý, byly zde publikovány příběhy a úvahy žáků, recenze na knihy, rovněž zde vyšlo několik poučných článků, od 15. čísla zde také pravidelně pod názvem Škola den ode dne vycházela kronika školy. Časopis se vydával ve 120, později ve 130 kopiích, byl prodáván po třech pencích žákům školy i dalším zájemcům.⁴⁵ Celkově ve Velké Británii vyšlo 27 čísel Abernatských zpráv a bývalí žáci je příležitostně vydávali i po válce.

9. Závěr

Velká Británie se v době druhé světové války stala jedním z mála svobodných míst v Evropě zabrané nacisty, nacházely zde proto bezpečí desetitisíce uprchlíků z okupovaných evropských zemí. V rámci tohoto množství byla skupina československých uprchlíků malá. I přesto se jí podařilo vybudovat fungující československou vládu v exilu. Ač byla většina úsilí směřována k československé zahraniční armádě a k politickým jednáním, plnila vláda i jiné funkce, a poskytla tak dětem československých uprchlíků adekvátní vzdělání.

Předložená práce pojednává o Československé státní střední škole, která byla postavena na roveň středním školám první republiky, vzhledem k zvláštním podmínkám svého vzniku měla ovšem širší výchovný program, než jak tomu bylo u středních škol běžné. Kromě standardní školské péče se profesori museli věnovat i výchově, kterou většinou obstarávají rodiče, tedy péči o hygienu, vedení k samostatnosti a dalším součástem výchovy mládeže. Škola byla zároveň jistým druhem sociální instituce, jež pečovala o své žáky po stránce zdravotní i sociální. Ministerstvo vnitra mělo očividný zájem soustředit zde většinu československé mládeže bez ohledu na to, že někteří žáci nevyhovovali středoškolským standardům. Jistě nešlo o školu ideální, během svého vývoje se potýkala s mnohými problémy, nedostatkem učebnic či stálou obměnou žáků. Na druhou stranu mluvíme o škole, která mladé generaci poskytla vzdělání, jež se nedostalo mnohým studentům v protektorátu.

Důležitým prvkem studia je také jistá koexistence s britským školským systémem. Přestože škola vyučovala podle československých osnov, byla

⁴⁵ NA, ČSSS VB, karton č. 16, inv. č. 53, Zpráva Kroužku čs. středoškoláků za I. pololetí šk. r. 1944/45.

do určité míry ovlivněna britským přístupem. Žáci sem přicházeli z britských škol, na škole samotné vyučovali britští učitelé, muselo tak přirozeně dojít k určitému srovnávání se systémem československým. Škola také zároveň sloužila propagaci Československa, mladí Čechoslováci oblečení do provizorních krojů ve jménu školy a republiky vystupovali na mnoha představeních. Stálý zájem, který měl British Council o československou školu, také předznamenával budoucí možnou kulturní spolupráci s Velkou Británií.

Ač je otázka československého školství za druhé světové války rozsáhlejší, všechny školy řízené exilovou vládou spojuje lpění na prvorepublikových ideálech. Měly se stát protikladem protektorátními úřady „zničeného“ českého školství a vychovat novou elitu mladých lidí, jež se stanou obroditeli v obnoveném, leč do té doby kulturně potlačovaném Československu. Československá exilová vláda ovšem nepočítala s radikální myšlenkovou proměnou, k níž za dobu války došlo u obyvatel, kteří zůstali v protektorátu a ve Slovenské republice. Školy ve Velké Británii se tak staly, možná aniž by to tušily, v určitém smyslu místem izolace, světa, který již neexistoval. Když se studenti těchto škol po více jak pěti letech vrátili do vlasti, našli ji ve zcela jiném stavu, proměněnou vzhledově i myšlenkově, takže mnozí z nich nakonec zamířili zpět do exilu. Ač dnes většina žáků školy žije v anglicky mluvících oblastech, učinila z nich národní výchova v kritickém období dospívání vlastence v cizí zemi, a přestože mnohdy nemluví česky, na Československo, které vlastně ani neměli šanci pořádně poznat, vzpomínají s láskou.

Práce analyzuje dějiny Československé státní střední školy ve Velké Británii a jejích žáků, jak byly zachyceny v materiálech, které se dochovaly. Přináší tak odraz působení instituce, o jejíž existenci chybí širší povědomí, a snad i trochu obhazuje činnost zde působících pedagogů. Vývoj této jedné instituce – Československé státní střední školy – zároveň částečně odráží vývoj ostatních školských institucí zřízených československou vládou v exilu v době mezi lety 1940–1945.

RESUMÉ

ČESKOSLOVENSKÁ STÁTNÍ STŘEDNÍ ŠKOLA VE VELKÉ BRITÁNII (1940–1945)

Práce se zabývá historií a organizací Československé státní střední školy ve Velké Británii, která existovala mezi lety 1940–45 jako součást československého exilového školského systému. Vychází z dochovaných pramenů a pamětí samotných žáků. Vzhledem k útlumu českého středoškolského

vzdělávání v protektorátu byl ústav považován za jedinou svobodnou československou střední školu, i když sídlila na cizím, leč přátelském území. Práce pojednává o počátcích československého školského systému ve Velké Británii, vývoji československé střední školy a jejím působení během pěti válečných let, kdy se několikrát změnilo nejen sídlo ústavu, ale i samotná organizace školy, což mělo vliv na kvalitu vzdělávání jejích žáků.

Hlavním cílem ústavu bylo poskytnout dětem československých uprchlíků české vzdělání v národním duchu, škola byla proto postavena na základech prvorepublikového středního školství. Její organizace se ovšem pro výjimečnost situace, v níž škola působila, v některých bodech odlišuje, šlo zvláště o intenzivnější výuku anglického jazyka a v Čechách neobvyklé internátní zřízení školy. Internátní systém také podpořil význam školy jako sociální instituce, jež zabezpečovala péči o československé děti, o které se rodiče v Británii nemohli starat. Tradičně oproti tomu probíhala ostatní výuka a maturitní zkoušky, které se řídily československými osnovami.

Zvláštní důraz je v práci kladen na propagační činnost školy v rámci československé exilové vlády. Jakožto vzdělávací instituce působící v anglickém prostředí mohla škola prostřednictvím svých žáků působit na britské mínění i neoficiální cestou. Z hlediska samostatného vzdělávání žáků pak hraje podstatnou roli i jejich mimoškolní činnost, jež byla podporována školou a do jisté míry souvisela i s prezentací ústavu navenek. Část práce je rovněž věnována profesorům a jejich žákům coby netypické části československého exilu.

SUMMARY

CZECHOSLOVAK STATE SECONDARY SCHOOL IN THE UNITED KINGDOM (1940–1945)

The aim of this study is to examine the history and organization of the Czechoslovak state secondary school in Great Britain that was in service from 1940 to 1945 as a part of the Czechoslovak exile education system. The study is based on extant resources and testimonies of ex-students. With Czechoslovak schools in the Protectorate of Bohemia and Moravia being suppressed by Nazi war occupation, this school was considered the only free Czechoslovak secondary school of that time although it operated in the foreign territory. The work examines the beginning of the Czechoslovak system of exile education in Great Britain, the historical background of the foundation of the secondary school and its operation during five war years.

The main goal of the school was to provide children of Czechoslovak immigrants in Great Britain with Czech education that would follow tradition of their homeland and with Czech national spirit. The school adopted the organization system of the First Republic schools, yet due to an extraordinary situation it had to be adjusted to the different setting – for example by putting emphasis on the English language and by running the boarding school.

Special emphasis is given to the school promotion activities within the Czechoslovak exile propaganda. As an educational institution working in the English surroundings the school could influence the public of the United Kingdom in an unofficial way. One part of the study also focuses on the teachers and their students as quite unusual members of the Czechoslovak exile.

Bc. Zora Damová
Katedra pomocných věd historických
a archivního studia
Filozofická fakulta
Univerzita Karlova v Praze
Nám. Jana Palacha 2
116 38 Praha 1

„MALÁ RETRIBUCE“ 1945–1948. TRESTNÍ A NALÉZACÍ KOMISE V BENEŠOVĚ¹

Pavel Kmoch

1. Úvod do problematiky

Retribuce byla proces, který spočíval jednak v potrestání lokálně působících válečných zločinců, zrádců a kolaborantů, a současně v očistě od nedostatečně loajálních vlastních občanů, respektive v jasném pojmenování a potrestání jejich viny. V Československu byl tento proces v porovnání s ostatními okupovanými zeměmi pojatý velmi široce a relativně tvrdě a často s sebou nesl postranní politické motivy.²

Retribuce v českých zemích byla kodifikována třemi základními právními normami. Jednalo se především o dekret prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech ze dne 19. června 1945, tzv. „velký“ retribuční dekret.³ Měl postihovat zásadní zločiny a přečiny nejen Němců, ale i českých kolaborantů, zrádců a udavačů; národnostně proto nebyl nijak kodifikován. Tentýž den byl vydán dekret č. 17/1945 Sb. o Národním soudu.⁴ Prostřednictvím tohoto dekretu měli být (na základě hmotně-právních předpisů dekretu „velkého“) exemplárně potrestáni představitelé protektorátních vlád, kolaborantských organizací, aktivističtí novináři a vůbec osoby ve vedoucích postaveních, které měly být vlasteneckým vzorem svým spoluobčanům.

Brzy se zjistilo, že zmíněné dva dekrety nepostačují k potrestání tzv. „každodenní“, drobné kolaborace a neloajálního, nebo nedostatečně loajálního občanského postoje během okupace.⁵ Mnoho lidí požadovalo trest pro ty, kteří se, ať už skutečně, nebo zdánlivě, dopustili takového provinění,

¹ Text práce vznikl v rámci projektu Studentské grantové soutěže Technické univerzity v Liberci v roce 2010 Trestní nalézací komise – pomsta nebo spravedlnost?

² KUKLÍK, Jan: *Mýty a realita tzv. „Benešových dekretů“*. Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Praha 2002, s. 354–370.

³ *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty. Díl I*. Eds. JECH, Karel – KAPLAN, Karel. Brno 1995, s. 237.

⁴ Tamtéž, s. 269.

⁵ CHROBÁKOVÁ LNĚNIČKOVÁ, Andrea: „Malý“ retribuční dekret a německy hovořící obyvatelstvo v Ostravě v letech 1945–1948. In: ARBURG, Adrian Von – DVOŘÁK, Tomáš – KOVAŘÍK, David a kol. (eds.): *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*. Brno 2010, s. 465–470.

a především KSČ si od tohoto procesu slibovala potrestání „reakčních tříd“. Výsledkem této společensko-politické poptávky byl dekret č. 138/1945 Sb. o potrestání některých provinění proti národní cti, ze dne 27. října 1945, tzv. „malý“ retribuční dekret.⁶

2. Stav výzkumu problematiky „malé retribuice“

Téměř veškerá literatura, cíleně se zabývající dekrety prezidenta republiky a retribučním procesem, vznikla až po listopadu 1989. K základním pracím patří edice dekretů K. Jecha a K. Kaplana,⁷ díla M. Boráka,⁸ E. Mandlera,⁹ J. Kuklíka,¹⁰ J. Němečka¹¹ a T. Staňka.¹² Většina z nich se zabývá dekrety v celé jejich šíři, a pokud se věnuje retribučním, akcentuje především tzv. retribuční „velkou“. Podobně jsou přirozeně koncipovány práce, věnované buď přímo jednotlivým Mimořádným lidovým soudům, nebo potrestání válečných zločinců.¹³ Tzv. „malou retribuční“ se většina publikované literatury nezabývá buď vůbec, nebo tak činí v relativně malé míře a ve výzkumu jde málo do hloubky dané problematiky. K čestným výjimkám patří monografie B. Frommera, vydaná v roce 2010 i v češtině.¹⁴ Chybí v ní však konkrétní náhled na činnost Trestně nalézacích komisí¹⁵ (dále TNK), založených na archivním výzkumu.

⁶ *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty. Díl II.* Eds. JECH, K. – KAPLAN, K. Brno 1995, s. 951. Plné znění všech dekretů je též dostupné online: *Sbírka zákonů*. In: Ministerstvo vnitra České republiky. [citováno 20. 9. 2010] <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbirka>.

⁷ *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty. Díl I.* Eds. JECH, K. – KAPLAN, K. Brno 1995; *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty. Díl II.* Eds. JECH, K. – KAPLAN, K. Brno 1995.

⁸ BORÁK, Mečislav: *Spravedlnost podle dekretu. Retribuční soudnictví v ČSR a Mimořádný lidový soud v Ostravě (1945–1948)*. Šenov u Ostravy 1998.

⁹ MANDLER, Emanuel: *Benešovy dekrety. Proč vznikaly a co jsou*. Praha 2002.

¹⁰ KUKLÍK, J.: *Mýty a realita*.

¹¹ NĚMEČEK, Jan a kol.: *Cesta k dekretům a odsunu Němců*. Praha 2002.

¹² Např.: STANĚK, Tomáš: *Perzekuce 1945*. Praha 1996.

¹³ Např.: KOČOVÁ, Kateřina: *Činnost mimořádných lidových soudů – MLS Česká Lípa, Liberec a Litoměřice*. Historický ústav Fakulty humanitních studií Univerzity Hradec Králové 2006. Disertační práce; KULHAVÝ, Ondřej: *Potrestání válečných zločinců a kolaborantů po 2. světové válce s ohledem na situaci na Benešovsku*. Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2007. Magisterská diplomová práce.

¹⁴ FROMMER, Benjamin: *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*. Praha 2010.

¹⁵ Používána byla též označení Trestní nalézací komise, Trestní a nalézací komise nebo Komise trestně nalézací.

„Malou retribuicí“ se zabývají některé příspěvky ve sbornících,¹⁶ články v odborných periodících¹⁷ nebo bakalářské či diplomové práce. Autory některých z nich jsou např. A. Lněničková¹⁸, R. Hulva¹⁹, J. Machala²⁰ a K. Vobořilová²¹. Nověji vznikly některé diplomové práce na Historickém ústavu Fakulty humanitních studií Univerzity v Hradci Králové²² a na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně,²³ tamtéž vznikla jedna práce disertační.²⁴ První prací, popisující činnost konkrétní TNK, vzniklou na Katedře historie Fakulty pedagogické a humanitních studií Technické uni-

¹⁶ Např.: *Retribuce v ČR a národní podoby antisemitismu. Židovská problematika a antisemitismus ve spisech mimořádných lidových soudů a trestních komisí ONV v letech 1945–1948*. Ed. BORÁK, Mečislav. Praha – Opava 2002. Tato problematika, jejíž grantem podpořený výzkum vyústil ve zmíněný sborník, je ovšem z hlediska „malé retribuice“ marginální a okrajová. Pro „malou retribuici“ je podstatně důležitější problematika určování národnosti a z toho vyplývající možnost postihu podle „malého dekretu“, nebo odsuzování tzv. „horizontální kolaborace“; CHROBÁKOVÁ LNĚNIČKOVÁ, A.: „Malý“ retribuční dekret; JARKOVSKÁ, Lucie: *Retribuční soudnictví 1948 – národní očista nebo třídní justice?* In: PEJČOCH, Ivo – PLACHÝ, Jiří a kol. (eds.): *Okupace, kolaborace, retribuice*. Praha 2010, s. 188–198.

¹⁷ Např.: SKLENÁŘOVÁ, Sylva – ŠTĚPÁN, Jiří: *Olomouc a tzv. Malý retribuční dekret č.138/1945 Sb. Retribuční soudnictví*. Střední Morava, Vlastivědná revue, 8, 2002, č. 14.

¹⁸ LNĚNIČKOVÁ, Andrea: *Provinění proti národní cti podle tzv. malého dekretu, projednávání v Ostravě v letech 1945–1948*. Katedra historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity 2000. Magisterská diplomová práce.

¹⁹ HULVA, Radek: *Provinění proti národní cti podle tzv. malého dekretu v okrese Opava-Venkov v letech 1945–1948*. Ústav historických věd Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské Univerzity v Opavě 2002. Magisterská diplomová práce.

²⁰ MACHALA, Jan: *Trestání některých provinění proti národní cti v okrese Holešov 1945–1948*. Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci 2006. Magisterská diplomová práce.

²¹ VOBOŘILOVÁ, Karina: *Výsledky retribučního soudnictví v procesech s lounskými kolaboranty*. Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem 2008. Magisterská diplomová práce

²² MÁTLIOVÁ, Tereza: *Trestní nalézací komise ve Velkém Meziříčí (1945–1948)*. Historický ústav Fakulty humanitních studií Univerzity Hradec Králové 2010. Magisterská diplomová práce; KRYNDELOVÁ, Tereza: *Ženy před trestní nalézací komisí v Hradci Králové v letech 1945–1948*. Historický ústav Fakulty humanitních studií Univerzity Hradec Králové 2011. Magisterská diplomová práce.

²³ ČEPIČKOVÁ, Jana: *Trestní nalézací komise Nymburk 1945–1948*. Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 2010. Magisterská diplomová práce; JANSÁ, Luděk: *Malý retribuční dekret v Brně 1945–1948*. Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 2011. Magisterská diplomová práce.

²⁴ CHROBÁKOVÁ LNĚNIČKOVÁ, A.: „Malý“ retribuční dekret v Ostravě 1945–1948. Historický ústav Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně 2011. Disertační práce.

verzity v Liberci, je bakalářská práce V. Rybáře.²⁵ Na analýze činnosti dalších TNK v různých okresech pracuje v současné době několik dalších studentů Katedry historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci v rámci svých bakalářských a diplomových prací.²⁶

Základním pramenem pro výzkum a popis praxe „malé retribuční“ jsou archivní fondy, obsahující spisový materiál TNK. V případě Benešovské TNK je fond uložen ve Státním oblastním archivu v Praze. Obsahuje 24 kartonů, řazených s časovou posloupností. Vzhledem k tomu, že výzkum většiny případů je založen pouze na spisech, které jsou de facto vyšetřovacími a soudními materiály, je třeba mít neustále na paměti, že ne vše, co je napsáno, musí být odrazem reality.

3. „Malý“ retribuční dekret

Tento dekret postihoval „nepřístojné chování, urážející národní cítění českého nebo slovenského lidu, které vzbudilo veřejné pohoršení“.²⁷ Stanovil trest do jednoho roku vězení nebo pokutu do výše jednoho milionu korun, případně veřejné pokárání; výslovně připouštěl možnost kombinace dvou nebo všech tří ze zmíněných trestů. Doba, po kterou byly posuzovány činy podle „malého dekretu“, byla stejně jako u dekretu „velkého“ „doba zvýšeného ohrožení republiky“. Začala 21. května 1938 a skončila s posledním dnem roku 1946.

„Malou retribuční“ spíše než stručný dekret fakticky kodifikovaly až směrnice ministra vnitra, vydané s měsíční prodlevou, dne 26. listopadu 1945, a později doplněné třemi dodatky – v květnu 1946, v listopadu 1946 a v lednu 1947. Směrnice konkretizovaly mechanismus shromažďování udání, vyšetřování a souzení přečinů proti národní cti. Především však konkretizovaly a kategorizovaly jednotlivá provinění. Kromě dodatků směrnic upravovalo ministerstvo vnitra proces „malé retribuční“ po celou dobu jejího běhu pomocí doporučujících právních příruček,²⁸ které byly souhrnem množství

²⁵ RYBÁŘ, Václav: *Trestní a nalézací komise v Liberci v letech 1945–1948*. Katedra historie Fakulty pedagogické a humanitních studií Technické univerzity v Liberci 2009. Bakalářská diplomová práce.

²⁶ Např.: HYBNEROVÁ, Lenka: *TNK Jilemnice*; LOUDA, Jiří: *TNK Turnov*; REMSOVÁ, Monika: *TNK Jablonec nad Nisou*; VAŠÍČKOVÁ, Jana: *TNK Semily*.

²⁷ *Dekrety*, díl II, s. 951.

²⁸ Např.: FUSEK, Jaroslav: *Provinění proti národní cti*. Praha 1946; STACH, Jindřich: *Provinění proti národní cti a jejich trestání podle dekretu presidenta republiky ze dne 27. října 1945*, č. 138 Sb. Brno 1946; PŮLPÁN, Oldřich: *Trestní právo a řízení správní*. Praha 1947; ŠEBESTÍK, Josef – LUKEŠ, Zdeněk: *Přehled předpisů o Němcích a osobách považovaných za Němce*. Praha 1946.

oběžníků a nařízení, průběžně zasílaných jednotlivým Okresním národním výborům (dále ONV).²⁹ Ty už měly sice závazný charakter, ale nebyly ani dekrety prezidenta republiky, ani zákonem. Lze tedy říci, že faktický průběh „malé retribuice“ byl určen a řízen především komunisty ovládaným ministerstvem vnitra.

Směrnice stanovily jako trestné různé diskutabilní jednání, jehož posuzování přineslo do „malé retribuice“ značné problémy. Jednalo se především o společenský styk s Němci, což byly přátelské nebo sousedské kontakty s příslušníky po válce ostrakizovaného národa. Spadala sem i tzv. horizontální kolaborace. Šlo nejen o náhodný, prospěchářský či do určité míry vynucený sexuální styk, ale i opravdové citové vztahy, které nikdy neberou ohled na národnost. Většina skutkových podstat stanovených směrnicemi byla přes snahu o jejich konkretizaci málo konkrétní i nadále a záleželo na přístupu každé jednotlivé TNK, jak ten který případ posoudí. Samotný „malý dekret“ prošel dvěma novelizacemi formou zákonů, které měnily některá jeho ustanovení. Primární záměr těchto novel byl, stejně jako v případě analogických novel „velkého dekretu“, nepřipustit promlčení dosud nezahájených případů a prodloužit dobu, nutnou pro retribuční řízení. Jednalo se o zákon č. 123/1946 Sb. ze dne 16. května 1946 a zákon č. 246/1946 Sb. ze dne 19. prosince 1946. Jako datum konce „malé“ (ale i „velké“) retribuice byl nakonec určen 4. květen 1947. V řízení do tohoto dne neskončeném měl pokračovat podle návrhu veřejného žalobce příslušný okresní soud.

3.1 Trestní a nalézací komise

Trestně nalézací komise byly „úředními tribunály se soudními kompetencemi“³⁰ zřízenými a kontrolovanými ovšem nikoli ministerstvem spravedlnosti, ale ministerstvem vnitra. TNK kodifikovaly až zmíněné směrnice. Komise byly čtyřčlenné (druhý dodatek směrnic pak stanovil počet jejich členů na pět) a volilo je ONV na základě paritních nominací, podaných politickými stranami Národní fronty. Směrnice doporučovaly, aby alespoň jeden z členů komise byl znalý práva (tedy dosáhl doktorátu nebo složil předepsané státní zkoušky), aby se předešlo odvolání odsouzených na základě bezpráv-

²⁹ Veškeré v textu zmíněné oběžníky, příписы a další dokumenty se nalézají v SOA v Praze, f. TNK Benešov, karton č. 20, 24. Přesnější údaje není možné zde ani v dalších poznámkách uvést, neboť fond je zpřístupněn pouze pomocí prozatímního inventárního seznamu a k samotné inventarizaci zatím nebylo přistoupeno.

³⁰ CHROBÁKOVÁ LNĚNIČKOVÁ, A.: „Malý“ retribuční dekret, s. 48.

nosti rozsudku.³¹ Proti rozsudku se připouštělo podání odvolání a trest se nezapisoval do trestního rejstříku.

V souvislosti s obnovenou retribuicí v roce 1948 určoval zákon – kromě zřízení revizních komisí – opětovné zřízení TNK a komisi rekodifikoval. Revizní komise posuzovala, zda je ten který případ, předložený jí bezpečnostním referentem ONV k posouzení, vhodný k novému projednání podle dekretu. Toto projednání pak prováděla, stejně jako dříve, TNK. Nově zřízená TNK měla mít podle směrnic nyní jen tři členy. Kromě řízení v případech již odsouzených či osvobozených měla v gesci i všechny případy, předané po skončení „první retribuice“ soudům a pravomocně neskončené přede dnem účinnosti zákona, tedy před 2. dubnem 1948, stejně jako eventuální případy zcela nově otevřené. Vzhledem k tomu, že v době „druhé retribuice“ byly národní výbory již plně v rukou KSČ, odpovídalo tomuto faktu složení jak revizní komise, tak i TNK.

3.2 Národnostní problematika

Národnostní problematika je v souvislosti s „malou retribuicí“ velmi důležitým a komplikovaným tématem. „Velká retribuice“ se dotýkala bez rozdílu Čechů i Němců. Řízení podle „malého dekretu“ bylo ale možné vést pouze proti československým občanům české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti. Výjimkou z tohoto pravidla byla dvě obvinění podle odstavce 10 písmen g) a ch) směrnic, pro které bylo možno stíhat osobu jakékoli národnosti a státní příslušnosti. Sporným bodem se stalo především hlášení se k německé národnosti podle písmene a) odstavce 10 směrnic.

V Československu bylo množství lidí, kteří byli schopni prokázat se buď původem českým, nebo německým. Otázka národnosti u nich nebyla otázkou zásadní, jako tomu bylo v případě nacionalistů jak na české, tak na německé straně. Pro tuto skupinu občanů s multinacionálními kořeny, a tedy i s nacionálně nevyhraněnou identitou platí, že byla etnicky indiferentní.³² Většina z takových lidí samozřejmě volila v každé době výhodnější variantu. Motivy byly jak zistné, tak „obranné“, vedené snahou dostat se za války ze zorného pole okupační moci. Taková změna identity nebyla v historii ničím novým, ale v podmínkách nacionální politiky okupačního režimu byla

³¹ Toto opatření mělo nicméně pouze doporučující charakter. Podle právního rozboru vrchního odborového rady ministerstva vnitra „není vadou řízení, není-li jeden z členů komise práva znalý“. FUSEK, J.: *Provinění*, s. 23.

³² Např.: KOČOVÁ, K.: *Činnost; nebo LOZOVÍUK, Petr: Evropská etnologie ve středoevropské perspektivě*. Pardubice 2005, s. 120–137. Podobný termín – „národnostně labilní“ – byl používán již v době retribuic. Viz HŮRSKÝ, Josef: *Zjišťování národnosti*. Praha 1947, s. 31.

najednou nevratná. Lidé, kteří zvolili z hlediska výsledku války špatně, většinou zjistili, že tato volba byla poslední a neodvolatelná, protože tím, že se přihlásili za Němce, vyjádřili souhlas s rasovou a okupační politikou Německa.

Podle většiny písmen odstavce 10 směrnic, který kodifikoval provínění proti národní cti, bylo možno zavést řízení pouze proti československým občanům české, slovenské nebo jiné slovanské národnosti.³³ Týkalo se to v případě přihlášení se k německé národnosti také osob, které vyjádřily svojí německou příslušnost, ale z právního hlediska nezískaly německé občanství.³⁴ Tyto osoby měly nadále příslušnost československou a byly stále brány jako osoby české národnosti. Osoby německé národnosti, kterým bylo po válce vráceno československé občanství, pod jurisdikci „malého dekretu“ nespádaly, protože nesplňovaly podmínku české národnosti.³⁵ Na vůli TNK ale bylo posoudit, jakého původu, tedy jaké národnosti je takový adept na potrestání „skutečně“.

Podle dikce směrnic tedy nemohla být za hlášení se k německé národnosti (a ostatně i za většinu ostatních provinění, stanovených směrnicemi) stíhána osoba, která německou státní příslušnost obdržela, třebaže by byla vyhodnocena jako osoba českého, slovenského nebo jiného slovanského původu, prostě proto, že již nebyla československým občanem. Taková osoba byla v dané chvíli postižena tím, že byla pokládána za Němce, a vztahovaly se na ni dopady dekretu č. 33 o ztrátě občanství Němců a Maďarů a navazujících konfiskačních dekretů. Pokud zažádala o navrácení československého státního občanství, a dosud ho neobdržela, nebyla postižitelná ani podle „malého dekretu“, ale ani podle dekretu č. 33. Pokud ovšem žádala o navrácení československého státního občanství s odůvodněním, že byla k přihlášení se k německé národnosti nebo přijetí říšské příslušnosti donucena, bylo na ni v souladu s dikcí dekretu č. 33 stále hleděno jako na československého státního příslušníka a v tom případě se na ni „malý dekret“ vztahoval.

Třetí dodatek směrnic z ledna 1947 konečně stanovil, že řízení podle odstavce 10 písmene a) může být zavedeno proti osobám českého, slovenského

³³ Výjimkou v postihu podle malého dekretu byly již zmíněné přečiny, popsané v odst. 10), písm. g) a ch) směrnic. Jednalo se o „zneužívání postavení na vedoucím místě, dosaženého pomocí okupantů, k získání nebo zabezpečení osobního prospěchu přísluhováním okupantům na úkor podřízených“, nebo „týrání, urážení nebo terorizování Čechů a Slováků, spáchané ve službách nebo v zájmu okupantů nebo ve snaze zalíbit se jim“. Za ty bylo možné stíhat osoby kterékoli národnosti nebo státní příslušnosti, tedy v praxi především osoby německé národnosti nebo německé státní příslušnosti.

³⁴ Mohlo se jednat třeba jen o verbální přihlášení se k německví, chlubení se německými předky nebo snahu nepravdivě se prohlásit za Němce ve snaze získat výhodu, např. u soudu.

³⁵ Přirozeně s výjimkou již zmíněných písmen g) a ch) odst. 10 směrnic.

nebo jiného slovanského původu bez ohledu na jejich státní příslušnost. Z této formulace tedy vyplývá především možnost stíhat pro přihlášení se k německé nebo maďarské národnosti takové obviněné, kteří byli českého, slovenského nebo jiného slovanského původu, obdrželi německou státní příslušnost (nebo alespoň příslušnost československou na základě dekretu č. 33 ztratili) a nebylo jim dosud navraceno československé občanství. Současně třetí dodatek zavedl postih nejen pro přihlášení se k německé nebo maďarské národnosti, ale i pro ucházení se o německou státní příslušnost.

Důvod, proč tomu tak bylo a proč v lednu 1947 došlo k popsané změně, není zcela jasný. Podle mého názoru si tvůrci dekretu a původních směrnic uvědomovali, že v Němci zabraných pohraničních oblastech republiky zůstalo mnoho Čechů, kteří v roce 1938 více či méně nuceně přijali říšskou příslušnost, přičemž národnost si podrželi českou.³⁶ Postihovat takové osoby, které se v podstatě nijak zásadně neprovinily, nebylo žádoucí a ani kvůli jejich počtu technicky možné. Proto samotné přijetí německé příslušnosti nebylo v písmenech směrnic obsaženo. Po čase se nicméně ukázalo, že ne všichni z nich přijali říšskou příslušnost z donucení, ale že mnozí z nich tak učinili úmyslně ze zistných důvodů. Aby bylo možné oddělit zrna od plev, bylo nutné tyto případy jednotlivě prošetřit. Současně skončil organizovaný odsun Němců a bylo třeba nějak postihnout „bývalé Čechy“, kteří přesto zůstali v republice a spadali kamsi mezi národnostní a občanské kategorie Němců a Čechů. Právě k tomu sloužilo toto znění třetího dodatku směrnic.

Posouzení státní příslušnosti nebo národnosti obviněných bylo při zpracování případů TNK Benešov poměrně problematické. Vyšetřování i zápisy ohledně národnosti a státní příslušnosti jsou buď nulové, nebo velmi nedbalé, a to i v případech, kdy je tato okolnost vlastně jádrem obvinění. Z 531 případů, zahájených TNK v Benešově, je pouze v případě dvou příbuzných žen zaznamenáno, k jaké národnosti se hlásily při sčítání lidu v letech 1930 a 1939. Některé případy byly zastaveny s odůvodněním, že obviněný je Němec, aniž bylo specifikováno, jestli se jedná o národnost nebo státní příslušnost. V těchto případech navíc většinou chybí spis. Mnohdy byl tzv. „Němec“ souzen a odsouzen, aniž je jasné, jestli mu bylo vráceno občanství, nebo byl posouzen jako osoba českého národnostního původu. Případů, kdy byla jasně deklarovaná národnost nebo státní příslušnost obviněného, se vyskytlo minimum.³⁷

³⁶ Čechů s říšskou příslušností mělo být k roku 1939 na území župy Sudety 174 143. Viz CHOCHOLATÝ GRÖGER, František: *Češi ze Sudet ve Wehrmachtu*. In: Bruntál.net [citováno 4. 2. 2011] <http://www.bruntal.net/2007071003-cesi-ze-sudet-ve-wehrmachtu>.

³⁷ Podobný závěr byl konstatován v případě Ostravy: CHROBÁKOVÁ LNĚNIČKOVÁ, A.: „Malý“ *retribuční dekret*, s. 102. Naopak v Liberci docházelo při řízení komise ke zjišťování, k jaké ná-

3.3 Podmínky okupace na Benešovsku

Benešov byl v době retribuční jednak soudní okres, jednak okres správní neboli politický a v tomto případě byl jeho součástí i soudní okres Neveklov. Benešovskou retribuční se již před nedávnem zabýval ve svých pracích Ondřej Kulhavý.³⁸ Obě jeho práce jsou ale zaměřeny především na potrestání válečných zločinců, tedy hlavně na „velkou retribuční“, a „malá retribuční“ je v nich zmapována spíše namátkově. Zabývají se celým regionem Benešovska, tj. nejen soudním okresem Benešov, ale i soudními okresy Neveklov, Sedlčany, Vlašim a Jílové.

Podmínky v okrese Benešov byly na jednu stranu podobné jako v jiných okresních maloměstech. Mnoho konfliktů, které by v normální době zůstaly na úrovni pomluv, končilo za okupace i v době retribuční udáním. Leckteré pomluvy a udání z nenávisti byly často falešné. Jako na každém maloměstě, i v Benešově byly osudy mnoha obyvatel neuvěřitelně propletené. Mnozí lidé byli mezi spolupracovníky a podřízenými třeba jen podezřelí z pozitivního vztahu k okupantům, nebo jejich problém tkvěl v tom, že během války řádně pracovali a totéž požadovali od podřízených.

Specifikum Benešova spočívalo ve skutečnosti, že se v jeho těsné blízkosti nacházel výcvikový prostor jednotek Waffen-SS. Tento prostor byl ustanoven 1. listopadu 1941 jako 44-Truppenübungsplatz Beneschau a 1. září 1943 byl přejmenován na 44-Truppenübungsplatz Böhmen. Celý prostor cvičiště byl vysídlen a majetek obyvatel byl konfiskován. Frekventanti i personál výcvikového prostoru se chtěli nechtěli dostávat do kontaktu s obyvateli okolních obcí i Benešova samotného. Na území výcvikového prostoru se navíc nacházely tzv. 44-Hofy, hospodářské dvory SS, vzniklé sloučením konfiskovaných usedlostí, které měly za úkol zásobovat místní jednotky SS zemědělskou produkcí.³⁹ Správcové dvorů SS byli najatí čeští rolníci; mnozí z nich byli na práci přiděleni pracovním úřadem v rámci totálního nasazení. Zaměstnanci byli pak také téměř bez výjimky Češi. Kromě dvorů vzniklo v prostoru osm polí, několik rybníkářství a speciální útvary pro pěstování jahod a chov ovcí.

rodnosti se obviněný hlásil v letech 1930 a 1939, poměrně často: RYBÁŘ, V.: *Trestní a nalézací komise*, s. 31–32, 38.

³⁸ KULHAVÝ, O.: *Potrestání; Týž: Potrestání válečných zločinců a kolaborantů po 2. světové válce s ohledem na situaci na Benešovsku*. Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze 2008. Rigórní práce.

³⁹ Těchto dvorů vzniklo 39 (podle některých pramenů jen 24). Bez uvedení autora: *Historie vystěhování*. In: Občanské sdružení Mezi řekami. [citováno 3. 11. 2010] http://www.mezirekami.cz/historie_vystehovani_text.html.

I mnoho dalších Čechů bylo tedy často zaměstnáno přímo v prostoru,⁴⁰ takže mezi nimi a příslušníky SS samozřejmě docházelo ke kontaktům, které posléze po válce řešily TNK.⁴¹

4. „První retribuce“

„První retribuce“ je vžitý termín pro retribuční období, které v českých zemích oficiálně začalo podepsáním retribučních dekretů č. 16 a 17 dne 19. června 1945 a skončilo zákonem určeným dnem konce retribucí, tedy 4. květnem 1947. V praxi sem spadá ale i dořešení některých případů okresními soudy v období do 2. dubna roku 1948.

Počátky TNK v Benešově jsou datovány od prvních dní prosince roku 1945. Jednotlivé politické strany⁴² navrhly ONV písemně vždy dva kandidáty na členy a dva kandidáty na náhradníky TNK. Dne 3. ledna bylo radou ONV potvrzeno navržených 16 členů a náhradníků dvou plánovaných trestních komisí.

Benešovská TNK, respektive její ještě neschválení kandidáti,⁴³ se sešli poprvé na schůzi 10. ledna 1946. Předsedou první komise byl zvolen JUDr. Ivan Klouda, členy byli Dvořák, Řehoř a Král, náhradníky pak JUDr. Doskočil, Živný, Rosa⁴⁴ a Laurýn. Za předsedu druhé komise byl zvolen JUDr. Vladimír

⁴⁰ Celkově jich bylo přes 12 000. VELÍŠEK, Josef: *Počty příslušníků Waffen-SS v Protektorátu*. In: Obec Ůročnice [citováno 3. 11. 2010] http://www.urocnice.eu/clanky/cviciste-vojsk-ss/pocty-prislusniku-waffen-ss-v-protektoratu-b-und-m---2_-cast.html.

⁴¹ VELÍŠEK, J.: *Cvičiště vojsk SS*. In: Obec Ůročnice [citováno 28. 9. 2010] <http://www.urocnice.estrancy.cz/clanky/cviciste-vojsk-ss/>; Týž: *Počty příslušníků Waffen-SS v Protektorátu*. In: Obec Ůročnice [citováno 3. 11. 2010] http://www.urocnice.eu/clanky/cviciste-vojsk-ss/pocty-prislusniku-waffen-ss-v-protektoratu-b-und-m---2_-cast.html a <http://www.urocnice.eu/clanky/cviciste-vojsk-ss/pocty-prislusniku-waffen-ss-v-protektoratu-b-und-m.html>; PROKEŠ, Martin: *SS-Truppenübungsplatz Beneschau*. In: Vojensko-historické sdružení Stříbrná [citováno 9. 10. 2010] http://vvpdedice.net/ostatni_vvp/benesov/index.html.

⁴² Přirozeně pouze povolené strany Národní fronty – Československá strana národně socialistická, Komunistická strana Československa, Československá sociální demokracie a Československá strana lidová.

⁴³ Kandidáti byli schváleni plénem ONV až 24. ledna 1946. SOA v Praze, f. TNK Benešov, karton č. 24.

⁴⁴ Arsenius Rosa, berní úředník a tajemník ONV, byl náruživým fotbalistou, dobrovolným hasičem a podle slov Otakara Nigrina údajně velmi striktním komunistou a „sekerníkem“, jehož přístup k retribucím byl velmi kategorický. Poznámky z rozhovoru s Otakarem Nigrinem ze dne 3. listopadu 2010 [ve vlastnictví autora]. V TNK byl po celou dobu první retribuce a byl uveden i jako první člen v seznamu revizní komise během druhé retribuce. SOA v Praze, f. TNK Benešov, karton č. 20.

Vodička, za členy Dráb,⁴⁵ Kučera a Hvězda, za náhradníky pak Stodola, Jelínek, Hrabánek a Hofbauer. Během celé „první retribuče“ ale docházelo k průběžné výměně členů komisí, která většinou není nijak zdokumentována. Výjimku tvoří velká vlna nominací nových členů komisí, ke které došlo v období od října do prosince 1946 v souvislosti s vydáním druhého dodatku směrnic.

K prvním řízením TNK došlo dne 5. března 1946, k posledním potom 2. května 1947. Při prvních řízeních komise řešily připravené exemplární případy a padaly poměrně tvrdé tresty. Značné množství dosud neuzavřených případů bylo projednáno ve spěchu až na posledním zasedání a většinu z nich komise uzavřely naopak bez odsouzení. Řada obviněných putovala hned v roce 1945 do zajišťovací vazby, ve které strávili někteří z nich i mnoho měsíců. Pokud je TNK později shledala vinnými, doba vazby se jim započítávala do případného trestu vězení a jeho výše často korespondovala právě s délkou vykonané vazby. Všechny případy TNK zanesla do rejstříku, který obsahuje základní informace o kauzách. Tyto informace ale nejsou vždy kompletní. Další detaily případů lze zjistit v jednotlivých spisech, například z trestního nálezu. Nejúplnějším zdrojem informací o případu je většinou – ale ne vždy – zápis o jednání komise, a pak samozřejmě jednotlivé výslechové protokoly. Pro všechny popsané dokumenty platí, že zdaleka ne ve všech případech obsahují to, co by měly.

Případy, ve kterých Mimořádný lidový soud obžalovaného zprostil obvinění (nebo je veřejný žalobce zastavil), byly předávány k projednání podle „malého dekretu“. Jako zřejmě všude, ani v Benešově řízení neproběhla vždy zcela bez pochybení, přes patrnou snahu zejména předsedů TNK o korektní a spravedlivý postup. Komise mnohdy ne zcela dodržely dikci daných předpisů. V některých případech nebyly při svém rozhodování úplné, měly jen tři, nebo i dva členy, případně je zápis o rozhodnutí v případě podepsán jen předsedou bez uvedení nějaké rozpravy a podpisů dalších členů. Pokud byly kauzy v tomto nedostatečném obsazení odsouzeny a odsouzení se odvolali, většinou s odvoláním uspěli a trestní nález byl zrušen jako nezákonný. Někdy byl případ projednáván dokonce ve dvou řízeních, respektive bylo řízení po vydání trestního nálezu na základě nových skutečností obnoveno.

Veřejní zaměstnanci – četníci, později příslušníci Sboru národní bezpečnosti, příslušníci Finanční stráže, učitelé, zaměstnanci Československých drah a další byli v případech profesního pochybení během okupace přednostně

⁴⁵ Karel Dráb, národní socialista, poštovní úředník a posléze vedoucí pošty, předseda MNV v Benešově v letech 1945–1948. Poznámky z rozhovoru s Otakarem Nigrinem ze dne 3. listopadu 2010 [ve vlastnictví autora].

prošetřování tzv. očištnými komisemi podle dekretu č. 105/1945 Sb. Spisy očištných komisí na osoby, které měly být dále šetřeny i podle „malého dekretu“, docházely na ONV často poměrně pozdě. Většina případů, předaných od očištné komise veřejných zaměstnanců v Táboře, byla u TNK řešena skutečně na poslední chvíli.⁴⁶ Jednalo se o učitele, příslušníky Sboru národní bezpečnosti a Finanční stráže, zaměstnance Československých státních drah, Státních lesů a statků a berního úřadu. V pěti případech byl obviněný očištnou komisí odsouzen, ve dvou případech bylo řízení zastaveno a ve zbývajících devíti případech vynesla očištná komise osvobozující verdikt. Předmětné spisy byly TNK zaslány dne 9. dubna 1947. Již 28. dubna téhož roku žádala očištná komise o navrácení těchto spisů. TNK tyto spisy očištné komisí vrátila dne 5. května 1947. Při těchto spěšných řízeních neodsoudila TNK nikoho a zastavila i všech pět případů, které byly očištnou komisí odsouzeny.⁴⁷

Podle zprávy o dokončení trestního řízení, zasláné ONV v Benešově ministerstvu vnitra dne 12. května 1947, vydaly TNK v rámci trestního řízení podle dekretu č. 138/1945 Sb. v Benešově v období od 26. listopadu 1945 do 4. května 1947 celkem 77 trestních nálezů (což znamená odsouzené případy). Pachatele, které shledala vinnými, odsoudila komise k úhrnné výši vězení v délce 92 měsíců, 60 týdnů a dvou dnů a k pokutám v celkové výši 345 000 Kčs. Veřejné pokárání vyslovila TNK v 54 případech, trestní řízení v 346 případech zastavila. Okresnímu soudu v Benešově podle zprávy postoupila 20 případů. Tato čísla nicméně nesouhlasí s mnou zjištěnou skutečností: odsouzených případů za dobu „první retribuče“ není 77, ale 83. I celkový počet případů prošetřovaných a zaznamenaných v rejstříku TNK (tedy případů, na něž byly založeny složky a byly vedeny spisy) je vyšší. Důvodem je to, že některé případy byly u několika osob vedeny jako jedna kauza a jiné případy, kdy komise řízení nakonec ani nezahájila, nebyly komisí započítány do celkového počtu zastavených řízení. Se skutečností nesouhlasí ani počet případů, předaných okresnímu soudu.

4.1 Druhy obvinění. Osvobozené, odsouzené a jiné případy

Počet obvinění u TNK v okrese Benešov je vyšší, než byl celkový počet otevřených kauz. Důvodem je skutečnost, že většina obviněných byla žalována z několika skutkových podstat najednou. Často bylo posouzení skutkové

⁴⁶ Těchto případů bylo celkem 16. SOA v Praze, f. TNK Benešov, karton č. 20.

⁴⁷ Jednalo se o jednoho učitele a čtyři příslušníky Sboru národní bezpečnosti. SOA v Praze, f. TNK Benešov, karton č. 20.

podstaty poměrně problematické, protože stejný čin lze zařadit pod různé delikty, vyjmenované ve směrnících, k čemuž i leckdy docházelo.

V praxi TNK Benešov bylo nejčastějším obvinění ze společenského styku s Němci; takových případů se vyskytlo 139. Druhá nejčastější kategorie obvinění je politická spolupráce s Němci a především členství ve fašistických organizacích; dominantní zde bylo členství ve Vlajce. Dalších několik druhů provinění nebylo z hlediska četnosti tak důležitých; jejich počty vyplývají z tabulky. Poslední kategorií jsou nespecifikovaná obvinění. Do této kategorie spadají neurčité formulace – jako provinění proti národní cti, kolaborantství, vyhrožování Gestapem, vyhrožování občanům nebo přísluhování okupantům, ale také obvinění, která nezakládají skutkovou podstatu podle „malého dekretu“, kdy byly případy zastaveny a často předány příslušným orgánům – jako je udavačství, kořistění, zcizení věcí po okupantech, zaměstnání u Gestapa, manželka příslušníka Gestapa, svádění k plnění vagónů a krádežím nebo zcizení národního majetku. Také jsou zde započteny všechny případy, kdy není konkrétní obvinění uvedeno.

Tabulka 1: Číselné vyjádření počtu obvinění u TNK v Benešově

Druh obvinění	počet
Společenský styk s Němci	139
Politická spolupráce s Němci, členství ve fašistických organizacích	135
Odborná spolupráce s Němci	94
Propagace, podpora a obhajování nacismu	57
Týrání a urážení Čechů	54
Hlášení se k německé národnosti nebo žádost o německou státní příslušnost	24
Ucházení se o výhody, nebo poskytování výhod okupantům	23
Schvalování, podpora a obhajování nepřátelských činů okupantů	15
Zneužívání postavení	3
Nespecifikovaná obvinění	138
Celkem	682

4.1.1 Charakter trestních nálezů

Celkově se v archivu benešovské TNK nalézají záznamy o 531 případech, kdy komise zavedla řízení a tyto kauzy zapsala do rejstříku. Na drtivou většinu ze zahájených případů existují samostatné spisy, a pokud se spis v archivu nenalézá, je v něm většinou alespoň složka případu s objasněním

osudu spisu. V několika případech se v archivu nenalézají ani spis, ani složka a jediným záznamem o tom, že případ kdy existoval, je pak rejstřík TNK. Takových případů je v archivu TNK Benešov celkem sedm. Trestní nálezy, tedy výroky TNK v kauzách, případně ukončení případů jiným způsobem, lze rozdělit do tří skupin. Jsou to *nálezy osvobozující*, *nálezy odsuzující* a *nálezy nevyříčené* – tedy případy skončené okolnostmi, nebo neuzavřené kauzy, které nebyly nikdy dokončeny.

Skupinu *osvobozujících nálezů* jsem rozdělil do šesti podskupin podle jejich odůvodnění. V první podskupině jsou trestní nálezy, které konstatovaly, že nebyla dána nebo prokázána skutková podstata provinění, obvinění nebylo prokázáno, nebylo prokázáno veřejné pohoršení nebo byla trestná činnost odčiněna následným jednáním obviněného. Takovéto odůvodnění bylo vyřčeno v drtivé většině případů. Druhou podskupinu tvoří nálezy, které konstatovaly promlčení kauzy; k tomu došlo ve 39 případech, především v roce 1947. Třetí podskupina jsou nálezy, které řízení zastavily pro jinou než českou, slovenskou nebo jinou slovanskou národnost obviněného. Čtvrtou podskupinou je jediný nález, kdy byl obviněný osvobozen z toho důvodu, že byl při spáchání činu mladistvý. Pátá podskupina je tvořena osvobozujícími nálezy s jiným odůvodněním (spadají sem případy, kdy obviněný byl již dostatečně potrestán jinak, např. přeložením v rámci zaměstnání, a nálezy, které konstatovaly zprošťující výrok vzhledem k duševní chorobě obviněného). Poslední, šestou podskupinu, tvoří nálezy, které nejsou odůvodněny (chybí spis, případ byl zastaven pouze na příkaz předsedy TNK, případ byl zastaven, ale TNK v něm nerozhodla). Některé z osvobozujících nálezů skončily následně v revizích odsouzením.

Tabulka 2: Číselné vyjádření odůvodnění osvobozujících nálezů u TNK v Benešově

Odůvodnění	1946	1947	Datum neuvedeno	Celkem
Nedostatek skutkové podstaty apod.	203	77	1	281
Promlčení	7	32	0	39
Jiná národnost	4	2	3	9
Mladistvý	1	0	0	1
Jiné odůvodnění	0	6	0	6
Bez odůvodnění	7	5	2	14
Celkem	222	122	6	350

Odsuzující nálezy jsem rozdělil do sedmi podskupin podle druhu vyneseného trestu. Počty rozsudků jednotlivých podskupin vyplývají z tabulky; nejčastěji využitým trestem byla kombinace trestu pokuty a veřejného pokárání.

Tabulka 3: Číselné vyjádření druhů odsuzujících nálezů u TNK v Benešově

Trest	1946	1947	Datum neuvedeno	Celkem
Vězení, pokuta, pokárání	16	3	0	19
Pokuta, pokárání	18	9	0	27
Vězení, pokárání	5	2	0	7
Vězení, pokuta	1	2	0	3
Vězení	4	3	0	7
Pokuta	7	2	1	10
Pokárání	9	1	0	10
Celkem	60	22	1	83

V roce 1946 bylo uděleno podstatně větší množství trestů než v roce 1947, ale vyšší byl i celkový nápad projednávaných případů. Součet penalizace 83 odsuzujících trestních nálezů „první retribuice“ u TNK Benešov je sedm let, tři měsíce a 10 dní vězení, pokuty v celkové výši 415 500 Kčs a 63 trestů veřejného pokárání. Pokud vezmeme v potaz celkový počet případů a počet odsuzujících nálezů, činí podíl odsouzených případů asi 15,5 % z celkového množství případů zahájených. To je velmi hubený výsledek i z hlediska celorepublikových statistik. Podíl odsouzených případů se v rámci republiky pohyboval někde kolem 25 %.⁴⁸ Z toho, jak postupem doby ubývalo kombinací všech tří trestů, stejně jako podílu odsuzujících rozsudků, a jak se snižovala výměra trestů vězení i výše pokut, je zřejmé, že i pro Benešov platí to, co – jak se zatím podle dosavadního bádání zdá – platilo pro celou republiku všeobecně, jak v rámci „velké“, tak „malé retribuice“. S postupem času ubývalo radikalismu a chuti k odplatě a nad prostou vůlí trestat nabývala vrchu snaha o spravedlnost, nezaujaté posouzení případů a především o jejich rychlé ukončení.

Skupinu, kdy *trestní nálezy nebyl vyřčen*, protože případ byl uzavřen vyšší mocí bez vyřčení nálezu, nebo nebyl z nějakého důvodu uzavřen vůbec, jsem rozdělil do devíti podskupin.

⁴⁸ FROMMER, B.: *Národní očista*, s. 288–289.

Tabulka 4: Číselné vyjádření důvodů nevyřčení trestních nálezů u TNK v Benešově

Důvod	muži	ženy
Uzavřeno až soudem	16	6
Neskončeno do revizí	16	0
Odsouzen Mimořádným lidovým soudem	14	0
Úmrtí obviněného ⁴⁹	8	0
Předáno jinému ONV ⁵⁰	14	8
Trestní kauza	5	0
Jiné důvody	7	1
Nezjištěno	8	2
Obviněno až 1948	1	0
celkem	89	17

V první podskupině nepadl u soudu ani jeden odsuzující verdikt. Do druhé podskupiny spadá i jeden případ, který nebyl až do revizí skončen nejen okresním soudem, ale ani Mimořádným lidovým soudem, některé další případy nebyly uzavřeny z důvodu ztráty spisu. Jiné důvody u sedmé podskupiny znamenají např., že spis byl pozdržen na příkaz ministerstva vnitra, spis byl založen u krajského soudu a nalezen pozdě, spis byl odeslán očištné komisi a nevrácen nebo případ nebyl nikdy skončen bez uvedení důvodů. U osmé podskupiny nelze bližší údaje zjistit, protože jejich spis zcela chybí a bližší údaje nejsou zaznamenány ani v rejstříku TNK. Takovýchto bez řízení uzavřených, nebo naopak nikdy neuzavřených případů bylo tedy celkem 106. Některé z těchto neodsouzených případů skončily následně v revizích odsouzením; jednalo se především o kauzy z první a druhé podskupiny.

Součet osvobozených, odsouzených a nevyřešených kauz je 533, tedy o dvě více, než bylo na Benešovsku celkem případů. Důvodem je to, že dvě kauzy byly vlastně vyřešeny nadvakrát.

⁴⁹ Údaje souhlasí s předávacím protokolem k archivu TNK, srov. SOA v Praze, fond TNK Benešov, karton č. 20.

⁵⁰ Údaje souhlasí s předávacím protokolem k archivu TNK, srov. SOA v Praze, fond TNK Benešov, karton č. 20.

4.1.2 Nálezy odsuzující a nálezy osvobozující

TNK v Benešově bylo v roce 1946 projednáno 275 případů, v roce 1947 pak 144. Bez uvedení data projednání zůstává osm kauz.

Tabulka 5: Číselné vyjádření počtů odsuzujících a osvobozujících nálezů u TNK v Benešově

	1946	1947	Datum neuvedeno	celkem
Odsouzeno mužů	40	17	1	58
Odsouzeno žen	20	5	0	25
Celkem odsouzeno	60	22	1	83
Osvobozeno mužů	171	93	6	270
Osvobozeno žen	44	29	1	74
Celkem osvobozeno	215	122	7	344
Celkem projednáno	275	144	8	427

Proti nálezům vysloveným TNK v Benešově bylo podáno celkem 37 odvolání k Trestní odvolací komisi⁵¹ Zemského Národního výboru. První z nich byla rozhodnuta v roce 1947, ale až po skončení retribuční. Rozhodnutí ve většině odvolání padlo v letech 1948–1950, některá odvolání byla dořešena až v roce 1951.

Tabulka 6: Číselné vyjádření počtů odvolání a jejich výsledků u TNK v Benešově

Výsledek odvolání	
Vyhověno a trestní nález zrušen	9
Částečně vyhověno	2
Zamítnuto	23
Výsledek neuveden	2
Odvolání odloženo z důvodu úmrtí	1
Celkem	37

⁵¹ Používáno bylo též označení Trestní komise odvolací.

5. „Druhá retribuce“

„Druhá retribuce“ je vžitý termín, kterým se označuje období tzv. obnovené retribuce v době od 2. dubna do 31. prosince 1948, která již proběhla v plné režii KSČ. Jednalo se jak o revize již uzavřených případů, tak (v menší míře) o případy zcela nové a „druhá retribuce“ se týkala jak „velkého“, tak i „malého dekretu“.⁵²

Podle pokynů ministerstva vnitra byli na schůzi benešovského ONV 20. dubna 1948 zvoleni členové revizní komise: Arsenius Rosa, berní úředník, Josef Příborský, okresní osvětový inspektor, a František Oliverius, ředitel pivovaru v Benešově. Náhradníky byli zvoleni Mífka,⁵³ Jan Křížek⁵⁴ a Seček.⁵⁵ Členy komise trestně nalézací se stali JUDr. B. Šesták, rada politické správy ONV v Benešově, František Zima a František Ornstein,⁵⁶ náhradníky JUDr. Josef Bobek, vrchní komisař politické správy ONV v Benešově, Anselm Mikolajek a Pulkrábek. Referentem byl ustanoven František Bobek, štábní kapitán SNB v. v. Skandální je, že v revizní komisi, na rozdíl od TNK, pravděpodobně nebyla vůbec žádná osoba s právním vzděláním. Z toho lze usuzovat, že při práci revizní komise nešlo ani tak o právo a spravedlnost, jako o rozhodování ve veřejném, nebo spíše politickém zájmu. Arsenius Rosa byl za KSČ náhradníkem TNK již od ledna 1946 a od prosince pak řádným členem, František Zima byl pak členem TNK rovněž od prosince 1946 a takéž za KSČ. Ostatní jména byla v retribuční problematice nová a jejich politická příslušnost není v dokumentech nijak potvrzena. Podle benešovských rodáků, s nimiž jsem hovořil, se ale téměř ve všech případech jednalo o komunisty. Naopak většina z těch, kteří již zkušenosti s retribuicí jako členové TNK měli, se revizí neúčastnila. Důvod této absence je očividný: po únoru

⁵² K problematice druhé retribuce u Mimořádných lidových soudů např.: Kočová, K.: *Druhá retribuce. Činnost Mimořádných lidových soudů v roce 1948*. Soudobé dějiny, 3–4, 2005, s. 586–619.

⁵³ Mífka byl údajně angažovaným komunistou, úředníkem ONV na zemědělském referátu. Jako takový zabíral půdu při kolektivizaci a místními zemědělci byl upřímně nenáviděn. Poznámky z rozhovoru s Otakarem Nigrinem ze dne 3. listopadu 2010 [ve vlastnictví autora].

⁵⁴ Komunist Jan Křížek byl zajímavou postavou: za okupace byl přítelem a svatebním svědkem sekretářky Ortsgruppenleitera NSDAP, Gisely Sochůrkové. Byl obviněn v první retribuici, ale ONV nedal souhlas se stáháním svého člena a případ byl nakonec promlčen. SOA v Praze, fond TNK Benešov, karton č. 15, složka Jan Křížek.

⁵⁵ Seček byl komunist, dělník a správce budovy ONV. Poznámky z rozhovoru s Otakarem Nigrinem ze dne 3. listopadu 2010 [ve vlastnictví autora].

⁵⁶ František Ornstein byl Žid, který přežil dlouholetý pobyt v koncentračním táboře. Jako jediný zřejmě nebyl v KSČ. Poznámky z rozhovoru s Otakarem Nigrinem ze dne 3. listopadu 2010 [ve vlastnictví autora].

1948 si mohli komunisté do TNK již bez problémů dosazovat pouze svoje lidi. Například národní socialista, JUDr. Ivan Klouda, který byl předsedou TNK po celou dobu „první retribuční“, byl v roce 1948 vyloučen z advokacie a až do důchodu se pak živil jako dělník na Ostravsku.

Celkem revizní komise určila k řízení 55 případů. Po započítání revizního řízení bylo TNK řízení zastaveno, nebo byl vynesena osvobozující rozsudek ve 31 případech. Důvodů bylo více: obviněný byl odsouzen Mimořádným lidovým soudem v rámci revize, bylo upuštěno od stíhání pro promlčení, byla zjištěna německá příslušnost obviněného nebo komise řízení zastavila pro nedostatek skutkové podstaty. Z toho ve třech případech bylo revizní řízení zastaveno bez projednání. Potrestáno bylo v rámci revize 22 případů (z toho 19 trestů bylo nových, udělených osobám, které byly v „první retribuční“ osvobozeny, a tři tresty byly uděleny osobám, potrestaným již během „první retribuční“; nově byl v roce 1948 zahájen jen jediný případ, který skončil osvobozením). Ve dvou případech byla revize nedokončena. Pokud porovnáme počet revidovaných případů s počtem případů, projednávaných v „první retribuční“, tedy 55 kauz oproti 531, jedná se o něco přes 10 % a je tedy jasné, že revize nebyla co do rozsahu na Benešovsku nijak zásadním procesem. V jiných okresech tomu bylo mnohdy jinak: např. v Ostravě bylo v „první retribuční“ 3 394 kauz, v revizích pak 3 409; revize tedy projednaly dohromady více případů než „první retribuční“ samotná.⁵⁷ Na druhou stranu bylo v benešovské revizi z otevřených 55 kauz odsouzeno 22, tedy 40 %, což je oproti 15,5 % v „prvním retribučním období“ výrazný nárůst. Zásadně se i změnila sociální skladba odsouzených, v neprospekch tzv. „buržoazie“.

Zemský národní výbor v Praze zaslal benešovskému ONV postupně několik set Výpisů z dotazníků k zjištění německé národní příslušnosti, s poukazem na oběžník Zemského národního výboru ze 4. května 1948, pod heslem Volby 1948 a provinění podle retribučních dekretů – šetření. Podle tohoto oběžníku mělo být proti osobám, které za okupace žádaly o přiznání německé státní příslušnosti, zavedeno řízení podle dekretu č. 138/1945 Sb. Revizní komise ve zprávě o činnosti konstatuje, že jednohlasně upustila – s dovoláním na výnos ministerstva vnitra ze dne 14. července 1948 (o výběru případů k reviznímu řízení podle závažnosti) – v těchto případech od trestního stíhání, protože nebylo možno počítat s tím, že by trest v daných případech překročil hranici, danou vládním usnesením o amnestii, a k jeho výkonu by proto nedošlo. Nelze ale zjistit, zda tyto osoby nebyly před rozhodnutím o upuštění od stíhání obeslány oznámením, že proti nim bylo řízení zavedeno. Vzhledem k naprosté absenci dokladů potvrzujících,

⁵⁷ CHROBÁKOVÁ LNĚNIČKOVÁ, A.: „Malý“ retribuční dekret, s. 218.

že se tak stalo,⁵⁸ je pravděpodobné, že k tomu nedošlo. Především ale nelze z fondu TNK zjistit, zda byla v jejich případech zvláštní komisi ONV vyznačena ve voličských seznamech překážka výkonu volebního práva, čímž by byl naplněn záměr Zemského národního výboru vyřadit je z účasti na květnových volbách. Nelze potvrdit ale ani skutečnost, zda vůbec došlo k vyznačení překážky volebního práva u obviněných v „první retribuci“; ze zákona vyplývalo, že tato překážka „může být vyznačena, vyžaduje-li to veřejný zájem“, ale na rozdíl od obviněných a vazebně stíhaných ve „velké retribuci“ to nebylo závazné pravidlo. Tento úkon měla v gesci zvláštní komise ONV, jejíž materiály nejsou součástí archivního fondu TNK. Pokud se tyto materiály dochovály, měly by se nacházet ve fondu ONV Benešov. Mnoho autorů, kteří se věnují retribucím, uvádí ztrátu volebního práva jako danou a automatickou, ale její aplikace závazná nebyla a očividně se okres od okresu lišila.⁵⁹

V revizním řízení padaly poměrně tvrdé tresty. Trest vězení byl vyměřen v trvání od jednoho měsíce do jednoho roku, průměrná výše trestu na svobodě byla téměř pět měsíců. Pokuty se pohybovaly ve výši 1–100 tisíc Kčs, průměrná výše pokuty byla pak 25 900 Kčs. Celková výše vyměřených trestů byla šest let, pět měsíců a osm dní vězení, výše pokut dosáhla v součtu 259 000 Kčs a byly uděleny pouze dva tresty veřejného pokárání.⁶⁰ Pokud se výše trestů těchto 22 odsouzených porovná s výši trestů 83 odsouzených za období „první retribuce“, tedy s celkovými tresty v délce sedm let, tři měsíců a 10 dní vězení a pokut v celkové výši 415 500 Kčs, je jasné, že během revizí, co se výše trestů týče, značně přituhlo.

Tabulka 7: Číselné vyjádření počtů revizí a jejich výsledků u TNK v Benešově

Revize	Počet případů
Zvažována, ale nezahájena	63
Zahájena	55
Z toho osvobozeno nebo zastaveno	31
Odsouzeno	22
Nedokončeno	2

⁵⁸ V archivu TNK by se musely nalézat přinejmenším doručenký obslék.

⁵⁹ *Zákon ze dne 21. února 1946 o úpravě stálých seznamů voličských*. In: Ministerstvo vnitra České Republiky [citováno 8. 10. 2010] <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/sbírka/1946/sb11-46.pdf>.

⁶⁰ Frommer uvádí na základě Věstníku ONV Benešov zcela jiná čísla: odnětí svobody pro 14 osob v rozsahu 12 měsíců a 10 dní, celkové pokuty 338 000 Kčs. To ale nesouhlasí s údaji, uvedenými ve spisech; tento zmatek v oficiálních výstupech TNK je typický i pro jiné okresy. FROMMER, B.: *Národní očista*, s. 435.

Podle zprávy bezpečnostního referenta ONV ze dne 30. června 1950 byly již v Benešově skončeny všechny případy „malé retribuče“.⁶¹ Potrestáno bylo za obě retribuční období celkem 99 osob, z toho bylo v odvolacím řízení devět nálezů zrušeno. Odvolací řízení nebylo dosud skončeno u 14 případů. Celkový počet zastavených případů společně s osvobozujícími rozsudky byl 425. Z odsouzených byli: tři obchodníci, dva statkáři, 28 živnostníků a samostatných řemeslníků, pět rolníků, 23 veřejných úředníků a zaměstnanců, 14 soukromých úředníků a zaměstnanců, 12 osob v domácnosti a sedm dělníků. Podle mnou prostudovaných spisů nesouhlasí se skutečností téměř žádný údaj. Potrestaných bylo za „první retribuční“ 83, za „druhou“ pak dalších 19, celkem tedy 102 osob. Tři osoby byly navíc potrestány v obou retribučních.

6. Závěr

Podle současné úrovně bádání v procesu „malé retribuče“ se Benešov řadí k okresům se spíše průměrným počtem otevřených případů a s menším procentem odsouzených. Přes některé nesrovnalosti a občasné nedodržení předpisů nedocházelo k zásadním případům úřední zvrů. Výjimkou jsou konfiskace firem už jen na základě trestního oznámení, podaného na jejich majitele. Tento protiprávní postup ale nepadá na vrub TNK. Žalování a odsouzení byli především obvinění, kteří se hlásili k české národnosti, nebo u nichž byla tato národnost komisí určena. Nejvyšší procento obvinění se týkalo společenského styku s Němci – včetně citových a sexuálních styků – a politické spolupráce s Němci formou členství v českých fašistických organizacích. Tresty, ke kterým byli provinilci odsouzeni, nedosahovaly horní hranice, určené dekretem. V případech, kdy byl odsouzený potrestán vězením, lze předpokládat, že se téměř vždy jednalo o zpětnou legalizaci již vykonané vazby. Při řízení a výroku o výši trestu byl aplikován tzv. aspekt individuální újmy a tzv. aspekt předpokládaného morálního kreditu, kdy lépe situovaná osoba byla postihována za totožný čin více a hodnocena byla přísněji než osoba s nižším postavením nebo méně ekonomicky zabezpečená. Tzv. „druhá retribuční“ – neboli revize – otevřela v Benešově relativně málo případů. Procento odsouzených ale dramaticky vzrostlo z 15,6 % na 40 %.

„Malým dekretem“ byla půl roku po válce zpětně vytvořena nová pravidla chování a začalo se zjišťovat, kdo se proti nim provinil v době, kdy ještě neexistovala. Největší negativum „malého dekretu“ je, že „v době, kdy byla obnovena parlamentní vláda a tím postupně i právní jistota občanů, byly znovu

⁶¹ SOA v Praze, fond TNK Benešov, karton č. 20, č. j. 242, 12. 6. 1950, Zpráva bezpečnostního referenta z roku 1950.

prolomeny základní principy právního státu – nullum crimen sine lege a nulla poena sine lege⁶². Navíc se tato pravidla vztahovala i na současnost a celý následující rok a jejich nedodržování bylo sankcionováno trestním řízením. Nesmyslnost tohoto procesu je zvláště markantní v případech, kdy tato nová pravidla určovala lidem, do koho je přípustné se zamilovat, s kým se přátelit či se k němu jen chovat v souladu s pravidly slušných mezilidských vztahů.

Velké procento těchto obvinění skončilo zastavením řízení, buď z důvodu, že se provinění neprokázalo, nebo že nebyla dána skutková podstata podle dekretu, případně proto, že došlo k promlčení činu. Proti některým odsuzujícím nálezům podávali odsouzení k Trestní odvolací komisi Zemského národního výboru odvolání, která se většinou táhla řadu let. V době, kdy v roce 1947 „malá retribuice“ v podstatě skončila a neuzavřeno zůstávalo již jen malé množství případů předaných okresním soudům, panovala s tímto stavem ve veřejnosti údajně nespokojenost. V očích mnoha lidí výkon spravedlnosti v rámci možností zákona kolidoval se žádoucím výkonem odplaty. Z hlediska komunistů, kteří proces „malé retribuice“ iniciovali a kontrolovali, bylo také mnoho důvodů k nespokojenosti. Nebylo potrestáno mnoho obviněných a navíc nebyly jasné a drtivě postiženy společenské vrstvy, u kterých to komunisté předpokládali a u nichž si potrestání přáli.

Státní aparát, ovládaný komunisty, odhodil po převzetí moci v únoru 1948 poslední zbytky snahy působit jako nestranný orgán a okamžitě zavedl revize trestních řízení. K samotným trestním řízením před obnovenou TNK došlo až po volbách a celkový počet odsouzených nebyl ani teď nijak velký. Jedna věc byla vůle státního aparátu podezřelé odsoudit a druhá věc byla provinění při trestním řízení prokázat, alespoň takovým způsobem, aby trestní nálezy nebyly zrušeny pro nezákonnost při odvolání. Svou roli navíc hrála i amnestie na tresty do určité výše, která činila řízení vlastně fakticky zbytečným, protože většina odsouzených by trest stejně nevykonala. KSČ se již před zavedením revizí plně chopila moci a proces trestání třídních nepřátel prostřednictvím retribuční vlastně přestala potřebovat. V té době se jí otevřely jiné, jednodušší a přímější cesty, jak prosadit své úmysly.

„Malá retribuice“ byla bytostně politickým procesem, což vyplývá jednak ze samotné definice deliktů, jednak ze skutečnosti, že byla iniciována, řízena a kontrolována ministerstvem vnitra, prováděly ji národní výbory, ustanovené na základě velmi omezené demokracie Košického vládního programu, a že nominace do TNK byly v režii politických stran. „Malá retribuice“ stála teoreticky na dekretu a následných pozměňujících zákonech. Prakticky ale mnoho detailů retribučního procesu, často velmi zásadních, určovaly pouze

⁶² Není zločinu bez zákona, a není trestu bez zákona. FROMMER, B.: *Národní očista*, s. 300.

směrnice nebo jejich dodatky, stejně jako četné oběžníky. Všechny tyto dokumenty byly vypracované a vydané ministerstvem vnitra, řízeným komunisty, v případě některých oběžníků pak Zemským národním výborem, řízeným stejnou politickou stranou. Tyto zásady a pokyny tedy nebyly schváleny a podepsány prezidentem, jinými členy vlády nebo zákonodárným sborem, ale jen a pouze ministrem vnitra Noskem a jeho stranickými kolegy, třebaže byly samozřejmě výslednicí dohadů a diskuzí jak na úrovni vlády, tak na úrovních nižších. Z tohoto úhlu pohledu ale lze říci, že „malá retribuice“ byla akcí, která byla do značné míry v režii KSČ.

Nicméně jedna věc je záměr, druhá věc je praxe. Z celého procesu retribuice na Benešovsku je ve většině případů zřejmá snaha TNK posuzovat případy spravedlivě. Postupně navíc docházelo ke snižování výměry trestů a ke vzrůstu procenta zastavených případů. Ministr spravedlnosti Prokop Drtina o této celorepublikově platné skutečnosti soudil, že její příčinou je „konsolidace poměrů a uklidnění myslí“.⁶³

Případy „malé retribuice“ jsou nejen případy někdy více, někdy méně spravedlivého potrestání skutečných i domnělých provinění. Jsou především obrazem lidského neštěstí a tragédií, které se odehrály jak za války, tak i během vlastní retribuice. Jsou ale i obrazem bezskrupulóznosti a cílevědomosti, s jakou se někteří z obviněných z problémů dostali, stejně jako bezmocnosti a bezradnosti, díky které byli jiní odsouzeni. Jsou svědectvím doby a svědectvím skutečnosti, že v nenormálních podmínkách se lidé mnohdy chovají nenormálně. To platí jak pro dobu válečnou, tak, řečeno s dikcí dekretu, pro celou dobu „zvýšeného ohrožení republiky“.

Retribuční případy jsou ukázkou toho, že historie není nikdy černobílá a že málokdy lze lidi a události dělit pouze na dobré a špatné, na pozitivní, nebo negativní, třebaže většina lidí byla v této jednoduché optice vychovávána a mnozí se touto optikou na historii stále dívají. Řečeno slovy Tonyho Judta, „dějiny a paměť 2. světové války se charakteristickým způsobem omezily na důvěrně známý soubor morálních konvencí: dobro proti zlu, anti-fašisté proti fašistům, odbojáři proti kolaborantům atd.“⁶⁴ Pozadí většiny retribučních případů ale zdaleka takto jednoznačně vymezené nebylo, stejně jako nelze jednoznačně pozitivně kladně, nebo záporně hodnotit retribuici samotnou a způsob, jakým byly případy řešeny a vyřešeny. Na jednu stranu byla retribuice jasným oficiálním záměrem přísně potrestat provinilce (s určitými, ne zcela otevřeně deklarovanými nebo vnímanými postranními motivy

⁶³ DRTINA, Prokop: *Na soudu národa. Tři projevy ministra spravedlnosti dr. Prokopa Drtiny o činnosti Mimořádných lidových soudů a Národního soudu*. Praha 1947, s. 18.

⁶⁴ JUDT, Tony: *Poválečná Evropa: historie po roce 1945*. Praha 2008, s. 9.

třídního hlediska), na druhou stranu v praxi se místo přisnlosti ze strany TNK mnohdy objevilo pochopení a tolerance a také smysl pro spravedlnost. Stejně tak ale lze říci, že i v šetření retribučních kauz existovaly případy, kdy šla spravedlnost ve „vyšším zájmu“, nebo ze známosti, stranou.

RESUMÉ

*MALÁ RETRIBUCE“ 1945–1948.
TRESTNÍ A NALÉZACÍ KOMISE V BENEŠOVĚ*

Tato práce popisuje retribuční proces v ČSR v letech 1945–1948, se zvláštním zřetelem na tzv. „malou retribuční“, vznik a podobu tzv. „malého retribučního dekretu“ a navazujících předpisů. Zabývá se funkcí Trestně nalézacích komisí, které byly rozhodčími orgány, aplikujícími tento dekret. Práce se podrobně věnuje popisu praxe „malé retribuční“, především národnostní problematice. Detailně je popsána činnost Trestně nalézacích komisí v okrese Benešov v obou retribučních obdobích: v prvním období od vzniku malého dekretu v říjnu 1946 do 4. května 1947, i v období druhém, od 2. dubna do 31. prosince 1948. Práce obsahuje číselný výčet všech zahájených případů, počty obvinění, počty odsouzených a osvobozených, výši a způsoby trestů a podobně. Svým charakterem se práce řadí k jedné z prvních prací, které byly na téma „malé retribuční“ a Trestně nalézacích komisí vypracovány. Primárním pramenem pro tento detailní výzkum byl fond TNK Benešov, uložený v SOA Praha.

SUMMARY

*“SMALL RETRIBUTION” 1945–1948.
PENALTY FINDING COMMITTEE IN BENEŠOV*

This work, which deals with a retributive process in Czechoslovakia, is focused on so called “small retribution”, or “National Cleansing”. This part of retribution was codified by the Decree of the President of the Czechoslovak Republic, No. 138/1945 about some offences against national honour, and by a number of coherent legal enactments issued mostly by the communist-led Ministry of the Interior. The “small retribution” was executed by Penalty

Finding Committees established by People's Committees in all regions of Czech and Moravian lands.

Offenders were accused of contacts with Germans both economical and social including love and sexual contacts, change of their nationality to become Germans and waiting for German citizenship, attacks on Czechs, waiting for privileges, cooperation with occupants, propagation of nazism and fascism, membership in Czech fascist organizations, etc. They could be convinced to maximum of one year in prison, to a fine up to 1 000 000 CZK and to the public rebuke or with any combination of these kinds of punishments. The expectancy of high numbers of convicts was not saturated finally. The ratio of convicts in the “small retribution” was about 25 % of all accused within the country and only 15,6 % in Benešov. The reason for this low outcome was a high number of irresponsible, false denouncements, which were made mostly from hatred and selfish reasons of neighbours and “friends”.

This work deals with the practice of the “small retribution”. The national question, on which the process was based, is described in detail. The work characterizes activities of Penalty Finding Committees in the Benešov district in both periods of the retribution: in the first period, since the origin of the Decree in October 1945 until May 4, 1947 as well as in the second period evoked by communists just after their putsch, since April 2, 1948 until December 31, 1948.

The work includes the specification of all initiated cases, the accused, the convicts and acquitted cases, rates and ways of punishment in synoptic charts. The work belongs with its topic and character to few books that have ever been written about the “small retribution”. A brief list of them is a part of the work.

The primary source of this work was the archive fund of The Penalty Finding Committee in Benešov, which is stored in the State District Archive in Prague.

Mgr. Pavel Kmoch
Katedra historie
Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická
Technická univerzita v Liberci
Sokolská 8
460 01 Liberec 1

„KLADIVO NA ČARODĚJNICE“ VÁCLAVA KAPLICKÉHO JAKO HISTORICKÝ PRAMEN?

Zuzana Haraštová

1. Úvod

Čarodějnické procesy druhé poloviny 17. století lze jen těžko řadit mezi bílá místa moravských raně novověkých dějin. Jsou fenoménem, který i dnes, v 21. století, zůstává populární. Již od 19. století vznikala o této atraktivní tematice řada různě zaměřených rozprav. Prvním badatelem byl rakouský důstojník Ernst Held-Ritt.¹ Jeho pojednání z roku 1836² se následně stalo (mimo jiné) podkladem pro Christiana d'Elverta,³ Ferdinanda Bischoffa,⁴ Karla Bergera⁵ a další. Objevily se též dílčí studie historiků českého původu – Josefa Svátka,⁶ Zikmunda Wintra,⁷ Čenka Zíbrta⁸ nebo Jana Březiny,⁹ jejich přínos byl však doceněn až mnohem později. I v meziválečném období lze zaznamenat převahu německých, zejména regionálních badatelů

¹ NEUBAUEROVÁ, Michaela – POLÁCH, Drahomír: *Zpráva o nevíře. O historii čarodějnických procesů Slezska a severozápadní Moravy*. Šumperk 2010, s. 17.

² HELD-RITT, Ernst: *Das Hexenwesen im Fürstenthum Neisse, österreichischen und preußischen Theils von Schlesien, dann im Gesenke Mährens, im siebenzehnten Jahrhundert*. Neisse – Leipzig 1836.

³ D'ELVERT, Christian: *Das Zauber- und Hexenwesen, dann der Glaube an Vampyre in Mähren und Oester. Schlesien*. Schriften des historisch-statistischen Sektion der k. k. mähr. schles. Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde XII Band. Brünn 1859, s. 319–338.

⁴ BISCHOFF, Ferdinand: *Aus den Papieren eines Hexenrichters. Ein Beitrag zur österr. Rechts- und Sittengeschichte des XVII. Jahrhunderts*. Schriften der historisch-statistischen Sektion der k. k. mähr. schles. Gesellschaft des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde XII Band. Brn 1859, s. 258–318.

⁵ BERGER, Karl: *Zum Hexen- und Vampyr glauben in Nordmähren*. Zeitschrift des deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens, 8, 1904, s. 201–224.

⁶ SVÁTEK, Josef: *Hexenpro Zesse in Böhmen*. In: Týž: *Culturhistorische Bilder aus Böhmen*. Wien 1879, s. 1–40.

⁷ WINTER, Zikmund: *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku. Díl druhý*. Praha 1892.

⁸ ZÍBRT, Čeněk: *Seznam pověr a zvyklostí pohanských z VIII. věku*. Praha 1995; srov. též KUNZ, Ludvík: *Soupis prací Zíbrtova Českého lidu*. Praha 1960.

⁹ BŘEZINA, Jan: *Vlastivěda moravská II. Místopis Moravy, čís. 52 a 54, okres šumperský, staroměstský a vízmberský*. Brno 1932, s. 109–110.

nad českými, např. Josef Pfitzner, Franz Harrer nebo Eduard Teichmann se v rámci zpracovávání dějin města Zlatých Hor,¹⁰ Šumperka¹¹ a Mohelnice¹² zmínili o „*die Hexenperiode*“.¹³ Ani v této době ale není možné mluvit o intenzivním výzkumu dějin čarodějnických procesů v českých zemích. Zlom nastává teprve po druhé světové válce.

V rámci bakalářské práce jsem se zabývala studiem české historiografické produkce z let 1945–2000¹⁴ a po prostudování publikací a článků Josefa Kočího, Bedřicha Šindeláře, Vítězslava Zemana, Františka Spurného, Václava Medka, Rudolfa Zuberu a Zdeňka Brachtla jsem dospěla k závěru, že i přes velký zájem o jednu „z nejhrůznějších pověr všech věků“¹⁵ není k dispozici odborná studie, v níž by se nacházel detailní popis velkolesinských a šumperských procesů, založený na důkladném studiu všech dochovaných archivních pramenů. Až na malé výjimky se jedná o drobné příspěvky ve vlastivědných sbornících a daná problematika je v nich zpracována velmi povrchně. Navíc lze vysledovat rozdíly v tvrzeních jednotlivých historiků, ať už jde o drobné detaily (kupříkladu o to, kam žebračka z Vernířovic schovala posvěcenou hostii, kterou hodlala odnést ze sobotínského kostela) nebo o celkové hodnocení příčin a důsledků vzniku, průběhu a zániku procesů s údajnými čarodějnicemi.¹⁶

Mnohem závažnější je však zjištění, že podnětem pro studium událostí z konce 17. století se stal historický román *Kladivo na čarodějnice* Václava Kaplického. Teprve po jeho vydání v roce 1963 se v regionálním tisku začaly objevovat příspěvky, o jejichž odbornosti by se dalo polemizovat. To mě přivedlo k otázce, zda lze zmíněné literární dílo považovat za historický pramen, neboť tvrzení Jiřího Hanuše, že „romány nejsou jen jedním z možných historických pramenů, ale jsou pramenem zásadním“,¹⁷ se v tomto případě jeví jako vysoce pravděpodobné. Na následujících stránkách se pokusím stručně

¹⁰ PFITZNER, Josef: *Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien bis 1742. Mit besonderer Berücksichtigung der Stadt- und Bergrechtsgeschichte*. Zuckmantel 1924.

¹¹ HARRER, Franz: *Geschichte der Stadt Mährisch-Schönberg*. Mährisch-Schönberg 1923.

¹² TEICHMANN, Eduard: *Geschichte der Stadt Müglitz bis zur heimatkehr ins Reich*. Olmütz 1942.

¹³ HARRER, F.: *Geschichte*, s. 157.

¹⁴ HARAŠTOVÁ, Zuzana: *Historiografie čarodějnických procesů v českých zemích*. Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci 2009. Bakalářská diplomová práce.

¹⁵ SPURNÝ, František: *Severomoravské čarodějnické procesy*. Kulturní život Šumperka, 1962, únor, s. 8–9.

¹⁶ O tom více viz HARAŠTOVÁ, Z.: *Historiografie čarodějnických procesů v českých zemích*. Vlastivědný věstník moravský, 62, 2010, č. 3, s. 245–264.

¹⁷ HANUŠ, Jiří: *Proč se nám líbí Jane Austenová?* In: Týž (ed.): 19. století v nás. Modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly. Praha 2008, s. 414.

rekonstruovat způsob práce spisovatele Václava Kaplického na tématu severomoravských procesů s čarodějnicemi a také zjistit význam onoho díla pro studium daného fenoménu.

2. Václav Kaplický a severomoravské procesy s čarodějnicemi

Na jaře roku 1960 obdržel Václav Kaplický dopis od mohelnického občana Františka Kotrleho,¹⁸ který jej upozornil na případ šumperského děkana Lautnera, upáleného pro čarodějnictví roku 1685 v Mohelnici. Domníval se, že právě on by mohl zpracovat látku z chmurné minulosti severní Moravy. V dubnu autor tomuto milovníku místní historie odpověděl, že jej téma neobvykle zaujalo a že by stálo za to, přepsat ho do knihy, „aby dnešní čtenář pochopil, co bylo temno po duchovní stránce“.¹⁹ Chtěl ovšem napřed poznat kraj, kde se vše odehrálo, a seznámit se důkladně s dochovanými prameny.

Prvním dokumentem, který spisovatel prostudoval, se stal opis zprávy z *Kroniky Mikuláše Františka Kerneria z let 1658–1689*, účastníka popravy Kryštofa Aloise Lautnera,²⁰ z něhož se o děkanovi (mimo jiné) dověděl, že „26 let byl v té [čarodějné] rozkoši a dobré vůli ďábelské“, což po právu skončilo jeho upálením.²¹ Text obdržel spolu se stručnou informací o severomoravském kraji a malou mapkou Šumperska od Františka Kotrleho 2. května 1960.²² To stačilo na upoutání Kaplického pozornosti, avšak po dřívějších zkušenostech (přece jen napsal již několik historických románů) se potřeboval dovědět více podrobností, než se definitivně rozhodne. Na základě Kotrleho doporučení oslovil tehdejšího šumperského archiváře Františka Spurného,²³ který věděl o existenci materiálů k dané problematice, neboť v Janovicích u Rýmařova osobně prováděl inventarizaci fondu Velkostatek

¹⁸ O něm více viz FALTÝNEK, Karel: *Dějiny archeologické sbírky a muzea v Dubicku*. Severní Morava, 54, 2010, s. 53–54. První dopis se, bohužel, nedochoval; jsme tak odkázáni na výpověď V. Kaplického. Viz SPURNÝ, F.: *Rozhovor s Václavem Kaplickým o historickém románu*. In: Červený květ, 6, 1961, č. 9, s. 281.

¹⁹ KREJČÍ, J[...]: *Václav Kaplický a Mohelnice*. Mohelnický kulturní kalendář, 1966, s. 2.

²⁰ Viz PRUCEK, Josef: *Kronika Mikuláše Františka Kerneria z let 1658–1689*. Okresní archiv v Olomouci 1984, s. 161–171; Týž: *Kronika Mikuláše Františka Kerneria z let 1658–1689*. Okresní archiv v Olomouci 1985, s. 157–174.

²¹ Literární archiv Památníku národního písemnictví, pobočka Staré Hradky (dále LA PNP SH), f. Kaplický Václav, Pracovní materiály – Z rukopisu Kroniky Kerneriovy, inv. č. 8695.

²² Tamtéž, Korespondence přijatá – Kotrle František (dopis z 2. 5. 1960), inv. č. 1920.

²³ Fr. Kotrle Kaplickému doporučil (kromě Fr. Spurného) také „archiv v Krajsk. Muzeu v Olomouci (Docent Dr. Ladislav Hošák) a pak archiv arcibiskupský v Kroměříži“. Tamtéž, Korespondence přijatá – Kotrle František (dopis z 2. 5. 1960), inv. č. 1920.

Velké Losiny. Ačkoli ten se vůbec nechtěl pouštět do odborného zpracovávání zmíněných událostí z konce 17. století,²⁴ sám s odstupem času poznamenal: „Kaplický mě tehdy donutil, abych se čarodějnickými procesy zabýval podrobněji. On sám měl o tom strašnou představu. Myslel si, že to všechno tady páchali jezuité.“²⁵

K prvnímu osobnímu setkání obou mužů došlo počátkem října 1960, kdy spisovatel navštívil šumperský archiv,²⁶ prohlédl si dochované prameny, domluvil se s Františkem Spurným jak na jejich překladu, tak i na další spolupráci,²⁷ a půjčil si *Geschichte der Stadt Mährisch-Schönberg* regionálního historika Franze Harrera.²⁸ Kromě Šumperka zavítal Kaplický také do Mohelnice a pobesedoval se zdejšími vlastivědnými pracovníky o svém dosavadním literárním díle a též o připravovaném románu.²⁹ Do Prahy „odjížděl nabitý základními údaji s tím, že si vše promyslí. Po třech týdnech dostal Spurný dopis ‚O čarodějnických procesech napíšu.‘ Podepsán Václav Kaplický.“³⁰ Od podzimu roku 1960 začal Kaplický důkladně pročítat dostupnou literaturu o čarodějnických procesech a severomoravském regionu vůbec: „Při mém rozhodnutí hrála významnou roli i okolnost, že jde o Šumpersko, o takzvané pohraničí, o kraj s novým obyvatelstvem, jde tedy také o to připoutat tyto novousedlíky ještě úžejší k novému domovu poznáním jeho minulosti. A kdo v tom může vykonat více než spisovatel a jeho literární dílo?“³¹

První knihou, z níž získal kvalitní základ pro plánovaný román, se staly zmíněné Harrerovy *Geschichte der Stadt Mährisch-Schönberg*. Pozornost věnoval zejména kapitole nazvané *Die Hexenprozesse*, ve které našel popis událostí, jež hodlal literárně ztvárnit, a protože se, jako u všech svých před-

²⁴ Záznam rozhovoru s prof. PhDr. Milošem Traplem, CSc., ze dne 17. května 2010 [ve vlastnictví autorky].

²⁵ KASTNER, Jan: *Osud děkana Lautnera je i osudem Františka Spurného*. Šumperský a zábrzežský region, 7, 1998, č. 29, s. 3.

²⁶ O návštěvě V. Kaplického viz KŘUPKA, Václav: *Šumpersko do literatury*. Naše slovo, 2, 1960, č. 44, s. 4.

²⁷ Uvedené tvrzení je výsledkem důkladného studia dochované korespondence Václava Kaplického a Františka Spurného, přestože jej nelze doložit konkrétní výpovědí ani jednoho z nich.

²⁸ O F. Harrerovi viz SKOUMALOVÁ, Eva: *Německá vlastivědná a historická práce na Šumpersku a Zábřežsku do roku 1945*. Olomouc 2004, s. 37–39.

²⁹ KŘUPKA, V.: *Šumpersko*, s. 4.

³⁰ HÁNYŠ, Rostislav: *Čarodějnické procesy po celý život*. MF Dnes – Střední Morava, 15, 2004, č. 170, 17. červenec, s. 3.

³¹ SPURNÝ, F.: *Rozhovor*, s. 281.

cházejících knih, nechtěl dostat „do rozporu s vědecky ověřenými fakty“³², nechal si ji celou přeložit.³³ Kromě ní si přečetl kapitolu *Der Stadtbrand* a podrobné informace o požáru Šumperka ze 7. května 1669 následně využil pro sepsání prologu do svého nového díla.³⁴ Začátkem listopadu 1960 obdržel zásilku dalších knih,³⁵ ty mu posloužily pro lepší orientaci v dané problematice. Vedle obecnější publikace Gustava Trautenbergera *Das Tessthal in Mähren*³⁶ měl možnost nalézt poučení v *Chronik der Stadt Mährisch Schönberg* Karla Umlauffa a Friedricha Tersche³⁷ a porovnat si zjištěné poznatky s poznámkami z Franze Harrera.³⁸ Důležitý byl také spis Eduarda Teichmanna *Renaissance und Hexenwahn mit besonderer Berücksichtigung der Verbrennung Lauttners in Müglitz*,³⁹ jeho význam dokazuje fakt, že si značnou část textu nechal opět přeložit.⁴⁰ Určité vysvětlení se nachází také v dopise Václava Kaplického ze 13. ledna 1961, v němž uvádí: „Základní studium jsem již skončil. Hlavní figury celého toho šumperského dramatu vidím již světle před sebou, zejména Lautnera, Bobliga, Proška, Přerovského i celou rodinu Sattlerovu, podrobně jsem prostudoval dějiny čarodějnictví od středověku,⁴¹ takže vlastně bych se již mohl pustit do psaní.“⁴²

³² LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence odeslaná (dopis ze 13. ledna 1961), inv. č. 6871.

³³ Dokladem je autorův dopis ze 13. ledna 1961 a také dochovaný strojopis, který je překladem uvedené kapitoly. Viz LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Pracovní materiály – Čarodějnické procesy, inv. č. 8674. Srov. HARRER, F.: *Geschichte*, s. 157–188.

³⁴ Tamtéž, s. 155–157. Srov. SOKA Šumperk, f. Spurný František, karton č. 4, Kladivo na čarodějnice (rkp.), s. 2–3.

³⁵ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis z 9. 11. 1960), inv. č. 7777.

³⁶ TRAUTENBERGER, Gustav: *Das Tessthal in Mähren*. Brünn 1872.

³⁷ UMLAUF, Karl – TERSCH, Friedrich: *Chronik der Stadt Mährisch Schönberg. Von der Gründung der Stadt bis zum Ende des 19. Jahrhunderts*. Mährisch Schönberg 1901.

³⁸ O G. Trautenbergerovi, K. Umlauffovi a F. Terschovi viz SKOUMALOVÁ, E.: *Německá vlastivědná a historická práce*, s. 54–57.

³⁹ TEICHMANN, Eduard: *Renaissance und Hexenwahn mit besonderer Berücksichtigung der Verbrennung Lauttners in Müglitz*. Hohenstadt 1932.

⁴⁰ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Pracovní poznámky – Eduard Teichmann: *Renesance a čarodějnické bludy*, inv. č. 8693. Srov. pozn. č. 32.

⁴¹ S největší pravděpodobností zmíněný přehled o dějinách čarodějnictví získal právě z knihy Eduarda Teichmanna (viz pozn. č. 39), přestože v té době existovaly podrobnější a komplexnější publikace, např. historiky asi nejcitovanější SOLDAN, Wilhelm Gottlieb: *Geschichte der Hexenprozesse. Aus den Quellen dargestellt*. Stuttgart – Tübingen 1843.

⁴² LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence odeslaná (dopis ze 13. 1. 1961), inv. č. 6871.

Kaplický se Františka Spurného navíc ptá, zda nemá v archivu k dispozici ještě nějaký důležitý materiál, který by mu byl k užítu, z čehož vyvozuji, že první podstatnou část pramenů měl již u sebe.⁴³ V témže dopise se u Spurného informuje, kdy by mohl navštívit kraj Šumperska, jehož znalost mu chybí pro konkrétnější zakotvení postav celého příběhu: „Rád [bych] dva tři dny pobyl v Šumperku, den dva v Mohelnici a na Mírově (co myslíte, pustí mě tam?), zbytek pak ve Velkých Losinách. Také bych rád navštívil některé vesnice.“⁴⁴ Odpověď dostal téměř obratem spolu se dvěma čísly časopisu *Unsere Heimat*.⁴⁵ František Spurný se zavázal Kaplickému obstarat příslušnou *Vlastivědu moravskou*, mapu starého Šumperka a od přítele Huberta Kubíka, znalce šumperské historické topografie, zjistit další důležité poznatky.⁴⁶ Rovněž Kaplickému vypsál pár stručných údajů o Karlu II. z Liechtensteina-Castelcornu se zajímavou poznámkou: „Literatura k tomu není, takže další údaje by bylo možno získat jen z archivního materiálu v Kroměříži.“⁴⁷ Dané tvrzení není až tak úplně pravdivé, v té době bylo k dispozici monumentální dílo archiváře města Kroměříže Františka Václava Peřinky, což Spurný s největší pravděpodobností nevěděl.⁴⁸ To však nemění nic na skutečnosti, že všechny doposud získané podklady byly pro spisovatele Kaplického důležité. K osobě knížete z Liechtensteina-Castelcornu poznamenal: „Obraz je celkem sympatický. Měl jsem až dosud o něm představu horší.“⁴⁹

Přesto i nadále potřeboval prostudovat další materiály, aby mohl co nejlépe popsat jednotlivé postavy svého románu a přitom zachovat historickou fakticitu. Již 22. ledna 1961 Václav Kaplický s díky Františku Spurnému vrátil zapůjčené publikace a časopisy,⁵⁰ z nichž získal přehled a vytvořil si dějo-

⁴³ Tamtéž, Korespondence přijatá – Spurný František, inv. č. 7779.

⁴⁴ Tamtéž, Korespondence odeslaná (dopis ze 13. 1. 1961), inv. č. 6871.

⁴⁵ V pozdějším dopise Václava Kaplického lze zcela přesně identifikovat, jaké texty pro svůj román využil. Jednalo se o stať Franze Harrera *Wahn oder Verbrechen?* (HARRER, Frant: *Wahn oder Verbrechen?*. *Unsere Heimat*. Monatsschrift zur Pflege der Heimatkunde und Heimatliebe, 12, 1932, č. 11, s. 137–138) a článek od Franze Czerného *Schloss Ullersdorf* (CZERNY, Franz: *Schloss Ullersdorf*. *Unsere Heimat*. Monatsschrift zur Pflege der Heimatkunde und Heimatliebe, 12, 1932, č. 8, s. 106–107).

⁴⁶ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis ze 17. 1. 1961), inv. č. 7779; (dopis ze 31. 1. 1961), inv. č. 7780.

⁴⁷ Tamtéž.

⁴⁸ O F. V. Peřinkovi viz PINKAVA, Jaroslav: *F. V. Peřinka ojedinělý badatel*. Kroměříž 2004. Monumentálním dílem jsou Peřinkovy *Dějiny města Kroměříže (Dějiny let 1619–1695)*. Kroměříž 1947. Jejich druhý díl, konkrétně části I. a II., se týkají osoby Karla z Liechtensteina-Castelcornu (Tamtéž, s. 373–1003).

⁴⁹ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence odeslaná (dopis ze 22. 1. 1961), inv. č. 6890.

⁵⁰ Viz pozn. č. 11, 36, 37, 39 a 45.

vou kostru celého příběhu. Pro snadnější práci si všechny výpisky tematicky uspořádal, tj. jednotlivé archy papíru si nadepsal následujícím způsobem: Bezvěřectví, Cautio criminalis, Církev katolická, Citáty, Čarodějnictví, Data, Dábel, Explicace lat. – čes., Fráze, Latina církevní, Lékařství, Písne, Pořekadla, Pověry, Pověsti, Právo, Příběhy, Nadávky, Slovník, Události, Vlivy a Zeměpisné údaje.⁵¹ Dále si shromáždil informace o vybraných postavách, které budou důležité pro jeho román, konkrétně o Bobligovi z Edelstadtu, děkanu Lautnerovi a Vojtěchu Winklerovi, o farské kuchařce Zuzaně Voglickové, o kněžích a ostatních, jež hromadně označil jako Osoby a Společnost.⁵² Stranou nenechal ani záznamy topografické, zaměřil se na Velké Losiny, Šumperk, Mohelnici a jejich průmysl, stejně jako na obraz venkova v raném novověku.⁵³ Protože byl teprve na samém začátku studia, postupně tyto poznatky doplňoval o nové a dokonce u některých výpisků lze zjistit konkrétní zdroj, odkud pochází.⁵⁴ Tato kartotéka se mu stala velkou oporou. Udělal si určitou představu o tématu a začal vytvářet první kapitoly svého románu.

V únoru od Spurného dostal další užitečnou literaturu, vedle zajímavého čísla časopisu *Unsere Heimat*⁵⁵ získal *Vlastivědu moravskou* Jana Březiny⁵⁶ a zejména *Geschichte der Bergstadt Zuckmantel in Schlesien bis 1742* Josefa Pfitznera,⁵⁷ v nichž našel nejpodrobnější informace o Jindřichu Františku Bobligovi z Edelstadtu, jaké existovaly.⁵⁸ Tyto podklady jistě uvítal, avšak stále mu chyběla důkladná znalost prostředí, o kterém píše, a tak v březnu 1961 zavítal na Moravu – tři dny pobyl ve Velkých Losinách, spolu s Františkem Spurným se vypravil do Vernířovic, Sobotína a pár dní strávil

⁵¹ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Pracovní materiály, inv. č. 8635, 8637–8642, 8673, 8643, 8645, 8647, 8654–8658, 8660, 8651, 8661, 8664, 8666 a 8668.

⁵² Tamtéž, inv. č. 8636, 8646, 8667, 8669, 8644, 8653 a 8662.

⁵³ Tamtéž, inv. č. 8649, 8663, 8650, 8659 a 8665.

⁵⁴ Kupř. pod titulkem Osoby si vedle citací poznamenal: „(Har, 18)“ (Tamtéž, inv. č. 8653). To znamená, že tyto výpisky pochází z knihy Franze Harrera *Geschichte der Stadt Mährisch-Schönberg*, konkrétně ze strany 18. Tím však Kaplický neodkazuje přímo na jeho publikaci, ale na pořízený překlad. Srov. pozn. č. 33.

⁵⁵ František Spurný, bohužel, nezanechal konkrétnější informace, tudíž nelze identifikovat, o jaké číslo časopisu *Unsere Heimat* se přesně jednalo, ani co ten článek obsahoval.

⁵⁶ BŘEZINA, J.: *Vlastivěda*, s. 109–110.

⁵⁷ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis ze dne 9. 2. 1961), inv. č. 7781.

⁵⁸ PFITZNER, J.: *Geschichte*, s. 168–169 a 199–200.

také v Šumperku.⁵⁹ Na vlastní oči si konečně prohlédl místa, kde se všechny ty chmurné události odehrály, prostudoval si starý plán města Šumperka⁶⁰ a zjištěné poznatky ihned využil. Zpětně doplnil některé informace do již hotových kapitol a při vytváření nových do detailu promýšlel jednotlivé epizody. Kupř. Jindřich František Boblig se v doprovodu hejtmána Adama Vinarského z Kříšova vypravil do Losin, jejich kočár „vjel do zámeckého nádvoří, uzavřeného ze tří stran tříposchodovými arkádami, v nichž poněkud těžkou klenbu nesly četné štíhlé, elegantní sloupy toskánské“.⁶¹ Po audienci u hraběnky Anny Sybily z Galle odešel za svým pomocníkem Ignácem a „jeho kroky se hřmotně rozléhaly, jak cvakaly uvolněné červené, cihlové dlaždice pod jeho nohama“.⁶² Zmíněný popis je autentický a ty červené dlaždice jsou na zámku (možná nejen) od Kaplického návštěvy dodnes.

V květnu 1961 František Spurný navštívil spisovatele v jeho pražském bytě, aby s ním udělal rozhovor pro ostravský časopis Červený květ. Podstatné jsou následující výpovědi: Základním smyslem rozepsané knihy se stal boj proti pověře, která „byla součástí života našich předků a často, nabývající obudných rozměrů, přinášela lidem záhubu“.⁶³ K tomu Kaplický dodal: „Ti lidé – míním oběti procesů – nebyli [...] otroky pověry, otroky víry v ďábla a nějakou černou magii, nýbrž obětmi pověry.“⁶⁴ Dále poznamenal: „Hlavním nositelem děje, nikoliv, podotýkám výslovně, jeho hrdinou, je inkvizitor Boblig.“⁶⁵ S tím souvisela také informace o stavu rozepsaného díla: „Prozatím pracovní název je ‚Inkvizitor‘. O definitivním názvu jsem ještě nepřemýšlel. Celý román mám rozvržen, nepočítaje obsáhlý závěr, do dvou základních částí. První z nich, která nese název ‚Losinská předehra‘, mám tak říkajíc z první vody hotovou. Nyní začínám pracovat na druhé části, kterou jsem nazval ‚Šumperská tragédie‘.“⁶⁶

Druhý díl románu je naprosto zásadní. Když Václav Kaplický v roce 1960 obdržel dopis od Františka Kotrleho a přečetl si jím poskytnuté materiály,⁶⁷ usmyslil si, že hlavním hrdinou jeho nového díla se stane Kryštof Alois

⁵⁹ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis z 2. 3. 1961), inv. č. 7784.

⁶⁰ Viz pozn. č. 46.

⁶¹ SOKA Šumperk, f. Spurný František, karton č. 4, Kladivo na čarodějnice (rkp.), s. 50.

⁶² Tamtéž, s. 58.

⁶³ SPURNÝ, F.: *Rozhovor*, s. 281.

⁶⁴ Tamtéž.

⁶⁵ Tamtéž.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Viz pozn. č. 22.

Lautner. Viděl v něm „jednak oblíbeného lidového kazatele, jednak reprezentanta šumperských řemeslníků a rodící se buržoazie, který byl nepohodlný tehdejšími inkvizitorům s Bobligem v čele, a proto musel podstoupit potupnou smrt na hranici.“⁶⁸ Z prací Franze Harrera a Eduarda Teichmanna získal dobrý přehled o jeho procesu,⁶⁹ avšak potřeboval další podklady. V lednu 1961 dostal dopis od Břetislava Hůly z Dobřichovic,⁷⁰ který jej upozornil na existenci prací jako *Malleus maleficarum* Heinricha Kramera (zvaného Institoris) nebo *Cautio criminalis* Friedricha von Spee,⁷¹ jež se pro něj staly nepostradatelným zdrojem informací. Kromě nich Hůla Kaplickému doporučil publikace o různých církevních ceremoniích – *Kirchliches Disciplinar- und Criminal-Verfahren gegen Geistliche Sistematisch dargestellt* Franze Drosteho,⁷² *Die Suspension der Kirchen diener nach den Grundsätzen des canonischen Rechts* Franze Kobera⁷³ či *Die kirchlichen Strafgesetze* Josepha Hollwecka.⁷⁴ Z pracovních poznámek spisovatele Kaplického jednoznačně vyplývá, že se z nich nedověděl nic moc konkrétního.⁷⁵

Zcela jistě uvítal další psaní přítele Hůly,⁷⁶ v němž mu dotýčný sděloval, že se radil se strahovským farářem a půjčil si od něj *Pontificale Romanum*: „Knížku mám tedy doma, je ovšem latinská, dokonce také s obrázky; je stará přes 100 let a obsahuje i gesta i slovní doprovod při odsvěcování biskupů a dalších stupňů kněžských osob.“⁷⁷ Pan farář potvrzuje, že celý rituál je téměř zcela stejný, jaký býval za Husa. Byl bych rád, kdybys knížku sám viděl.“⁷⁸ Václav Kaplický se na doporučený spis opravdu podíval a stejně jako další Hůlou nalezené knihy jej využil při studiu a následném psaní.⁷⁹ V únoru 1961

⁶⁸ KŘUPKA, V.: *Šumpersko*, s. 4.

⁶⁹ Viz pozn. č. 11 a 39.

⁷⁰ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – Břetislav Hůla, inv. č. 1383.

⁷¹ Spis F. von Spee byl pro Kaplického neocenitelným pramenem. KAPLICKÝ, V.: *Za moudrostí*, s. 6.

⁷² DORSTE, Franz: *Kirchliches Disciplinar- und Criminal-Verfahren gegen Geistliche Sistematisch dargestellt*. Paderborn 1882.

⁷³ KOBER, Franz: *Die Suspension der Kirchen diener nach den Grundsätzen des canonischen Rechts*. Tübingen 1862.

⁷⁴ HOLLWECK, Joseph: *Die kirchlichen Strafgesetze*. Mainz 1899.

⁷⁵ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Pracovní materiály, inv. č. 8675.

⁷⁶ Tamtéž, Korespondence přijatá – Břetislav Hůla (dopis bez datace), inv. č. 1398.

⁷⁷ To je nesprávné vyjádření, jde o zbavení duchovního stavu – svěcení nelze zrušit („odsvětit“).

⁷⁸ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – Břetislav Hůla (dopis ze 13. 1. 1961), inv. č. 1398.

⁷⁹ Tamtéž, Pracovní materiál, inv. č. 8694.

obdržel výpisky Františka Spurného z nalezeného rukopisu visitačního protokolu olomouckého děkanství z roku 1682, z něhož se dověděl podrobnosti o vnějších rozměrech farního kostela sv. Jana Křtitele, jeho vnitřním vybavení a také o stavu šumperského děkanství.⁸⁰ Spolu s nimi dostal povídání o Kryštofu Lautnerovi z nějaké staré kroniky, kterou začátkem 20. století otiskoval Našinec v Olomouci.⁸¹ V březnu Kaplický opět zavítal na Moravu, aby uskutečnil terénní průzkum v okolí Šumperka, a do Prahy si odvezl článek o procesu mydláře Jana Přerovského, otištěný v Mojžírově říši roku 1938.⁸²

Spurný mu i nadále sháněl užitečné podklady, kupř. literaturu o hradu Mírov či podrobnější informace o šumperském popravním místě.⁸³ V červnu Václav Kaplický získal další podklady o případu mydláře Přerovského (nedověděl se z nich více, než nastudoval v citovaném Životkově článku) a o stížnosti členů inkviziční komise v Šumperku, zaslané Bobligovi do Losin 14. května 1686, v níž olomoucká městská rada odmítala vydat obyvatele nařčené z čarodějnictví s argumentem, že mají zvláštní privilegia. K tomu všemu Spurný pro zajímavost přiložil román německého spisovatele Hanse Eschelbacha *Hexenkampf* o Friedrichu von Spee.⁸⁴ V létě 1961 Kaplický navštívil olomouckou výstavu s názvem Čarodějnické procesy ve Velkých Losinách ve světle dokumentů, na níž si kupříkladu obkreslil vystavené palečnice,⁸⁵ a koncem srpna obdržel požadované údaje o mírovském hradu z rukopisu *Historického místopisu Zábřežska* Jana Březiny,⁸⁶ které částečně nahradily jeho vlastní, neuskutečněný průzkum daného místa.⁸⁷ Začátkem září si v Šumperku prohlédl prameny, které měl František Spurný půjčené z olomouckého archivu, a do Prahy si tak odvezl nové poznatky potřebné

⁸⁰ Tamtéž, inv. č. 8682.

⁸¹ Tamtéž, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis ze 17. 2. 1961), inv. č. 7782.

⁸² ŽIVOTEK, Josef: *Čarodějnické procesy na severní Moravě (Upálení děkana CH. A. Lauthnera v Mohelnici r. 1684)*. Mojžírova říše, 1, 1938, č. 4, s. 51–54; č. 5, s. 65–69. Viz LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis z 2. 2. 1961), inv. č. 3784.

⁸³ Tamtéž (dopis z 21. 5. 1961), inv. č. 3787.

⁸⁴ ESCHELBACH, Hans: *Hexenkampf. Friedrich-Spee-Roman Erstausgabe*. Bonn 1939. LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis z 5. 6. 1961), inv. č. 7788.

⁸⁵ SOKA Jeseník, f. Zeman Vítězslav, Korespondence (dopis z 22. 12. 1961), karton č. 1, inv. č. 2.

⁸⁶ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis z 23. 8. 1961), inv. č. 7790.

⁸⁷ SOKA Šumperk, f. Spurný František, karton č. 4, Kládvo na čarodějnice (rkp.), s. 329–339. Srov. BŘEZINA, J.: *Zábřežsko v období feudalismu do roku 1848*. Ostrava 1963, s. 238–239.

pro román.⁸⁸ Tehdy se také seznámil s Václavem Medkem, který mu následně poslal výtah o Lautnerově knihovně⁸⁹ a spolu se Spurným se pustil do čtení protokolů o procesu šumperského děkana, na jejichž existenci je (respektive pouze Spurného) upozornil Rudolf Zuber.⁹⁰

Jednalo se o zásadní archiválie, což potvrzují následující slova z dopisu Františka Spurného Václavu Kaplickému: „Myslím, že budete si moci směle říci, že jste jako vůbec první i z historiků pracoval u Lautnera na základě nejzávažnějších a neúplnějších materiálů arcibiskupského archivu.“⁹¹ Překlad zmíněných pramenů Kaplický obdržel v listopadu 1961 a užitečným zdrojem se mu staly také poznámky k dějinám Mohelnice v letech 1677–1691, které získal od místního vlastivědného pracovníka Františka Hekeleho.⁹² S tím se s největší pravděpodobností setkal při své první návštěvě Moravy v říjnu 1960⁹³ a také on mu byl nápomocen při hledání podkladů, přestože se nedochovala žádná jejich korespondence.⁹⁴ Důležitým zdrojem se Kaplickému staly podrobné výpisky z knihy Karla Bergera *Geschichte der Stadt Römerstadt*⁹⁵ o útěku rýmařovského faráře Pabsta, k nimž Spurný poznamenal: „Schválně uvádím vše, co píše Berger o Pabstovi, neboť Berger byl určitě z německých severomoravských historiků nejsolidnější, zabýval se problematikou čarodějnických procesů a jeho domněnky a závěry jsou nejvýš pravděpodobné.“⁹⁶ V autorově pozůstalosti se nachází také starý pláněk města Mohelnice; původně jsem se domnívala, že ho získal od Františka Hekeleho, avšak po dalším pátrání vyšlo najevo, že zřejmě pochází z publikace Eduarda Teichmanna *Geschichte der Stadt Müglitz bis zur heimatkehr ins Reich*.⁹⁷

Všechny výše popsaný materiál Václav Kaplický důkladně prostudoval a zjištěná fakta využil: „Třeba píš román a nikoli vědeckou historickou práci, přece bych rád jako u všech předcházejících svých knih, v tom hlavním

⁸⁸ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis z 23. 8. 1961), inv. č. 7790.

⁸⁹ Tamtéž, Pracovní materiál, inv. č. 8618.

⁹⁰ Rudolf Zuber totiž dříve pracoval v Archivu olomouckého arcibiskupství v Kroměříži. LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis z 2. 10. 1961), inv. č. 7793.

⁹¹ Tamtéž (dopis z 16. 11. 1961), inv. č. 7796.

⁹² Tamtéž, Pracovní materiál, inv. č. 8683.

⁹³ Viz pozn. č. 26.

⁹⁴ Dopis Martina Hekeleho ze 13. září 2010 [ve vlastnictví autorky].

⁹⁵ BERGER, K.: *Geschichte der Stadt Römerstadt*. Brünn 1909.

⁹⁶ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – František Spurný (dopis z 16. 10. 1961), inv. č. 7794.

⁹⁷ Tamtéž, Pracovní materiál, inv. č. 8689. Srov. TEICHMANN, E.: *Geschichte*, s. 134.

abych se nedostal do rozporu s vědecky ověřenými fakty. Je jisté, že budu [...] nucen mnoho domýšlet, protože v románě jde víc o jednající osoby než o fakta, ale to neznamená, že by se oba obrazy, vědecký a umělecký, nekryly, nebo navzájem nedoplňovaly.⁹⁸ Rok a půl se snažil o její úspěšné vydání a po ne zrovna příjemných peripetiích se toho na podzim roku 1963 přeci jen dočkal.⁹⁹ Navíc nejen, že vzbudila velkou pozornost, ale přičiněním regionálních badatelů do značné míry ovlivnila vznik fenoménu severomoravských procesů s čarodějnicemi. Jak František Kotrle v dopise Kaplickému napsal: „Teprve po rozšíření Vašeho „Kladiva pro čarodějnice“ se našlo tu na sev. Moravě několik historiků, kteří paběrkují v památce Lautnerově – dříve o něm nevěděli?“¹⁰⁰

3. Závěr

„Když se historik zabývá lidskými jedinci, stojí před stejným dilematem, před jakým se ocitá v řadě jiných případů. Váhá, zda se má spokojit pouze s tím, co o člověku vypovídají prameny, což jsou většinou velmi kusá svědectví, nebo zda se má pokusit portrét doplnit svými domněnkami. Pokud se rozhodne pro druhou možnost, bude se jeho práce v některých ohledech podobat způsobu, jak se svými postavami zachází beletrista. Historik se totiž většinou nespokojí s pouhou evidencí projevů.“¹⁰¹ Přesně to se stalo v případě hlavních aktérů severomoravských procesů, Jindřicha Františka Bobliga z Edelstadtu a Kryštofa Aloise Lautnera. Začátkem 60. let Václav Kaplický podnítl zájem o události z konce 17. století a jeho dílo se svým způsobem stalo „biblí“ pro ostatní. Přestože jsem si vědoma skutečnosti, že román *Kladivo na čarodějnice* je literárním textem a nemůže tudíž nijak nahradit historickou práci, dle mého názoru neexistuje ucelenější, informačně obsáhlejší a čtivější kniha o severomoravských procesech s čarodějnicemi. Troufám si tvrdit, že důkladná geneze daného díla by (po doplnění poznámkového aparátu) zcela jistě odhalila, nakolik si spisovatel vymýšlel a do jaké míry se držel historických faktů, a proto o něm lze hovořit jako o historickém (či historiografickém) prameni. Václav Kaplický zpopularizoval čarodějnické

⁹⁸ Tamtéž, Korespondence odeslaná – Františku Spurnému (dopis ze dne 13. 1. 1961), inv. č. 6871.

⁹⁹ O potížích, které měl Kaplický s vydáním románu *Kladivo na čarodějnice*, viz HARAŠTOVÁ, Z.: *Nad severomoravskými procesy s čarodějnicemi*. Katedra historie Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci 2011, s. 16–68. Magisterská diplomová práce

¹⁰⁰ LA PNP SH, f. Kaplický Václav, Korespondence přijatá – Kotrle František (dopis z 5. 9. 1966), inv.č. 1922.

¹⁰¹ ŘEPA, Milan: *Poetika českého dějepisectví*. Brno 2006, s. 153–154.

procesy a František Spurný pokračoval v započatém díle jich obou. Stal se jednotícím prvkem všech budoucích snah o prozkoumání soudních a výsledkových protokolů, úřední korespondence, dobových místních vyprávěcích pramenů, zejména kronik.

Avšak je třeba upozornit, že doposud byly „studovány jenom ty, které zapadaly do ovzduší doby komunismu či postkomunismu“.¹⁰² Zcela stranou zůstaly například záznamy v matrikách, které mohou přinést další a nové poznatky. Právě proto by bylo vhodné provést důkladnou revizi doposavad vzniklé literatury a vypracovat ucelenou práci, plně založenou na archivních pramenech, která uvede na pravou míru všechna nepřesná (či dokonce vymyšlená) tvrzení a pokud možno eliminuje jejich další šíření. Naznačený výzkum by mohl, respektive měl vést alespoň k dílčí reinterpetaci významných aktérů procesů, k přesnějšímu stanovení jejich role v nich, k poznání pohnutek jejich jednání a zřejmě také k jisté relativizaci ústřední role děkana Lautnera a soudce Bobliga v těchto událostech z konce 17. století.

RESUMÉ

„KLADIVO NA ČARODĚJNICE“ VÁCLAVA KAPLICKÉHO JAKO HISTORICKÝ PRAMEN?

Čarodějnické procesy druhé poloviny 17. století jsou tématem, o kterém se psalo již od 19. století v podobě dílčích studií, jež vzešly převážně z pera německy píšících historiků působících na Moravě. Teprve po druhé světové válce lze vysledovat intenzivnější zájem o danou problematiku a hlubší výzkum většinou zpravidla archivního materiálu (soudních protokolů, osobní korespondence zainteresovaných aj.).

Zlomovým momentem se stal vznik *Kladiva na čarodějnice* Václava Kaplického, díky němuž byly vytaženy na „světlo boží“ některé do té doby zcela neznámé prameny. Na základě jeho úzké spolupráce se šumperským archivářem Františkem Spurným a kritických připomínek dalších „odborníků“ (kupř. Vítězslava Zemana nebo Václava Medka) byl vytvořen nejčtivější a nejkomplexnější obraz velkolosinských a šumperských procesů s čarodějnicemi. Kaplického výběr hlavních protagonistů do jeho románu ovlivnil téměř všechny po roce 1963 objevující se studie a články, ve kterých stojí v centru pozornosti především děkan Kryštof Alois Lautner a soudce Jindřich František Boblig z Edelstadtu.

¹⁰² Dopis doc. PhDr. Vojtěcha Cekoty z 16. prosince 2009 [ve vlastnictví autorky].

Předložený text nabízí přehled literatury, z níž Václav Kaplický vycházel, a také metodologický postup při „vytváření“ příběhu, který je shodný se způsobem práce historiků. Cenným zdrojem je též stručný rozbor nalezeného „pokračování“ *Kladiva na čarodějnice*, jehož osud byl velmi pohnutý a právě na něm lze doložit neobyčejný vliv publikované prózy na českou poválečnou regionální historiografii k danému tématu.

To vše tak podtrhuje oprávněnou úvahu o *Kladivu na čarodějnice* jako o historickém prameni pro studium tehdejšího stavu bádání nad severomoravskými procesy, znalostí Kaplického doby o lidové víře v 17. století a také jako názorný příklad dobové manipulace s lidmi a vytváření představ, které prvoplánově neměly žádnou přímou souvislost se vznikajícím dílem, avšak postupem času se staly jeho nedílnou součástí, jíž se není možné zcela vyhnout.

RESÜMEE

„KLADIVO NA ČARODĚJNICE“ VON VÁCLAV KAPLICKÝ ALS HISTORISCHE QUELLE?

Die Hexenprozesse in der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts stellen ein sehr populäres Thema dar. Obwohl sie schon seit dem 19. Jahrhundert behandelt wurden, steht bisher keine Fachpublikation zur Verfügung, die auf einer gründlichen Erforschung überlieferter Archivquellen basieren würde. Nach dem Zweiten Weltkrieg intensivierte sich zwar das Interesse für diese Thematik, einen wichtigen Wendepunkt brachte jedoch erst Roman *Kladivo na čarodějnice* (*Der Hexenhammer*) des tschechischen Schriftstellers Václav Kaplický. Durch seine enge Zusammenarbeit mit dem Archivar František Spurný wurde eine teilweise vergessene Geschichte über den gebildeten Priester Christoph Alois Lautner und den habgierigen Inquisitor Heinrich Franz Boblig von Edelstadt wieder belebt; sie wurde zur Inspiration für diejenigen, die sich fortan für die nordmährischen Hexenprozesse interessierten. Dank großer Beteiligung von F. Spurný entstand im Laufe der Zeit das Phänomen „Hexenprozesse“, in dem sich die historischen Ereignisse mit den fiktiven verbinden. Der vorliegende Beitrag erläutert die Arbeit des Schriftstellers Kaplický am Thema der nordmährischen Hexenprozesse und möchte belegen, dass Roman *Der Hexenhammer* als historische und historiographische Quelle angesehen werden kann. Eine gründliche Analyse der Genese dieses Romans sollte zeigen, in welchem Stand sich die Erforschung der historischen Ereignisse am Ende des 17. Jahrhunderts im literarischen

Schaffen Kaplickýs befindet und wie groß der Umfang der historisch belegbaren Informationen ist. Im Endeffekt die Analyse sollte zeigen, ob und in welchem Maß eine gründliche Revision der bisher entstandenen Literatur über die nordmährischen Hexenprozesse nötig ist und ob ein komplexes Werk geschaffen werden sollte, das die Fiktion richtig stellen würde.

Mgr. Zuzana Haraštová
Katedra historie
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého v Olomouci
Na Hradě 5
771 80 Olomouc

SEZNAM ZKRATEK

ad.	a další
al.	alii
AO	Arcibiskupství Olomouc
BBC	British Broadcasting Corporation
Br.	bratr
č.	číslo
č.j.	číslo jednací
čsl.	československý
f.	fond
fol.	folio
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
inv. č.	inventární číslo
kap.	kapitola
Kčs	Koruna československá
KSČ	Komunistická strana Československa
mikr.	mikrofilm
MZA	Moravský zemský archiv v Brně
n.	následující
obr.	obrázek
OFMCap.	Ordo Fratrum Minorum Capucinatorum
ONV	Okresní národní výbor
pag.	pagina (strana)
pozn.	poznámka
r	recto
rkp.	rukopis
s.	strana
s.l.	sine loco
Sb.	sbírka
sign.	signatura
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
srov.	srovnej
v	verso
Vs	velkostatek

ZA	Zemský archiv v Opavě
ZAO-O	Zemský archiv v Opavě, pobočka Olomouc
zl.	zlatý

RESUMÉ OSTATNÍCH SOUTĚŽNÍCH PRACÍ

KELTOVÉ NA BLATENSKU. REGIONÁLNÍ HISTORIE V ARCHEOLOGICKÝCH NÁLEZECH

Milan Říský

Keltové jsou jedním z nejvýznamnějších etnik historie a jejich osídlení se nevyhnulo ani oblasti Blatenska. Cílem této práce je zprůhlednit a sumarizovat naleziště a nálezy na Blatensku, které se týkají osídlení Keltů v této oblasti. V úvodu se nachází charakteristika nejvýznamnějšího kmene – Bójů – a jejich působení na našem území. Dále jsou zde popsány čtyři etapy keltského osidlování České republiky. Z obecné roviny přechází teorie přímo k osidlování Blatenska, jehož prvním trvalým obyvatelstvem jsou právě Keltové. Nejrozsáhlejší část práce tvoří popis jednotlivých nalezišť a fotografie některých nálezů. Naleziště jsou řazena abecedně a systematicky zprůhledňují pozůstatky keltského osídlení na Blatensku. Nejvýznamnějším nálezem je keltský poklad v Bezdědovicích, kterému je věnován mezi nalezišti největší prostor. Poslední část práce se zabývá Ing. Josefem Siblíkem, který položil základ muzeu v Blatné a zároveň byl pedagogem a nadšeným amatérským archeologem. Jeho nálezy mají pro region obrovský význam a staly se později základem muzejní sbírky, stejně jako bádání jeho nástupců, Bedřicha Dubského a Jana Michálka. Přílohy obsahují dosud nepublikovanou nálezo-vou zprávu z roku 2002 a také několik fotografií nálezů z Bezdědovic, které pocházejí od archeologa Jana Michálka. Tato práce, která předkládá poznatky o nálezech na Blatensku, může sloužit jako pomoc při hledání informací o nalezištích či jako pomůcka učitelům, kteří se mohou s dětmi ve škole vydat po stopách Keltů na Blatensku.

ROLE ŽEN V POLITICE CÍSAŘE AUGUSTA

Barbora Hanušová

Předložená práce s názvem *Role žen v politice císaře Augusta* představuje ženy žijící na Augustově dvoře na počátku prvního století našeho letopočtu. Tyto ženské osobnosti čítající jeho manželku, sestru, dceru a sestřiny dcery,

čili poměrně rozvětvenou rodinu, zasazují do celkové koncepce rodiny, jakou první císař společnosti představil. Augustova reforma rodinného práva byla součástí jeho programu obrody morálky ve společnosti. Celá Augustova rodina hrála důležitou roli v propagaci tohoto programu a byla tudíž veřejnosti prezentována jako vzor hodný následování. Každá žena v Augustově domě měla v této propagaci své vlastní místo. Další roli, a to neméně důležitou, kterou ženským členkám své rodiny Augustus přisoudil, byl přenos legitimacy na muže předurčené císařem k zastávání vedoucích funkcí ve státě. Celá následující dynastie, nazývaná iuliovsko-claudijskou dynastií, využívala principu následnictví, ale nikdy nešlo o pokrevní příbuzenství v přímé linii mezi císařem a jeho následníkem. Pojítkem mezi císaři v linii byla vždy žena. Tento trend, započatý Augustem, se práce snaží ukázat na stručných životopisech žen na jeho dvoře. Jedná se o téma obecně přijímané v zahraniční literatuře, ale v české historiografii není zdaleka tak známé.

Pro zařazení do politického a společenského kontextu dané doby představuje práce nejdříve obecné právní normy definující postavení ženy. V druhé části jsou rozebrány konkrétní reformy rodinného práva v Augustově době. Ve třetí části jsou představeny výrazné ženy na jeho dvoře a zároveň zařazeny do rolí v rodinné koncepci Augustem propagované.

HYNEK Z DUBÉ. DVOŘAN VÁCLAVA II.

Jan Váňa

Předložená práce *Hynek z Dubé. Dvořan Václava II.*, je prozopografickou studií, zachycující působnost Hynka z Dubé na panovnickém dvoře v letech 1276–1309. Práce pojednává o Hynkovu podílu na vnitřní politice českého státu – participace bezprostředně po smrti Přemysla II. Otakara, dále za poručenské vlády Oty Braniborského, za vlády předposledního Přemyslovce Václava II. a též jeho syna Václava III. Zachycuje rovněž konec jeho politické kariéry na dvorech Jindřicha Korutanského a Rudolfa Habsburského. Zmiňuje také podíl tohoto politika na vnitřní politice Českého království, a to zejména v letech 1288 až 1301 – polská a míšeňská otázka. Další zde zpracovávané téma je pohyb Hynka z Dubé na panovnickém dvoře, jeho působnost v různých dvorských úřadech. Práce zahrnuje i stručnou historii

působnosti Ronovců na panovnickém dvoře posledních Přemyslovců za účelem rozkrýt podstatu Hynkova vlivu u dvora a tedy i jeho možnost zasahovat do politiky.

ČTVRTSTOLETÝ SPOR O KRUTHOVSKÝ STATEK. HISTORIE JEDNOHO MAJETKOVÉHO SPORU V KOUŘIMI

Hana Čadová

Studie rekonstruuje na základě pramenů různé provenience průběh majetkového sporu, který se rozhořel v Kouřimi v šedesátých letech 16. století. Různá provenience pramenů umožňuje pohlížet na spor z obou stran. Jednak z pohledu Jiříka Diblíka, jakožto kouřimského měšťana, který se snaží prosadit své nároky i proti panovníkovi, jednak z pohledu centrálních úřadů (komora) a císařského rychtáře, kteří se pochopitelně snaží panovníkovy nároky hájit.

Studie je rozdělena do tří hlavních částí. První z nich osvětluje působnost a kompetence jednotlivých soudů (apelačního a komorního), které do sporu vstupovaly. Druhá část je věnována popisu použitých pramenů. Třetí část popisuje vlastní soudní spor, ve kterém jsou patrné dvě hlavní dějové linky. První z nich je snaha Jiříka Diblíka domoci se soudního řízení a pak i jeho vlastní průběh. Druhá sleduje vývoj situace okolo vlastního majetku, se kterým panovník nakládal jako s vlastním, protože jej považoval za odúmrtí. Jeho snahy majetek co nejdříve zinventovat a prodat. A také komplikace, které při tom nastaly (vykradení truhly se sirotčími penězi). V závěru je shrnuto, co jednotlivým stranám sledovaný spor přinesl a co ztratily, zda se soudy do sledovaného sporu zapojily v rámci svých kompetencí, či zda je překročily, a jak může spor o Kruthovský statek ilustrovat fungování předbělohorského soudnictví.

PŘÍSPĚVEK K SOCIÁLNÍ STRUKTUŘE MĚSTA OLOMOUCE V 16. STOLETÍ

Alžběta Steinerová

Práce je věnována sociální stratifikaci olomouckých měšťanů, a to nejen na základě ekonomických kritérií, ale také na úrovni kulturní. Dosavadní bádání v této oblasti dospělo již k dílčím výsledkům, přístupy jednotlivých autorů se však liší. Základním pramenem pro analýzu byly inventáře pozůstalostí, respektive vzorek sta zápisů z let 1580–1583, doplněné o údaje o cenách domů z rychtářských register. Z inventářů lze vyčíst informace o majetkových poměrech i vybavení domácnosti měšťanů, je však nutno přihlídnout k určitým nedostatkům tohoto typu pramene a možnému zkreslení údajů. Jako teoretické východisko bylo možné využít koncepci Pierra Bourdieu, vymezující ekonomický a kulturní kapitál. Kritériem pro majetkovou stratifikaci bylo množství cenných předmětů v inventáři a také cena domu, ukazatelem kulturní úrovně pak vlastnictví knih. Výsledkem analýzy jsou tři majetkové kategorie vytvořené na základě rozboru inventářů, které korespondují s rozdělením na základě cen domů. Výskyt knih v inventářích jednotlivých kategorií a jejich množství pak ukazují na souvislost ekonomického a kulturního kapitálu u olomouckých měšťanů.

POVĚZ MI, CO JÍŠ, A JÁ TI ŘEKNU, KDO JSI. ANALÝZA ŠLECHTICKÝCH RUKOPISNÝCH KUCHAŘSKÝCH KNIH

Lucie Miklovičová

Předložená studie se zabývá šlechtickým stravováním v „dlouhém“ 19. století. V úvodu jsem částečně zhodnotila stav bádání v českém prostředí. Okrajově jsem se věnovala vývoji kuchařských knih.

Ústředním bodem práce je rozbor konkrétních kuchařek. Analyzovala jsem ručně psané kuchařské knihy ze sledovaného období, které pocházejí z pozůstalosti tří šlechtických rodů. Jmenovitě se jednalo o kuchařskou

knihu Ludmily Filipiny hraběnky Schlikové, rozené Nostitzové, a hraběnky Ludmily Berchtoldové, rozené Vratislavové. Rozboru byly podrobeny rovněž kuchařské recepty, které se nacházejí v pozůstalosti hraběnky Marie Thunové, rozené Kinské. Všechny tři kuchařky se liší po formální i obsahové stránce. Shodnými znaky jsou rukopisná podoba, převažující německý jazyk a především tvůrce, respektive majitel kuchařky. Svou pozornost jsem zaměřila zejména na kuchařku Filipiny Schlikové, protože poskytuje nejvíce informací. Neobsahuje pouze návody na přípravu pokrmů, ale některé ze záznamů se týkají také hostin, snídaní a dalších skutečností, které mají s domácností přímou společnou. Záznamy v ostatních kuchařkách se orientují na klasické recepty.

Soustředila jsem se rovněž na používané druhy surovin a potravin, jejich úpravy a kombinace. Pro aristokratické prostředí je typická stálá přítomnost zvěřinových pokrmů. Stejně tak je výrazně častěji dávana přednost hovězímu, telecímu, eventuálně drůbežímu masu. Poměrně obvyklé je používání zeleniny. Sledovala jsem i zahraniční vlivy, přičemž jsem došla k závěru, že nejvýraznější je vliv francouzské kuchyně. Záznamy Filipiny Schlikové mi dovolily pokládat si otázky, které souvisí s průnikem snídaně do šlechtického prostředí. Zaznamenané hostiny mi umožnily reflektovat francouzský způsob stolování, jenž převládal ve šlechtickém prostředí do poloviny 19. století.

V práci byly naznačeny možnosti a úskalí využití kuchařských knih jako pramenů. V neposlední řadě jsem se zmínila rovněž o cirkulaci receptů a o možnosti rekonstrukce sociální sítě, ze které recepty pocházely.

DĚJINY VELKOMEZIŘÍČSKÉ FARNOSTI

Jaroslav Mrňa

Hlavním úkolem této práce je seznámit čtenáře s dějinným příběhem velkomeziříčské farnosti od počátku do současnosti, a to v kontextu dějin stejnojmenného panství. S použitím dostupných pramenů, dosavadních zpracování, literatury a záznamů z obou farních kronik přináší první ucelený soupis historie duchovní správy ve městě a okolí. Práce je rozdělena do šesti kapitol. První kapitola se věnuje středověkým počátkům osídlení v prostoru dnešního města a prvním krokům jeho duchovní správy. Ve druhé kapitole je rozebíráno bouřlivé období od husitství k luterskému učení. Cestu tohoto učení dějinami města přináší třetí kapitola, jež zároveň připomíná neblahý

osud zdejšího luterského gymnázia. Čtvrtá kapitola pojednává o nástupu rekatolizace a barokní zbožnosti. Století ve znamení pokroku a obrody národa stručně charakterizuje pátá kapitola. Šestá a závěrečná kapitola přibližuje nelehký osud města a farnosti za obou světových válek, komunistického režimu a po vytvoření demokratického státu. Součástí práce je též seznam pramenů a literatury a přehled duchovních správců farnosti.

OSOBY SVATEBNÍCH SVĚDKŮ A KMOTRŮ V JIHOČESKÝCH VESNICÍCH NA PŘELOMU 18. A 19. STOLETÍ POHLEDEM CÍRKEVNÍCH MATRIK

Lucie Pfliegerová

Cílem předkládané práce je přiblížit konkrétní průběh satebních a křestních obřadů ve venkovském prostředí a dále má také ukázat, jakou roli při nich hráli jejich přímí účastníci, tedy kmotři a satební svědci. Nejdůležitějším pramenem pro zkoumání této tematiky jsou církevní matriky, které pro každou jednotlivou událost jmenovitě zaznamenávají účast svědka křtu či svatby, jeho socio-profesní stav a původ.

Základní otázkou pak bylo, jaké konkrétní nároky kladla tehdejší společnost na osoby účastnící se takto výjimečných událostí. Dále také byla zkoumána možnost, do jaké míry lze skrze kmotry a satební svědky nahlédnout do smýšlení a fungování tehdejšího venkovského společenství. Charakteristikou socio-profesního zařazení a místa původu těchto osob vyplynulo, že výběr svědka křtu i svatby jistě nebyl náhodný a podléhal mnoha zavedeným zvykům a pravidlům. Zvláště při volbě kmotra dítěte pak bylo více než zřejmé, že důležitým faktorem byly rodinné a přátelské vazby v rámci vesnické společnosti. Pro osoby svědčící právě uzavíranému sňatku pak bylo příznačné jejich dobré majetkové i sociální zázemí, při výběru satebního svědka tedy byla rozhodující možnost reprezentace novomanželů a jejich rodin v očích ostatních sousedů. Díky profesní charakteristice vzorku zaznamenaných osob bylo také možné určit, zda a do jaké míry se určité skupiny obyvatel vesnice vymezovaly oproti ostatním. V rámci tohoto výzkumu se však spíše potvrdilo, že venkovský člověk byl limitován více

geografickým než sociálním prostorem, a na příkladu osob účastnících se křtů a svateb je možné usuzovat, že jednotlivé vrstvy společnosti byly propojeny řadou skrytých vazeb, které byly nezbytné pro její fungování.

VE SLUŽBÁCH CÍRKVE A VLASTI: SUŠILOVEC P. VINCENC JANALÍK (1804–1855)

Václav Lunga

Počátek českého národního hnutí na Moravě ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století byl spjat s buditelskou generací v čele s F. C. Kampelíkem, F. M. Klácelem, A. V. Šemberou a Františkem Sušilem. Právě posledně jmenovaný Sušil a jeho žáci vytvořili syntézu vlastenectví a katolictví, hlásící se k ideji cyrilometodějství, která se v následujících letech stala dominujícím národním hnutím na Moravě. Jedním ze Sušilova okruhu byl i kněz P. Vincenc Janalík (1804–1855) působící ve farnosti Milotice u Kyjova.

Právě na popud Sušila, kterého znal už od dob svých studií, začal být P. Janalík na počátku čtyřicátých let vlastenecky činný. Napsal vlastní novely, přeložil německý katechismus do češtiny, stal se členem svatojánského a cyrilometodějského Dědictví, pro které získal i některé své farníky, dále publikoval články v olomouckém časopise Cyrill a Method a v brněnském Hlasu jednoty katolické, šířil myšlenky sušilovského národního vědomí po okolí. Postupem času se tak milotická fara stala ohniskem vlasteneckého ruchu na Kyjovsku. Ovšem stejně jako ve vlastenectví byl Janalík činný také v oblasti náboženské-kněžské, v které se snažil uplatňovat ideje cyrilometodějství. Změněné poměry let 1848/1849 se pak promítly do zhoršení Janalíkova finančního zabezpečení a do celkové nálady milotické farnosti.

P. Vincenc Janalík je příkladem kněze uskutečňujícího Sušilovo heslo „církev a vlast“. Může mu být proto přiřazen přívlastek „sušilovec“ a je možné jej zařadit do tzv. Sušilovy družiny. Zároveň je možno jej označit za prvního významného sušilovce na Kyjovsku či dokonce na Slovácku.

Situace revolučních a porevolučních let v milotické farnosti zapříčinila proces mizení církevního vlivu v mimonáboženských oblastech (tzv. odcírkevňování). Nemůžeme však zde hovořit o odsouvání náboženství a jeho projevů z veřejného sektoru.

„KAŽDÝ JEST NA SVĚTĚ HOSTEM, DEN KE DNI JEN K SMRTI ROSTEM.“ MORTALITA NA CHEBSKU VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ

Jana Kolouchová

Předkládaná práce se zabývá mortalitou v Chebu a okolních obcích ve druhé polovině 19. století. Zkoumaná byla jednotlivá desetiletí, aby bylo možné dosáhnout co nejvíce přesného výsledku. Metodologické východisko tvořily převážně historicko-demografické přístupy. Pramenná základna sestávala z excerpovaných údajů matrik zemřelých. Byly shrnuty výsledky statistického průzkumu, který v obecné rovině zodpověděl některé otázky týkající se místních specifik. Ukazatel problematiky úmrtnosti byl zkoumán z hlediska několika faktorů. Nejenže byl výzkum nahlížen z pohledu průměrné délky života, kojenecké a dětské úmrtnosti, sezónního pohybu, ale také byla provedena analýza příčin úmrtí. Více přístupů dokázalo postihnout problematiku mortality ze všech úhlů pohledu. Pracováno bylo i s vlivem prevence na možný počet úmrtí. Právě v tomto případě se jedná o novum. Doposud se žádná vydaná práce nepokusila prokázat nastíněné souvislosti. Díky pečlivému shromáždění dostupné literatury bylo možné přistoupit i ke komparaci. V rámci této metody byly použity články z časopisu *Historická demografie*, které ve svém časovém záběru odpovídaly zkoumané oblasti. Cílem práce bylo ukázat odlišnosti kraje, ale i zmapování situace samotné. Nejzápadnější kout naší republiky zůstával doposud mimo zájem badatelů.

DOLNÍ KOLONIE JÁMY IGNÁT V OSTRAVĚ-MARIÁNSKÝCH HORÁCH

Mariana Stonišová

Dolní kolonie byla jednou z hornických osad zakládaných v ostravsko-karvinském revíru na přelomu 19. a 20. století. Výstavba započala v roce 1897 podle typizovaných vzorů moravskoostravských stavitelů Ferdinanda Mainxe

a Leopolda Poppa. Charakteristickými byly pro ni tzv. pavlačové domy se zahradkami a hospodářskými budovami. Zvýšit komfort obyvatel kolonie měla okolní zařízení občanské vybavenosti – školy, obchody, hostince, prádelny či závodní jídelna. Avšak jejímu postupnému úpadku, způsobenému řadou negativních faktorů, nezabránily ani tzv. zvelebovací akce v šedesátých letech 20. století, a tak bylo v osmdesátých a devadesátých letech 20. století přikročeno k jejímu zbourání. Dnes nám Dolní kolonii v Mariánských Horách připomíná pouze jediný stojící dům a několik vzrostlých kaštanů, které dříve lemovaly hlavní ulice v kolonii.

ZVONY NA LIBERECKU DO ROKU 2009

Jaroslav Uhlíř

Kampanologický výzkum předložené práce poskytuje v současné podobě zatím nejnovější informace o stavu dochovaných zvonových památek v rámci někdejšího clam-gallasovského panství do roku 2009. Součástí bádání je dohledávání těch, které se v kraji z různých důvodů nezachovaly, průzkumem vesměs nezpracovaných archivních fondů. V rámci archivního bádání na území ČR byly také nalezeny důležité prameny týkající se výroby zvonů (Archiv Národního muzea, Státní okresní archiv Liberec) nebo kampanologického výzkumu před rokem 1939. Díky vstřícnému přístupu Germanisches Nationalmuseum Nürnberg, Abt. Deutsches Glockenarchiv byly poskytnuty evidenční karty týkající se zvonů ze Sudet odevzdaných za druhé světové války. Celkový soubor mého výzkumu zahrnuje mimo zvonů také cimbály, součásti mechanismů pro odbíjení hodin, které zde z úsporných důvodů neuvádím, přestože si některé z nich zaslouží bližší pozornost. Zvláštní důraz je kladen na přesnou transliteraci nápisů, zdokumentovaných při osobní návštěvě zvoníc, včetně chyb, které nejsou výjimečné. Důvodem nového terénního průzkumu je mj. fakt, že jediné dvě práce, týkající se zmíněného regionu (Kühn, Gürlich-Schmidtová), vznikly před druhou světovou válkou a informace v nich obsažené bylo třeba ověřit a prohloubit. Všechny navštívené zvony byly nově změřeny (výška, hloubka, průměr) a digitálně fotografovány. Na základě nabytých poznatků vznikly dvě bakalářské práce, z nichž každá obsahuje podrobný katalog zvonů s rozsáhlou fotodokumentací. V současnosti jsou výsledky bádání rozvíjeny v diplomních pracích na obdobné téma.

Výzkum zpřístupňuje staré a přináší nové informace o kulturním dědictví, které je dosud opomíjeno. Jeho účelem je také znovupřipomenutí zvonů jako uměleckých památek. Předkládaný text představuje stručný průřez probíhajícího bádání a nastiňuje problematiku historie zvonařství, zaniklých i nadále působících zvonařských dílen, válečných rekvizic, umělecké výzdoby a významu zvonů pro sociální paměť regionu. Pro ilustraci je opatřen vybranými příklady z oblasti kampanologických památek Liberecka.

SPOR O KREMATORIUM ANEB UVEDENÍ DO PROBLEMATIKY PROSAZOVÁNÍ POHŘBU ŽEHEM V NOVODOBÉ SPOLEČNOSTI NA PŘÍKLADU JEDNÁNÍ O STAVBĚ KREMATORIA V OLOMOUCI V LETECH 1919–1932

Filip Macháček

Cílem studie je objasnit fenomén nelehkého pronikání kremace, jakožto nového způsobu pohřbívání na lokálním příkladu, prosazování krematoria v Olomouci v letech 1919–1932. Evoluce výstavby olomouckého krematoria je zde zasazena do širšího kontextu prosazování pohřbu žehem ve společnosti a vysvětluje důvody rezolutního odmítání pohřbu žehem katolickou církví. Po teoretickém uvedení do problematiky se hlavní část práce zaměřuje na problematiku právních sporů spojených s prosazováním samotné stavby krematoria v Olomouci. Tyto spory probíhaly na půdě městského zastupitelstva a v regionálním tisku – studie tak čerpá především z archivních materiálů Státního okresního archivu Olomouc, konkrétně Archivu města Olomouce, a z dobových periodik. I přesto, že o zbudování krematoria v Olomouci rozhodlo městské zastupitelstvo jako první na Moravě, již v roce 1919, samotná budova byla postavena až v roce 1932. Tento projekt se totiž dařilo téměř celých třináct let brzdit katolickým kruhům a představitelům lidové strany odvoláváním se proti usnesení městského zastupitelstva. Tento letitý spor způsobil, že krematorium v Olomouci bylo postaveno až po obdobných stavbách v Moravské Ostravě a v Brně, ačkoliv v Olomouci bylo odsouhlaseno jako první.

PROTISTÁTNÍ SKUPINY LILKA A JÁNOŠÍCI. LIKVIDACE ILEGÁLNÍCH SKUPIN NA LEDNICKU A BRNĚNSKU V LETECH 1949–1950

Marek Těšík

Tématem předkládané práce je případ ilegálních skupin Lilka a Jánošici, které byly v letech 1949 a 1950 realizovány na Lednicku a Brněnsku Státní bezpečností pro protistátní činnost a údajnou velezradu. Výsledkem skutečné odbojové činnosti, záměrné provokace bezpečnostních orgánů, práce tajných agentů, Krajského velitelství Státní bezpečnosti Brno a pěti na sebe navazujících procesů Státního soudu Praha s oddělením v Brně, bylo 25 rozsudků dlouholetých odnětí svobody pro aktéry obou skupin. Státní soud v Brně navíc uložil trest smrti pro vůdce skupin Bohumila Havlína.

Práce se věnuje událostem, které předcházely odhalení a zatčení členů skupiny. Dále text odhaluje účast agentů, referentů a informátorů Státní bezpečnosti na provokaci skupin. Cílem práce bylo poukázat na umělé konstrukce orgánů režimu, které vedly k exemplárním trestům. Ty měly podpořit záměry komunistického režimu, který se i na regionální úrovni soustředil na udržení mocenského monopolu a na odstraňování všech forem opozice, kterými byla například Československá strana lidová či zahraniční emigrace. Práce se opírá zejména o komparace výpovědí Bohumila Havlína s fondy Archivu bezpečnostních složek České republiky, ze kterých plynou předkládané závěry.

THE AUTHORS AND SUMMARIES

Mgr. Daniel Baránek

Mgr. Daniel Baránek graduated in history and Jewish studies at the Faculty of Arts of Charles University in Prague. Nowadays he is a Ph.D. candidate at the Institute of Czech History at the same faculty. In his research he focuses on the history of Jewish communities which developed as a result of the process of the Jewish emancipation.

*Life Outside a Ghetto: The Birth of the Jewish Religious Community
in the Region of Frýdek and Místek*

This article focuses on the birth of the Jewish community in the Region of Frýdek and Místek, especially on its religious life: on the clash between the endeavour to experience together the common faith and to earn a living in the competitive environment outside a ghetto in the time before the Jewish emancipation.

Bc. Marek Brčák

Bc. Marek Brčák graduated in history at the Faculty of Arts of Charles University in Prague. At the moment he is a MA candidate at the Department of Czech History and a BA candidate at the Department of Auxiliary Historical Sciences and Archival Studies there. In his research he deals with the Czech church history in the early modern age and with the Capuchin order in the Czech lands in particular.

*Annales Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae:
The Written Sources of the History of the Capuchin Order
in the Czech Lands during the 17th Century and Their Possible Applications*

This paper attempts to summarize all available historical sources and the literature about the Bohemian Province of the Capuchin Order in the 17th century. It focuses on the written sources and on the *Annales Patrum Capucinatorum provinciae Boemiae* in particular. Lastly we present a prosopographical overview of the situation of the Capuchin friars in the Czech lands between 1599 and 1618 showing their rapid advent that enabled them to play an important role in re-catholicization. This should be an indication of one possible direction of some future research in these problems.

Bc. Michaela Buriánková

Bc. Michaela Buriánková graduated at the Institute of Historical Sciences of the Faculty of Arts and Philosophy of University of Pardubice. She deals with procedural law and advocates in aristocratic court cases in period after The Battle of White Mountain in Czech lands.

*Prague Agent of Count Ferdinand Jan Verdugo in the Second Half
of the 17th Century*

This work analyses the correspondence between count Ferdinand Jan Verdugo and his Prague agent Augustin Pichler between 1668 and 1672. Based on this correspondence it tries to define the term of an aristocratic agent, which started to appear in connection with aristocratic officials in period after The Battle of White Mountain. The importance of this term has not been examined by Czech historians yet.

Bc. Zora Damová

Bc. Zora Damová graduated at the department of Auxiliary Historical Sciences and Archive Studies of Charles University in Prague. At the moment she is a MA candidate at the same faculty. In her study she focuses on the educational system of the Czechoslovak exile in the United Kingdom during the World War II.

Czechoslovak State Secondary School in the United Kingdom (1940–1945)

The work deals with the Czechoslovak State Secondary School in the United Kingdom, which was operated by the Czechoslovak government-in-exile from 1940 to 1945 as a part of the Czechoslovak educational system. Basic information about the origin, locations and organization of the school and also information about its social activities are specified.

Mgr. Zuzana Haraštová

Mgr. Zuzana Haraštová graduated in Czech philology and history at the Philosophical Faculty of Palacký University in Olomouc and she is a Ph.D. candidate now. In her research she is interested in the reception of Silesian and North Moravian witchcraft trials in Czech literature, in Czech films as well as Czech historiography after the World War II.

*The Historical Novel “Kladivo na čarodějnice” by Václav Kaplický
as a Historical Source?*

This text includes the description of Václav Kaplický's writing and his co-operation with his regional colleagues, particularly with František Spurný, on the historical novel *Kladivo na čarodějnice* (*Witch Hammer*).

Bc. Antonín Kadlec

Antonín Kadlec is a student of history (MA programme) at the University of Jan Evangelista Purkyně in Ústí nad Labem. His interests are connected with medieval warfare and art in high and late medieval period. He graduated in 2010 with his bachelor thesis *Homo bellicus – Weapons and Armour in the Illuminated Manuscripts of the Era of Wenceslas IV*.

*Homo bellicus. Protection of the Warrior
in the Illuminated Manuscripts
of the Era of Wenceslas IV*

This work is focused on types of worn armour, drawn in illuminated manuscripts in selected period of Bohemian and Moravian provenience. Author compares these illuminations with Czech and European literature and points to the differences between Western Europe and so called homeland. Author is aware that an illumination is a specific type of source and tries to use its advantages. He comments its disadvantages and describes his method too. Author claims that it is just a first step to his future work and it needs to be compared with different types of historical sources.

Mgr. Pavel Kmoch

Mgr. Pavel Kmoch graduated at the History Department of the Faculty of Science, Humanities and Education of Technical University of Liberec. In his research he deals with the Czechoslovak modern history and with the history of postwar retributions in particular.

“Small Retribution” 1945–1948. Penalty Finding Committee in Benešov

This article focuses on the work of Penalty finding committee in Benešov near Prague within the process of so called “small retribution” between 1945 and 1948. This part of retribution, or “national cleansing”, was codified by the Decree of the President of the Czechoslovak Republic, No. 138/1945, about the offences against national honour. The research is based on the archival fund of the State District Archive in Prague.

Bc. Ivana Kočová

Bc. Ivana Kočová is as a student of history interested in high and late medieval clothing. She graduated at the University of Jan Evangelista Purkyně in Ústí nad Labem with bachelor theses *Bohemian High Gothic Fashion in the Light of the Bible of Wenceslas IV* in 2010. Nowadays she continues her study in MA programme at the same university.

The Symbolic Dimension of Clothing. Bohemian High Gothic Fashion in the Light of the Bible of Wenceslas IV

This work deals with fashion and clothing worn in the era of Wenceslas IV. It is not only focused on the way it looked but it rather follows what it meant. The author asks what clothes can tell about the wearer, what the difference between clothing of poor and rich people, noble and “ordinary” people was and what else can be symbolized by clothing. The main source for the research is a huge number of illuminations in the Bible of Wenceslas IV, which is compared with other selected contemporary manuscripts.

Mgr. Viktor Pohanka

Mgr. Viktor Pohanka graduated in history (MA) at the Silesian University in Opava, Institute of Historical Sciences of the Faculty of Philosophy and Science. Currently he is a Ph.D. candidate in history. His research is focused on the issues of court and administrative topics.

The Journey of Hus' Protector into the Service of Sigismund of Luxembourg. A Few Remarks on the Court Career of Henry Lefl of Lazany

The work deals with the political reversion of the frontal courtier of king Wenceslas IV – Henry Lefl of Lazany – into the service of his step-brother Sigismund of Luxembourg. Therefore the work focuses on the formation of the Hungarian group among the close fellowmen of Wenceslas IV in the last years of his reign.

Bc. Barbora Tomanová

Bc. Barbora Tomanová studied the Bachelor programme – History with focus on education at the Faculty of Education, University of West Bohemia in Pilsen. Nowadays she is a student of two Master's programmes at the University of West Bohemia. The first Master's programme is the Teacher Training for primary schools in the combination of History and Civics (the Faculty of Education); the second Master's programme is the Modern History at the Faculty of Philosophy, University of West Bohemia in Pilsen.

Václav Křížek and the Grammar School in Tábor

Václav Křížek was an educator, politician, author and organizer of cultural events (born November 25, 1833 Loužek, Strážov in Šumava, died July 4, 1881 in Tábor) and he made his mark in the history of pedagogy. He used modern pedagogical principles and teaching techniques that had groundbreaking importance. He influenced generations of professors and students. Křížek was at the peak of his educational career from 1862 to 1881, when he was a director of the first grammar school in the Czech language in Tábor, which was a model for other secondary schools. Many excellent teachers, called the Generation of Václav Křížek, taught at the grammar school in Tábor. Václav Křížek worked also in a number of civic associations

in Tábor and its surroundings. He founded many of them. And he wrote the Stražov hymn for Strážov, his birthplace.

The study summarized the information about the life and work of Václav Křížek and tried to determine his impact and significance on the level of education and culture of the Czech society in the second half of the 19th century, especially in connection with the characteristic grammar school in Tábor. The work is based on archival materials, the available literature and regional magazines and articles.

Bc. Jana Vítová

Bc. Jana Vítová graduated at the Department of Auxiliary Historical Sciences and Archive Studies of the Faculty of Arts of Masaryk University in Brno. She is a Master's degree student there at the moment. In her research she focuses on the medieval Czech history, especially on the exploration of the documentary material of the particular historical figures.

The Property Relations of the Queen Elisabeth Rejcka

The aim of this article is to describe the property relations of the Queen Elisabeth Rejcka in a detailed and comprehensive way. The attention is focused on the financial transactions, purchases, sales or donations of property, which Elisabeth Rejcka realized during her life herself, or which were made in a connection with her. The sponsorial rights, which Elisabeth Rejcka obtained during her life, had to be left out, because of the limited scope of the work.

HISTORICA OLOMUCENSIA 41–2012

SBORNÍK PRACÍ HISTORICKÝCH XXIX

Historie 2010

Sborník prací
z 16. celostátní studentské vědecké konference
konané 31. března a 1. dubna 2011 v Olomouci

Mgr. Martin Barus, PhDr. Ivana Koucká
(editoři)

Recenzenti Historica Olomucensia 41–2012, Sborník prací historických XXIX:

Mgr. Robert Antonín, Ph.D., PhDr. Zdeněk Beran, Mgr. Jan Biederman,
doc. Dagmar Blümlová, CSc., Mgr. Jiří Brňovják, Ph.D.,
doc. PhDr. František Čapka, CSc., PaedDr. Zdeněk Doubravský,
PhDr. Dana Dvořáčková, Ph.D., Mgr. Petr Elbel, Ph.D.,
PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., PhDr. Petr Kreuz, Dr., Ph.D.,
doc. PhDr. Ladislav Kudrna, Ph.D., Mgr. et Mgr. Michaela Malaníková,
PhDr. Radek Martínek, Mgr. Robert Novotný, Ph.D., Mgr. Jaromír Polášek,
dr. hab. Janusz Spyra, prof. AJD, doc. PhDr. et Mgr. Zdeněk Radvanovský, CSc.,
PhDr. Jiří Štěpán, Ph.D., Mgr. Michal Tejček, Mgr. Zdeněk Vašek,
PhDr. Zdeněk Vybíral, Ph.D.

Výkonná redaktorka: PhDr. Ivana Koucká
Odpovědná redaktorka: Mgr. Jana Kreiselová
Technická redaktorka: RNDr. Helena Hladišová

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
@-mail: vup@upol.cz

Olomouc 2012
1. vydání

ISSN 1803-9561